

F. William Engdahl

STOLJEĆE RATA

Anglo-američka naftna politika
i novi svjetski poredak

Naslov originala: **F. William Engdahl A Century of War
Anglo-American Oil Politics and the New World Order**

Dr. Bottiger Verlags-GmbH

Naslov njemačkog izdanja:

Mit der Olwaffe zur Weltmacht, der Weg zur neuen

Weltordnung © Copyright 1992 by Dr. Bottiger Verlags-GmbH.

Sva prava pridržana. Prvo englesko izdanje objavljeno 1993.

Naslovna stranica: 11. marta 1917. godine britanske trupe pod komandom generala Stanleyja Maudea zauzimaju Bagdad u vojnom pohodu koji je odvuкао vojne snage s europskog bojišta u presudnom trenutku Prvoga svjetskog rata.

(Izvor: Bildarchiv Preussischer Kulturbesitz, Berlin)

Sadržaj

Predgovor bosanskom izdanju	5
Predgovor	9
Tri stupa Britanskog Carstva	11
Carstvu je potrebna nova strategija	11
“Slobodna trgovina” i sredstva britanske moći	13
Britansko “neformalno carstvo”	16
Velika kriza iz 1873. godine	19
Granice su povučene: Njemačka i geopolitika “velikog rata”	23
Njemački “Wirtschaftswunder”	23
Berlinska bankarska panika	26
Potreba gradnje brodarske i željezničke infrastrukture	28
Počinje globalna bitka za kontrolu nafte	33
Britanski admiral vidi dalje od ulja za svijeeće	33
D’Arcy shvaća tajnu gorućih stijena	34
Željeznicom od Berlina do Bagdada	36
Novi Dreadnaughti	40
Sudbonosni put u Pariz Sir Edwarda Greya	41
Fašoda, Witte, veliki projekti i velike pogreške	42
Nafta postaje oružje, a Bliski istok bojno polje	49
Bankrotirana Britanija ide u rat	49
Nafta u Velikome ratu	51
Engleski tajni rat na Istoku	54
“Dvaput prodali istoga konja”	56
Čudno pismo Arthura Balfoura lordu Rothschildu	58
Balfour podržava novi koncept Carstva	59
Zajednički i oprečni ciljevi: Anglo-američka borba za hegemoniju nad naftom	65
Morgan financira britanski rat	65
Njujorške banke postaju prijateljom londonskom Cityju	70
Engleska kreće u osvajanje nafte	74

Churchill i Arapski ured	75
Bitka za kontrolu Meksika	76
Tajna britanske kontrole nad naftom	78
Englezi i Amerikanci zbijaju redove	83
Konferencija u Genovi	83
Sinclair i američka ponuda	84
Njemačka nastoji zaobići Britance	86
Vojna okupacija Ruhrske pokrajine	88
Stvarni uzroci weimarske hiperinflacije	89
Angloamerička crvena crta	93
Deterdingov, Montagu Normanov i Schachtov“projekt Hitler”	94
Nafta i novi svjetski poredak iz Bretton Woodsa	105
Iz pepela rata izranja “novo carstvo”	105
Dolarski standard, veliki naftaši i njujorške banke	107
Marshallov plan oblikuje poslijeratnu naftnu hegemoniju	109
Moć američkih banaka povezanih s američkim naftnim kompanijama	111
Mohammed Mossadegh preuzima anglo-američku naftnu kompaniju	112
Pokušaj Italije da se osamostali u pogledu nafte i razvitka	118
Matteiev odvažni razvojni poticaj	121
Kriza funte i prijetnja Adenauer - De Gaulle	127
Kontinentalna Europa izlazi iz ruševina rata	127
Angloamerički “velebni plan” ‘ protiv Adenauerove Europe	130
1957: Amerika na prekretnici	131
“Chevy* iz 1958.”	133
Dolarski ratovi iz 1960-ih	134
Prihvaćena je “opcija” Vijetnam	137
Počeci američkog unutarnjeg truhljenja	140
Slaba spona - funta, puca	144
De Gaulle je srušen	149
Upravljanje svjetskom ekonomijom u naopakom smjeru: tko je zapravo kreirao naftne udare 1970-ih godina?	153
Nixon pritišće prekidač	153
Neobičan sastanak u Saltsjoadenu	156

Kissingerov naftni šok nakon Yom Kippura	158
Privredne posljedice naftnog šoka	161
Otkidanje cvijeta s "nuklearne ruže"	164
Stvaranje anglo-američkoga zelenog plana	167
Kontrola porasta stanovništva postaje "nacionalna sigurnost" Sjedinjenih Država	171

Odgovor Europe, Japana i zemalja u razvoju na naftni šok

"Petrodolarski monetarni poredak" opustošio zemlje u razvoju	177
Neobična konferencija za tisak u Bonnu	183
Iz Kolomba stiže politički potres	185
Atomi za mir postaju casus belli	191
Zlato, kriza dolara i opasni novi potencijali iz Europe	194
"Slom iz 1979.": Iran, Volcker i Harrisburg	199

Uspostava novog svjetskog poretka: Sumrak bogova (Gotterdammerung)

Paul Volcker posuđuje britanski model	211
Diplomacija oružanom prijetnjom i pohod na Meksiko	217
Wall Street reprizira 1920-e, ali u stilu MMF-a	227
Reaganu se razbila tikva o glavu	235
"Uspjet ćemo uz pomoć svojih prijatelja" (We'H get by with a little help from our friends...)	244
Pad Berlinskog zida unosi paniku u neke krugove	247
Saddam: sredstvo za stvaranje novoga svjetskog poretka	251
Stvarna meta: neovisnost Europe i Japana	257

Pogovor

263

Predgovor bosanskom izdanju

Dok ovo pišem, prošlo je skoro jedna decenija od objavljivanja prvog izdanja ove knjige, na njemačkom jeziku. Kroz to se vrijeme svijet na više načina duboko promijenio. Ipak, tragično je kako se u nekim vidovima malo toga promijenilo na ovome našem svijetu. Berlinski je zid pao prije više od jedne decenije, a s njim i temelji skoro poluvjekovnog hladnog rata između Istoka i Zapada. Time nije ni izdaleka svanula nova era razumijevanja među ljudima i otvaranja privrede bivšeg Sovjetskog Saveza i zemalja Istočne Europe nezamislivom napretku. Umjesto toga, svjedoci smo propadanja, osiromašenja i, na Balkanu, ratnog stanja.

Pomnim će čitaocima ovoga teksta vjerovatno upasti u oči neke sablasne i jezive paralele. Balkan je ponovno poprište strateških tenzija i ratovanja za tuđe interese, ratovanja između postojećih moćnih političkih interesa jako udaljenih od Zagreba, Sarajeva i Prištine. Ubistvo habzburškog nadvojvode Franza Ferdinanda u Sarajevu 1914. godine obično se u većini historijskih knjiga prikazuje kao djelo usamljenog zaludenog fanatika. Međutim, pomno istraživanje pozadine Gavrila Principa otkriva njegova tajna putovanja u London i Pariz u sedmicama prije toga ubistva koje je pokrenulo cijeli lanac događaja poznatih pod nazivom Prvi svjetski rat. 1914. godine Balkan je bio pijun u daleko većoj šahovskoj igri globalnih središta moći.

Slično tome, 1990. godine britanska premijerka Margaret Thatcher i francuski predsjednik Francois Mitterrand udružili su snage u očajničkom pokušaju da spriječe konačno ujedinjenje dviju njemačkih država. Nedugo nakon toga eksplodirala je bačva baruta na Balkanu i pretvorila se u skoro neprestano ratovanje.

Kako trebamo shvatiti neuspjeh vlada Evropske zajednice da zaustave brutalno i besmisleno krvoproliće na svojim istočnim granicama? Razlog tome zasigurno ne leži u nedostatku razumijevanja ili poznavanja problema. Niti u nedostatku ekonomskih sredstava. Da bismo počeli shvaćati odgovor na to naizgled jednostavno pitanje, moramo se vratiti u prvu deceniju 20. vijeka i danas nedovoljno poznatom engleskom

geografu koji je osnovao disciplinu poznatu pod nazivom geopolitika.

Ovdje svakako treba napomenuti da se jedan mladi američki predsjednik, sa završetkom hladnoga rata koji je trajao više od četiri decenije, u provođenju svoje vanjske politike posvetio nastojanjima da okonča postavke politike hladnog rata i njezinih geopolitičkih pretpostavki. Taj se isti predsjednik otvoreno usprotivio anglo-američkim »posebnim odnosima« iz vremena hladnog rata i pokušao graditi vanjsku politiku utemeljenu na idealima nacionalne odlučnosti koja je bila usađena u ranu historiju Amerike. Također je značajno da je taj isti predsjednik postao predmetom nemilosrdnog osobnog i političkog napada kao ni jedan drugi američki predsjednik od Johna Kennedvja. Međutim, rijetki su ljudi shvaćali da ti napadi na Williama Jeffersona Clintona imaju korijene u najvišim vrhovima britanskih sredstava javnog informiranja i vanjsko-političkog ustroja, za koje je geopolitika svetinja.

Ova će knjiga pokušati predočiti dalekosežne posljedice u svijetu u kojemu ta geopolitička doktrina već dugo vremena usmjerava tok najvažnijih političkih događaja, uključujući Prvi svjetski rat, Drugi svjetski rat i, u novije vrijeme, hladni rat i vrijeme poslije hladnoga rata koje upravo traje.

Autor nema namjeru povećavati pesimizam u pogledu događaja koji su daleko izvan kontrole običnih ljudi. Niti ima namjeru širiti netrpeljivost prema bilo kojemu narodu ili državi. Naprotiv, rasvjetljujući skrivene političke poteze koji leže u pozadini velikih događaja naše novije historije autor ima namjeru objasniti skrivenu zajedničku nit koja spaja vodeće krugove moći s Istoka i sa Zapada do današnjih dana - njihovu odlučnost da zadrže stečene interese privilegirane manjine ili, kako su to nazivali stari Grci, oligarhije, odnosno sistem u kojemu moć pripada isključivo onima koji kontroliraju bogatstvo društva.

Polako izviru pojedinosti o strahovitoj pljački i otimačini u bivšem Sovjetskom Savezu tijekom više od jednoga desetljeća, uz pomoć nekompetentne politike velikih međunarodnih organizacija, a koju su počinili oni ljudi koje se obično naziva ruskim »oligarsima«. Na sličan

način u Evropskoj zajednici po svim velikim pitanjima odluke donosi šačica moćnih interesnih skupina - predstavnika specijalnih interesa šačice velikih banaka i divovskih multinacionalnih korporacija, bilo da se bave hranom, energijom ili industrijom. Način na koji se zajednički, iako oprečni ciljevi tih dviju skupina oligarhijskih interesa, onih s Istoka i onih sa Zapada, međusobno isprepliću oko neprestano mijenjajućih geopolitičkih planova u Europi, bit će tema jedne druge knjige. Postoji nada da će ova knjiga poslužiti kao polazište, koje će izazvati dublja propitivanja i razmišljanja o načelima skrivenim iza događaja tokom posljednjih stotinu godina, do raspada Sovjetskog Saveza, događaja koji se vrlo često prikazuju kao da nisu povezani s nikakvim dubljim zajedničkim uzrokom. Ako autor u tome uspije, onda se trud više nego isplatio.

F. William Engdahl, novembra 1999.

Ovu knjigu posvećujem:

*O. T. Rishoffu (1876.-1956.), koji
mi je usadio prvu ljubav za historiju,
Fredericku R. Willsu (1928.-1992.),
koji se služio historijom u nastojanju
da je promijeni nabolje i svojoj supruzi
Inge, čija je strpljiva podrška omogućila
stvaranje ove knjige.*

Predgovor

Svijet je u ovome stoljeću pretrpio dva svjetska rata, a svaki je bio razorniji od svih prijašnjih ratova. Od službenoga završetka Drugog svjetskog rata i uspostave novoga svjetskoga poretka, utemeljena na monetarnom sporazumu koji su američki i britanski pregovarači sastavili 1944. godine u Bretton Woodsu, svijet je poprište skoro neprestanih ratova i sukoba, čije širenje sprječava samo realnost nuklearnog doba, a koji su po ljudskim žrtvama daleko pogubniji od dvaju svjetskih ratova ovoga stoljeća. Tako je 16. januara 1991. godine počelo razmještanje vojnih snaga najvećih razmjera u historiji zračnog ratovanja. Službena je meta tih stotina modernih zrakoplova, čije se naoružanje procjenjuje na pola miliona tona bombi, u napadu koji su predvodile Sjedinjene Američke Države, bila mala zemlja od 16-ak miliona stanovnika, čija je površina tek neznatno veća od Kalifornije. Odluka za brzo poduzimanje rata punih razmjera protiv Iraka nije posljedica iračkog pokušaja da zauzme Kuvajt, 2. avgusta 1990. godine. Korijeni se rata u Zaljevu moraju sagledavati u historijskim događanjima od prije jednoga stoljeća pa i ranije.

Danas je skoro nemoguće prisjetiti se sveopćega izljeva optimizma kojim je dočekan pad Berlinskog zida u novembru 1989. godine. Balkan je opet poprište cijeloga niza okrutnih i krvavih ratova koji stvaraju tragičan nemir u cijeloj Europi. Zapadna Europa i sama posrće u gospodarskoj recesiji, čak depresiji, zbog neprestanih napada na stabilnost njezinih valuta, zbog novih agresivnih trgovinskih sankcija na poljoprivredne proizvode, čelik i druge izvozne proizvode. Procvat industrijskog ulaganja, čiji su nadolazak mnogi očekivali s nadolaskom demokratije u istočnim zemljama, još se nije dogodio. Na jednaki se način i privreda Sjedinjenih Američkih Država, kao i privreda većine zemalja engleskoga govornog područja, nalazi u najdubljjoj krizi od 1930-ih godina, a na obzoru joj se ne nazire kraj. Kako je moguć takav obrat stanja u tako kratkom vremenskom razdoblju od samo tri godine? Postoji uistinu jedna jedina zajednička nit koja povezuje današnje tragične događaje u Arapskom zaljevu, nemire na Balkanu i u kontinentalnom dijelu Europe s jedne strane i događaje koji su doveli do dva pretrpljena svjetska rata u ovome stoljeću s druge strane. Povijesna događanja prikazana u ovoj knjizi nisu uobičajen prikaz historiji kakav donosi većina povijesnih udžbenika. Mnogima će se ovaj prikaz

historiji činiti neuvjerljivim, čak fantastičnim. Stvarna su tema ove knjige nevidljivi konci koji povezuju naizgled sasvim različite događaje tokom razdoblja od jednoga stoljeća pa i dulje. Naša je interpretacija “činjenica” opisanih u ovome prikazu historije naizgled prijeporna. Čitatelj mora sam prosuditi je li naša interpretacija historije uvjerljiva.

E William Engdahl, januar 1993.

PRVO POGLAVLJE

Tri stupa Britanskog Carstva

Carstvu je potrebna nova strategija

Ne postoji ni jedna pojedinost koja je tako snažno utjecala na povijesna događanja posljednjih stotinu godina kao borba za osiguranje kontrole nad svjetskim zalihama nafte. Namjera je ove knjige da na svjetlo dana iznese događanja putem kojih interesi, koji su uglavnom pod kontrolom dviju država - Engleske i, kasnije, Sjedinjenih Američkih Država - već dulje od jednoga stoljeća određuju političku i gospodarsku moć oko tog prirodnog bogatstva - nafte. Britanija je krajem 1890-ih godina bila u svakom pogledu vodeća politička, vojna i gospodarska sila svijeta.

Britansko je zlato, pod budnim i ljubomornim okom Engleske banke* (Bank of England), bilo osnovom za ulogu britanske funte kao izvora svjetskih kredita od 1815. godine. Pruska je vojna nadmoć predstavljala stvarni ključ za poraz Napoleonove vojske kod Waterlooa. Ali, Wellington i Britanci pripisali su sebi zasluge za tu pobjedu, a s njom i lavovski dio svjetskih zaliha zlata, koje su se potom slile u London. "Dobar kao funta" bila je ustaljena izreka toga doba. Po jednom zakonu donesenom 22. juna 1816., zlato je proglašeno jedinom mjerom vrijednosti u Britanskome Carstvu. Tokom više od 75 godina nakon toga datuma britanska je vanjska politika bila sve više zaokupljena punjenjem britanske riznice - trezora Engleske banke, novoiskopanim zalihama svjetskoga zlata, bilo iz Australije, Kalifornije ili Južne Afrike. Usporedo s tom politikom namicanja vrijednih minerala za svoje trezore, Britanija je vodila politiku "strateškog nijekanja" vrijednosti istih takvih zaliha zlata drugih, suparničkih država, kad god je to bilo moguće.

* Nazive središnjih nacionalnih banaka, osim Deutsche Bank, u knjizi navodimo u prijevodu radi lakšeg snalaženja.

Nakon 1815. godine britanska je nadmoć na svjetskim morima bila neupitna. Britanski su brodovi prevozili britanski čelik, ugalj i izvoznu robu mančesterske tekstilne industrije. Engleska je industrijska proizvodnja

desetljećima bila vodeća u svijetu.

Ali, koliko god je izvana imala status vodeće sile svijeta, Britanija je iznutra propadala. Što su britanske trgovinske kuće davale više kredita za svjetsku trgovinu, a banke londonskog Cityja za gradnju željeznica u Argentini, Sjedinjenim Državama i Rusiji, to su se više urušavali domaći gospodarski temelji engleske nacionalne države. Nitko nije shvaćao koliko je okrutno pravovaljana bila povezanost između ta dva paralelna procesa toga doba.

Od Bečkog kongresa 1814.-1815. godine, koji je utvrdio granice postnapoleonske Europe, pomoću diplomatskih poteza britanskog ministra vanjskih poslova lorda Castlereagha, Britansko se Carstvo nametnulo kao vodeća pomorska sila, u zamjenu za "ustupke" dane habsburškoj Austriji i ostalim silama kontinentalne Europe, a ti su ustupci zapravo bili u korist Britanije. Cilj im je bio podijeliti sile središnjeg dijela kontinentalne Europe, držati ih podijeljene i preslabe, kako ne bi bile prijetnja britanskoj globalnoj ekspanziji.

Tako je britanska prevlast na moru, i s njom prevlast u svjetskoj pomorskoj trgovini, nakon Waterlooa, postala jednim od triju stupova novog britanskog carstva. Industrija kontinentalne Europe i većine ostatka svijeta bila je prisiljena prihvaćati trgovinske uslove utvrđivane u Londonu, a postavljao ih je Loyds, konzorcij za osiguranje pomorske trgovine i za bankarstvo. Dok je Mornarica britanskog Kraljevskog veličanstva, tada najveća u svijetu, kontrolirala najveće svjetske morske puteve i tako pružala besplatno "osiguranje" britanskim trgovinskim brodovima, flote konkurencijskih zemalja bile su primorane osiguravati svoje brodove od gusara, prirodnih katastrofa i ratnih djelovanja, i to kod najvećeg londonskog konzorcija za osiguranje, Loydsa.

Za financiranje većine svjetske pomorske trgovine bili su potrebni krediti i mjenice banaka londonskog Cityja. Privatna londonska banka, Engleska banka, koja je i sama bila tvorevina prestižnih financijskih kuća londonskog "Cityja", a to je naziv za financijski okrug Londona - banaka poput Barings, Hambros, Rothschilds - sračunatim je potezima manipulirala najvećim svjetskim zalihama zlata, što joj je omogućavalo da u bilo koje vrijeme nemilosrdno preplavi engleskim proizvodima bilo koje konkurentsko tržište. Britanska neupitna dominacija u međunarodnom bankarstvu bila je drugim stupom engleske imperijalne moći nakon 1815. godine.

Treći je stup, koji je bio sve značajniji kako je stoljeće odmicalo, bila britanska geopolitička dominacija na području glavnih svjetskih sirovina - pamuka, metala, kave, uglja i, krajem stoljeća, novog "crnog zlata" - nafte.

"Slobodna trgovina" i sredstva britanske moći

Godine 1820. britanski je Parlament donio jednu carinsku deklaraciju koja će dovesti do niza promjena, a jedna od posljedica tih promjena bit će, skoro cijelo stoljeće kasnije, izbijanje Prvog svjetskog rata i sve njegove posljedice.

Da bi udovoljio interesima moćne londonske grupacije brodara i bankara, okupljene oko Engleske banke i Alexandera Baringa iz trgovačke banke Baring Brothers, Parlament je donio Carinsku izjavu (Statement of Principle), sazdanu na konceptu koji je nekoliko desetljeća ranije utemeljio škotski ekonomist Adam Smith, na tzv. "apsolutnoj slobodnoj trgovini".

Tu je carinsku deklaraciju Parlament ozakonio 1846. godine svojim opozivom zaštite engleske poljoprivrede, tj. čuvenog "Zakona o žitu" (Corn Laws). Opoziv toga zakona temeljio se na proračunima moćnih financijskih i trgovinskih interesa londonskoga Cityja da im prevlast u svijetu daje odlučnu prednost koju trebaju iskoristiti do krajnjih granica. Ako već vladaju svjetskom trgovinom, "slobodna trgovina" će samo osigurati jačanje te vlasti na štetu trgovina drugih, manje razvijenih zemalja.

Pod apsolutnom vlašću slobodne trgovine britanske su trgovinske banke gomilale ogromne zarade od trgovine opijumom iz Indije, Turske i Kine, a britansko je Ministarstvo vanjskih poslova potpomoglo tim bankarskim interesima tako što je, za vrijeme britanskih Opijumskih ratova, javno zatražilo od Kine da otvori svoje luke za "slobodnu trgovinu".

Godine 1843. osnovan je novi propagandni tjednik tih moćnih trgovinskih i financijskih interesa londonskoga Cityja, The Economist, čija je jasna zadaća bila da agitira za opoziv Zakona o žitu.

Britanska je torijevska stranka, pod vodstvom Sir Roberta Peela, progurala taj sudbonosni Opoziv Zakona o žitu u svibnju 1946., od kada je sve krenulo nizbrdo, ne samo u britanskoj nego i u svjetskoj historiji. Opoziv je otvorio vrata poplavi jeftinih poljoprivrednih proizvoda, što

je uništilo ne samo engleske zemljoradnike nego i zemljoradnike drugih zemalja. Jednostavna je izreka trgovaca, “kupi jeftino - prodaj skupo”, podignuta na razinu državne privredne strategije. Potrošnja je postala jedinim ciljem proizvodnje.

Britanska poljoprivreda i zemljoradnici bili su uništeni nestankom protekcionističkog Zakona o žitu. Irski su zemljoradnici osiromašeni jer je njihovo izvozno tržište, kao rezultat opoziva Zakona o žitu, naglo i drastično snizilo cijene prehrambenih proizvoda. Izravna je posljedica te britanske politike “slobodne trgovine” bila masovna glad i iseljavanje irskih seljaka i njihovih obitelji krajem 1840-ih godina, tokom tragične irske krumpirove gladi iz 1845/46. i njezinih posljedica. Engleska je politika prvenstva prema Irskoj zabranjivala razvoj jake i samodostatne industrije i zahtijevala da Irska ostane u gospodarskom sužanjstvu kao žitnica koja će opskrbljivati Englesku. Sada je i ta žitnica bila uništena uspostavom slobodne trgovine.

Nakon 1846. hinduski su seljaci iz britanske indijske kolonije, koji su radili za mizerne nadnice, postali konkurencijom britanskim i irskim zemljoradnicima na tržištu borbe za britanskog “potrošača”. Nadnice su u Britaniji počele padati usporedno s opadanjem cijene kruha. Engleski je Zakon o siromašnima (Poor Laws) jamčio naknadu radnicima koji zarađuju ispod razine preživljavanja, a mjera za tu naknadu bila je cijena jednog pšeničnog kruha. Tako je s padom cijene kruha opadao i životni standard u Engleskoj.

Opoziv Zakona o žitu zapravo je u cijelom Britanskom Carstvu širom otvorio vrata “političari jeftine radne snage”. Nakon početne poplave niskih cijena hrane u Engleskoj, u cijeloj toj situaciji profitirale su jedino divovske međunarodne londonske trgovinske kuće i trgovačke banke koje su ih financirale. Raslojavanje je u britanskom društvu raslo. Sve se više odvajao mali broj vrlo bogatih od rastuće mase vrlo siromašnih, kao zakonita posljedica “slobodne trgovine”¹.

E. Peshine Smith, američki ekonomist toga doba i oštar protivnik britanske slobodne trgovine, ovako je sažeo posljedice hegemonije slobodne trgovine Britanskoga Carstva nad svjetskim gospodarstvom 1850-ih godina: “To je politika koja i još uvijek kontrolira zakonodavstvo Velike Britanije. U praksi, ona poima državu u cjelini kao divovskog trgovca koji trguje s cijelim svijetom, koji posjeduje ogromne zalihe robe; ne za upotrebu, nego za prodaju, nastoji tu robu proizvoditi jeftino kako bi

je prodavala ispod cijene ostalih trgovaca; a na nadnice koje plaća vlastitom narodu gleda kao na gubitak profita države.”²

Peshine Smith uspoređivao je tu britansku doktrinu “države kao divovskog trgovca”, ideju Adama Smitha i drugih, s drugim idejama nacionalnih ekonomija koje su se pojavljivale na europskom kontinentu 1850-ih godina, osobito s njemačkom carinskom unijom (Zollverein) i drugim vidovima politike nacionalne ekonomije Friedricha Lista.³

“Njihovu će politiku diktirati instinkti proizvođača a ne potrošača. Njima će ukupna proizvodnja, a ne postotak trgovinskog profita, biti pokazatelj nacionalnog boljitka. Tako su velike države kontinentalne Europe - Francuska, Rusija i Njemačke države - ujedinjene u Zollverein ili Carinsku Uniju, odbacile ideju koja već dugo vlada u engleskoj trgovinskoj politici. Što je Engleska dobila tom politikom opisao je jedan od njezinih učenih i cijenjenih pisaca Joseph Kay, koji o toj državi govori kao o državi u kojoj je aristokracija bogatija i moćnija nego u ijednoj drugoj državi na svijetu, u kojoj su siromašni obespravljeniji, bjedniji i brojniji u usporedbi s drugim slojevima, nereligiozniji i puno neobrazovaniji od siromašnih slojeva bilo koje europske države, a jedini su izuzetak necivilizirane države Rusija, Turska, porobljena Italija, loše vođen Portugal i revolucionarizirana Španjolska’.”⁴

Tako je 1851. godine počela kampanja za oblikovanje vladajuće engleske ideologije, uz primjenu nemoralno lažne maltuzijanske tvrdnje o prenaseljenosti, umjesto da priznaju namjernu politiku premalih ulaganja u nove tehnologije proizvodnje. Toj je političkoj doktrini, koja je racionalizirala tu brutalnu ekonomsku politiku, dano ime engleski liberalizam. U biti, engleski je liberalizam, kako je bio definiran krajem 19. stoljeća, opravdavao pojavu sve moćnijeg imperijalnog elitnog sloja, koji je vladao u ime “primitivnih neobrazovanih masa” kojima se nije moglo povjeriti da vladaju u svoje vlastito ime.

Ali, glavni je cilj liberalne elite britanske Vlade i javnoga života 19. stoljeća bio očuvanje i podržavanje interesa isključivo privatne moći. U drugoj polovici 19. stoljeća ta je privatna moć bila koncentrirana u rukama malog broja bankara i institucija londonskog Cityja.

Britansko “neformalno carstvo”

Ta je manipulacija u obliku slobodne trgovine temeljem britanske ekonomske strategije već više od stotinu i pedeset godina. Britanski je genij sadržan u njezinoj kameleonskoj sposobnosti da tu politiku prilagodi promjenjivoj međunarodnoj ekonomskoj stvarnosti, Ali srž te politike i dalje je “apsolutna slobodna trgovina” Adama Smitha, kao oružje protiv suverenih nacionalnih ekonomskih politika suparničkih sila.

Krajem 19. stoljeća britanska je elita počela intenzivnu raspravu o tome kako održati svoje globalno carstvo. Usred krilatica o novom dobu “antiimperijalizma”, s kojima je započela posljednja četvrt 19. stoljeća, Britanija je poduzela korake za uspostavu savršenijeg i daleko učinkovitijeg oblika održavanja svoje vodeće uloge u svijetu putem sredstva koje će dobiti ime “neformalno carstvo”. Zadržala je ključne imperijalne posjede u Indiji i na Dalekom istoku, a njezin je kapital u golemim količinama počeo teći osobito u Argentinu, Brazil i Sjedinjene Države, stvarajući ekonomsku ovisnost koja je na puno načina učinkovitija od formalnih kolonijalnih prava.

Ideja o posebnim ekonomskim odnosima s “državama partnerima”, pojam “sfera utjecaja”, kao i “diplomacija ravnoteže moći”, bili su izdanci toga složenoga tkanja britanskog “neformalnog carstva” krajem prošloga stoljeća.

Od engleske pobjede nad španjolskom Armadom 1588. godine, Britanija je dobro koristila svoj poseban otočni položaj, odvojen od kontinentalnog dijela Europe. Bila je pošteđena izdataka za održavanje velike kopnene vojske za obranu svojih interesa, što joj je omogućilo da se usredotoči na ovladavanje morima. Britansko pljačkanje dobara dalekih dijelova svijeta omogućilo joj je i održavanje ravnoteže moći na europskom kontinentu, jer je stvarala ili financirala koalicije protiv bilo koje države koja je, u bilo kojem povijesnom razdoblju, bila na putu ovladavanja europskim teritorijem, koji se protezao od Rusije do Španjolske.

Nakon Bečkoga kongresa iz 1815. godine u reorganizaciji Europe, koja je uslijedila nakon poraza Napoleona, Engleska je usavršila ciničnu diplomatsku strategiju poznatu pod nazivom “ravnoteža moći” (Balance of Power). Elita Ministarstva vanjskih poslova Njezinog veličanstva nikad nije priznala da je britanska ravnoteža moći bila uvijek strogo definirana iz uporišta moći ili središnje tačke, Londona, kao na vagi, s dodatnim

utezima koji su izjednačavali suprotne strane središnje “tačke ravnoteže”, kako bi Engleska izbacila iz igre suparničke privredne sile isključivo u korist Engleske.

Nakon 1815. godine poseban se “genij” engleske vanjske politike sastojao u njezinu umijeću promjene savezničkih odnosa, ako je potrebno i preko noći, kako se mijenjalo njezino poimanje europske ili globalne strateške moći. Engleska je diplomacija njegovala tu ciničnu doktrinu, koja je nalagala da Engleska nikad ne održava sentimentalne ni moralne odnose s drugim državama kao suverenim poštovanim partnerima, nego da razvija svoje “interese”. Engleska je strategija savezništva bila diktirana onim što je ona sama, u bilo kojem trenutku, smatrala ostvarenjem definicije engleskih “ interesa”. Pokazatelji takvih dramatičnih promjena savezništava su promjene od neprijateljskih odnosa s Francuskom u Africi do “Entente Cordiale” nakon obračuna kod Fašode 1898. godine, ili pak promjena odnosa prema Osmanlijskom Carstvu nakon više desetljeća duge engleske potpore osmanlijskoj Turskoj u sprječavanju širenjenja Rusije. U Britaniji i Indiji ti su potezi bili poznati pod imenom “velika igra”.

Tokom posljednjega desetljeća 19. stoljeća engleski je kapital sve više pritjecao u pomno odabrane zemlje s pomanjkanjem kapitala, poput Argentine, gdje su se tim kapitalom financirale i gradile željeznice i infrastruktura, kojima je potom upravljala Engleska, a vlade zemalja domaćina tu su ulogu Engleske obično poticale velikodušnim koncesijama. Engleski je kapital korišten i za razvijanje parobrodskih linija i luka tih zemalja. Tako je gospodarstvo Argentine i drugih “država partnera” učinkovito pretvarano u privredne sužnjeve, a njihove su trgovinske i financijske uslove diktirale britanske trgovinske kuće i trgovačke financijske banke, iz londonskog Cityja. Tako su države partneri spoznavale da su Britancima predale kontrolu nad svojim gospodarskim suverenitetom puno učinkovitije nego da su britanske trupe okupirale Buenos Aires i provodile ubiranje poreza za Britansko Carstvo.

Tokom 1880-ih godina nove su argentinske željeznice dovozile argentinsku robu, osobito govedinu i pšenicu, do izvoznih luka. Izvoz se udvostručio, a vanjski je dug Argentine, uglavnom prema londonskim bankama, porastao za 700%. Argentina je bila dužnički vazal Britanskog Carstva; “imperijalizam za male pare”, kako je to nazvao jedan komentator. Namjera britanske politike očito nije bila razvijati suverena industrijska gospodarstva putem svojih odnosa s državama partnerima. Namjera je

zapravo bila nametnuti kontrolu uz najmanja moguća ulaganja i ujedno osigurati da druge, suparničke sile, ne dobiju značajnijih sirovina ni drugih dobara privredne moći.

U to su vrijeme, 1882., britanske trupe okupirale Egipat, prvenstveno s ciljem da osiguraju morske puteve za Indiju - ne smije se dopustiti da Sueski kanal padne u suparničke francuske ruke! Britanska je vojna okupacija tako uništila svu strukturu egipatske države da su britanski vojnici, nakon 1882. godine, postali stalno prisutni u toj čvorišnoj tački Carstva između Londona i Indije.

Na sličan je način cilj britanske prisutnosti u Južnoj Africi najprije bio osigurati južni put za Indiju, radi sprječavanja mogućnosti da suparničke sile osiguraju baze na tom području, što bi bila moguća prijetnja s boka britanskoj pomorskoj trgovini” Britanska kontrola nad Južnom Afrikom 1840-ih i 1850-ih godina nije bila formalna. Umjesto toga Britanija je postupno odsijecala bursku republiku od Indijskog okeana. Počela je pripojenjem Natala 1843. godine, čime je istisnula Bure iz Zaljeva Delagoa, a potom je intervencijom spriječila ujedinjenje burskih republika pod Pretoriusom 1869. godine. Cilj joj je bio osigurati, uz najmanja moguća sredstva, britansku prevlast na cijelom području južnoga dijela Afrike.

Primarni je cilj britanskog imperijalizma 19. stoljeća bio osiguranje monopola za britansku kontrolu trgovine.

U to je vrijeme i britanska tajna služba (Secret Intelligence Service) poprimila neobičan oblik. Za razliku od carstava Francuske i drugih zemalja, Britanija je svoje carstvo iz vremena poslije Waterlooa uobličivala putem jako sofisticirane suradnje između najvećih bankara i financijera londonskog Cityja, ministara u Vladi, direktora ključnih industrijskih poduzeća koja su, po procjeni Britanije, bila od strateške važnosti za nacionalne interese, i direktora špijunskih organizacija.

Jedan primjer toga ustroja bio je moćnik trgovačkog bankarstva londonskog Cityja, Sir Charles Jocelyn Hambro, koji je bio na položaju direktora Engleske banke od 1928. do svoje smrti 1963. godine. Tokom Drugog svjetskog rata Hambro je bio izvršni direktor Službe za specijalne operacije britanske tajne policije (Special Operations Executive - SOE) u Ministarstvu gospodarskog rata britanske vlade, koje je u vrijeme rata rukovodilo gospodarskim ratom protiv Njemačke. Ta je organizacija

obučavala kadar koji će poslije rata postati američka Središnja obavještajna služba - CIA (Central Intelligence Agency) i elitni dio tajne službe, a među njima su bili William Casey, Charles Kindelberger, Walt Rostow i Robert Roosa, koji je kasnije postao zamjenikom ministra financija u Vladi predsjednika Kennedyja i partnerom elitnih poslovnih ljudi s Wall Streeta - Brown Brothers, Harriman.

Umjesto tradicionalnog načina rada tajnih službi - pribavljanja podataka iz stranih prijestolnica putem špijunskih agencija, direktor je britanske tajne službe - SIS-a (Secret Intelligence Service), i sam bio dijelom tajne mreže, slične slobodno-zidarskoj, u koju je bila utkana ogromna moć britanskog bankarstva, pomorske trgovine, velikih industrijskih kompanija i Vlade. Kako je ta organizacija bila tajna, postizala je ogromnu moć nad lahkovjernim i naivnim gospodarstvima stranih zemalja. U razdoblju slobodne trgovine, nakon 1846., ta je tajna povezanost privatne trgovinske moći s Vladom bila tajnom britanske hegemonije. Britanska vanjska trgovina nije bila utemeljena na njegovanju dobrosusjedskih odnosa sa stranim zemljama, nego na sračunatim "interesima" koji su nalagali promjene savezništava i, po potrebi, naglo mijenjanje država saveznica.

Velika kriza iz 1873. godine

Međutim ranih je 1870-ih godina, nakon financijske panike, u Engleskoj počela duboka gospodarska kriza, kao izravna posljedica uvođenja britanske slobodne trgovine. Doktrina je slobodne trgovine bila sazdana na pretpostavci da će britanski utjecaj dovesti do toga da ta dogma postane gospodarskom politikom svih vodećih trgovinskih zemalja u svijetu. Ali takvo jedinstvo nije nikada postignuto.

Nakon velike panike u londonskom bankarskom sistemu, 1857. godine, bankarski je ustroj londonskog Cityja, uključujući direktora Engleske banke, odlučilo uvesti novu politiku radi sprječavanja daljnjeg odljeva zlata iz londonskih banaka. Ta je panika iz 1857. uslijedila zbog navale stranih zemalja na međunarodne zalihe zlata koje je držala Engleska banka. Ta je navala dovela do sloma bankovnih kredita u Cityu i u cijeloj zemlji. Kao odgovor na tu krizu engleske su vlasti osmislile politiku koja je rezultirala jednostavnom, ali opasnom, pojavom bankarske prakse - središnje banke.

Engleska je banka privatni holding, koji u to vrijeme nije bio u rukama

Vlade nego financijskih interesa Cityja, shvatila da će se odljev zaustaviti ako samo povisi kamatnu stopu središnje banke na dovoljno visoku razinu, tj. na razinu stopa suparničkih trgovinskih zemalja, koje možda odvlače britanske zalihe zlata. I, ako se kamatne stope povećaju na odgovarajuću razinu, da će zlato s vremenom početi, iz Berlina, New Yorka, Pariza i Moskve, pritjecati natrag u trezore banaka londonskog Cityja.

Ta je kamatna politika bila moćnim oružjem središnjega bankarskog sistema, što je Engleskoj banci dalo odlučujuću prednost nad suparničkim bankama. Nisu se obazirali na to da lihvarski visoke kamatne stope dovode do strahotne krize u britanskoj industriji i poljoprivredi. Vodeća značajka britanske ekonomske politike, osobito nakon opoziva Zakona o žitu 1846. godine, nije bila industrija ni poljoprivreda, nego financije i međunarodna trgovina. U namjeri da osiguraju prevlast britanskog međunarodnog bankarstva, ti su bankari bili spremni žrtvovati domaću industriju i ulaganja. Slično se dogodilo i u Sjedinjenim Državama 1960-ih godina, nakon ubojstva predsjednika Johna F. Kennedyja.

Ali, posljedice te nove kamatne politike Engleske banke na britansku industriju vratile su se kao bumerang kad je Velika kriza zahvatila Britaniju 1873. godine i trajala do 1896.

Počela je financijskom krizom u engleskom bankarskom svijetu, kako se urušavala piramida inozemnih kredita za gradnju željeznica u Sjevernoj i Južnoj Americi, i Britansko Carstvo je ušlo u stanje koje je kasnije nazvano Velikom krizom. Kao odraz rastuće nezaposlenosti i bankrota u industriji tokom te krize, cijene su u Britaniji od 1873. do 1896. neprekidno padale i nominalno su pale za skoro 50%. Došlo je do sveopće nezaposlenosti.

Nedostatak investicijskog kapitala u britanskoj industriji bio je vidljiv već na Međunarodnoj izložbi 1867. godine. Proizvodi sasvim novih strojarских industrija, čak i tekstilne, iz Njemačke i drugih zemalja, vidljivo su zasjenjivali stagnirajuću tehnologiju britanske industrije, koja je samo dva desetljeća ranije bila vodeća u svijetu. U tom se razdoblju smanjio britanski izvoz željeza, čelika, uglja i drugih proizvoda. Bila je to prekretnica u britanskoj historiji, koja je pokazala da je uvođenje "slobodne trgovine" od prije nekoliko desetljeća, zajedno s opozivom Zakona o žitu, osudilo englesku industrijsku tehnologiju na propadanje, kako bi financijski interesi postigli prevlast u poslovnoj politici Carstva.

Bilo je vidljivo da je 1890-ih godina završilo razdoblje britanske

premoći nad drugim industrijskim zemljama u svijetu.

Dogma Britanskog Carstva iz 19. stoljeća o slobodnoj trgovini i njezine maltuzijanske postavke, bile su s vremenom osuđene na propast. Ta se dogma temeljila na kanibalizaciji gospodarstava sve većeg dijela svijeta radi njezina održavanja. Samo četvrt stoljeća nakon opoziva Zakona o žitu Britansko Carstvo je potonulo u najveću i najdužu ekonomsku krizu u svojoj historiji. Nakon 1873. godine britanska su nastojanja da proširi virus “engleske bolesti”, tj. “kozmostolitski gospodarski model” apsolutne slobodne trgovine Adama Smitha, imala vidljivo manjeg uspjeha. Zemlje kontinentalne Europe, predvođene Njemačkom, uvele su niz zaštitnih mjera za svoja nacionalna gospodarstva, što im je omogućilo najveći industrijski razvitak u posljednjih 200 godina.

To je pripremilo teren za novu raspravu među britanskom elitom o tome kako održati Carstvo i moć u svijetu koji se brzo mijenjao. U tu je raspravu 1882. godine uvedena geopolitika nafte. Sada se rasprava vodila oko toga kako održati britansku pomorsku nadmoć.

Bilješke:

1. Komentirajući britansku slobodnu trgovinu, 1851. godine, američki je ekonomist Henry C. Carey, tvorac nacionalne privredne strategije Abrahama Lincolna, izjavio: “Tako ovdje imamo sistem koji je nerazborit i neprivodan, a osim toga, teoriju izmišljenu s ciljem da se na nju prebace bijeda i siromaštvo, što je neizbježan rezultat toga sistema. Za bijedu u Irskoj optužuje se prenaseljenost, iako milijuni hektara najplodnije zemlje u Engleskom Kraljevstvu čekaju isušivanje kako bi postali najplodnijom zemljom na svijetu, i iako je irski narod osuđen tratiti mnogostruko više rada nego što bi inače platio za svu odjeću i željezo koje potroši. Prenaseljenost je izgovor za sva zla toga podloga sistema i tako će biti sve dok tom sistemu ne dođe kraj. Da bi se zadržalo to stanje, cijena se rada u Engleskoj mora neprestano održavati na tako niskoj razini da bi Engleska bila konkurentna Hindusima, Nijemcima i Amerikancima, uz sve nedaće prijevoza i carina.”

Carey dodaje: “Engleska je tako dugo imala monopol nad proizvodnjom mašina da je postigla sposobnosti s kojima se nije lahko natjecati; u isto je vrijeme tom nepravednom podjelom među svojim stanovništvom držala cijenu rada i kapitala na razini nižoj... nego u susjednim zemljama. Njezina su poduzeća bila divovska i uvijek spremna potopiti sve one koji su mogli postati konkurencijom; neprestane su mijene u njezinu monetarnom ustrojstvu [Engleska banka manipulira zalihama zlata, W.E.], kao neminovne posljedice kolonijalnoga sistema, same po sebi bile dovoljne da dovedu do propasti u svim zemljama koje su s njom povezane.”

Carey navodi iskustvo Amerike, gdje je 1837. godine počela bankarska panika i gospodarska kriza. Američki su se krediti nakon 1820-ih godina sve više prebacivali u ruke banaka londonskoga Cityja, a sve više su se udaljavali od Listovog poimanja nacionalne ekonomije.

U Britaniji, pod utjecajem slobodne trgovine na rad, on kaže: "Umjesto muškaraca zapošljavaju se žene, a umjesto žena, djeca od jako rane dobi; a radno je vrijeme tako jako produženo da je apsolutno morao intervenirati Parlament." On kritizira "strašne posljedice koje su nastale zbog nastojanja da se monopoliziranjem proizvodnje mašina izvuče od svijeta što više novca. Moralne su posljedice jednako loše kao i fizičke. Prijevarena svake vrste postala je sveopćom pojavom u svijetu. U pamuk se stavlja brašno. Kvaliteta se željeza i svih drugih proizvoda smanjuje na razinu koja je dovoljna da u ostalim zemljama spriječi proizvodnju tih roba za domaće potrebe tih zemalja."

Carey navodi opoziv Zakona o žitu iz 1846. godine kao otvaranje širokoga puta toj politici: "Sada pogledajmo rezultate [misli na Uredbu o opozivu Zakona o žitu iz 1846. godine], vidljive u neposrednoj ovisnosti Engleske. S tim je velikim povećanjem uvoza hrane iz inozemstva došla propast irskom narodu. Kako mu je bilo uskraćeno baviti se proizvodnjom i trgovinom (takva je bila engleska ekonomska politika), irski je narod bio prisiljen živjeti samo od poljoprivrede i imao je neku bijednu egzistenciju sve dotle dok je njegova susjeda (Engleska) bila spremna donekle nadoknađivati utrošeni rad plaćanjem većih cijena za njegove proizvode od cijena koje bi ti proizvodi postigli drugdje."

"S opozivom Zakona o žitu, taj je izvor presušio", nastavlja Carey, "a rezultat je stanje bijede, siromaštva i gladi, koje je prisililo (irskog) zemljoposjednika da izdržava ljude, bez obzira na to rade li ili ne; i došlo je do neke vrste ponovne uspostave ropstva u toj nesretnoj zemlji. Od velikog izvoznika hrane postala je veliki uvoznik. Veliko tržište indijskog kukuruza sada je bila Irska, zemlja u kojoj je proizvodnja hrane skoro jedino zanimanje. Cijeli sistem ima za cilj povećanje broja ljudi koji su posrednici između proizvođača i potrošača" tako je Irska prisiljena utrošiti godišnje više rada nego što bi bilo potrebno da proizvede, u trostruko većoj količini, svo željezo i da pretvori u odjeću sav pamuk i vunu koji se proizvedu u Engleskoj", Carey, Henry C: "The Harmony of Interests: Agricultural, Manufacturing & Commercial" (Sklad interesa: poljoprivrednih, industrijskih i trgovinskih), 1851., J. S. Skinner, Philadelphia, str. 60-65.

2. Smith, E. Peshine: "A Manual of Political Economy" (Priručnik političke ekonomije), George P. Putnam & Co., New York, 1853., str. 149-152.

3. List, Friedrich: "The National System of Political Economy" (Nacionalni sistem političke ekonomije), Longmanns, Green & Co., London, Izdanje 1885., reprint: Augustus M. Kelley, New York, 1966.

4. Smith, naglašeno u izvorniku - W.E.

DRUGO POGLAVLJE

Granice su povučene: Njemačka i geopolitika “velikog rata”

Njemački “Wirtschaftswunder”

Nakon 1873. godine rastuća je razlika između uništenoga gospodarstva Britanskog Carstva i novonastalih gospodarstava kontinentalne Europe, iznad svega Njemačkog Reicha, stvorila temelje za izbijanje Velikog svjetskog rata 1914. godine. Nafta je već imala središnju ulogu u tom sukobu, do te mjere da je malo tko izvan uske elite londonskih i njujorških bankara i financijera to shvaćao. Ljudi izvan toga kruga shvatili su to mnogo godina kasnije.

Pred početak posljednjega desetljeća 19. stoljeća, britanska je bankarska i politička elita počela izražavati prve znakove uzbune zbog dva posebna vida impresivnog industrijskog razvoja u Njemačkoj. Prvi je bio pojava nezavisne, moderne njemačke trgovačke i vojne pomorske flote. Od 1815. godine i Bečkog kongresa, engleska je mornarica bila neupitan vladar mora. Druga je strateška uzbuna zazvonila zbog ambicioznog njemačkog projekta gradnje željeznice koja bi u konačnici spajala Berlin s Bagdadom, što je tada pripadao Otomanskom Carstvu.

Na oba ta područja, pomorskoj snazi i izgradnji željeznice od Berlina do Perzijskog zaljeva, nafta je bila odlučujuća, iako skrivena, pokretačka snaga i za englesku i za njemačku stranu. Još uvijek možemo vidjeti zašto su za anglosaksonske krugove moći, na prijelazu stoljeća, ta dva događaja bila stvarni casus belli.

Tokom 1890-ih godina britansku je industriju, količinom i kvalitetom tehnološkog razvoja, pretekla zapanjujuća pojava industrijskog i poljoprivrednog razvitka u Njemačkoj. Dok su Sjedinjene Države bile uvelike usredotočene na unutarnju ekspanziju nakon Građanskog rata, tokom posljednjega desetljeća prošloga stoljeća na industrijski se razvitak Njemačke sve više gledalo kao na “prijetnju” britanskoj globalnoj hegemoniji.

Već 1870-ih godina, desetljeća su postupnog usvajanja ekonomskih reformi Friedricha Lista, stvaranje moderne infrastrukture željezničkog

prijevoza i carinska zaštita za rastuću domaću industriju počela pokazivati zapažene rezultate, osobito u kontekstu političkog ujedinjenja Njemačkog Reicha nakon 1871. godine.

Do oko 1850-ih godina glavna je značajka ekonomske politike u Njemačkoj bila imitiranje naizgled uspješnoga britanskog gospodarskog modela, a na njemačkim se sveučilištima na ekonomiju slobodne trgovine britanskih ekonomista poput Adama Smitha i Davida Ricarda gledalo kao na Sveto pismo. Ali, nakon što je Engleska 1870-ih godina zapala u dugotrajnu krizu, koja je pogodila i Njemačku i Austriju, Njemačka je sve više počela spoznavati ozbiljne nedostatke vjernog slijeđenja "britanskog modela". Kako se Njemačka u izgradnji nacionalne industrije i poljoprivredne proizvodnje sve više okretala jednom obliku nacionalne ekonomske strategije, a sve više se udaljavala od britanske "slobodne trgovine", postigla je izvanredne rezultate.

Kao pokazatelj toga odmaka od engleskog modela, od 1850. godine do pred Prvi svjetski rat, 1913., njemačka se proizvodnja povećala pet puta. U istom se razdoblju proizvodnja po glavi stanovnika povećala za 250%. Narod je doživljavao rast životnoga standarda, jer su se plaće u industrijskoj proizvodnji realno udvostručile između 1871. i 1913. godine.

Ali, središte je njemačke industrijske revolucije bilo u velikom napretku tehnološkoga razvoja. Njemačka je, na nacionalnoj razini, uspostavila sistem tehničkih škola (Technische Hochschulen) i viših škola, po uzoru na francusku Ecole Poly-technique, za obrazovanje znanstvenih i inženjerskih stručnjaka za potrebe industrije, kao i sistem "Handelshochschulen", škola organiziranih uz potporu raznih gospodarskih i industrijskih komora, za obrazovanje budućeg poslovnog osoblja. K tome su njemačka univerziteta u izborima predmeta stavila težište na prirodne nauke. Mašinstvo i nauka u Njemačkoj počeli su cvjetati. Ujedno je osnovan i nacionalni sistem "Fachschulen", škola za obrazovanje stručnih zanatlija. Rezultat je bio ogromno povećanje tehnološke sposobnosti njemačkog radnog stanovništva nakon 1870-ih godina.

Još 1870-ih godina velika su britanska industrijska poduzeća zasjenjivala svoje mlade konkurente u Njemačkoj. Ali to će se stubokom promijeniti u sljedeća tri do četiri desetljeća. U desetljećima prije 1914., u pogledu goriva za svjetsku industriju i transport, ugalj je bio bez premca. Godine 1890. Njemačka je proizvela 88 miliona tona uglja, dok je Britanija proizvela više od dvostruko, 182 miliona tona. Do 1910. godine njemačka

je proizvodnja zadivljujuće porasla na 219 miliona tona, dok je engleska proizvodnja u to vrijeme neznatno prednjačila, 264 miliona tona.

U središtu njemačkoga razvoja bio je čelik, zajedno s naglom pojavom električne energije i hemijskih postrojenja, koji su bili drugi po veličini. Uz primjenu izuma za proizvodnju čelika Gilchrista Thomasa, koji je koristio rude iz područja Lorraine bogate fosforom, njemačka se proizvodnja čelika povećala 1.000 % u dvadeset godina, od 1880. do 1900., i u velikoj je mjeri pretekla englesku proizvodnju čelika. Još 1890. godine Britanija je prednjačila pred Njemačkom po proizvodnji sirovog željeza, koja je iznosila 7,9 miliona tona, naspram njemačkih 4,6 miliona tona. Ali, već 1910. godine njemačka je proizvodnja sirovoga željeza bila za 50 % veća od britanske - 14,6 miliona tona naspram 10 miliona tona. U isto vrijeme troškovi proizvodnje željeza u Njemačkoj su smanjeni na jednu desetinu troškova iz 1860-ih godina. Godine 1913. Njemačka je talila skoro dvostruko više sirovoga željeza nego britanske ljevaonice.¹

Početna je "pokretačka snaga" prvoga njemačkog "Wirtschaftswundera"* bila željeznička infrastruktura, koja je transportirala taj rastući tok industrijskih dobara. A početna je ekspanzija njemačkoga željezničkog sistema počela 1840-ih i 1850-ih godina, najprije pod utjecajem Listovog Zollvereina, a njegov je nacionalni plan razvoja željeznica, uz državnu potporu razvoju infrastrukture, u potpunosti udvostručio broj kilometara izgrađenih željeznica od 1870. do 1913. godine.

Nakon izuma proizvodnje akumulirane električne energije i njezina prijenosa na velike udaljenosti, na poticaj Oskara von Millera i drugih, njemačka je industrija električne energije od svojih početaka 1895., kad je upošljavala 26.000 ljudi, prerasla u industriju koja je, 1913. godine, držala polovicu međunarodne trgovine električnih dobara. Njemačka je hemijska industrija, pod vodstvom velikih istražitelja poput Justusa von Liebiga i drugih, od industrije koja je bila slabija od francuske i engleske, prerasla u vodeću industriju u svijetu po proizvodnji analinskih boja, farmaceutskih proizvoda i umjetnih gnojiva.

Von Liebig i drugi uvode znanstvenu hemiju u poljoprivredu pa je i to u tom razdoblju dovelo do ogromnoga porasta poljoprivredne proizvodnje u Njemačkoj. Od stanja koje je u ranim desetljećima devetnaestoga stoljeća bilo doslovno očajno, s pojavama gladi i loših žetava, kad je izgledalo jeftinije uvoziti žito iz Rusije ili čak Argentine, Njemačka je 1890-ih godina došla do stanja ponovnog uvođenja zaštitne carine radi

sprječavanja uvoza jeftinog žita.

Mehanizacija je u poljoprivredi počela pokazivati znakove napretka. Broj se žetelica od 20.000 iz 1882. godine povećao na 300.000 1907. godine. Usprkos često slabijem pjeskovitom tlu, razvoj je umjetnoga gnojiva poboljšao urod. Kao rezultat, urod se žita do Prvog svjetskog rata povećao za 80% u usporedbi s razdobljem prije 1887. godine, kad se to gnojivo počelo po prvi put primjenjivati u znatnijim količinama. Radi usporedbe, Rusija je na početku rata, kad je imala tri miliona hektara obrađene zemlje više od Njemačke, proizvodila 19 miliona tona žita manje nego Njemačka. Godine 1913. Njemačka je proizvodila 95% vlastitih potreba mesa, iako se od 1870. godine potrošnja mesa po glavi stanovnika udvostručila, dok je Britanija 1913. godine uvozila 45% svojih potreba mesa.

Usporedo s razvitkom industrije i poljoprivrede, Njemačka je od zemlje iseljavanja, početkom 19. stoljeća, krajem toga stoljeća postala zemlja s velikim prirastom stanovništva. Između 1870. i 1914. godine broj se stanovnika povećao za skoro 75 %, s 40.000.000 na više od 67.000.000.

Velika su industrijska postrojenja rasla nakon 1880-ih godina, zajedno s velikim bankama poput Deutsche Bank, po modelu poznatom pod imenom “Grossbanken” ili jednostavno “njemački model”, tj. model zajedničkoga vlasništva između velikih banaka i ključnih industrijskih poduzeća.²

Njemački je “Wirtschaftswunder” nastao u razdoblju nakon 1870. godine. Uvelike hvaljen industrijski oporavak od ratnog uništenja i svjetske krize iz kasnih 1950-ih godina predstavljao je, u velikoj mjeri, oporavak na temeljima postavljenim tokom razdoblja od 1880-ih godina do 1914.

Berlinska bankarska panika

Razvoj nezavisne nacionalne ekonomske politike u Njemačkoj dobio je svoj drugi poticaj, što je ironično, iz posljedica bankarske panike. Godine 1890., kao rezultat nedavne propasti prestižne londonske trgovinske banke Baring Brothers, što je bila posljedica njezinih velikih gubitaka na investicijama i špekulacijama obveznicama u Argentini i veza njemačkog bankarstva s tim špekulacijama, dogodila se berlinska bankarska panika; počele su se rušiti domino kockice međunarodne financijske piramide.

Berlin i njemački investitori općenito bili su 1880-ih godina uhvaćeni

u klopku međunarodne manije špekulacija oko izgradnje željeznica. S propašću elitne banke Baring Bros., s nekih 75.000.000 dolara investiranih u razne argentinske obveznice, srušila se i iluzija svakoga Nijemca o čudima financijskih špekulacija.

Kao posljedica financijskoga sloma Argentine, velikog izvoznika pšenice u Europu, njemačko je poduzeće Ritter & Blumenthal, koje se bavilo trgovinom žita, napravilo glup potez pokušaja "kornera", tj. kupnje ukupnog žita na tržištu u spekulativne svrhe, s namjerom da zaradi na posljedicama financijskih tegoba u Argentini. To je samo povećalo financijsku paniku u Njemačkoj, jer im je plan propao, što je odvelo u bankrot uglednu privatnu bankovnu kuću Hirschfeld & Wolf i prouzročilo velike gubitke za Rheinisch-Westphalische Bank. To je izazvalo još veću navalu štediša na njemačke banke i dovelo do pada Berlinske burze, što je trajalo do jeseni 1891.

Kao odgovor na tu krizu, kancelar je imenovao Istražiteljsku komisiju od 28 uglednih osoba, pod predsjedanjem Dr. Richarda Kocha, predsjednika banke Reichsbank, da istraži uzroke i predloži zakonske mjere koje će spriječiti pojavu sličnih panika u budućnosti. Kochova je Komisija bila sastavljena od širokog i reprezentativnog kruga njemačkoga gospodarskog sloja, s predstavnicima iz industrije, poljoprivrede, univerziteta, političkih stranaka, kao i bankarstva i financija.

Rad je te Komisije rezultirao najoštrijim zakonskim aktima toga doba, u bilo kojoj zemlji, kako bi spriječio financijske špekulacije. Većinu je njihovih prijedloga Reichstag uvrstio u Zakon o novčanim transakcijama (Exchange Act), donesen u junu 1896., i u Depotgesetz, donesen u julu te godine. Špekulacije su žitom bile zabranjene. Mogućnosti špekulacija na burzi bile su oštro ograničene. Jedan od rezultata toga ograničenja je relativna odsutnost burzovnih špekulacija, što je glavna značajka koja od tada utječe na njemački gospodarski život.

Njemački Zakon o novčanim transakcijama iz 1896. godine definitivno je uspostavio jedan oblik organizacije financija i bankarstva u Njemačkoj, drukčiji od engleskog ili američkog, tj. anglo-saksonskog bankarskog sistema. To nije sve. Mnoge su londonske financijske kuće nakon 1890-ih godina smanjile svoje poslovanje na restriktivnom njemačkom financijskom tržištu, kao rezultat tih mjera, što je smanjilo utjecaj financijske moći londonskog Cityja na njemačku gospodarsku politiku. Značajno je da su još uvijek donekle vidljive te temeljne razlike

između anglo-saksonskog bankarskog i financijskog sistema s jedne strane i “njemačkog modela”, koji se uvelike primjenjuje u Njemačkoj, Nizozemskoj, Švicarskoj i Japanu, s druge strane.³

Potreba gradnje brodarske i željezničke infrastrukture

Dok je tako engleska industrijska i financijska politika, osobito nakon 1873. godine, poticala zaostajanje u razvoju industrijske tehnologije, njemačka je politika poticala sasvim suprotan smjer. Do 1900. su godine te razlike između tih dviju zemalja bile svima vidljive. Ali, u godinama prije 1914., sve se veći jaz između Njemačke i Engleske očitovao u pogledu dvaju posebnih vidova zadivljujućeg razvoja njemačkoga gospodarstva. Iznad svega se radilo o pojavi Njemačke kao vodeće moderne brodarske zemlje, koja je u konačnici postala prijetnjom desetljećima dugoj engleskoj prevlasti na moru.

Sve dok Njemačka nije posjedovala vlastitu modernu trgovačku flotu i dok nije imala mornaricu koja će tu flotu štititi, ta zemlja nije bila gospodarom vlastite ekonomije. Engleska je i dalje bila vladarom svjetskih okeana i to je stanje kanila zadržati. U tim je uslovima sve veći broj ljudi u Njemačkoj dizao glas protiv stanja u kojemu će njemački gospodarski život biti stalno podložan manipulacijama strane brodarske moći u pogledu temeljnih uslova međunarodne trgovine, koja je bila od životnoga interesa.

Godine 1870. ukupna je flota Njemačkog Reicha imala jedva 640.000 tona. U to je vrijeme njemačka trgovačka flota bila peta po veličini u svijetu, iza britanske, američke, francuske i norveške. Do 1914. godine njemačka je flota postala druga po veličini u svijetu, odmah iza engleske, i dalje je napredovala.

Njemački je izvoz 1870. godine ovisio o zaštitnim carinama i brodovima drugih zemalja, osobito Engleske. Do 1914. godine to se drastično promijenilo. Već 1901. godine 52.000 brodova, s 9.000.000 tona nosivosti, isplovljavalo je iz njemačkih luka, pod njemačkom zastavom. Do 1909. godine te su brojke narasle na 65.000 brodova s ukupno 13.000.000 tona nosivosti pod njemačkom zastavom. U to je vrijeme čak 70% ukupne njemačke trgovine ovisilo o moru. Jasno je da je kontrola te trgovine bila od životne važnosti za gospodarsku sigurnost Njemačke. Ali, takav razvoj događaja nije bio s veseljem dočekan u londonskim financijskim i

brodarskim krugovima.

Istovremeni je razvoj na polju njemačke industrije čelika i strojarstva bio izravno povezan s izgradnjom moderne trgovačke flote. Zamjena jedara parnim pogonom i drvenih brodskih trupova najprije željeznim pojačanjem a kasnije čeličnim trupovima, omogućila je njemačkoj floti da postane veća i učinkovitija. Godine 1891. njemačka se flota mogla pohvaliti trima parobrodima s preko 7.000 tona nosivosti. Godine 1914. pod njemačkom je zastavom plovilo pet parobroda čija je nosivost bila iznad 20.000 tona, devet nosivosti između 15 i 20.000 tona i 66 nosivosti između 7.000 i 10.000 tona.

U to se vrijeme njemački pomorski transport razvijao nevjerovatnom brzinom i učinkovitosti. Godine 1914. dva su velika poduzeća - Hamburg-American i North German Lloyd, držala oko 40% ukupne njemačke trgovačke mornarice. Tajna spektakularnoga razvitka toga doba bila je organizacija, ekonomija razmjera i naglasak na izgradnji najučinkovitijih i najmodernijih brodova.

Jedan je francuski promatrač toga doba, komentirajući nevjerovatan uspjeh njemačkog pomorskog transporta u to vrijeme, rekao: "Upravo ta količina brodovlja omogućuje brzu amortizaciju kapitala i, kao posljedicu, 'škartiranje' brodova koji su zastarjeli, neprestano pomlađivanje plovećega stroja. U njemačkoj mornarici nećete naći plovila stara trideset ili četrdeset godina. Ono što njemačka industrija, točnije metalurgija, elektrotehnika itd., ulože kroz standardiziranu proizvodnju, to se njemačkoj trgovačkoj grani vrati kroz učestalost i redovitost plovidbe". I dodaje: "U slučaju Nijemaca, gradnja brodova ne slijedi trgovinu, nego ide ispred nje i na taj je način oživotvoruje".⁴

Nakon konačnog pripojenja Hamburga Njemačkom Reichu 1888. godine, Hamburg i kasnije Bremen-Bremerhaven, postali su središtima izgradnje najmodernije i najučinkovitije lučke opreme u cijeloj Europi, što je u te sjeverne luke privuklo željeznički transport većega dijela središnje Europe, da bi se brodovima odvozio na svjetska tržišta. Uspostavom izgradnje infrastrukture na državnoj razini, što je potaknulo najjeftiniji mogući prijevoz, Njemačka je, tokom jednog i pol desetljeća prije 1914. godine, proširila svoju brodarsku prisutnost po cijelome svijetu, čak i na tradicionalno monopolistička tržišta engleskog brodarstva i britanskih kolonija i na tradicionalno britanske "interesne sfere", poput Egipta ili čak Sjeverne i Južne Amerike.

Godine 1897., malo više od godinu dana nakon što je Reichstag donio restriktivne zakone o financijskim špekulacijama, admiral von Tirpitz je najavio prvi njemački program za izgradnju mornarice, koji je Reichstag odobrio 1898. godine, nakon kojega je, 1900. godine, donesen još jedan zakon kojim je udvostručen broj brodova što ih je Njemačka planirala izgraditi.

Godine 1906. Engleska je izgradnjom broda Dreadnaught lansirala superiornu, novu klasu ratnih brodova s velikim topovima. Taj je brod bio brži i nosio je više naoružanja od bilo kojega ratnog broda toga vremena. Njemačka je, kao reakciju na engleski projekt, donijela malo publicirani zakon koji je nalađao obnovu njemačke mornaričke flote svakih 20 godina. 1909. godine, na zaprepaštenje Britanaca, Njemačka je lansirala svoju seriju Nassau koja se sastojala od četiri broda koji su bili napredniji od Dreadnaughta, a i te su brodove uskoro i britanski i njemački brodograditelji nadmašili novim serijama, Super-Dreadnaughtima. Britanija nije ni u snu mogla zamisliti da bi Njemačka mogla izgraditi tako modernu flotu u vlastitim brodogradilištima, u tako kratkom vremenu. Tokom jednog predavanja na Oxfordskom sveučilištu 1951. godine, govoreći o pozadini Prvoga svjetskoga rata iz 1914. godine, Sir Llewellyn Woodward je kratko izjavio: "Njemačka je, kao i svaka druga sila, imala pravo graditi flotu kakvu je htjela. U pitanju je svrsishodnost i realističan proračun. Njemačka ratna flota nije mogla biti ništa drugo do prijetnja Velikoj Britaniji, vodećoj pomorskoj sili."⁵

Oko 1910. godine nekima je u Engleskoj postalo jasno da će biti potrebne drastične mjere da Engleska iziđe na kraj s tim strašnim njemačkim gospodarskim napretkom. Kao što ćemo nadalje vidjeti, po prvi se put nafta pojavila kao značajan čimbenik u geopolitičkom planiranju rata.

Bilješke:

1. Born, Karl Erich: *"Wirtschafts-und Sozialgeschichte des Deutschen Kaiserreichs (1867/71.-1914.)"*, Steiner Verlag, Stuttgart, 1985.

2. Borchardt, Knut: *"Deutsche Wirtschaft seit 1870". German Economy, 1870 to the present, (Njemačko gospodarstvo od 1870. do danas)*, Weidenfeld & Nicholson, London, 1967.

3. Loeb, Ernst: *"The German Exchange Act of 1896"*, u *Quarterly Journal of Economics*, tom XI., Boston, 1897.

4. Hauser, Henri: *"Germany's Commercial Grip on the World"*, prijevod s francuskog, Chas. Scribner's & Sons, New York, 1918., str. 106-108.

5. Woodward, Sir Llewellyn, u *"Prelude to Modern Europe"*, Methuen & Co., Norfolk, 1971., str. 135.

* *Gospodarsko čudo*

Počinje globalna bitka za kontrolu nafte

Britanski admiral vidi dalje od ulja za svijeće

Godine 1882. crni teški mulj koji danas zovemo naftom nije imao nikakve tržišne vrijednosti, osim kao gorivo za nove mineralne uljne svijeće, novost koju je u Berlinu izumio njemački proizvođač svijeća Stohwasser. To se gorivo tada zvalo “kamenolje”, jer je curilo iz stijena u nekim naftnim područjima poput Titusvillea u Pensilvaniji, Bakua u Rusiji ili u Galiciji, koja je sada dijelom Poljske. 1870. godine John D. Rockefeller osnovao je poduzeće Standard Oil Co., radi pokrivanja tog tržišta uljnih svijeća i raznih uljnih “ljekarija” u Sjedinjenim Državama. Stroj na unutarnje sagorijevanje još nije bio unio revoluciju u svjetsku industriju.

Ali, postojao je barem jedan čovjek koji je shvatio vojno-stratešku važnost nafte za prevlast na svjetskim morima u budućnosti. Počevši u septembru 1882. godine, u obliku javnog obraćanja, britanski je admiral lord Fisher, tada kapetan Fisher, nastojao dokazati svima u britanskoj Vladi koji su ga bili voljni slušati da Britanija mora u svoju mornaričku flotu umjesto pogona na ugalj uvesti pogon na naftu. Od 1870. godine ruski su parobrodi na Kaspijskom jezeru koristili teško naftno gorivo koje su Rusi zvali “mazut”. Fisher i još nekoliko dalekovidnih pojedinaca počeli su propagirati uvođenje toga novoga goriva. Uporno je tvrdio da će pogon na naftu omogućiti Britaniji da zadrži odlučujuću stratešku prednost za nadmoć na moru u budućnosti.

Fisher je dobro poznao kvalitativnu nadmoć nafte kao goriva nad ugljom i znao je da razmišlja ispravno. Ratni brod s diesel motorom na naftni pogon ne ispušta nadaleko vidljiv dim, dok se dim s broda na ugalj vidi i na udaljenosti od 10 kilometara. Dok je brodu na ugalj potrebno 4 do 9 sati da postigne punu brzinu, naftnom je motoru trebalo samo 30 minuta, a najjaču je snagu mogao postići za 5 minuta. Za osiguranje naftnog goriva za jedan ratni brod bio je potreban rad 12 ljudi po 12 sati. Da bi se postigla jednaka energija za brod na ugalj, bio je potreban rad 500 ljudi po 5 dana. Da bi se postigla jednaka konjska snaga, za brod na naftni

pogon bila je potrebna jedna trećina težine stroja i skoro jedna četvrtina dnevne tonaže goriva, što je kritičan čimbenik za neku flotu, bilo trgovačku ili vojnu. Promjer djelovanja flote na naftni pogon bio je do četiri puta veći od promjera djelovanja nekog broda na ugalj jednake nosivosti.¹

Ali u to su vrijeme Fishera njegovi kolege smatrali ekscentričnim sanjarom.

U međuvremenu, 1885. godine, njemački je inženjer Gottlieb Daimler izumio prvi u svijetu motor na naftni pogon za pokretanje cestovnog vozila. Iako se na automobil sve do prijelaza stoljeća gledalo kao na igračku krajnje bogatih, mnogi su, osim admirala Fishera i njegova kruga, počeli šire shvaćati privredne potencijale naftne ere.

D'Arcy shvaća tajnu gorućih stijena

Do 1905. godine britanske su tajne službe i Vlada konačno shvatili stratešku važnost novoga goriva. Britanski je problem bio u tome što Britanija nije imala vlastite nafte. Morala se za opskrbu naftom oslanjati na Ameriku, Rusiju i Meksiko a to je stanje bilo neprihvatljivo za mirnodopska vremena i nemoguće u slučaju većega rata.

Prethodne je godine, 1904., kapetan Fisher unaprijeđen u prvog gospodara mora, vrhovnog komandanta britanske mornarice. Odmah je ustanovio odbor sa zadaćom da "razmotri i preporuči način na koji će britanska mornarica osigurati opskrbu naftom".

Britanska je prisutnost u Perziji i u Arapskom zaljevu, koji je tada još bio dijelom Osmanlijskog Carstva, bila u to vrijeme prilično ograničena. Persija nije bila formalnim dijelom Britanskog Carstva. Nekoliko je godina Britanija držala konzulate u Bushireu i Bandar Abbasu, kao i brodove svoje mornarice u Perzijskom zaljevu, kako se druge zemlje ne bi počele baviti mišlju da zađu u strateške vode koje su bile tako blizu najdragocijenijem britanskom izvoru pljačke - Indiji. Godine 1892. lord Curzon, kasnije kraljevski namjesnik za Indiju, pišući o Perziji, rekao je: "Davanje neke luke u Perzijskom zaljevu Rusiji, od bilo koje sile, smatrat ću namjernom uvredom Velikoj Britaniji i okrutnim narušavanjem statusa quo, kao i izazivanjem međunarodnog rata"²

Ali 1905. godine Vlada Njezinog veličanstva posredstvom zloglasnog britanskog "asa špijuna" Sidneyja Reillyja pribavila je izvanredno značajno

isključivo pravo na predjelima za koje se tada vjerovalo da sadrže ogromne netaknute zalihe nafte na Bliskom istoku. Početkom 1905. godine Obavještajna služba Njezina veličanstva poslala je Reillyja (čije je pravo ime bilo Sigmund Georgijevič Rosenblum, rođen u Odessi u Rusiji), na zadatak da od ekscentričnog australskog geologa amatera i inženjera po imenu William Knox d'Arcy iznudi prava na eksploataciju mineralnih dobara Perzije.

D'Arcy, odani kršćanin koji je duboko proučavao historiju, bio je uvjeren da priče o "stupovima vatre" na svetim mjestima staroga perzijskoga boga vatre Ormuzda dolaze od svećenika Zoroastera koji pale naphta - ulje - koje istječe iz stijena na tim posebnim mjestima. Proveo je godine lutajući predjelima na kojima su nekada bili stari perzijski hramovi tražeći naftu. Puno je puta putovao u London kako bi osigurao financijsku potporu za svoja istraživanja, a potpora je britanskih bankara bivala sve manja.

Negdje 1890-ih godina novi je perzijski kralj Reza Khan Pahlavi, čovjek koji je odlučio modernizirati područje danas poznato kao Iran, posjetio D'Arcyja, kao inženjera koji je temeljito poznao Iran, i zamolio ga da pomogne Perziji u gradnji željeznica i uvođenju industrije.

Godine 1901., u znak zahvalnosti za usluge koje je pružio Perziji, šah mu je za nagradu dao "ferman", tj. kraljevsku povlasticu, koja je D'Arcyju dala "potpunu vlast i neograničenu slobodu, na rok od šezdeset godina, da po vlastitoj volji kopa, buši i ruje po perzijskom podzemlju; kao rezultat njegova rada sva podzemna dobra koja nađe, bez iznimke, bit će njegovo neotuđivo vlasništvo".

D'Arcy je platio iznos u vrijednosti od 20.000 dolara u gotovini i suglasio se da će plaćati šahu 16% "tantijema" od prodaje ukupne nafte koju pronade. Tako je taj ekscentrični Australac priskrbio jedan od najvrjednijih zakonskih dokumenata toga vremena, koji je jamčio njemu i "svim njegovim nasljednicima, opunomoćenicima i prijateljima" isključivo pravo na eksploataciju naftnih potencijala Perzije do 1961. godine. Njegovo se prvo uspješno otkriće nafte dogodilo u oblasti Shushtar, sjeverno od Perzijskoga zaljeva.³

Sidney Reilly je uspio pronaći D'Arcyja 1905. godine, u trenutku kad se D'Arcy spremao, prije povratka u rodnu Australiju, potpisati zajednički projekt za istraživanje nafte s Francuzima, preko pariške bankarske grupe

Rothschild.

Reilly je prerušen u svećenika i lukavo glumeći D'Arcyju jako pobožna čovjeka, nagovorio D'Arcyja da svoja isključiva prava na perzijske zalihe nafte prepusti, ugovorom, jednoj britanskoj kompaniji za koju je tvrdio da je dobro "kršćansko" poduzeće, tj. Anglo-Persian Oil Company. Britanska je vlada dovela škotskog financijera Lorda Strathcona, kao glavnog dioničara kompanije Anglo-Persian, a stvarna je uloga Vlade u toj kompaniji zatajena. Tako je Reilly osigurao Britaniji prvi veliki izvor nafte.

Željeznicom od Berlina do Bagdada

Godine 1889. jedna je skupina njemačkih industrijalaca i bankara, na čelu koje je bila Deutsche Bank (Njemačka banka), dobila koncesiju od osmanlijskih vlasti za gradnju željeznice kroz Anadoliju, od glavnoga grada Istambula. Taj je ugovor proširen deset godina kasnije, 1899., kad su otomanske vlasti dale toj njemačkoj skupini odobrenje za sljedeću fazu provedbe projekta poznatog pod imenom Projekt za izgradnju željeznice Berlin-Bagdad. Ovaj je drugi sporazum uslijedio nakon posjeta njemačkog cara Wilhelma II. Istambulu, 1898. godine. Tih su godina odnosi između Njemačke i Turske jako dobili na važnosti.

Njemačka je odlučila izgraditi jake privredne odnose s Turskom, počevši 1890-ih godina, kao put za razvitak potencijalno velikih novih tržišta na Istoku za izvoz njemačkih industrijskih proizvoda. Željeznica Berlin-Bagdad trebala je postati okosnicom sjajne i ostvarive privredne strategije. U pozadini su se nazirala naftna bogatstva i Britanija se usprotivila tome projektu. Tragična su događanja na Bliskom Istoku 1990-ih godina izravno povezana sa sjemenom netrpeljivosti iz toga doba.

Više od dva desetljeća pitanje je izgradnje moderne željeznice koja bi povezivala kontinentalnu Europu s Bagdadom bilo predmetom razdora u središtu njemačko-engleskih odnosa. Po procjeni direktora Deutsche Banke, Karla Helffericha, koji je u to vrijeme bio nadležan za pregovore oko projekta bagdadske željeznice, ni jedno drugo pitanje nije dovelo do tako velikih napetosti između Londona i Berlina tokom razdoblja od jednog i pol desetljeća, koje je prethodilo 1914. godini, osim možda pitanje rastuće njemačke pomorske flote.⁴

Godine 1888., pod vodstvom Deutsche Banke, jedan je konzorcij dobio koncesiju za izgradnju i održavanje željeznice koja povezuje Haidar-Paschu, blizu Istambula, i Angoru. Kompanija je dobila ime Anatolian Railway Company (Anatolska željeznička kompanija). Osim Nijemaca dioničari su joj bili i Austrijanci i Talijani, a mali dionički kapital imali su i Englezi. Izgradnja je tako dobro napredovala da je ta dionica završena prije roka, pa je izgradnja nastavljena sve do Konje prema jugu.

Do 1896. godine otvorena je željeznička linija koja je povezivala Berlin i Koniju, smještenu duboko u unutrašnjosti Turske, na anatolskim visoravnima. Dio pruge dugačak nekih 1.000 kilometara bio je izgrađen za manje od 8 godina u tom gospodarski pustom predjelu. Na vidiku te moderne transportne infrastrukture pojavile su se stare bogate doline rijeka Tigrisa i Eufrata. Sva željeznička infrastruktura koja je do tada bila izgrađena na Srednjem Istoku, bila je britanska ili francuska. Sve su to bile jako male dionice u Siriji i drugdje, koje su povezivale ključne lučke gradove. Nije bilo ni jedne koja bi ogromnim predjelima u unutrašnjosti otvorila put za modernu industrijalizaciju.

Po prvi je puta željeznica osigurala Istambul i Otomanskom Carstvu vitalnu modernu gospodarsku povezanost s cijelom njihovom unutrašnjosti u Aziji. Kad željeznička linija dođe do Bagdada i malo dalje do Kuvajta, bit će to najjeftinija i najbrža veza između Europe i cijeloga Indijskog potkontinenta, svjetska željeznička veza prvoga reda.

S engleske je strane baš u tome i bio problem. "Ako se projekt 'Berlin-Bagdad' ostvari, ogromno će područje, koje proizvodi gospodarska bogatstva svih vrsta i koje se ne može napasti s mora, biti ujedinjeno pod njemačkom vlasti," upozorio je R. G. D. Laffan, koji je u to vrijeme bio stariji vojni savjetnik pri srpskoj vojsci.

"Rusija će time biti odsječena od svojih zapadnih prijatelja, Velike Britanije i Francuske", dodaje Laffan. "Njemačkoj i turskoj vojsci bit će na dometu naši interesi u Egiptu, a iz Perzijskog će zaljeva biti ugroženo naše indijsko carstvo. Luka Alexandretta i kontrola u Dardanelima ubrzo će Njemačkoj omogućiti ogromnu pomorsku moć na Mediteranu."⁵

Laffan je ciljao na britansku strategiju sabotiranja pruge Berlin-Bagdad. "Samo jednim pogledom na zemljovid svijeta vidi se lanac zemalja koje se prostiru od Berlina do Bagdada. Njemačko Carstvo, Austro-Ugarsko Carstvo, Bugarska, Turska. Samo jedan mali komad zemlje presijeca taj

put i sprječava spajanje dvaju krajeva toga lanca. Taj se mali komad zove Srbija. Srbija, mala ali prkosna, stoji na putu između Njemačke i velikih luka Istambula i Soluna i drži vrata za Istok "Srbija je uistinu bila prva crta obrane naših istočnih posjeda. Ako bude poražena ili uvučena u sistem 'Berlin-Bagdad', naše će veliko, ali slabo zaštićeno carstvo uskoro osjetiti udar njemačkog prodora na Istok."

Nije dakle iznenađujuće što je iza ogromnih nemira i ratova po Balkanu tokom desetljeća prije 1914. godine, uključujući Turski rat, Bugarski rat i neprestane nemire u tom području, engleska ruka vodilja aktivno poticala sukobe i ratove, s ciljem uništenja saveza između Berlina i Istambula, a osobito prekida izgradnje željeznice Berlin-Bagdad, upravo onako kako je to Laffan natuknuo. Ali, bilo bi pogrešno na projekt izgradnje željeznice Berlin-Bagdad gledati kao na "njemački" udar protiv Engleske. Njemačka je u više navrata tražila suradnju Engleske na tom projektu. Od 1890-ih godina, kad je postignut sporazum s turskom vladom oko izgradnje posljednjih 2.500 kilometara željezničke pruge kojom bi se završila izgradnja sve do Kuvajta, Deutsche Banka i berlinska vlada nebrojeno su puta nastojali pridobiti sudjelovanje Engleske u gradnji i financiranju toga ogromnog projekta.

U novembru 1899., nakon svoje posjete Istambulu, njemački je kralj Wilhelm II. posjetio kraljicu Viktoriju u dvorcu Windsor kako bi lično posredovao u pridobivanju Engleske da sudjeluje u tome značajnom projektu. Njemačka je jako dobro znala da Britanija ima interese u Perzijskom zaljevu i Suezu, radi obrane svoga Puta za Indiju, kako se to tada zvalo. Bez znatne engleske potpore bilo je jasno da će se projekt suočiti s velikim poteškoćama, ne samo političkim i financijskim. Veličina završnog dijela željeznice bila je izvan mogućnosti njemačkih banaka. Čak i tako velika banka kao što je Deutsche Bank nije to mogla sama financirati.

Međutim, Engleska je sa svoje strane sljedećih petnaest godina nastojala na sve moguće načine usporiti i omesti izgradnju te željeznice, a u isto je vrijeme stalno podgrijavała nadu da će sporazum ipak biti postignut i time držala Njemačku u neizvjesnosti. Ta je igra trajala doslovno do izbijanja rata, u avgustu 1914.

Ali, Njegino je kraljevsko britansko veličanstvo u završnoj fazi pregovora oko bagdadske željeznice držalo u rukama adut. Bila je to njezina veza s korumpiranim kuvajtskim šeirom. Godine 1901. engleski su ratni brodovi u kuvajtskim vodama naložili turskoj Vladi da od tada

zaljevsku luku smještenu malo niže od Shaat al Araba, koja je u vlasti plemena Anaza, na čelu kojega je bio šaik Mubarak al-Sabah, ima smatrati "britanskim protektoratom".

U tom je trenutku Turska bila gospodarski i vojno preslaba učiniti bilo što osim upućivanja slabog protesta zbog de facto britanske okupacije toga dalekog dijela Osmanlijskog Carstva. Kuvajt je u britanskim rukama bio brana uspješnom završetku željeznice Berlin-Bagdad, tj. njezinu mogućem izlasku na Perzijski zaljev i dalje.

Godine 1907. šeika Mubaraka Al-Sabaha, okrutnog čovjeka koji je navodno prigrabio vlast u tom području 1896. godine nakon što je ubio svoja dva polubrata dok su spavali u njegovoj palači, uvjerali su da zemlju na području Bander Shwaikh preda, u obliku "vječne rente", "cijenjenoj carskoj engleskoj Vladi". Taj je dokument supotpisao major C. G. Knox, politički zastupnik carske engleske Vlade u Kuvajtu. Navodno je taj šaikov potpis začinjjen velikodušnim količinama engleskog zlata i pušaka.

U oktobru 1913. godine potpukovnik Sir Percy Cox, priskrbio je pisani dokument od vječno zahvalnoga šeika, kojim šaik pristaje da neće dati nikakvih koncesija na naftu ni zemlju "nikome osim osobi koju imenuje i preporučiti britanska Vlada".⁶

Godine 1902. bilo je poznato da područje Osmanlijskog Carstva poznato pod imenom Mezopotamija - današnji Irak i Kuvajt, sadrži naftna bogatstva. Koliko je te nafte bilo i koliko je ona bila dostupna, još se nagađalo. To je otkriće dovelo do ogromne globalne bitke za globalnu i gospodarsku kontrolu koja će se nastaviti do kraja 20. stoljeća.

Godine 1912. Deutsche Banka je, u toku financiranja bagdadske željeznice, dobila koncesiju od otomanskoga cara, kojom je poduzeću Bagdad Rail Co. dano puno "pravo prolaza" do svih zaliha nafte i minerala na širini od 20 kilometara s obje strane željezničke pruge. Pruga je već bila došla sve do Mosula, u današnjem Iraku.

Te iste 1912. godine njemački industrijalci i Vlada shvatili su da je nafta gorivo njihove privredne budućnosti, ne samo za kopneni prijevoz nego i za pomorski. U to je vrijeme i Njemačka bila uhvaćena u koštac velikog američkog trusta Rockefeller Standard Oil Company. Njegova je podružnica, Deutsche Petroleum Verkaufsgesellschaft, držala u rukama 91% ukupne prodaje nafte na njemačkom tržištu. Deutsche Bank je držala manjinski dio dionica od 9% u poduzeću Deutsche Petroleum

Verkaufsgesellschaft, što je bilo nedovoljno za donošenje odluka.

U to vrijeme, 1912. godine, Njemačka nije imala nezavisnu, sigurnu opskrbu naftom.

Ali, geolozi su otkrili naftu u onome dijelu Mezopotamije koji se danas zove Irak, između Mosula i Bagdada. Planirana je pruga toga završnoga dijela željeznice Berlin-Bagdad trebala prolaziti upravo kroz to područje, za koje se vjerovalo da sadrži velike zalihe nafte.

Nastojanja 1912. i 1913. godine da berlinski Reichstag donese zakon kojim bi se osnovalo njemačko državno poduzeće za istraživanje i eksploataciju novootkrivenih nalazišta nafte, neovisno o američkom društvu Rockefeller, bila su završena i odgađana sve dok ih izbijanje Prvog svjetskog rata u avgustu 1914. godine nije skinulo s dnevnoga reda. Plan je Deutsche Banke bio da se mezopotamska nafta prevozi kopnom, tj. bagdadskom željeznicom, izvan dometa moguće pomorske blokade od Britanaca, što bi Njemačku učinilo neovisnom glede naftnih potreba.

Novi Dreadnaught

Ali, tek su se 1909. godine počeli ostvarivati planovi admirala Fishera za gradnju britanske mornarice na naftni pogon. Njemačka je upravo bila lansirala prvi od niza brodova koji su bili napredniji od engleskog Dreadnaughta. Njemački je brod Von der Tann imao motore jakosti 80.000 konjskih snaga koji su, dok su još plovili na ugalj, postizali zastrašujuću brzinu od 28 čvorova. Samo su dva britanska broda bila u stanju postići tu brzinu. Britanska je flota na ugalj dosegla krajnju tehnološku granicu pa je britanska prednost na moru bila odlučno ugrožena brzo rastućim njemačkim gospodarskim čudom.

Godine 1911. mladi je Winston Churchill naslijedio lorda Fishera na mjestu glavnog komandanta ratne mornarice. Churchill je odmah započeo kampanju za ostvarenje Fisherovih zahtjeva glede mornarice na naftni pogon. Iznoseći Fisherove argumente, Churchill je istaknuo da za brodove jednake veličine nafta omogućuje veću brzinu i, po jedinici težine, daje odlučujuću prednost u području djelovanja, bez ponovnog uzimanja goriva.

Godine 1912. Sjedinjene Države su proizvodile više od 63% svjetske nafte, Baku u Rusiji je proizvodio 19%, a Meksiko oko 5%. Britanska

kompanija Anglo-Persian Exploration Co. još nije proizvodila veće količine nafte, ali je već tada strategija britanske Vlade imala odluku da je britanska prisutnost u Perzijskom zaljevu od bitne važnosti za njezine nacionalne interese. Kao što smo već vidjeli, nezaustavljiva njemačka gradnja željeznice Berlin-Bagdad igrala je značajnu ulogu u donošenju te odluke.

U julu 1912., na Churchillovo inzistiranje, britanska je Vlada pod vodstvom premijera Asquitha imenovala Kraljevsku komisiju za naftu i stroj na naftni pogon. Umirovljeni je lord Fisher bio imenovan predsjednikom te Komisije.

Početkom 1913. godine, tajnim djelovanjem, opet na poticaj Churchilla, britanska je Vlada kupila većinski paket dionica poduzeća Anglo-Persian Oil (danas British Petroleum). Od toga je dana nafta postala središtem britanskih strateških interesa.⁷

Ako je Engleska mogla ne samo osigurati svoje izravne potrebe nafte za prijevoz i energetska tehnologija budućnosti, nego i osporiti svojim suparnicima dostup zalihama nafte u svijetu, što je možda bilo od veće važnosti, onda je mogla i zadržati vodeću ulogu u sljedećem desetljeću. Ukratko, kad se već engleska stagnirajuća industrija nije mogla natjecati s njemačkim Daimlerovim motorima, onda će Engleska kontrolirati sirovinu bez koje Daimlerovi motori ne mogu raditi. Što je sve ta engleska politika značila za tok svjetske historije, tek će postati jasno.

Sudbonosni put u Pariz Sir Edwarda Greya

Zašto bi Engleska riskirala svjetski rat 1914. godine s ciljem zaustavljanja razvoja njemačkog industrijskoga gospodarstva?

Pravi je razlog engleske objave rata u avgustu 1914. godine u suštini ležao u "staroj tradiciji britanske politike, pomoću koje je Engleska postigla status velike sile i pomoću koje je nastojala zadržati taj status," izjavio je njemački bankar

Karl Helfferich 1918. godine. "Engleska je uvijek gradila svoju politiku protiv politički i gospodarski najjače zemlje europskoga kontinenta", naglasio je.

"Sve otkako je Njemačka postala politički i gospodarski najjačom silom kontinentalne Europe, Engleska se osjećala ugroženom od Njemačke više

nego od ijedne druge zemlje, u smislu svoga globalnoga ekonomskog položaja i svoje pomorske prevlasti. Od tog su trenutka englesko-njemačka mimoilaženja postala nepremostiva i nije bilo moguće postići sporazum ni u jednom pitanju". Helfferich žalosno spominje točnost Bismarckove izjave iz 1897. godine: "Jedini uslov koji bi doveo do poboljšanja njemačko-engleskih odnosa, bio bi da mi zauzdamo svoj gospodarski razvitak, a to nije moguće."⁸

U aprilu 1914. engleski kralj George i njegov ministar vanjskih poslova Edward Grey na neuobičajen su se način sastali s francuskim predsjednikom Poincareom u Parizu. Bila je to jedna od rijetkih prilika kad je Sir Edward Grey napuštao Britanske otoke. Pridružio im se ruski ambasador u Francuskoj Iswolski, i tom su prilikom te tri sile sklopile tajno vojno savezništvo protiv njemačko-austro-ugarskih sila. Grey namjerno nije unaprijed obavijestio Njemačku o tome tajnom savezništvu po kojemu će Engleska ući u bilo koji rat u kojemu bi sudjelovala bilo koja od pomno sazdane mreže saveznica, koju je Engleska izgradila protiv Njemačke.⁹

Britanske su vlasti davno prije 1914. godine donijele zaključak da je rat jedini put kojim se situacija u Europi može "dovesti pod kontrolu". Britanski su interesi nalagali, prema njihovoj logici ravnoteže moći, promjenu tradicionalne "proosmanlijske i antiruske" savezničke strategije iz 19. stoljeća u "prorusku i antinjemačku" strategiju već 1890-ih godina,

kad je izgledalo neizbježnim nadolazeće savezništvo između francuskog predsjednika Gabriela Hanotauxa i ruskog ministra financija Sergeja Wittea, u kontekstu pojave industrijski jake Njemačke.

Fašoda, Witte, veliki projekti i velike pogreške

Strah od rastuće njemačke privredne prijetnje bio je, krajem 1890-ih godina, uistinu tako jak među vodećim krugovima britanskog ustroja da je Britanija napravila drastične promjene u svojoj desetljećima dugoj strategiji odnosa sa zemljama europskoga kontinenta, u jakim nastojanjima da europska stremljenja unazadi u korist Engleske.

Povod koji je iskristalizirao tu promjenu savezništava bilo je, začudo, jedno vojno sučeljavanje, oči u oči, oko Egipta, gdje su i Engleska i Francuska povijesno imale velike interese preko poduzeća Suez Canal

Company. Godine 1898., francuske su se trupe, u svom pohodu Saharom prema istoku, pod zapovjedništvom pukovnika Jeana Marchanda, susrele s britanskim snagama pod zapovjedništvom generala Kitchenera. Obje su strane jedna drugoj naložile da se povuku, dok se konačno, nakon savjetovanja s Parizom, nije povukao Marchand. Fašodska kriza je, kako je kasnije nazvana, završila ustvari anglo-francuskim savezništvom ravnoteže moći, protiv Njemačke, kojom je Francuska glupo prepustila najveću priliku da industrijalizira Afriku.

Odluku o slanju francuskih ekspedicijskih snaga pod zapovjedništvom Marchanda u Fašodu radi izravnog vojnog sučeljavanja s Engleskom u Africi donio je ministar kolonija Theophile Delcasse. Britanija je stalno napredovala do tačke u kojoj je de facto okupirala Egipat i Sueski kanal, premda su Francuzi polagali pravo na to područje još od vremena Napoleona. Od 1882. godine britanske su trupe "privremeno" zaposjedale Egipat, a britanski su službenici provodili vlast s ciljem da "zaštite" francuske i engleske interese u kompaniji Suez Canal. Engleska je krala Egipat Francuzima.

Delcasse je djelovao protivno interesima Francuske i protivno izričitom političkog planu francuskog ministra vanjskih poslova Gabriela Hanotauxa. Hanotaux, koji nije bio u Vladi tih šest kritičnih mjeseci kad je donesena glupa fašodska odluka, imao je ideju o razvitku i industrijalizaciji francuskih kolonija u Africi. Kao umjereni republikanac, poznat kao anglofob, Hanotaux je gajio ideju ujedinjena francuske Afrike, čija bi središnja točka razvoja bila jezero Chad, s željeznicom koja bi povezivala unutrašnjost od Dakara u francuskom Senegalu do francuskog Djiboutija na Crvenom moru. Ta se ideja u Francuskoj spominjala kao Transsaharski željeznički projekt. On bi transformirao ukupan saharski dio Afrike, od Zapada do Istoka. Također bi zapriječio najvećim britanskim strateškim interesima da uspostave kontrolu nad cijelim područjem od Afrike, preko Egipta, do Indije.

Hanotaux je pažljivo njegovao politiku normalizacije odnosa između Francuske i Njemačke, što je bila najveća prijetnja britanskim mahinacijama pod nazivom ravnoteža moći. Početkom 1896. godine njemački je ministar vanjskih poslova pitao francuskog ambasadora u Berlinu bi li Francuska razmislila o zajedničkoj akciji u Africi radi "ograničavanja neutaživih apetita Engleske. Potrebno je pokazati Engleskoj da više ne može iskorištavati antagonizam između Francuske i Njemačke s

ciljem da zgrabi što god joj se prohtije”.

Potom je u Francuskoj izbila poznata Dreyfusova afera. Njezin je direktni cilj bio prekinuti delikatna nastojanja Hanotauxa da stabilizira odnose s Njemačkom. Jedan je francuski vojni kapetan, po imenu Dreyfus, bio optužen i suđen zbog špijunaže u korist Njemačke. Hanotaux je na početku toga procesa, 1894., intervenirao i s pravom upozorio da će afera Dreyfus dovesti do “prekida diplomatskih odnosa s Njemačkom, čak i rata”. Puno godina kasnije Dreyfus je oslobođen krivnje i otkriveno je da je grof Ferdinand Walsin-E-sterhazy, kojega je platila bankarska obitelj Rothschild, fabricirao dokaze protiv Dreyfusa. Godine 1898. Hanotaux više nije bio u Vladi, naslijedio ga je savitljivi anglofil Theophile Delcasse.

Nakon Fašode, 1898. godine, Britanija je lukavo nagovarala Francusku, čiji je ministar vanjskih poslova bio Delcasse, da se odrekne važnih kolonijalnih i gospodarskih interesa u Egiptu i da se usredotoči na francusku politiku protiv Njemačke, u kojoj je Britanija potajno pristala podržavati francusko polaganje prava na pokrajinu Alsace-Lorraine, kao i francuske ambicije u onim područjima koja nisu bila od vitalnog interesa za britanske ciljeve. Opisujući te britanske diplomatske mahinacije oko Fašode nekoliko godina kasnije (1909.), Hanotaux je primijetio: “Historijska je i dokazana činjenica da je na svako kolonijalno širenje Francuske Engleska gledala sa strahom i zabrinutosti. Engleska je dugo vremena mislila da na području prevlasti na moru ne treba razmišljati ni o kakvom drugom suparniku osim o sili kojoj je priroda podarila tri morske obale: Kanal La Manche, Atlantski okean i Mediteransko more. A kad je Francuska nakon 1880. godine, potaknuta okolnostima i genijem Julesa Ferrvja, počela ponovno obnavljati svoje raskomadano kolonijalno područje, naišla je na jednak otpor. U Egiptu, u Tunisu, na

Madagaskaru, u Indokini, čak i u Kongu i Okeaniji, uvijek se sukobljava samo s Engleskom”.

Nakon Fašode stvorena je Antanta, koja je u konačnici postala službenim dokumentom putem tajnog sporazuma između Francuske i Britanije, koji je potpisao Delcasse, Hanotauxov nasljednik, 1904. godine. Njemačka je gospodarska prijetnja bila ljepilom koje je povezalo ta dva neprirodna saveznika. Komentirajući kasnije taj tužan obrat događaja, Hanotaux je opisao način na koji su Britanci s uspjehom nametnuli Francuskoj novu vanjsku politiku sljedećim riječima: “divan izum britanskog diplomatskog genija da podijeli svoje neprijatelje”.

Britanija je tokom sljedećih deset godina napravila još jedan dubok obrat u svojoj politici geopolitičkog savezništva, kojim je tok događaja u Rusiji preokrenula u svoju korist. Počevši od 1891. godine, Rusija je otpočela ambiciozan program industrijalizacije donošenjem strogih zaštitnih carina i programa za izgradnju željezničke infrastrukture. Godine 1892. čovjek koji je bio nadležan za program izgradnje željeznica, grof Sergej Witte, postao je ministrom financija. Witte je imao bliske odnose s francuskim ministrom Hanotauxom i oko izgradnje željezničkog sistema u Rusiji razvili su se pozitivni temelji za francusko-ruske odnose.

Najambiciozniji projekt koji je u to vrijeme pokrenut u Rusiji, bila je izgradnja željeznice koja će povezivati zapadni dio Rusije s Vladivostokom na Dalekom istoku, Transsibirski željeznički projekt, s prugom dugom 8.600 kilometara, koja će promijeniti ukupnu rusku privredu. Bio je to najambiciozniji željeznički projekt na svijetu. Witte je i sam duboko Proučavao njemački gospodarski model Friederichs Lista, a na ruski je jezik već bio preveo Listovo djelo Nacionalni sistem političke ekonomije, koje je Witte nazvao "rješenjem za Rusiju".

Witte je govorio o željezničkom projektu kao o projektu koji će podignuti kulturno zaostale dijelove u unutrašnjosti Rusije. "Željeznica je kao kvasac koji dovodi do kulturne fermentacije među stanovništvom. Čak i ako na svom putu prolazi kroz predjele nastanjene potpuno divljim ljudima, za kratko će ih vrijeme uzdići na razinu potrebnu za održavanje željeznice", rekao je 1890. Središnji je dio Witteova plana bio razvitak mirnih i korisnih odnosa s Kinom, neovisno o britanskoj kontroli kineskih luka i morskih puteva, preko kopnenih puteva koje će otvoriti sibirski željeznički pruga.

U svojstvu ministra financija, od 1892. do njegova smjenjivanja u vrijeme sumnjivo tempirane ruske "revolucije" 1905. godine, Witte je drastično promijenio situaciju u Rusiji. Od nekadašnje "žitnice" za britanske kompanije koje su trgovale žitom, Rusija je postala potencijalno moderna industrijska zemlja. Željeznice su započele najveću industrijalizaciju zemlje i dovodile do transformacije cijeloga niza s njom povezanih sektora, poput čelika i drugih. Nadalje, Witte je svog prijatelja i bliskog suradnika, znanstvenika Dimitrija Mendeljejeva, utemeljitelja ruske agrohemije zasnovane na idejama Nijemca Justusa Liebiga, imenovao šefom novog Ureda za standardiziranje mjera, u koji je uveden metrički sistem radi daljnjeg olakšavanja trgovine s državama kontinentalne Europe.

Britanija se energično protivila Witteovoj gospodarskoj politici i projektu Transsibirske željeznice svim sredstvima koje je imala na raspolaganju, uključujući i pokušaje upliva na reakcionarnu rusku vlastelu povezanu s engleskim trgovcima žitom. Ubrzo nakon početka provedbe projekta Transibirske željeznice, jedan je britanski komentator izrazio tada prevladavajuće gledište britanskog ministarstva vanjskih poslova i londonskog Cityja. Govoreći o novom ruskom projektu izgradnje željeznice, poduprtom francuskim financijskim sredstvima, koji će u konačnici željeznicom povezati Pariz s Moskvom i Vladivostokom, Colqhum je izjavio: "Ta pruga neće biti samo jedan od najvećih trgovinskih puteva koje je svijet ikada vidio, nego će postati i političkim oružjem u rukama Rusa, čiju je snagu i značaj teško procijeniti. Ona će od Rusije napraviti jedinstvenu državu kojoj više neće biti potrebno prolaziti kroz Dardanele ili Sueski kanal. Dat će joj gospodarsku neovisnost pomoću koje će postati jača nego je ikada bila ili sanjala da će postati".

Desetljećima je britanska saveznička strategija ravnoteže moći u Europi bila građena na potpori Osmanlijskom turskom Carstvu, kao dijelu onoga što su britanski stratezi zvali Velikom igrom - sprječavanja razvitka Rusije u jaku i industrijaliziranu zemlju. Do tog je vremena potpora Turskoj, koja je držala za Rusiju po život važan dostup njezinim vodama kroz Dardanele, bila vitalnim dijelom britanske geopolitike. Ali, kako su krajem stoljeća i početkom 1900-ih godina privredne veze između Njemačke i Osmanlijskog Carstva jačale, tako je jačalo i britansko okretanje prema Rusiji, a protiv Turske i Njemačke.

Trebalo je nekoliko ratova i kriza, ali, nakon neuspjelog britanskog pokušaja da spriječi gradnju ruske Transsibirske željeznice do Vladivostoka, koju su Rusi većim dijelom dovršili 1903. godine, Rusija je bila jako ponižena u Rusko-japanom ratu 1905. godine, u kojemu je Britanija stala na stranu Japana, protiv Rusije. Nakon 1905. godine, Witte je bio prisiljen dati ostavku na mjesto predsjednika Vijeća ministara u vladi cara Nikole H. Njegov je nasljednik bio na stajalištu da Rusija mora uspostaviti odnose s Britanijom, nakon čega je Britancima predao prava na Afganistan i veliki dio Perzije i ujedno pristao u značajnoj mjeri potkresati ruske ambicije u Aziji.

Tako je 1907. godine englesko-francusko-ruska Trojna Antanta u potpunosti uspostavljena. Britanija je stvorila mrežu tajnih savezništava koja su okruživala Njemačku i postavila temelje za svoj nadolazeći vojni

obračun s Kaiserovim Reichom. Sljedećih sedam godina bile su godine pripreme za konačno eliminiranje njemačke prijetnje, 10

Nakon što je Britanija učvrstila svoju novu strategiju okruživanja Njemačke i njezinih saveznica, strategiju Trojne Antante, u "mekom trubu" Središnje Europe, na Balkanu, potaknut je niz regionalnih kriza i ratova. U takozvanom Prvom balkanskom ratu iz 1912. godine, Srbija, Bugarska i Grčka, uz tajnu potporu Engleske, objavile su rat osmanlijskoj Turskoj. Kao rezultat toga rata, Turska je ostala bez većine svojih posjeda na području Europe. Uslijedio je, 1913. godine, Drugi balkanski rat, koji se vodio oko ratnoga plijena iz Prvog balkanskog rata, u koji je ušla i Rumunjska da pomogne slomiti Bugarsku. Pripremao se teren za veliki britanski rat u Europi.

Dana 28. jula 1914., tri mjeseca nakon pariških razgovora Edwarda Greya, jedan je Srbin ubio u Sarajevu nadvojvodu Franza Ferdinanda, nasljednika austrijskog prijestolja, što je izazvalo predvidivo tragičan niz događaja koji su doveli do Prvog svjetskog rata (Velikog rata).

Bilješke:

1 Mohr, Anton: *"The Oil War"*, Harcourt Brace & Co., New York, 1926. 2. Ibid. str. 124.

3 Hanigen, Frank C.: *"The Secret War"*, The John Day & Co., New York, ' 1934.

4 Helfferich, Karl: *"Der Weltkrieg: Vorgeschichte des Weltkrieges"*, Ullstein & Co., Berlin, 1919., str. 120-165.

5. Laffan, R. G. D.: *"The Serbs: The Guardians of the Gate"*, 1917. Ponovno tiskano u Dorset Press, New York, 1989., str. 163-164. Naglasio autor - w.e.

6 Abu-Hakima, Ahmed Mustafa: *"The Modern History of Kuwait"*, Luzak & Co. Ltd., London, 1983., str. 188-197.

7. Hanigen, op. cit., str. 22-23.

8. Helfferich, op. cit., str. 165-166.

9. Wells, H. G.: *"Experiment in Autobiography"*, The Macmillan Co., New Ydrk, 1934., str. 658-659.

10. Materijal je za ovaj dio uvelike uzet iz neobjavljenih rukopisa: *"The Dreyfus Affair"*, autorice Dane Sloan, januara 1977., New York i *"Fašoda: The African Negotiation"* autora Gabriela Hanotauxa, La Revue Des Deux Mondes, februar 1909., Pariz. Materijal o Witteu uzet je od Barbare Frazier, *"The Railroad Plan of Scientist Mendeleev and Statesman Witte to Civilize Russia"*, The New Federalist, 10. juna 1991., Leesburg, Virginia; Von Laue, T. H. *"Sergei Witte and the Industrialization of Russia"*, Atheneum, New York, 1974.

Nafta postaje oružje, a Bliski istok bojno polje

Bankrotirana Britanija ide u rat

Jedna od bolje čuvanih tajni o svjetskome ratu iz 1914.-1918. godine, je da su britanska riznica i ukupne financije Britanskog Carstva, uoči avgusta 1914. godine, kad je Britanija objavila rat protiv Njemačkog Carstva, bile u bankrotu. Jedno je ispitivanje tadašnjih finansijskih odnosa glavnih zaraćenih strana otkrilo veliku pozadinu tajnih kredita, zajedno s detaljnim planovima o prebacivanju sirovina i materijalnog bogatstva cijeloga svijeta, nakon rata, osobito iz onih područja Osmanlijskog Carstva za koje se vjerovalo da imaju značajne zalihe nafte.

Većina priča kaže da je obarač kojim je odapet Veliki rat povukao jedan ubojica Srbin - terorista, koji je 28. juna 1914. u bosanskom glavnom gradu Sarajevu ubio nadvojvodu Franza Ferdinanda, nasljednika austro-ugarskoga prijestolja. Nakon mjesec dana intenzivnih pregovora Austrija je, 28. jula, objavila rat maloj državi Srbiji, smatrajući je odgovornom za ubojstvo prijestolonasljednika. Austrija je dobila jamstvo da će joj Njemačka pomoći u slučaju da Rusija stane na stranu Srbije. Sljedećeg je dana, 29. jula, Rusija izdala zapovijed za mobilizaciju svoje vojske za slučaj da rat postane neizbježan.

Istoga je dana njemački Keiser uputio telegram caru Niko-⁷ moleći ga da ne mobilizira vojsku, nakon čega je car trenutačno opozvao svoju zapovjed. 30. jula rusko je Visoko vojno zapovjedništvo nagovorilo neodlučnoga cara da ponovo izda naredbu za mobilizaciju. 31. jula njemački je ambasador u St. Petersburgu uručio ruskome caru njemačku objavu rata protiv Rusije, a potom navodno briznuo u plač i istrčao iz prostorije.

Njemačko je vojno zapovjedništvo, od ranije pripravno na mogući rat i na istočnom i na zapadnom frontu, provelo Plan Schlieffen. Kako su Francuska i Rusija imale zajednički plan obrane, Njemačka je odlučila da Francusku treba poraziti brzo, ispravno procijenivši da će Rusiji trebati više vremena za mobilizaciju. Njemačka je 3. avgusta 1914. objavila

rat Francuskoj i njemačka je vojska ušla u Belgiju na putu da napadne Francusku.

Tada, 4. avgusta 1914., samo osam dana nakon što je Austrija objavila rat Srbiji, Britanija je obznanila da je objavila rat Njemačkoj. Razlog koji je Britanija navela, bila je britanska odlučnost da brani neutralnu Belgiju. Stvarni je razlog bio daleko od duha susjedskog milosrđa.

Britanska je odluka, u avgustu 1914. godine, da uđe u rat protiv Njemačke na europskom kontinentu, bila, blago rečeno, neobična, imajući na umu činjenicu da su britanska riznica i sistem funte bili de facto u bankrotu. Nedavno otvorena za javnost interna prepiska dužnosnika britanske riznice, britanskog ministra financija Llovda Georgea, izaziva još više pitanja. U januaru 1914., punih šest mjeseci prije nominalnog casusa belli u Sarajevu, britanski je ministar zatražio od višeg dužnosnika britanske riznice Sir Georgea Paisha, da napravi točno izvješće o stanju sveznačajnih britanskih zaliha zlata.

Godine 1914. standard zlatne funte bio je oslonac svjetskoga monetarnog sistema. Ustvari, funta je već više od 75 godina bila tako prihvaćena u međunarodnoj trgovini i finansijama da je i ona sama bila smatrana "jednako dobrom kao zlato". Godine 1914. funta je igrala jednaku ulogu kao i američki dolar prije 15. avgusta 1971.

Povjerljiva prepiska Sir Georgea otkriva razmišljanja na najvišim razinama londonskoga Cityja iz toga vremena: "Još jedan utjecaj koji raspiruje zagovaranje reforme bankarstva, leži u rastućoj trgovačkoj i bankarskoj moći Njemačke i u rastućoj nelagodi u slučaju da dođe do navale na londonske zalihe zlata upravo pred početak ili na početku velikoga sukoba između tih dviju zemalja". To je tajno izvješće napisano više od šest mjeseci prije ubojstva austrijskoga prijestolonasljednika u Sarajevu.

Paish potom govori o svojoj zabrinutosti zbog rastuće poslovne sposobnosti velikih njemačkih trgovačkih banaka nakon balkanske krize iz 1911.-12., koja je dovela do gomilanja zaliha zlata u njemačkim bankama. Sir George je upozorio svog ministra, Llovda Georgea, da bi svaka moguća navala na londonske banke, u tim uslovima, "mogla ozbiljno ugroziti naciju glede namicanja novca za vođenje velikog rata."¹

Dana 22. maja 1914. stariji dužnosnik britanske riznice, Basil Blackett, sastavio je još jedan povjerljivi memorandum za ministra Llovda Georgea.

Tema je toga memoranduma bila "Učinci rata na naše zalihe zlata". Blackett piše, a čitatelj otkriva: "Nemoguće je, naravno, jasno predvidjeti kakvi bi bili učinci sveopćeg europskog rata u koji bi bila uključena većina kontinentalnih zemalja, uključujući i Veliku Britaniju, što ostavlja samo New York (pod pretpostavkom da Sjedinjene Države budu neutralne) kao jedino veliko dostupno tržište novca na svijetu, s kojega bi se zlato moglo privuci na poprišta rata."2

U svjetlu britanske odluke da ude u rat, toga sudbonosnoga 4. avgusta, jednako zapanjuje i sadržaj pisma koje je Sir George Paish uputio Llovdu Georgeu, s nadnevkom: 2 sata ujutro, subota, 1. avgusta 1914: "Dragi gospodine Ministre, kreditni sistem na kojemu je sazdano poslovanje ove zemlje, u potpunosti je kahirao i od krajnje je važnosti da se poduzmu koraci radi ispravljanja toga zla, bez odgode; u protivnom se ne možemo nadati da ćemo moći financirati velik rat ako na njegovu samom početku naše najveće kuće budu prisiljene bankrotirati."2

Engleska je banka hitno suspendirala plaćanja u zlatu (zlatnim i srebrnim polugama), u skladu sa Zakonom o bankama iz 1844. godine. Tom su odlukom velike količine zlata dospjele u ruke Engleske banke, kako bi britanska Vlada mogla financirati kupnju hrane i ratnog materijala za novoobjavljeni rat protiv Njemačke. Umjesto zlata, britanski su građani dobivali novčanice Engleske banke, kao legalno sredstvo plaćanja za vrijeme trajanja posebnih okolnosti. Do 4. avgusta britanski je financijski ustroj bio spreman za rat.

Ali, tajno će se oružje pokazati kasnije, u obliku posebnog odnosa riznice Njezina veličanstva s njujorškim koncernom Morgan, kao što ćemo uskoro vidjeti.

Nafta u Velikome ratu

Između 1914., kad je rat počeo, i 1918., kad je završio, nafta se definitivno pokazala pravim ključem za uspjeh revolucije u vojnoj strategiji. Era zračnog ratovanja, pokretnih tenkovskih borbi i bržeg pomorskog ratovanja ovisila je o obilnoj i sigurnoj opskrbi tim novim gorivom.

Engleska, čiju je vanjsku politiku vodio Sir Edward Grey, nekoliko je mjeseci prije avgusta 1914. ubrzala događaje koji će postati najkrvavijim i najrazornijim ratom u novijoj vijesti. prema službenim podacima broj

poginulih izravno u ratu ili umrlih neizravno od posljedica rata bio je između 16.000.000 i 20.000.000 ljudi, od kojih su velika većina bili civili. Samo je englesko carstvo pretrpjelo više od 500.000 mrtvih i skoro 2.500.000 ranjenih u tom četverogodišnjem "ratu kojim će završiti svi ratovi".

Međutim rijetko se govori o činjenici da strateški i geopolitički ciljevi Engleske, dobrano prije 1914., nisu bili samo slomiti njezina najvećega industrijskog suparnika, Njemačku, nego, kroz pobjedu u tom ratu, osigurati neupitnu britansku kontrolu nad dragocjenim prirodnim dobrom - naftom, koja se do 1919. godine pokazala kao strateška sirovina za gospodarski razvitak u budućnosti. Bio je to dio onoga što su neki stratezi engleskog ustrojstva nazivali Velikom igrom, stvaranjem novoga britanskog carstva, čija će hegemonija biti neupitna do kraja stoljeća, tj. novog svjetskog poretka pod vodstvom Britanije.

Jedna studija o najvećim ratnim poprištima iz Prvog svjetskog rata, između 1914. i 1918. godine, otkriva do koje je mjere osiguranje izvora nafte već tada bilo u središtu vojnih planova. Nafta je otvorila put zastrašujućoj novoj pokretljivosti modernoga ratovanja. Primarni je zadatak njemačkog prodora u Rumunjsku, pod feldmaršalom von Mackernenom, bio reorganiziranje kompanije Steaua Romana, nekad engleskih, nizozemskih, francuskih i rumunjskih postrojenja za preradu, proizvodnju i odvod nafte, u jedinstveno poduzeće. Tokom rata Rumunjska je bila jedini siguran izvor nafte za sve njemačke zračne snage, tenkove i brodove. Britanski je prodor u Dardanele, katastrofalan poraz u Gallipoliju, izveden s ciljem da se zauzmu zalihe nafte u ruskom Bakuu, kako bi se osigurala nafta za ratne potrebe Engleske i Francuske. Osmanlijski je sultan zabranio prijevoz ruske nafte kroz Dardanele.

Godine 1918. bogata su naftna polja Bakua, na Kaspijskom jezeru, bila ciljem jakih vojnih i političkih borbi sa strane Njemačke, kao i Engleske, koja je preduhitрила Nijemce i držala ih pod okupacijom nekoliko kritičnih sedmica u avgustu 1918., što je njemačkom vojnom zapovjedništvu zapriječilo put do opskrbe naftom. To je bio odlučujući zadnji udarac protiv Njemačke, koja je nakoliko sedmica kasnije zatražila mir, samo nekoliko mjeseci nakon što se činilo da je Njemačka porazila Savezničke snage. Pokazalo se da je nafta u središtu geopolitike.

Krajem Prvog svjetskog rata ni jednoj većoj sili nije promakao vitalan strateški značaj toga novoga goriva - nafte, za vojnu i gospodarsku

sigurnost u budućnosti. Već je na kraju Velikoga rata 40% britanske mornaričke flote bilo na naftni pogon. 1914., na početku rata, francuska je vojska imala samo 110 kamiona, 60 traktora i 132 zrakoplova. Četiri godine kasnije, 1918., Francuska je imala 70.000 kamiona i 12.000 zrakoplova, a Britanija i, u posljednjim mjesecima rata, Amerika stavile su u ratne operacije 105.000 kamiona i preko 4.000 zrakoplova. Posljednje su englesko-francusko-američke ofenzive na zapadnom frontu trošile neshvatljivih 12.000 barela nafte dnevno.

U decembru 1917. francuske su se zalihe nafte tako smanjile da je general Foch urgirao kod predsjednika Clemenceaua da pošalje hitan poziv predsjedniku Woodrowu Wilsonu. "Prekid opskrbe naftom prouzročit će trenutačnu paralizu naših vojnih snaga i možda nas prisiliti na uslove mira kakvi ne bi odgovarali Saveznicima", napisao je Clemenceau Wilsonu. "Sigurnost je saveznika neizvjesna. Ako saveznici ne žele izgubiti rat, onda, u trenutku velike njemačke ofenzive, ne smiju dopustiti da Francuska ostane bez nafte koja je u budućim borbama potrebna kao krv."

Rockefellerov je Standard Oil reagirao na Clemenceauov apel i opskrbio naftom snage maršala Focha. Zbog nedovoljnih količina rumunjske nafte, kao i zbog nemogućnosti pristupa nafti Bakua, usprkos rusko-njemačkom sporazumu iz Brest-Litovska o prekidu rata, njemačke snage nisu bile u mogućnosti poduzeti uspješnu završnu ofenzivu 1918. godine, jer nije bilo nafte za kamione koji su trebali dostaviti potreban ratni materijal.

Britanski je ministar vanjskih poslova lord Curzon s priličnom točnošću prokomentirao: "Saveznici su uplovili u pobjedu na valovima nafte. S početkom su rata nafta i njezini proizvodi počeli zadobivati najveće moguće značenje, s njom se rat vodio i ona je omogućila pobjedu. Kako bi mogli, bez nafte, osigurati pokretljivost flote, transport vojske i proizvodnju nekoliko vrsta eksploziva?" To je izgovorio prilikom pobjedničkog ručka 21. novembra 1918., deset dana nakon Dana primirja kojim je završio Prvi svjetski rat. Francuski je senator Henry Berenger, direktor francuskog ratnodopskog Glavnog odbora za naftu, dodao da je nafta "krv pobjede. Njemačka se previše hvalila svojom superiornošću u željezu i uglju, ali nije vodila dovoljno računa o našoj superiornosti u nafti."³

S tom novom ulogom nafte u ratu sada ćemo slijediti tokom poslijeratne versajske reorganizacije, s posebnom pozornošću na britanske ciljeve.

Liga naroda, koju je osnovala Britanija na versajskoj Mirovnoj

konferenciji 1919., postala je sredstvo koje će dati oblik međunarodne legitimnosti goljoj imperijalističkoj okupaciji teritorija. Za finansijski je ustroj londonskoga Cityja gubitak stotina tisuća britanskih života, radi ovladavanja tokom svjetskog gospodarskog razvitka u budućnosti, osobito u pogledu novog bogatstva - nafte, bila naizgled mala cijena.

Engleski tajni rat na Istoku

Ako išta može razotkriti skrivene planove britanskih savezničkih sila, u Prvome svjetskome ratu, protiv centralnih sila okupljenih oko Njemačke, Austro-Ugarske i osmanlijske Turske, onda je to tajni diplomatski sporazum potpisan u jeku rata, 1916. godine. Potpisnice su bile Britanija, Francuska i kasnije Italija i carska Rusija. Nazvan Sporazumom Sykes-Picot, po imenima dvojice dužnosnika, engleskom i francuskom, koji su ga sastavili, taj je sporazum odavao izdaju i nakanu Engleske da nakon rata prigrabi najveću kontrolu nad neistraženim naftnim potencijalima u Arapskom zaljevu.

Dok je Francuska bila zaokupljena Njemačkom u krvavom i beskorisnom pokolju duž francuske Linije Maginot, Britanija je premjestila strahotno velik broj svojih vojnika, više od 1.400.000, na Istočno bojište.

Javno objašnjenje koje je Britanija dala za to neobično gomilanje dragocjenog i nedostatnog ljudstva na istočnim obalama Mediterana i u Perzijskom zaljevu, bilo je da to će se time osigurati učinkovitije ratne operacije Rusije protiv Centralnih sila i omogućiti prolaz ruskom žitu kroz Dardanele na putu do Zapadne Europe, kojoj je žito bilo prijeko potrebno.

Međutim u stvarnosti to nije bilo baš tako. Nakon 1918. Engleska je i dalje držala skoro milijun svojih vojnika po cijelome Srednjem istoku. Perzijski je zaljev 1919. postao "Englesko jezero". Ljuti su Francuzi mlako protestirali da su Britanci iskoristili pat poziciju i odnijeli pobjedu protiv slabijega Turskog Carstva, dok su njihove snage krvarile na Zapadnom frontu. Francuska je izgubila skoro 1.500.000 vojnika i imala je 2.600.000 teških ranjenika.

U novembru 1917., nakon što su boljševici u Rusiji preuzeli vlast, Lenjinovi su komunisti među dokumentima carskoga Ministarstva vanjskih poslova otkrili jedan tajni dokument i odmah ga objavili. Bio

je to plan Velikih sila kojim je zacrtano Osmanlijsko Carstvo nakon rata - raskomadano u korist pobjedničkih sila. Detalji su toga plana razrađeni u februaru 1916. i tajno ratificirani od strane vlada relevantnih zemalja u svibnju 1916. Javnost nije imala pojma o toj tajnoj ratnoj diplomatskoj aktivnosti.

S britanske je strane taj dokument sastavljao Sir Mark Sykes, savjetnik za istočna pitanja lorda Kitchenera iz Kartuma, ministra rata. Dokument je imao za cilj osigurati privolu Francuske za ogromno prebacivanje britanskih snaga s europskog bojišta na Srednji istok. Za dobivanje tog ustupka od Francuske Sykes je imao ovlasti ponuditi francuskom pregovaraču, Georgesu Picotu, nekadašnjem glavnom konzulu u Bejrutu, velike poslijeratne ustupke u arapskom dijelu Osmanlijskoga Carstva.

Francuska je trebala dobiti potpunu kontrolu nad područjem pod nazivom "Zona A", koje je obuhvaćalo Širu Siriju (Siriju i Libanon), uključujući veće gradove u unutrašnjosti: Aleppo, Hama, Homs i Damask, kao i naftom bogati Mosul na sjeveroistoku, s naftnim koncesijama koje je u to vrijeme držala Deutsche Banka u poduzeću Turkish Petroleum Gesellschaft. Ta je francuska kontrola na jeziku priznala arapsku "neovisnost" od Turske, pod francuskim "protektoratom".

Po sporazumu Sykes-Picot Britanija je trebala dobiti kontrolu nad "Zonom B", jugoistočno od francuske zone, na području današnjega Jordana, istočnog i većeg dijela ostalog područja Iraka i Kuvajta s Basrom i Bagdadom. Nadalje su Britaniji pripale luke Haifa i Acre i pravo na izgradnju željeznice od Haife kroz francusku zonu do Bagdada, kao i pravo da tu željeznicu može koristiti za prijevoz vojske.

Italiji je obećan ogroman dio planinske obale turske Anatolije i Dodekanski otoci, a carska je Rusija trebala dobiti područja osmanlijske Armenije i Kurdistan, jugozapadno od Jerevana.⁴

Od tih je tajnih Sykes-Picotovih paragrafa Britanija napravila proizvoljnu raspodjelu koja je uglavnom prisutna do dana današnjega, uključujući stvaranje Sirije i Libanona kao francuskih "protektorata", kao i Trans-Jordana, Palestine (Izraela), Iraka i Kuvajta kao engleskih dijelova. Persija je, kao što smo već vidjeli, bila pod potpunom engleskom kontrolom još od 1905., a Saudijska Arabija je u tom trenutku smatrana nevažnom za britanske strateške interese, što je bila jedna od rijetkih velikih pogrešaka, koju će Britanci shvatiti kasnije, na svoju veliku žalost.

Britanija je bila prisiljena, zbog svoje relativno slabe moći nakon katastrofalnog neuspjeha njezina pohoda na Gallipoli 1915. godine, dati Francuskoj naftne koncesije u Mosulu, osim što je priznala ranije francuske posjede na Levantu. Ali, britanski je gubitak naftnih bogatstava u Mosulu bio samo privremen taktički potez u njezinu dugoročnom planu stjecanja kontrole nad svjetskim zalihama nafte, kao što ćemo vidjeti.

“Dvapat prodali istoga konja”

Kad su pojedini sporazumi Sykes-Picot objelodanjene, najveća su neugodnost Britancima bila istovremena i otvoreno proturječna obećanja koja je Engleska dala arapskim poglavarima radi postizanja arapske pobune protiv turske vlasti tokom rata.

Britanija je zadobila neprocjenjivu vojnu potporu arapskih snaga kojima je zapovijedao šerif Husein ibn Ali, hašemitski emir Meke i čuvar svetih muslimanskih mjesta Meke i Medine. Britanija je uvjerila arapske snage, koje su služile pod zapovjedništvom T. E. Lawrencea (“Lawrencea od Arabije”), da će za njihovu pomoć u poražavanju Turaka Engleska poslije rata osigurati puni suverenitet i neovisnost Arapa. Ta su uvjeravanja bila sadržana u nizu pisama koja je napisao Sir Henry McMahon, engleski visoki povjerenik u Egiptu, šerifu Huseinu od Meke, koji se u to vrijeme sam proglasio vodom Arapa.

Lawrence je bio potpuno svjestan britanske prijevarne Arapa u to vrijeme. “Riskirao sam prijevaru”, priznao je nekoliko godina kasnije u svojim memoarima, “zbog uvjerenja da je pomoć Arapa bila neophodno potrebna za našu jeftinu i brzu pobjedu na Istoku, i da je bolje da pogazimo svoju riječ i pobijedimo, nego da izgubimo”. Nadahnuće Arapa bilo je našim glavnim oruđem za dobivanje rata na Istoku. Zato sam ih uvjerio da Engleska drži svoju riječ u slovu i duhu. U tom su uvjerenju obavljali svoje lijepe zadatke; ali, naravno, umjesto da budem ponosan na ono što smo zajedno uradili, bio sam neprestano i krajnje posramljen.”⁵

Jedan dio te “jeftine i brze pobjede” bio je gubitak 100.000 arapskih života. Ali, Britanija je ubrzo iznevjerila svoja obećanja potezom kojim je za svoje interese prigrabila ogromna naftna i politička bogatstva arapskog Srednjeg istoka.

Kao sol na ranu, kad je objelodanjeni sporazum Sykes-Picot otkrio

upravo suprotno obećanje Francuskoj na području Srednjeg istoka, Velika Britanija i Francuska izdale su novu Englesko-francusku deklaraciju 7. novembra 1918., četiri dana prije europskog potpisivanja primirja, tj. završetka rata s Njemačkom. Nova je Deklaracija proklamirala da se Engleska i Francuska bore za “potpuno i konačno oslobođenje naroda tako dugo obespravljenih od strane Turaka i za uspostavu nacionalnih vlada i organa vlasti čija će vlast proizlaziti iz volje i slobodnog izbora domaćega stanovništva.”⁶

Taj se plemeniti cilj nije nikada ostvario. Kad su svečani zavjeti iz Versaillesa potpisani, Britanija je, sa svojom vojskom od oko milijun vojnika u tom području, uspostavila vojnu kontrolu i nad francuskom zonom Srednjeg istoka.

Dana 30. septembra 1918. Francuska je već pristala na britanske uslove za stvaranje onoga što se zvalo “zonama privremene vojne okupacije”. Po tome će sporazumu Britanija okupirati tursku Palestinu, a taj će se ustroj zvati Upravljanje okupiranim neprijateljskim teritorijem, zajedno s ostalim dijelovima britanske sfere.

Svjesni činjenice da Francuska, poslije iscrpljujućega rata u Europi, nije u stanju prebaciti značajnije vojne snage u svoja područja Srednjeg istoka, Britanija je velikodušno ponudila da ona, tj. Britanija, preuzme vrhovnu vojnu upravu nad cijelim područjem, a general Sir Edmund Allengv, glavni komandant egipatskih ekspedicijskih snaga, postao je de facto vojni diktator nad cijelim arapskim Srednjim Istokom nakon 1918. godine, uključujući i francusku sferu. U jednom privatnom razgovoru u Londonu, u decembru 1918. godine britanski je premijer Lloyd George rekao francuskom premijeru Clemenceauu da Britanija želi da Francuska pripoji “Mosul Iraku i Palestinu od Dana do Beershebe pod britansku upravu”. Zauzvrat je Francuskoj rečeno da su joj osigurana preostala prava na područje šire Sirije i polovica udjela u eksploataciji mosulske nafte, kao i jamstvo britanske potpore u Europi u poslijeratnom razdoblju, u slučaju da Francuska bude ikada morala “odgovoriti” na njemačko djelovanje na Rajni.⁷

Taj je intimni dogovor izvršio pripreme za duboke i tragične događaje koji će se zbiti kasnije.

Čudno pismo Arthura Balfoura lordu Rothschildu

Da bi poslijeratni britanski planovi za ponovno iscrtavanje vojnog i gospodarskog zemljovida Osmanlijskog Carstva bili potpuni, uključena je jedna neobična nova pojedinost. Ta je pojedinost još neobičnija ako znamo da su pobornici stvaranja židovske domovine u Palestini bili engleski “cionisti nežidovi”, među kojima je bio i Lloyd George.⁸

U najmračnijim danima Velikoga rata, 2. novembra 1917., kad su se ruske snage na strani englesko-francuskog savezništva slamale pod gospodarskim rasulom i boljševičkim preuzimanjem vlasti, u vrijeme kad američka moć još nije bila u potpunosti uključena u europskom ratu na strani Britaniji britanski je ministar vanjskih poslova, Arthur Balfour, poslao Walteru lordu Rothschildu, predstavniku Engleske federacije cionista, sljedeće pismo:

“Dragi Lorde Rothschilde, veliko mi je zadovoljstvo prenijeti Vam, u ime Vlade Njegova Veličanstva, sljedeću izjavu potpore židovskim cionističkim stremljenjima, koja je podnesena Kabinetu i odobrena od Kabineta: ‘Vlada Njegova Veličanstva povoljno gleda na uspostavu nacionalne domovine židovskog naroda u Palestini i nastojat će poduzeti sve što je u njezinoj moći da postignu taj cilj, uz jasno podrazumijevanje da se ne smije učiniti ništa što bi oskrvnulo građanska i vjerska prava postojećih nežidovskih zajednica u Palestini ili prava i politički status koji Židovi uživaju u bilo kojoj drugoj zemlji’. Bit ću Vam zahvalan ako s ovom izjavom upoznate Cionističku federaciju. Iskreno Vas pozdravljam. Arthur James Balfour.”⁹

To je pismo bilo osnovom na kojoj je nakon 1919. uspostavljen mandat britanske Lige naroda nad Palestinom i pod čijom će rukom vodio biti sazdate promjene od globalnih posljedica. Skoro usputno spominjanje “postojećih nežidovskih zajednica u Palestini” od strane Balfoura i Kabineta odnosilo se na više od 85% tadašnjih stanovnika, koji su bili palestinski Arapi. Godine 1917. Židovi su u Palestini činili manje od 1% stanovnika.

Upada u oči i činjenica da je to bila prepiska između bliskih prijatelja. I Balfour i Walter lord Rothschild bili su članovi jednoga novog imperijalističkog krila u Britaniji, koje je nastojalo stvoriti trajno globalno carstvo, utemeljeno na savršenijim metodama društvene kontrole.

Također upada u oči činjenica da lord Rothschild govori ne kao

direktor neke međunarodne organizacije Židova nego kao član Engleske federacije cionista, čiji je predsjednik u to vrijeme bio Chaim Weizmann. Tu je organizaciju u osnovi stvorio Rothschildov novac, koji je od 1900. godine također potpomagao iseljavanje stotina Židova koji su bježali iz

Poljske i Rusije u Palestinu, putem Židovskog udruženja za naseljavanje, čiji je doživotni predsjednik bio engleski lord Rothschild. Engleska je velikodušno ponudila zemlju koja je bila daleko od njezinih obala, dok u istom tom razdoblju progonjene židovske izbjeglice nije dočekivala nimalo raširenih ruku na svojim obalama.

Ali, od očite hipokrizije Balfourova pisma bila je važnija britanska geopolitika koja se skrivala iza Balfourova pisma. Nije nevažno da je nova židovska domovina pod pokroviteljstvom Britanije bila geografski smještena na jednom od strateški najvažnijih dijelova duž glavne arterije proširenog Britanskog Carstva iz razdoblja nakon 1914., na osjetljivom položaju na putu za Indiju i u odnosu na novoosvojena arapska naftna područja osmanlijske Turske. Naseljavanje manjine u Palestini, pod britanskim protektoratom, tvrdili su Balfour i drugi u Londonu, dat će Londonu stratešku mogućnost od ogromnoga značaja. Bio je to, najblaže rečeno, ciničan potez Balfoura i njegova kruga.

Balfour podržava novi koncept Carstva

Počevši po prilici negdje ranih 1890-ih godina, jedna je skupina engleske političke elite, uglavnom s privilegiranih fakulteta Oxforda i Cambridgea, osnovala nešto što će postati najutjecajnijom političkom mrežom u Britaniji tokom sljedeće polovice stoljeća a i dulje. Ta je skupina zanjekala svoje postojanje u obliku formalne skupine, ali se njezini tragovi mogu naći oko uspostave novoga časopisa Carstva, The Round Table (Okrugli stol), utemeljenog 1910.

Ta je skupina zastupala stajalište kako je potrebno uspostaviti jedan rafiniraniji i djelotvorniji sistem globalnoga carstva s ciljem da se hegemonija anglo-saksonske kulture djelotvorno održi u ovome i nastavi u idućemu stoljeću.

U vrijeme osnivanja ta je skupina, koju katkada nazivaju "Okruglim stolom", bila izričito protiv Njemačke, a za stvaranje i održavanje Britanskoga Carstva. U jednom svom članku u časopisu The Round

Table, u avgustu 1911., tri godine prije nego što je Engleska objavila rat Njemačkoj, utjecajni je Philip Kerr (lord Lothian) izjavio: "Danas postoje dvije vrste međunarodnog morala, britanski ili anglo-saksonski i kontinentalni ili njemački. Oba ne mogu prevladati. Ako Britansko Carstvo ne bude dovoljno jako da uistinu utječe radi poštenih odnosa među narodima, pobjedit će reakcionarni uzusi njemačke birokracije, a onda će biti samo pitanje vremena kad će i samo Britansko Carstvo postati žrtvom neke međunarodne 'otimačine' po uzoru na agadirski incident. Ako britanski narod ne bude dovoljno jak da nazadnim suparnicima onemogući da ga napadnu i da u tom napadu uspiju, morat će prihvatiti političke norme agresivnih vojnih sila." 10

Umjesto skupe vojne okupacije britanskih kolonija zastupali su represivniju toleranciju koja će se uobličiti oko stvaranja britanskog "Komonvelta nacija", kojima će se dati privid neovisnosti, što će ujedno omogućiti Engleskoj da smanji troškove održavanja skupih vojnih okupacijskih snaga u dalekim krajevima, od Indije do Egipta, a sada i po cijeloj Africi i Srednjem istoku. Katkada se za opis te promjene koristio izraz "neformalno carstvo".

Ta je nova skupina bila okupljena oko utjecajnog londonskog Timesa, a u njoj su bili i vrlo utjecajni ljudi kao što su Albert lord Grey, povjesničar i član Britanske tajne službe Arnold Toynbee, kao i H. G. Wells, Alfred lord Milner iz projekta za Južnu Afriku, kao i zagovornik nove grane nauke zvane geopolitikom, Halford J. Mackinder s Londonskog ekonomskog fakulteta (London School of Economics). Glavni im je institut za istraživanja postao Kraljevski institut za međunarodne odnose (Royal Institute for International Affairs) - Chatham House, osnovan u hodnicima Versaillesa 1919.

Ideja o stvaranju Palestine pod židovskom vlasti, koja će biti zahvalna Engleskoj za svoju krhku egzistenciju i okružena balkaniziranom skupinom posvađanih arapskih zemalja, bila je dijelom zamisli novoga Britanskog Carstva koju je ta skupina stvorila. U vrijeme Versajske mirovne konferencije, Mackinder je u jednome svome komentaru opisao viziju koju je njegova utjecajna skupina imala o ulozi koju će britanski protektorat nad Palestinom igrati u britanskom stvaranju globalnoga carstva nakon 1918., koje će biti oblikovano oko nove Lige naroda, čija pravila uspostavlja Britanija i kojom vlada Britanija.

Mackinder je opisao način na koji oni dalekovidniji članovi britanskoga

ustroja gledaju na svoj projekt stvaranja Palestine 1919. "Ako ovaj svijet neizbježno treba biti glavnim boravištem ljudskoga roda na ovome planetu i ako Arabija, kao zemlja kroz koju prolaze putevi iz Europe za Indiju i sa Sjevera na Jug, treba postati središtem toga svijeta, onda Jeruzalem, taj gradić na brdu, ima strateški položaj u odnosu na svjetsku stvarnost koji se u suštini ne razlikuje od njegova savršena položaja koji je imao u Srednjem vijeku ni od njegova strateškoga položaja između staroga Babilona i Egipta."

Zabilježio je da "Sueskim kanalom prolazi velik promet između Indije i Europe na puškometu vojsci stacioniranoj u

Palestini, a Jaffa već gradi glavnu željezničku prugu kroz nizinske obalne predjele, koja će povezati južni sa sjevernim dijelom središnjega područja".

Komentirajući osobit značaj razmišljanja koje se krilo iza prijedloga koji je Balfour 1917. godine uputio lordu Rothschildu, Mackinder je zabilježio: "Židovska nacionalna država u Palestini bit će jednim od najznačajnijih ishoda rata. Sada možemo sebi priuštiti da o toj temi govorimo otvoreno" nacionalna domovina u prostornom i povijesnom središtu svijeta dat će Židovu 'određenje' (hik) "Neki pokušavaju praviti razliku između židovske vjere i hebrejske nacije, ali u uvriježenom gledištu o njihovu širem identitetu zasigurno nema puno razlike".¹¹

Njihov je velebni plan bio povezati ogromne engleske kolonijalne posjede, od rudnika zlata i dijamanta Cecil Rhodesa i Rothschildove kompanije Consolidated Gold Fields (Konsolidirana zlatna polja) u Južnoj Africi prema sjeveru do Egipta i vitalnog pomorskog puta kroz Sueski kanal pa nadalje kroz Mezopotamiju, Kuvajt i Perziju do Indije na istoku.

Britansko osvajanje njemačke kolonije Tanganjike (Njemačke Istočne Afrike) u centralnoj Africi, 1916. godine, nije bilo odlučujućom bitkom koja je dovela Nijemce za pregovarački stol; tim je osvajanjem, ustvari, stavljena završna vitalna karika u lancu uspostave britanske imperijalne vlasti, od Rta dobre nade do Kaira.

Ona velika sila koja je u stanju kontrolirati taj ogroman prostor kontrolirat će i najvrednije strateške sirovine svijeta, od zlata, koje je osnova međunarodnog zlatnog standarda za svjetsku trgovinu, do nafte, novoga izvora energije modernoga industrijskog doba 1919.

Ta geopolitička stvarnost jednako je na djelu i 1990-ih godina kao

što je bila 1919. Uz takvu mogućnost kontrole, svaka bi država na kugli zemaljskoj potpala pod žezlo Britanskog Carstva. Do svoje smrti, 1902. godine, Cecil Rhodes bio je najveći financijski potporanj te nove elitne skupine “neformalnog carstva”.

Burski je rat (1899.-1902.) bio rezultat projekta te skupine financiran i lično potaknut od Rhodesa, s ciljem da Engleska preuzme potpunu kontrolu nad ogromnim mineralnim bogatstvima Transvala, koji je u to vrijeme bio pod vlašću Burske manjine nizozemskog podrijetla. Sam rat, tokom kojega je Winston Churchill postao javno zapažen, potaknuli su Rhodes i Alfred Milner, kao i drugi članovi toga kruga, s ciljem da omoguće potpunu kontrolu Britanije nad tim područjem, koje se u to vrijeme smatralo najvećim proizvođačem zlata na svijetu.

U Transvalu su otkrivene najveće zalihe zlata na svijetu od vremena kalifornijske zlatne groznice iz 1848. Dohvatiti se toga zlata bilo je od primarne važnosti za London, koji je kanio zadržati ulogu kapitola svjetskoga financijskog sistema i svoj zlatni standard. I lord Milner i Jan Smuts i Rhodes pripadali su skupini zagovornika novoga Carstva koja je porazila nezavisne Bure i stvorila Ujedinjenu Južnu Afriku, kao dio Velike igre.¹²

Tako je Britanija 1920. uspjela uspostaviti potpunu kontrolu nad cijelom južnom Afrikom, uključujući nekadašnju njemačku Jugozapadnu Afriku, kao i ogromna novootkrivena naftna bogatstva nekadašnjeg Osmanlijskog Carstva, a sve to pomoću britanske vojne prisutnosti, dvostrukih obećanja i uspostave Britanskoga protektorata nad Palestinom kao novom židovskom domovinom. Ali, nisu svi računi bili još sređeni 1920. godine. Britansko Carstvo je izišlo iz rata jednako bankrotirano kao na početku rata, ako ne i gore.

Bilješke:

1. Paish, Sir George: “Memorandum on British Gold Reserves sent to Chacellor”, (Memorandum o britanskim zalihama zlata upućen ministru financija) januara 1914., Dosijsi Britanske riznice u Državnom arhivu, T 171 53.
2. Paish: “Lerter to the Chancellor Lloyd George, dated 2 a.m. Saturdav, Aug. 1, 1914”, (Pismo ministru financija Lloyd Georgesu napisano u 2 sata ujutro, subota, 1. avgusta 1914.) Državni arhiv, T 170 14.
3. Hanigen, Frank C.: “The Secret War”, The John Day Co., New York, 1934., str. 82-83.
4. “Documents on British Foreign Policu, 1919.-1939.”, (Dokumenti o britanskoj vanjskoj

poitici os 1919. do 1939.), prva serija, tom IV., str. 245-247.

5. Lawrence, T. E.: "Seven Pillars of Wisdom", Cape., London, 1935., str. 24.

6. Nevakivi, J.: "Britain, France and the Arab Middle East, 1914.-1956.", London, 1969., str. 264.

7. Zeine, Z. N.: "The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fall of Faisal's Kingdom in Syria", (Borba Arapa za neovisnost: zapadna diplomacija i uspon i pad Fejsalovog kraljevstva u Siriji), Beirut, 1960., str. 59.

8. Rose, N. A.: "The Gentile Zionists: A Study in Anglo-Zionist Diplomacy, 1929.-39.", (Cionisti nežidovi: studija o anglo-cionističkoj diplomaciji od 1929. do 1939.), London: Frank Cass., 1973.

9. Wilson, Derek: "Rothschild: A story of wealth and power", (Rothschild: Priča o bogatstvu i moći), Mandarin, London, 1990., str. 341.

10. Kerr, Philip (Lord Lothian): "The Round Table", avgusta 1911., str. 422.-423.

11. Mackinder, Halford J.: "Democratic Ideals and Reality", W.W. Norton & Co., New York, 1969., str. 89. Hagalsio autor: w.e.

12. Quigley, Carroll: "The Anglo-American Establishment from Rhodes to Clivden", (Anglo-američki ustroj od Rhodesa do Clivdena), Book in Focus Inc., New York, 1981., str.

Zajednički i oprečni ciljevi: Anglo-američka borba za hegemoniju nad naftom

Morgan financira britanski rat

Britansko je carstvo izišlo iz pregovora s Versajske konferencije 1919. kao vodeća supersila svijeta, u svakom vidljivom pogledu. Međutim, jedna mala pojedinost, koja je tokom vođenja rata od 1914.-1918. bila gurnuta u pozadinu, bila je ta da je Britanija postigla pobjedu posuđenim novcem.

Američki su štedni ulozi, koji su dosežali milijarde dolara, u organizaciji Morganove kompanije s Wall Streeta, J. P. Morgan & Co., odigrali odlučujuću ulogu u britanskoj pobjedi. U vrijeme Versajske mirovne konferencije, 1919., Engleska je bila dužna Sjedinjenim Državama 4,7 milijardi dolara ratnoga duga, domaće joj je gospodarstvo bilo u dubokoj poslijeratnoj krizi, industrija u raspadu, a inflacija je podigla cijene na domaćem tržištu za 300% tokom četiriju ratnih godina. Britanski se nacionalni dug povećao više od devet puta, za oko 924%, od 1913. do svršetka rata 1918., i dosegaio u to vrijeme ogromnu brojku od 7,4 milijarde funti.

Britansko Carstvo je izišlo kao pobjednik na versajskim pregovorima, a Sjedinjene Države, ili u najmanju ruku neki moćni međunarodni bankarski i industrijski krugovi, pojavili su se s jasnim ciljem da su oni, a ne više Britanija, najmoćnija svjetska gospodarska sila svijeta početkom 1920-ih godina. Sljedećih se nekoliko godina vodila oštra i skoro krvava bitka za premoć između britanskih i američkih interesa u svijetu, radi rješavanja toga pitanja.

Početkom 1920-ih godina sva tri stupa engleske imperijalne moći: kontrola nad svjetskim pomorskim putovima, kontrola nad svjetskim bankarstvom i financijama i kontrola nad strateškim sirovinama, bila je ugrožena novonastalim američkim "internacionalističkim" ustrojem. Kako ju je godinama obučavao London, ta je američka "anglofilska" skupina odlučila da više neće biti poslušni učenici Londona. Tjekom sljedećega

desetljeća vodila se oštra bitka između zajedničkih i oprečnih ciljeva Britanije i Sjedinjenih Država. U tom je sukobu posijano sjeme Drugog svjetskog rata.

Ulozi su bili ogromni. Hoće li Sjedinjene Države izbiti na površinu kao vodeća svjetska politička velesila zahvaljujući svom ekonomskom statusu? Ili će, nakon Versaillesa, ostati koristan ali vidno mladi partner u anglo-američkom kondominiju pod prevlasti Britanije? Drugim riječima, hoće li nakon Versaillesa London i dalje biti sjedištem novoga svjetskoga carstva ili će to postati Washington? Godine 1920. odgovor na to pitanje još nije bio jasan.

Poruka koju je 1921. godine britanski ambasador u Washingtonu poslao londonskom Ministarstvu vanjskih poslova, pokazuje jačinu te anglo-američke borbe za prevlast: "Glavna je ambicija ove realistične škole američkih političara priskrbiti Americi položaj vodeće države svijeta i vodeći položaj među zemljama engleskoga govornoga područja. Da bi to postigli, nakanili su sagraditi najjaču ratnu mornaricu i trgovačku mornaricu. Također su nakanili spriječiti povrat naših dugova putem izvoza naše robe u Ameriku i čekaju priliku da nas tretiraju kao vazalnu državu sve dok ne vratimo svoje dugove"¹

Od 1870-ih godina Sjedinjene Države su bile najvažnije britansko inozemno investicijsko tržište, putem izgradnje željeznica i drugih investicija, preko odnosa koje je Britanija izgradila s odabranim njujorškim bankarskim kućama. Sukladno tome, u oktobru 1914., britansko Ministarstvo rata odaslalo je posebnog predstavnika u neutralnu Ameriku da dogovori kupnju ratnog materijala i drugih vitalnih proizvoda za, kako se tada činilo, relativno kratak rat.

U januaru 1915., četiri mjeseca nakon početka Velikoga rata, britanska je Vlada imenovala jednu privatnu njujorsku bankarsku kuću, J. P. Morgan & Co., svojim ekskluzivnim zastupnikom za kupnju svega potrebnog ratnog materijala u neutralnim Sjedinjenim Državama. Morgan je također imenovan za ekskluzivnog zastupnika Britanije za sve novčane ratne kredite koje je Britanija uzimala od američkih banaka. Ubrzo je Britanija zauzvrat postala i jamcem za kupnju ukupnog ratnog materijala za sve kredite Francuske, Italije i Rusije, za potrebe rata protiv njemačko-austrijskih sila u Europi. Bila je to divovska piramida kredita, na čijem je vrhu sjedila utjecajna američka kuća Morgan. Nikada se ranije u historiji jedna jedina bankarska kuća nije kockala na tako velike i globalno riskantne uloge.

Britansko Carstvo i sama Britanija bili su praktički u bankrotu u trenutku izbijanja rata 1914. godine, kao što smo već vidjeli. Ali, britanski su financijski dužnosnici vjerovali u potporu Sjedinjenih Država i anglofilskih krugova njujorškog bankarstva.

Uloga je Morgana i njujorške financijske zajednice bila od ogromne važnosti za ratne ciljeve sila Antante. Po jednom ekskluzivnom dogovoru, ukupna nabavka američkog naoružanja, ratnog materijala, kao i potrebnih količina žita i ostalih namirnica za Britaniju, Francusku i druge savezničke sile u Europi išla je preko kuće Morgan. Morgan je koristio i svoju londonsku podružnicu, Morgan Grenfell & Co., čiji je stariji partner E. C. Grenfell bio direktor Engleske banke i blizak prijatelj britanskog ministra financija Llovda Georgea. Morganov je ured u Parizu, Morgan Harjes & Cp., uglavnom zatvarao krug u Europi.

Takva je moć u rukama jedne jedine financijske kuće, kad se uzme u obzir doseg britanskih ratnih potreba, bila bez presedana.

Morgan je, s povlasticom isključivog zastupnika za cijelu skupinu zemalja Antante, postao stvarnim arbitrom budućeg američkog industrijskog i poljoprivrednog izvoznog gospodarstva. Morgan je odlučivao tko hoće a tko neće dobiti visoko profitabilne i pozamašne narudžbe za potrebe rata protiv Njemačke.

Kuće poput DuPont Chemichals prerasle su u multinacionalne divove zahvaljujući svojim privilegiranim vezama s Morganom. Morganovi "prijatelji" bili su proizvođači oružja Remington i Winchester. Na Srednjem su zapadu Sjedinjenih Država narasle i velike trgovinske kompanije žitom, koje su hranile Morganove kupce u Europi. Bili su to incestoidni odnosi jer je većina kredita koje je Morgan privatno uzimao za Britance i Francuze dobivena od podružnica DuPonta i prijatelja, kao protuusluga za ulazak na ogromno europsko tržište oružja.

Uloga je te privatne bankarske kuće bila nevjerovatna, tim više što je u to vrijeme Bijela kuća pod vodstvom predsjednika Woodrowa Wilsona proklamirala strogu neutralnost.

1880.-1914. SLIKE

Ali ta je neutralnost postala tanano prekrivena prijevara jer tokom sljedećih godina milijarde dolara vitalnih ratnih materijala i kredita

otplivljavale na britansku obalu. Kao jedini predstavnik Morgan je uzimao proviziju od 2% na neto cijenu svih odaslatih dobara. Posao je tako narastao da je Morgan angažirao E. R. Stettiniusa, koji će kasnije postati američkim ministrom vanjskih poslova, kao svoga starijeg partnera da vodi ratne nabavke toga posla koji je postajao kolosalan.

Sva je ta djelatnost strogo kršila međunarodni zakon u pogledu neutralnih zemalja, koji je zabranjivao zaraćenim stranama gradnju opskrbnih baza u neutralnim zemljama. U jednoj je kasnijoj istrazi američkog Senata sam Morgan optužen za prekomjernu zaradu i za usmjeravanje poslova nabavke ratnih potrepština na one firme u kojima su njegovi partneri imali interese. Do godine 1917. britansko je Ministarstvo rata odaslalo narudžaba u ukupnoj vrijednosti od više od 20.000.000.000 dolara, sve preko kuće Morgan. U taj iznos nisu uključeni izravni krediti koje su podigle Britanija, Francuska i njihove saveznice, opet preko Morgana i njegova njujorškoga financijskog koncerna.

Godine 1915. američki je ministar financija McAdoo uspio uvjeriti nervoznoga predsjednika Wilsona da su ti privatni američki krediti potrebni radi "održavanja američkog izvoza". Izvoz je nastavljen. 1915. godine američki se izvoz u Britaniju povećao za 68% u odnosu na 1913. godinu. Do američkog ulaska u rat 1917. na strani Britanije sile Antante podigle su kredita u iznosu od oko 1.250.000.000 dolara od Privatnih kuća Morgan, Citibank i drugih velikih njujorških investicijskih kuća, što je bila zastrašujuća svota u to vrijeme. Morganov odnos s financijskim moćnicima novoosnovane Njujorške banke za federalne rezerve (New York Federal Reserve Bank), pod vodstvom nekadašnjega Morganova bankara, guvernera Benjamina Stronga, bio je od presudne važnosti za uspješno mobiliziranje privatne financijske moći. Čak je i u tim uslovima tome riskantnom poslovanju nekoliko puta zaprijetila propast.

Prijetnja od britanskog sloma u januaru 1917., nakon što je Rusija istupila iz rata zbog ratom izazvane privredne iscrpljenosti, bila je više nego dovoljan poticaj Morganu i njegovu njujorškom financijskom krugu da poduzme združenu propagandu i druga sredstva.

Učinili su to uz pomnu potporu najviših dužnosnika britanske tajne službe i prijateljskih američkih novina, nakon čega je postalo jasno da ništa do američkog ulaska u rat neće spriječiti opasnost koja je u Europi prijetila Morganu i njegovim europskim partnerima. Pobrинуli su se da Amerika uđe u rat na "pravoj" strani, u obranu britanskih interesa. Da nisu

uspjeli, Morgan & Co., kao i Britanija, bili bi 1917. suočeni s potpunom financijskom propašću.

Na sreću za Morgana i za London njemački je general Erich Ludendorff osigurao osnovu za sprječavanje financijskoga kraha anglo-američkih interesa. U februaru 1917. Njemačka je objavila neograničen podmornički rat, kao pokušaj da, između ostaloga, presiječe put američkim tankerima koji su britanske saveznike u Europi opskrbljivali naftom. Potonuće američkih brodova bilo je izgovorom koji je novinama povezanim s Morganom bio dovoljan da zatraže kraj američke neutralnosti.²

Kad je Kongres Sjedinjenih Država objavio rat protiv Njemačke, 2. aprila 1917., njujorški su financijski krugovi, uz potporu guvernera Njujorške banke za federalne rezerve Stronga, poduzeli najveću financijsku operaciju u historiji.

Da predsjednik Woodrow Wilson nije bio prisiljen potpisati Zakon o federalnim rezervama (Federal Reserve Act), 23. decembra 1913., pitanje je bi li Sjedinjene Države ikada stavile u pogon tolika sredstva za jedan rat u Europi. Da nije bilo toga novog zakona, pitanje je bi li i Britanija u avgustu 1914. poduzela tako smione pothvate protiv suparničkih carstava na europskom kontinentu. Kuća Morgan i moćni međunarodni financijski interesi londonskog Cityja odigrali su presudnu ulogu u stvaranju Sistema federalnih rezervi Sjedinjenih Država, u mjesecima prije samog izbijanja europskog rata.

Potpuno suprotno od Njemačke, čiji je Reichstag 1890-ih godina strogo ograničio financijske špekulacije, skupinu koja je 1913. godine oblikovala Zakon o federalnim rezervama činili su, do zadnjeg čovjeka, elitni krugovi kuće Morgan, a sve u korist novonastajuće uloge New Yorka kao međunarodnoga sjedišta kapitala. Njujorški su bankari počinjali usvajati stil britanskih imperijalnih financijskih krugova.

U avgustu 1917. Federalne rezerve su poduzele prodaju Kredita za slobodu (Liberty Loans) i obveznica radi financiranja ratnih troškova američke vlade. Američke su obveznice, koje su u to vrijeme prodavane privatnim investitorima u toj velikoj mobilizaciji "patriotizma", prodavane preko Morgana i vodećih njujorških investicijskih kuća. Ukupna vrijednost tih Kredita za slobodu i obveznica iznosila je zastrašujućih 21.478.000.000 dolara do juna 1919. Nikada ranije u historiji nisu mobilizirana tako velika sredstva u tako kratkom vremenu. Morganova je provizija bila uistinu

pozamašna.

Godine 1920. Morganov je partner Thomas W. Lamont s očitim zadovoljstvom primijetio da su, kao rezultat četverogodišnjega rata i uništenja svjetskih razmjera, “nacionalni dugovi u svijetu porasli za 210.000.000.000 dolara ili za oko 475% u posljednjih šest godina i da je, kao prirodna posljedica, višestruko porasla raznolikost državnih obveznica i broj njihovih kupaca”. Lamont je dodao: “Ti su rezultati vidljivi na svim investicijskim tržištima svijeta, ali vjerojatno nigdje u tako velikoj mjeri kao u Sjedinjenim Državama.”³

Sad kad su Morgan i s njim povezani investicijski krugovi New Yorka okusili ulogu vodeće svjetske financijske sile, činilo se da su spremni učiniti sve kako bi tu ulogu i zadržali.

Morganovi su ljudi, uključujući Thomasa Lamonta i pajdaša s Wall Streeta Bernarda Barucha, bili za stolom versajskih sjednica iza zatvorenih vrata na kojima je napravljen “račun” za Veliki rat. Zajednički su ustanovili posebnu stalnu Komisiju za ratne štete da utvrdi točne iznose koje će Njemačka platiti za ratne štete silama Antante.

Kao dobri konzervativni bankari, Morgan i njegovi prijatelji nisu mogli dopustiti da se ratni dugovi britanske Vlade i savezničkih sila jednostavno zaborave u euforiji mira, premda su neki članovi britanske Vlade, A. J. Balfour i drugi, dali naslutiti da bi se takva velikodušnost mogla dogoditi. Morgan & Co. potihom su prebacili svoje privatne kredite dane britanskoj Vladi na opći dug američke državne blagajne, čim su Sjedinjene Države službeno ušle u rat, i time ustvari britanski dug prebacili na teret američkih poreskih obveznika poslije rata. Usprkos tome, Morganovi su se interesi pobrinuli da dobiju velik zalogaj iz poslijeratne versajske ratne odštete. Kako je američki ratni dug premašivao sve svote do tada poznate u historiji Sjedinjenih Država, zamaglila se razlika između Morganovih interesa i interesa američke države. Američka se Vlada sve više pretvarala u instrument za jačanje nove moći njujorških međunarodnih bankarskih kuća.

Njujorške banke postaju prijetnjom londonskom Cityju

Tokom versajskih pregovora osnovana je jedna nova institucija za anglo-američku koordinaciju strateških poslova. Lionel Curtis, dugogodišnji

član tajnog Okruglog stola ili kruga pobornika “novoga Carstva” oko Balfoura, Milner i drugi predložili su organiziranje Kraljevskoga instituta za međunarodne odnose, za vrijeme jednog privatnog skupa koji se održao usred versajskih pregovora, u hotelu Majestic, 30. maja 1919. Na tom su osnivačkom sastanku bili Philip Kerr (lord Lothian), lord Robert Cecil i drugi članovi Okruglog stola. Prvi je nominalni zadatak toga novoga instituta bio da napiše “službenu” historija Versajske mirovne konferencije. Institut je dobio početna sredstva od 2.000 funta od Thomasa Lamonta i J. P. Morgana. Prvi je profesionalni zaposlenik toga Instituta bio Arnold J. Tovnbee.

Taj je isti krug u Versaillesu odlučio osnovati i američku podružnicu toga londonskog Instituta, koja će dobiti ime Njujorško vijeće za inozemne odnose (New York Council on Foreign Relations), radi da se prikriju njegove tijesne veze s britanskim Institutom. U početku je Njujorško vijeće bilo sastavljeno skoro u potpunosti od Morganovih ljudi i financirano Morganovim novcem. Osnivači su se nadali da će ta veza poslužiti za ujedinjenje američkih interesa s engleskim interesima nakon Versaillesa. Međutim, to se ipak neće dogoditi tokom sljedećih nekoliko godina.⁴

Bilo je potrebno cijelo desetljeće, tj. 1920-e godine, često žučljivih, skoro ratnih sukoba oko uslova vraćanja ratnih dugova, trgovinskih sporazuma, pomorskih dogovora, pariteta novoga zlatnog standarda i, što je najznačajnije, oko kontrole netaknutih naftnih područja svijeta, dok anglo-američki kondominij nije poprimio današnje oblike i dok nije zaživjela politika sloge između krugova Morganova Vijeća za inozemne odnose i londonskog Kraljevskog instituta. Godine 1922. John Foster Dulles, odvjetnik s Wall Streeta, ključni sudionik na versajskim pregovorima, autor Članka 231. Versajskog sporazuma o sramotnoj njemačkoj “klauzuli ratne krivice”, pisao je u časopisu Vijeća za inozemne odnose, *Foreign Affairs*, o razmišljanjima Morgana i njegovih njujorških bankara. Bilo je jako jednostavno, rekao je: “Ne može biti rata bez gubitaka. Gubici se mjere u dugovima. Dug poprima različite oblike - unutarnji, ratne štete, među Saveznicima itd., i obično je u obliku obveznica ili novčanica”.

Dulles je izračunao da Britanija i druge sile Saveznice duguju Sjedinjenim Državama 12.500.000.000 dolara po kamatnoj stopi od 5%. S druge strane, Britaniji, Francuskoj i drugim zemljama Antante Njemačka, prema zahtjevima iz Versaillesa, duguje 33.000.000.000 dolara.

Te su brojke u to vrijeme bile izvan dometa ljudske mašte. Ta je svota, 132 milijarde zlatnih maraka, konačno utvrđena u svibnju 1921. godine. Njemačkoj je dan ultimatum da u roku od šest dana prihvati tu odluku, a ako odbije, industrijska će Ruhrska pokrajina biti vojno okupirana. Ovo će se drugo pitanje, pitanje Ruhrske pokrajine, uskoro ponovno pojaviti, a u njegovoj je pozadini odlučujuću ulogu igrala globalna bitka za naftu.

Njemačka je, kao glavna meta versajskih pregovora, izgubila i značajne izvore sirovina, jer su joj u Versaillesu oduzeti svi kolonijalni posjedi. Oduzet joj je i udio od 25% dionica u poduzeću Turkish Patroleum Gesellschaft, koji je u konačnici predan Francuskoj i Engleskoj.

Američki je Kongres odbio potpisati Versajski sporazum i onaj njegov dio koji se zvao Liga naroda, koja je taj sporazum trebala provoditi, ali su Morgan i osovina Njujorške banke za federalne rezerve nastavili vladati financijskom sudbinom Europe u poslijeratnom razdoblju. Teret njemačkoga duga za ratne štete, zajedno s međusobnim dugovima država "pobjednica" - ratnim dugovima Francuske, Italije i Belgije prema Britaniji, a Britanije prema Sjedinjenim Državama, prevladavao je ukupnom svjetskom financijskom i monetarnom politikom od 1919. pa sve do sloma na Wall Streetu u oktobru 1929.

Cijela je piramida postversajskih međunarodnih financija bila podignuta na zdanju kaznene strukture ratnih dugova. Morgan i u to vrijeme moćne njujorške banke odbili su prihvatiti kompromis po pitanju ratnih dugova.

Teret ukupnih europskih ratnih dugova bio je tako velik da su njegova godišnja potraživanja na području svjetskog financijskog sistema tokom 1920-ih godina bila veća od ukupne godišnje vanjske trgovine Sjedinjenih Država. Njujorški su međunarodni bankarski krugovi preusmjerili tokove svjetskoga kapitala u opsluživanje toga zastrašujućeg duga. Opsluživanje je duga provedeno na uštrb krajnje potrebnih investicija za izgradnju i modernizaciju ratom opustošenih gospodarstava Europe.

J. P. Morgan & Co. bili su u prednosti nad uništenim gospodarstvom Europe, kojemu su njujorški krediti mogli diktirati uslove. Po njima je zarada od kredita danih europskim zemljama bila veća od dobiti od investicija u gospodarski razvitak Amerike poslije rata. Njujorški su financijski interesi oko Morgana i Njujorške banke za federalne rezerve, kojom je rukovodio Morganov čovjek Benjamin Strong, namjerno

održavali niske kamatne stope u Americi. Kao posljedica to ga američki su krediti preplavili poslijeratnu Europu i ostatak svijeta, gdje je premija na rizik kreditnih sredstava bila veća nego u Americi, dok su London i novi guverner Engleske banke Montagu Norman nervozno promatrali dotok američkog kapitala na tradicionalno njihova tržišta.

Anglo-američko je suparništvo na tom vitalnom bankarskom području u ranim poslijeratnim godinama doseglo zabrinjavajuću tačku u trenutku kad su Sjedinjene Države, 1924. godine, zaprijetile da će kooptirati bogata područja zlata i sirovina Britanskog Carstva, koje je Britanija priskrbila samo dva desetljeća ranije putem krvavog Burskog rata.

Krajem 1924. vlada Južne Afrike pozvala je jednu međunarodnu komisiju, na čelu koje je bio američki financijski stručnjak Edwin W. Kemmerer, profesor na Sveučilištu Princeton, da je savjetuje treba li se Južna Afrika vratiti zlatnom standardu, bez obzira na to hoće li mu se vratiti Britanija ili neće. Godine 1924., zbog posljedica rata, Britanija se još nije bila u stanju vratiti zlatnom standardu a da ne pretrpi ozbiljne privredne poteškoće, jer je u to vrijeme još uvijek imala milijun i pol nezaposlenih.

Kemmerer je rekao Južnoafrikancima da trebaju uspostaviti izravne financijske veze s njujorškim bankama i zaobići svoju tradicionalnu ovisnost o Londonu. Kao što je moćnim financijskim interesima londonskog Cityja bilo dobro poznato, to bi Sjedinjenim Državama otvorilo vrata da pridobiju ono što je Engleska osigurala ratom, a s tim bi Sjedinjene Države zadobile i prevlast nad svjetskim zalihama zlata, a time i vlast nad svjetskim kreditiranjem. London je brzo djelovao da spriječi te posljedice, ali rana nije tako brzo zacijelila.⁵

Britanski su se interesi okoristili od uvelike razglabanog američkog povlačenja, tokom Versaillesa, u neoizolacionizam- Američki Kongres nije prihvatio Wilsonovu potporu britanskoj ideji o stvaranju Lige naroda, kao ni većinu značajki novog svjetskog poretka koji je proizišao iz kartažanskih versajskih vijećanja. Kad se Amerika povukla u pozadinu, Britanija je dobila priliku poduzeti agresivne pothvate za uspostavu svoje vitalne dugoročne hegemonije u Europi, Africi i na Srednjem Istoku.

Ali, sve je više postajalo jasno da moćni američki bankarski i naftni krugovi nisu ni izdaleka izolacionistički. Britanska će sila morati tu prijetnju ili pobijediti ili je učinkovito pridobiti za novi Atlantski savez.

Engleska kreće u osvajanje nafte

Tinta se na Versajskom sporazumu još nije ni osušila kad su moćni američki naftni interesi kompanija Rockefeller Standard Oil shvatili da su ih njihovi britanski saveznici lukavo istisnuli iz raspodjele ratnoga plijena. Na novozacrtanim su područjima Srednjeg Istoka, kao i na tržištima poslijeratne Europe, zavlada li interesi britanske Vlade preko njezina tajnog posjedovanja poduzeća Royal Deutch Shell i Anglo-Persian Oil Company.

U aprilu 1920., bez sudjelovanja Amerike, u San Remu u Italiji sastali su se ministri zemalja članica Savezničkog vrhovnog vijeća, da razrade pojedinosti o tome koje će interese svaka pojedina zemlja dobiti na području bivšeg Osmanlijskog Carstva. Britanski premijer Lloyd George i francuski Premijer Alexander Millerand sastavili su Sporazum iz San Rema, po kojemu je Francuska dobila 25% nafte koju Britanija eksploatira u Mezopotamiji (Iraku), a u isto je vrije, me dogovoreno da će Mezopotamija postati Britanskim mandatom pod okriljem novoosnovane Lige naroda.

Francuzima je dan udio od 25% dionica u starom poduzeću Turkish Petroleum Gesellschaft, koji je nekad pripadao njemačkoj Deutsche Bank, a taj je udio “dobiven” od Nijemaca u Versaillesu, kao dio ratnoga plijena. Kontrola nad preostalim dijelom od 75% koncesije nepregledne mezopotamske nafte bila je izravno u rukama britanske Vlade posredstvom poduzeća Anglo-Persian Oil Company i Royal Dutch Shell. Francuska je Vlada sljedeće godine osnovala novo državno poduzeće, Compagnie Franc, aise des Petroles (CFP), pod vodstvom francuskog industrijalca Ernesta Merciera, radi unapređivanja svojih interesa u Mezopotamiji.

Sir Henri Deterding, naturalizirani britanski državljanin, koji je bio na čelu Royal Dutch Shella i u tom svojstvu služio kao osoba od posebnog povjerenja u britanskoj tajnoj službi, osigurao je bitnu kontrolu nad ogromnim netaknutim zalihama nafte u Mosulu i Mezopotamiji tako što je Francuskoj obećao, za njezine potrebe, udio u susjednoj francuskoj Siriji. Sam Sporazum iz San Rema bio je djelo Sir Johna Cadmana, koji je u to vrijeme bio na čelu Imperijalnog odbora za naftnu politiku (Petroleum Imperial Policy Committee), a kasnije na čelu kompanije Anglo-Persian Oil, koja je bila u rukama britanske Vlade. Cadman i Deterding su sami

sastavili Sanremski sporazum. Ne iznenađuje činjenica da je njime uvelike ojačana hegemonija britanske Vlade nad naftom.

Po Sporazumu iz San Rema Britanija je “dala” Francuskoj 25% od ukupne nafte izvađene u Mezopotamiji. Francuska je zauzvrat dala velikodušna prava britanskim naftnim kompanijama da rukovode naftovodom koji je prolazio kroz francusku Siriju do naftne luke na Mediteranu. Naftovod i sve “to je bilo s njim povezano bilo je oslobođeno francuskog poreza. Cadman je izračunao da će nepostojanje dovoljnih francuskih naftnih kapaciteta ustvari osigurati britanski monopol nad nadolazećim naftnim bogatstvima na cijelom Srednjem istoku. Sanremski je sporazum imao i jednu klauzulu koja je Britaniji davala mogućnost da sa svojih područja odstrani sve strane koncesije.

Osim toga, San Remo je potvrdio i sporazum po kojemu će Francuska uskladiti svoju politiku s Engleskom glede svojih naftnih odnosa i s Rumunjskom i s boljševičkom Rusijom. Posljedice će ovoga sporazuma uskoro postati jasne. U situaciji kad je Francuska bila gospodarski daleko iscrpljenija ratom nego Britanija, Sanremski je sporazum izgledao kao državni udar od strane Londona, koji je trebao priskrbiti potporu Francuske za globalni naftni dominion koncentriran oko naftnih bogatstava arapskoga Srednjeg Istoka, dijela starog Osmanlijskog Carstva.

Churchill i Arapski ured

U martu 1921. Sir Winston Churchill, ministar vanjskih poslova za kolonijalne odnose Britanskog kraljevskog veličanstva, pozvao je 40-ak vrhunskih britanskih stručnjaka za Bliski istok u Kairo radi razmatranja konačnih političkih podjela na novoosvojenim područjima toga dijela svijeta. Od članova toga skupa stvoren je Odjel za Srednji istok britanskog Ministarstva kolonija (British Colonial Office Middle East Department), koji je zapravo naslijedio Arapski ured osnovan 1916., a na tom su skupu bili prisutni svi vrhunski britanski arabisti, uključujući Churchillova prisnog prijatelja T. E. Lawrencea, Sir Percyja Coxa, Gertrude Bell i druge. Po projektu dogovorenom u Kairu, Mezopotamija je preimenovana u Irak i dana sinu hašemitskog vladara Huseina ibn Alia od Meke, Feisal bin Huseinu. Britanske su kraljevske zračne snage bile stalno stacionirane u baku, a uprava je Feisalova Iraka stavljena pod stvarnu kontrolu dužnosnika kompanije Anglo-Persian Oil.

Kad je američko Ministarstvo vanjskih poslova uložilo službenu predstavku u ime američkog poduzeća Standard Oil, koje je željelo imati udjela u koncesijama na Srednjem istoku, britanski je ministar vanjskih poslova otresito odgovorio, preko britanskog ambasadora u Washingtonu, 21. aprila 1921., da se američkim kompanijama neće dati nikakve koncesije na britanskom Srednjem Istoku.⁶

Sanremski je sporazum potpalio ostru bitku između britanskih i američkih interesa za kontrolu svjetske nafte, bitku koja je bješnjela svih 1920-ih godina i igrala odlučujuću ulogu u oblikovanju američkih i britanskih diplomatskih i trgovinskih odnosa prema boljševičkom režimu u Sovjetskom Savezu u kritičnim prvim godinama pod Lenjinovom vlašću i kasnije pod Staljinovom.

Uznemireni su se američki naftni i bankarski interesi bojali da je Britanija bila već dobrobrano na putu osiguranja globalnog monopola nad naftom na uštrb Sjedinjenih Država. Deterdingov je Royal Dutch Shell već stegnuo željezni obruč oko ogromnih naftnih koncesija u nizozemskoj Istočnoj Indiji, u Perziji, Mezopotamiji (Iraku) i na većini područja Srednjega istoka.

Latinska je Amerika tada postala poprištem oštře borbe između britanskih i američkih interesa tokom 1920-ih godina.

Bitka za kontrolu Meksika

Nedugo nakon otkrića ogromnih zaliha nafte u meksičkom priobalnom gradu Tampico u Meksičkom zaljevu 1910. godine, američki je predsjednik Wilson poslao američke trupe u Meksiko. Stvarni cilj nije bio poraziti meksički režim kao takav, nego britanske interese koji su stajali iza toga režima. Godine 1912., koristeći kao izgovor jedan mali incident u kojemu su američki marinci bili pritvoreni dok su bili u luci Tampico, predsjednik je Wilson izdao zapovijed američkoj mornaričkoj floti da zauzme Vera Cruz. Američki su se marinci iskrcali pod paljbom i zauzeli meksičku carinarnicu, u okršaju u kojemu je poginulo 20 Amerikanaca i 200 Meksikanaca.

Cilj im je bio srušiti režim generala Victoriana Huerte, kojega je na vlast dovela i financirala naftna kompanija Mexican Eagle Petroleum. Predsjednik te kompanije Weetman Pearson, kasnije lord Cowdray,

bio je promicatelj engleske naftne politike, koji je radio i za britansku tajnu službu i prisno surađivao s Deterdingom i Shellom u pridobivanju meksičkih naftnih potencijala za britanske interese. Do Wilsonove invazije kompanija Mexican Eagle uspjela je dobiti koncesije za polovicu meksičke nafte.

S jasnim izgledima za nadolazeći rat s Njemačkom, Britanija je taktično odlučila odmaknuti se od Huertova režima pa je vladu generala Venustiana Carranza odmah priznao, kao zakonitu, predsjednik Wilson. Rockefellerova je kompanija Standard Oil opskrbljivala Carranza oružjem i novcem, uključujući i 100.000 dolara u gotovini i velike kredite za gorivo. Tako je američka naftna moć otela Meksiko britanskoj naftnoj sili. U to je vrijeme Tampico imao zavidne izvore nafte u svjetskim razmjerima, od kojih je samo jedan, Cerro Azul crpio rekordnih 200.000 barela nafte dnevno.

Kad je potom Carranza odlučio djelovati u obranu meksičkih nacionalnih gospodarskih interesa, a ne interesa američkih naftnih kompanija, postao je metom jake kampanje u kojoj je Standard Oil 1916. godine financijski podupirao putujućeg bandita Pancha Villu protiv Carranza.

General Pershing je, upravo pred američki ulazak u rat u Europi, poslan s trupama u Meksiko na kratak i neuspješan zadatak. Kako je ulazak Amerike u rat na strani Britanije postao neizbježan, Britanija i Amerika uzajamno su odlučile bojkotirati Meksiko pod vlašću Carranza. Na sreću Meksika ratne su obveze dale Meksiku predaha od anglo-američke borbe za naftu, tako da je Carranza ostao predsjednikom do 1920., kad je, nakon Versaillesa, ubijen.

Ali je među naslijeđem koje je Carranza ostavio za sobom bio i prvi meksički državni Ustav, donesen 1917., koji je sadržavao i jedan poseban članak, Članak 27., po kojemu je Država imala "izravno vlasništvo nad svim mineralima, naftom i svim ugljikovodicima, u čvrstom, tekućem ili plinovitom stanju" Jedini temelj na kojemu su stranci mogli dobiti koncesije za eksploataciju nafte bio je da u potpunosti prihvate meksičke zakone u svojem poslovanju, bez upliva stranih vlada. Bez obzira na to, britanski su i američki interesi 1920-ih godina nastavili oštru bitku, iza kulisa, za meksičku naftu, a bitka je trajala sve do kasnih 1930-ih godina, kad je odlučna nacionalizacija sve strane imovine od strane Cardenasove vlade navela britanske i američke naftne moćnike da bojkotiraju Meksiko

sljedećih 40 godina.

Tajna britanske kontrole nad naftom

Od vremena otkrića velikih naftnih polja 1910. godine pa sve do polovice 1920-ih, britanska je kompanija Mexican Eaele Petroleum Ltd., čiji je predsjednik bio Weetman Pearson (lord Cowdray), imala mogućnost eksploatacije velikih količina meksičke nafte, predstavljajući se kao branik naspram zahtjeva američkih Rockefellerovih naftnih kompanija.

Pearson je radio za britansku obavještajnu službu, kao i sve druge značajnije britanske naftne kompanije. Godine 1926. prodao je svoj udio u kompaniji Mexican Eagle Deterdingovoj kompaniji Roval Dutch Shell. Pearson je postao lord Cowdray, a njegova su bogatstva od meksičke nafte uložena u zaštićeni trust, Pearson Group, koji je i danas jedan od najmoćnijih koncerna u Britaniji. U njegovom su vlasništvu londonski časopisi Economist i Financial Times, kao i značajan udio u londonsko-njujorško-pariškoj trgovačkoj banci Lazard Freres.

U globalnoj potrazi za velikim zalihama nafte, politika je britanskog Ministarstva vanjskih poslova, britanske obavještajne službe i britanskih naftnih interesa bila isprepletena na tako tajan i tako djelotvoran način kao ni u jednoj drugoj zemlji u to vrijeme, uz moguću izuzetak boljševičke Rusije.⁷

Početkom 1920-ih godina britanska je Vlada kontrolirala zastrašujući arsenal naizgled privatnih kompanija, koje su u stvarnosti služile izravnim interesima Vlade Njegova veličanstva, s ciljem da uspostavi dominaciju i u konačnici kontrolu nad svim poznatim velikim predjelima za koje se vjerovalo da sadrže značajne zalihe nafte. Četiri su kompanije odigrale bitnu ulogu, a sve su bile integralnim područjem djelovanja britanske obavještajne službe.

Royal Dutch Shell, usprkos svom nazivu, prešao je potajno u ruke osoba bliskih britanskoj Vladi. Deterding, koji je bio Nizozemac, prvi je put shvatio potencijal nafte dok je bio službenik u Sumatri u nizozemskoj Istočnoj Indiji i uzdigao se do mjesta predsjednika jedne male nizozemske kompanije za proizvodnju nafte za svijeće koja je koristila indonezijsku naftu, a zvala se Royal Dutch Oil Company.

Godine 1897. Deterding je shvatio veliku važnost činjenice da kontrolira

ogromnu prekomorsku trgovinu i uspostavio je strateško savezništvo s jednom brodarskom kompanijom. Svoju je kompaniju, Royal Dutch Oil Co., udružio s kompanijom Shell Transport & Trading Co., koja je imala sjedište u Londonu, a bila je u vlasništvu snalažljivog engleskog brodarskog magnata Marcusa Samuela lorda Bearsteda, čovjeka koji je sagradio prvi u svijetu brod za prijevoz nafte, tanker. To je savezništvo dovelo do stvaranja najmoćnijeg svjetskog trusta, velikim dijelom i stoga što je uživalo tajnu potporu britanske Vlade. Uskoro je nadmašilo vodeću grupaciju Rockefeller Standard Oil, čak i u Americi, preko kompanija California Oil Fields Ltd. iz Kalifornije i Roxana Petroleum Co. iz Oklahome, a obje su bile u potpunosti u stranom vlasništvu, tj. u vlasništvu kompanije Shell, te stoga nisu potpadale pod američki zakon protiv trustova, koji je postavljao ograničenja Rockefellerovu Standard Oilu u Sjedinjenim Državama.

Zajedno s osnivanjem kompanije Anglo-Persian Oil, radi eksploatacije, isključivo za interes britanske Vlade, izvora nafte u Perziji i na Srednjem istoku, britanske su vlasti osnovale još jednu sličnu kompaniju, malo poznatu, ali usko povezanu s britanskim Ministarstvom vanjskih poslova i tajnom službom po cijelome svijetu, kako bi uspostavile kontrolu nad zalihama nafte koje budu otkrivene u budućnosti. To je poduzeće nazvano d'Arcy Exploitation Company.

Bitka za naftu poprimila je značajno političko obilježje u ranim 1920-im godinama, a u središtu te politike bila je britanska d'Arcy Exploitation Company. "Zastupnici poduzeća d'Arcy Exploitation Company u Srednjoj Americi ili Zapadnoj Africi, Kini ili Boliviji su, čini se, u prvom redu zastupnici britanske Vlade", primijetio je jedan suvremenik.⁸

Konačno, četvrta je jedinica u tom naftnom ratu, koji je britanska Vlada u to vrijeme vodila po cijelome svijetu, bilo jedno nominalno kanadsko poduzeće na čijem je čelu bio izvjesni Mr. Alves, a zvalo se British Controlled Oilfields ili BCO. I kompanija BCO tajno je bila u vlasništvu britanske Vlade Njegova veličanstva, kao i Shell i druge kompanije. Alvesov je zadatak bio da u Srednjoj i Južnoj Americi priskrbi za Britaniju ključna nova naftna područja, osujećujući planove američkih Rockefellerovih kompanija.

Alves je 1918. godine priskrbio priznanje britanske Vlade za Tinoca u Kostariki a zauzvrat je BCO kao nagradu dobio naftnu koncesiju za područje od 7 miliona hektara blizu granice s Panamom i blizu važne Zone Kanala. Sjedinjene države su već bile odbile priznati Tinocu, a

1921. godine, kad je “izbila” pogranična razmirica između Paname i Kostarike, Sjedinjene Države su intervenirale (ta je intervencija nazvana “ratom igračkama”) na strani novoga kostarikanskog režima koji je odmah proglasio “ništavnima” sve dotadašnje koncesije koje je izdao srušeni Tinocov režim, osobito koncesije dane BCO-u. Američke su naftne kompanije odmah dobile znatne koncesije, a novi je kostarikanski režim stekao mogućnost dobivanja velikih kredita od njujorških banaka, pod dobrim kreditnim uslovima.

U tom se trenutku BCO preselio južnije, u Maracaibo u Venezueli, gdje su, 1922. godine, otkrivena ogromna nova nalazišta nafte blizu ušća rijeke Orinoco. Alves je za BCO osigurao najveće izvore nafte na tom području. Odmah iza toga došao je Royal Dutch Shell i uspostavio, potpuno u svom vlasništvu, Venezuelan Oil Concessions Ltd. i Colon Development Co. Rockefellerova Standard Oil Company se, naravno, preko Standard Oil Company iz Venezuele, ubrzo i sama počela boriti za prevlast u toj zemlji, koja će ranih 1920-ih godina postati jednom od najvažnijih naftnih zemalja u svijetu.

Uz jedinstvenu tajnu potporu svoje vlade, kojoj su po cijelome svijetu stajale na raspolaganju usluge britanske tajne službe, Britanci su postigli znatne uspjehe. Godine 1912., uoči Velikog rata, Engleska je kontrolirala samo 12% svjetske proizvodnje nafte, putem britanskih kompanija. Godine 1925. kontrolirala je većinu budućih svjetskih zaliha nafte.

U jednom članku u britanskom bankarskom časopisu *Sterling's Journal*, od septembra 1919., Sir Edward Mackay Edgar ovako je prikazao ukupnu situaciju:

“Rekao bih da su dvije trećine naprednijih polja Srednje i Južne Amerike u britanskim rukama. Alvesova je grupacija (British Controlled Oilfields), čiji posjedi prekrivaju praktički dvije trećine Karipskog mora, u potpunosti britanska, a dje; luje po ustroju koji jamči da će kontrola njezinih pothvata zauvijek ostati u britanskim rukama. Ili, uzmite opet onu najveću od svih naftnih organizacija, grupaciju Shell. Ona ima isključivo vlasništvo ili kontrolu nad interesima svih važnih naftnih polja na svijetu, uključujući i Sjedinjene Države, Rwsiju, Meksiko, nizozemsku Istočnu Indiju, Rumunjsku, Egipat, Venezuelu, Trinidad, Indiju, Cejlon, Malajske države, Sjevernu i južnu Kinu, Siam, zemlje oko Malajskog tjesnaca i filipine. Morat ćemo pričekati nekoliko godina prije nego što počnemo ubirati u punini plodove ove situacije, ali ta će berba s vremenom

biti velika, o tome ne može biti dvojbe. Amerika će uskoro morati kupovati od britanskih kompanija i plaćati, u dolarima, u progresivno sve većim iznosima, naftu bez koje neće moći živjeti, a koju neće moći opskrbiti iz vlastitih zaliha.”⁹

Ali 1922. godine jedan je neočekivani udar iznudio proces koji je nekoliko godina kasnije doveo do “primirja” u anglo-američkom sukobu iz postversajskog razdoblja. Jedna je prijeteca nova kombinacija, koja je dolazila s Istoka, prisilila Washington i London da skuju kondominij globalne moći, u kojemu je nafta ostala strateškim središtem te moći do dana današnjega. Moramo otići u Genovu i vidjeti kako je ta situacija oblikovala događaje koji su prouzročili posljedice globalnih razmjera.

Opet se pojavljuje Njemačka koja stoji na putu planovima britanske politike i prisiljava Englesku da tješnje surađuje sa svojim suparnicima u Washingtonu.

Bilješke:

1. Daver, R. A.: “British War Debts to the United States”, (*Britanski ratni dug Sjedinjenim Državama*), *Pacific Historical Review*, broj 45 (novembar 1976.), str. 577; naglasio autor: *w.e.*

s. B”k, Kathleen: “Britain, America and the Sinews of War: 1914.-1918.”, (*Britanija, Amerika i sredstva za rat od 1914. do 1918.*), George Allen & Unwin, London, 1985.

3. Larnont, Thomas W.: “Foreign Government Bonds”, u *Analima američke akademije (Annals of the American Academy)*, mart 1920., str. 121.

4. Quigley, Carroll: “The Anglo-American Establishment: From Rhodes to Clivden”, (*Anglo-američki ustroj: od Rhodesa do Clivdena*), Books in Focus, Inc., New York, 1981.

5. Costagliola, Frank C.: “Anglo-American Financial Rivalry in the 1920’s” (*Anglo-američko financijsko suparništvo 1930-ih godina*) u *Journal of Economic History*, tom xxxvii, broj 4., decembar 1977.

6. Mohr, Anton: “The Oil War”, Harcourt Brace & Co., New York, 1926.

7. Hanighen, Frank C.: “The Secret War”, John Day Co., New York, 1934.

8. Mohr, Anton: *Op. Cit.*, str. 138.

9. *Ibid.*, str. 222-223.

ŠESTO POGLAVLJE

Englezi i Amerikanci zbijaju redove

Konferencija u Genovi

16. aprila 1922. u denoveškom hotelu Villa de Alberti njemačka je delegacija na Konferenciji o poslijeratnoj međunarodnoj ekonomiji isпустиła bombu čiji su valni udari doprli preko Atlantika na drugu obalu. Bila je to politička bomba. Njemački ministar vanjskih poslova, Walther Rathenau, obznanio je okupljenim ministrima drugih zemalja, u prisutnosti ruskog ministra vanjskih poslova Čičerina, da su Njemačka i Rusija potpisale bilateralni sporazum po kojemu se Rusija suglasila oprostiti svoje ratne štete Njemačkoj u zamjenu za pristanak Njemačke da, između ostaloga, proda industrijsku tehnologiju Sovjetskom Savezu.

Sporazum iz Rapalla, kako je nazvan, prema jednom selu blizu Genove gdje su ga Nijemci i Sovjeti okončali, šokirao je izaslanike u Villa de Alberti. Što je najvažnije, doveo je do trenutačne panične reakcije, osobito među britanskim i francuskim izaslanicima.

Denoveška je konferencija sazvana na zahtjev Britanije, kako bi se postiglo nekoliko strateških ciljeva za Britaniju u postversajskom razdoblju ranih 1920-ih godina. Planirana joj je zadaća bila postaviti temelje za ponovnu uspostavu međunarodnog zlatnog standarda iz predratnih vremena, sa sjedištem u Londonu. Drugo, pozivanjem boljševičke Rusije (koja je bila izopćenik u međunarodnoj zajednici otkako je nova boljševička vlada samoinicijativno poništila sve dugove carske Vlade), Britanci su kanili iskoristiti tu konferenciju za ponovnu uspostavu diplomatskih odnosa sa Sovjetskom Rusijom. Zanimljivo je da su Britanci uspjeli uvjeriti američku Vladu da ne sudjeluje na denoveškoj konferenciji na službenoj razini, što je ostavilo još više prostora prevlasti Britanije na Konferenciji.

Britanski zaokret prema Moskvi nije bio malen potez. Ponovnom se uspostavom diplomatskih odnosa namjeravalo otvoriti vrata unosnim trgovinskim poslovima, koji bi omogućili Royal Dutch Shellu i British Petroleumu kontrolu nad ruskim ratom uništenim naftnim poljima u Bakuu.

Dok je s jedne strane tajno financirao bjelorusku kontrarevoluciju, koja je započela 1918. godine, zajedno s ministrom kolonija Winstonom Churchillom, direktor Shella Deterding potihio je otišao u Francusku i od Francuza kupio koncesije na naftu Bakua iz vremena prije ruske revolucije, predviđajući neizbježan krah gospodarski izoliranog i ratom jako uništenog sovjetskog režima.

Bilo je to vrijeme poznate Zavjere Lockhart, u kojoj su britanski izaslanik u Moskvi Sir Robin Bruce Lockhart, kao i Sidnev Reilly, u odsutnosti, osuđeni na smrt, zbog toga što su u avgustu 1918. pokušali izvesti atentat na Lenjina. Bilo je to ujedno i vrijeme kad su Britanci i saveznici iskrcali svoje vojne snage u Arhangelsku. U vrijeme dok je Churchill bio ministar kolonija, britanska je politika podržavala rusku Vladu u izgnanstvu, na čelu koje je bio sumnjivi Boris Savinkov, bivši ministar rata u nesretnom režimu Kerenskoga. Savinkov je u to vrijeme bio ovisnik o morfiju. Uz potporu Churchilla i britanske vlade, Deterding (Shell) je još 1920. godine dostavio velike svote novca bjeloruskoj kontrarevoluciji pod vodstvom generala Wrangela i Denikinea, admirala Kolčaka i drugih. Deterding je osnovao poduzeće Anglo-Caucasian Company, predviđajući da će baš on prigrabiti naftna bogatstva Bakua. U jednom je trenutku Deterding, koji je postajao sve očajniji, dostavio novac za osnivanje separatističkog pokreta u Bakuu, koji je, kada preuzme vlast, trebao odobriti naftne koncesije Deterdingu.¹

Četiri godine nastojanja, tajnih i otvorenih, da se sruši novi boljševički režim, nisu dale rezultata. Godine 1922. Britanci su promijenili taktiku, s ciljem da presijeku ono što je London vidio kao pragmatičniju, ustvari očajničku, gospodarsku politiku koja je dolazila iz Lenjinove Moskve, preko Novog ekonomskog programa iz 1921. godine.

Sinclair i američka ponuda

Moćni su američki naftni krugovi, uključujući i Rockefellerovu grupaciju Standard, 1922. godine bili jednako odlučni, kao i Deterding i Britanci, priskrbiti monopol na eksploataciju i kontrolu ogromnih ruskih naftnih polja.

Britancima se 1922. činilo da su uslovi za zbližavanje s Rusijom savršeni. Glavni je vidljivi britanski suparnik za dobivanje koncesija za rusku naftu, američko poduzeće Sinclair Petroleum Company, čiji je vlasnik bio Harry

Sinclair, bio navodno upleten u jedan pogodno tempiran skandal koji je buknuo u Sjedinjenim Državama, a radilo se o zakupu državnog posjeda Wyoming Teapot Dome Naval Reserve.

Harry Sinclair, koji je sebe predstavljao kao “neovisnog” naftaša iz Oklahome, bio je ustvari pogodan “posrednik” za naftne i bankarske interese Standard Oila za dobivanje onih tržišta na kojima bi izravna ponuda Standarda mogla izazvati sumnju, osobito od strane moćne suparničke britanske grupacije Shell. Ranih 1920-ih godina Sinclair nije bio “svojeeglavi” samostvoreni čovjek kakvim se želio prikazati. U Upravnom je odboru njegove Sinclair Refining Company bio Theodore Roosevelt mladi, sin bivšega američkog predsjednika Roosevelta. Njegov brat Archibald Roosevelt bio je potpredsjednik kompanije Sinclair Oil. U njegovu je odboru bio i William Bruce Thompson, direktor Rockefellerove banke Chase Bank iz New Yorka, a to je bila banka Standard Oila.

Harry Sinclair sastao se početkom 1920-ih godina s Leonidom Krasinom, sovjetskim predstavnikom u Londonu. Kao rezultat tih razgovora, on je, zajedno s američkim senatorom Albertom Fallom i Archibaldom Rooseveltom, otputovao u Moskvu, gdje su postigli sporazum za dobivanje koncesije za eksploataciju cijenjenih polja Bakua, prava na eksploataciju naftnih nalazišta na Sahalinskim otocima i na osnivanje zajedničkog poduzeća sa sovjetskom Vladom, na osnovi 50-50%, u kojoj bi ruska Vlada imala jednak udio u dobiti od prodaje ruske nafte po cijelome svijetu.

Grupacija Sinclair se suglasila uložiti ni manje ni više nego 115 miliona dolara u taj projekt i osigurati veliki američki kredit za rusku Vladu. Moskva je znala za Sinclairove bliske odnose s predsjednikom Hardingom i republikanskom Vladom u Washingtonu. Za davanje američkoga kredita bilo je potrebno diplomatsko priznanje Rusije od strane Sjedinjenih Država, čime bi se završila međunarodna izolacija Sovjetskog Saveza. Sinclair se složio, a Harding je bio privoljen složiti se i priznati sovjetsku vlast.

Ali, iznenada je počeo izbijati na površinu jedan skandal u Wyomingu, navodno uz tajni poticaj predstavnika Deterdingove suparničke grupacije Shell, u koji su navodno bili upleteni Sinclair, Fali i čak predsjednik Harding, a radilo se o davanju u zakup unosnih naftnih polja, koja su se nalazila na zemljištu koje je bilo u državnom vlasništvu u Teapot Dome u američkoj državi Wyoming. U medijskim skandalima i kongresnim

istragama koje su uslijedile nije ni spomenuta čudna podudarnost da se taj skandal pojavio upravo u trenutku kad su Sinclair i Sjedinjene Države uspjele dobiti koncesiju na ogromna naftna bogatstva Bakua i time preduhitriti Deterdinga i Britance.²

Harding se upravo pripremao objaviti diplomatske i trgovinske odnose između Sjedinjenih Država i Sovjetske Rusije kad su afera Teapot Dome i umiješanost Harrvja Sinclaira osvanuli na naslovnici novina Wall Street Journal 14. aprila 1922. Za godinu je dana i sam Harding umro u čudnim okolnostima. Predsjednik Coolidge je odbacio Sinclaira i projekt Baku, a s njima i svaku mogućnost priznavanja Rusije. Bilo je nemalih sumnji da je spretna ruka britanske tajne službe bila na djelu u sprječavanju tog američkog pokušaja da ostvari prevlast u eksploataciji ruske nafte.

Njemačka nastoji zaobići Britance

U takvom se okruženju odvijala Denoveška konferencija, sazvana s ciljem da britanski interesi odnesu pobjedu, tj. zgrabe ogromna sovjetska prirodna bogatstva nakon što su američka nastojanja u tom pravcu propala.

Ali, za vrijeme denoveških razgovora, koji su trajali nekoliko sedmica, Rathenau i sovjetski ministar vanjskih poslova Georgij W. Čičerin potpisali su jedan opsežan sporazum bez prethodnog znanja britanske, francuske i američke Vlade.

Poslovanje sa Sovjetskim Savezom nije ni u kojem slučaju bio primarni izbor Rathenaua. Prije toga je u puno navrata molio i predlagao britanskim i drugim savezničkim vladama, u početku u svojstvu njemačkog ministra za gospodarsku rekonstrukciju nakon Versaillesa, da dopuste njemačkom gospodarstvu da stane na svoje noge, kako bi zaradom od izvoza Njemačka mogla plaćati ogromne ratne štete. Njegove su molbe bile svaki puta odbijene. Kao sol na ranu, godine 1921. britanska je Vlada uvela prohibitivnu zaštitnu carinu od 26% na sav uvoz iz Njemačke i time još više onemogućila njemačka nastojanja da izradi neki realističan program otplate duga.

S tom englesko-francuskom šakom pod nosom, Rathenau, potomak ugledne njemačke inženjerske obitelji i bivši predsjednik velikoga njemačkog električnog poduzeća AEG, odlučio je sagrađiti strategiju koja

će njemačkoj industriji dopustiti da se ponovno uzdigne unapređenjem izvoza teške industrije u Sovjetsku Rusiju.

Od Versajskog sporazuma financiranje je deficita bila prijeka potreba njemačke Vlade u uslovima uništenoga njemačkog poslijeratnog gospodarstva. Reichsbanka je ustvari tiskala novac za pokriće državnoga deficita, što je dovelo do situacije u kojoj je količina novca u opticaju rasla brže od proizvodnje u njemačkom gospodarstvu tokom 1920-ih godina. Neizbježan je rezultat bila inflacija, a drugih mogućnosti nije bilo, osim nacionalnog gospodarskog samoubojstva.

Rathenau je dobro znao da su sami troškovi neuspješnoga rata već posijali sjeme opasne inflacije u gospodarstvu. Godine 1919. paritet je zlata prema njemačkoj marki već bio pao na polovicu predratnoga pariteta. Službene su statistike pokazivale da je rat izazvao povećanje cijena na veliko od 150%, a cijene na crnom tržištu bile su još više. Rat se financirao putem ogromne zaduženosti države kod njemačkog stanovništva. Za razliku od Britanije, koja je imala mogućnost financirati svoje ratne troškove iz inozemnih izvora, osobito od J. P. Morgana & Company iz New Yorku, Njemačkoj nisu bila dostupna ta velika kreditna tržišta.

Nadalje, nakon rata savezničke su zemlje pobjednice sistemski oduzele Njemačkoj vitalna gospodarska dobra. Sve njezine vrijedne kolonije, osobito Tanganjiku i Jugozapadnu Afriku, uzeli su Britanci. Nestalo je i rastućih gospodarskih tržišta Osmanlijskog Carstva, koja su se otvarala gradnjom bagdadske željeznice. U samoj je Njemačkoj izgubljen najvrjedniji izvor željezne rude potrebne za industriju čelika, u pokrajini Alsace-Lorraine i u istočnim predjelima, uključujući Šleziju, bogatu mineralima i poljoprivredom. Kao posljedica Versaillesa, Njemačka je izgubila 75% svoje željezne rude, 68% cinka, 26% uglja. Nestalo je i alzaške tekstilne industrije i rudnika potaše (tj. pepeljike ili kalijeve karbonata). Savezničke su sile u Versaillesu oduzele Njemačkoj cijelu njezinu trgovačku flotu, petinu riječne flote, četvrtinu ribarske flote, 5.000 lokomotiva, 150.000 željezničkih vagona i 5.000 kamiona. Sve se to opravdavalo dijelom ubiranja još neutvrđenih njemačkih ratnih "odšteta".

U svibnju 1921. sastao se Saveznički odbor za naknadu šteta i sastavio ono što je nazvano Londonskim ultimatumom, tj. "konačan" plan isplate na ime šteta, koji se zahtijevao od Njemačke. Njime je utvrđen njemački dug za ratne štete pobjedničkim saveznicima u astronomskom iznosu od 132 milijarde zlatnih maraka, svota za koju je čak i britanski stručnjak

za naknadu šteta, John Mavnard Kevnes, rekao da je tri puta veća od maksimuma koji Njemačka uopće može platiti. Tome se dugu imala pripisivati godišnja kamata po stopi od 6%. Carina od 26% na ukupnu prijavljenu vrijednost njemačke izvozne robe morala se plaćati savezničkom predstavniku za naplatu šteta u Berlinu, a sve je to bilo popraćeno s bezbroj teških uslova, poput nekoliko različitih pristojbi za “jamstvo”. Komisija za naknadu šteta imala je pravo jednostrano zatražiti plaćanje bilo u naturi kojega dijela naknade šteta.

“Londonški ultimatum” nije bio ultimatum samo po nazivu. Uslov je bio da njemački Parlament u potpunosti prihvati te nevjerovatne uslove u roku od šest dana ili će savezničke snage okupirati i pod svoju kontrolu staviti industrijsko središte Njemačke - Ruhrsku pokrajinu. Ne iznenađuje da je Reichstag prihvatio taj strahotni ultimatum s tek neznatnom većinom glasova.

Uznemirujući je vid Sporazuma iz Rapalla, za neke utjecajne krugove u Londonu, ustvari bilo ono što je on podrazumijevao. Velike količine njemačkih mašina i opreme, čelika i druge tehnologije, trebale su biti prodane Rusiji za obnovu i izgradnju naftnih polja u Bakuu.

Zauzvrat je Njemačka izgradila mrežu, u zajedničkom njemačko-sovjetskom vlasništvu, središta za distribuciju nafte i benzina u Njemačkoj, radi prodaje sovjetske nafte, pod tvrtkom DEROP (Deutsche-Russische Petroleumgesellschaft). To je imalo još jednu prednost, tj. omogućavalo je Njemačkoj da se izvuče iz željeznih okova britanskih i američkih naftnih krugova, koji su nakon Versaillesa imali potpun monopol nad prodajom nafte u Njemačkoj. Rathenau nije nikada odbio zahtjeve Londonskog ultimatumu za naknadu štete. Ali je nastojao iznaći praktična rješenja da bi se ti zahtjevi ispunili.

Vojna okupacija Ruhrske pokrajine

Odgovor na Rapallski sporazum stigao je vrlo brzo. Dva dana nakon objave toga sporazuma, 18. aprila u Genovi, njemačkom je izaslanstvu predana saveznička protestna nota, stoga što je Njemačka postigla sporazum s Rusijom “iza leda” Odboru za naknadu šteta.

Zatim, 22. juna 1922., malo više od dva mjeseca nakon objavljivanja Sporazuma iz Rapalla, Walther Rathenau je ubijen dok je odlazio od kuće

u berlinskom Griinewaldu. Za ubojstvo su optužena dvojica desničarskih ekstremista, koji su kasnije identificirani kao članovi promonarhističke “Organizacije C”, što je prikazano kao pokazatelj rastućega vala ekstremizma i antisemitizma. Ali, u Njemačkoj su kružila izvješća o “stranim interesima”, a neki su govorili da Britanija, ili britanski interesi, stoje iza atentatora. U svakom slučaju, otišao je najistaknutiji državnik i graditelj Sporazuma iz Rapalla, a država je bila uzdrmana do temelja.

Ubojstvo Rathenaua bilo je samo početak strahota kakvima je rijetko koja nacija bila podvrgnuta prije i poslije toga.

Britanija se pobrinula da se javno distancira od francuske revanšističke politika Poincareova režima, ali je Engleska iza kulisa razradila svoj quid pro quo. Francuska je imala prepustiti Britancima svoja prava na francuska područja u Mosulu, koja su joj pripala za vrijeme tajnih dogovora Sykes-Picot 1916. godine. Zauzvrat je Britanija, kao što smo spomenuli ranije (3. poglavlje), dala Francuskoj neslužbena uvjerenja da neće učiniti ništa osim verbalnoga protesta glede francuske okupacije Ruhrske pokrajine. Britanskoj je politici ravnoteže moći svakako išlo na ruku da Francuska preuzme ulogu kaznene ekspedicije koja će podjarmiti Njemačku.⁵

Poincareovu je režimu trebao samo vjerodostojan izgovor. 26. decembra 1922., na predviđeni dan godišnjeg sastanka Savezničkog odbora za naknadu šteta u Londonu, francuski je predsjednik Poincare objavio da je Njemačka prekršila stroge rokove Versajskog sporazuma tako što nije isporučila Francuskoj dogovorenu količinu drva za telegrafске stupove, a i isporuka je uglja malo kasnila.

Stvarni uzroci weimarske hiperinflacije

U junu 1922., nakon ubojstva Rathenaua, tečaj je zlatne marke na međunarodnom tržištu tako pao da je dosegnuo razinu od 493 marke za jedan američki dolar. Povjerenje u političku stabilnost Njemačke palo je u nove postversajske dubine. Reichsbanka je počela dramatično povećavati količinu novca, u očajničkom pokušaju da udovolji nepodnošljivim londonskih zahtjevima za naknadu štete i da u isto vrijeme na domaćem tržištu zadrži razinu zaposlenosti i jaku izvoznu industriju koja je opsluživala nametnute troškove naknade štete. U decembru je tečaj marke pao na zabrinjavajuću razinu od 7.592 marke za 1 dolar.

Potom je, 9. januara 1923., Odbor za naknadu štete izglasao, s 3 prema 1 glasu (Britanija je formalno u zapisniku bila suprotstavljena Francuskoj, Belgiji i novoustoličenoj Mussolinijevoj Vladi u Italiji), da se Njemačka oglušila na plaćanje svojih obveza za naknadu štete. 11. januara Poincare je izdao zapovijed vojnim snagama Francuske, uz simbolično sudjelovanje Belgije i Italije, da uđu u Essen i druge gradove njemačke industrijske pokrajine Ruhr i da je silom zauzmu. Engleska je hipokritički osudila okupaciju, iako je i sama 1921. godine prijetila da će baš to učiniti.

Kao odgovor njemačka je Vlada pozvala svoje građane da poduzmu sveopći pasivan otpor okupaciji. Naložila je svim njemačkim službenicima, uključujući i osoblje Reichstaga, da odbiju prihvatiti naredbe okupacijskih vlasti. Radnici su odbili raditi u čeličanicama i tvornicama Ruhrske pokrajine. Da bi izdržavala obitelji rudara štrajkaša i drugih radnika, Vlada je pribjegli još većem tiskanju novca. Okupirano je područje bilo samo 100 kilometara dugo i nekih 50 kilometara široko, a na njemu je živjelo 10% ukupnog njemačkoga stanovništva, proizvodilo je 80% njemačkog uglja, željeza i čelika i imalo udio od 70% u njemačkom robnom prometu.

Francuska je okupacija dovela industrijsku proizvodnju Njemačke do skoro potpunog zastoja. Tek su krajem 1923. francuske trupe i inženjeri uspjeli vratiti proizvodnju Ruhra na razinu od jedne trećine proizvodnje iz 1922. Više od 150.000 Nijemaca bilo je deportirano iz Ruhrske okupacijske zone nekih je 400 bilo ubijeno, a više od 2.000 ranjeno.

Gospodarska je šteta njemačkoga otpora bila neprocjenjiva. Francuske su okupacijske snage gospodarski odsjekle Ruhr od ostatka Njemačke. Zaplijenjena su sredstva podružnica banaka Deutsche Bank i Reichsbank i oprema tvornica i rudnika. Njemačka je obustavila sva plaćanja na ime naknade štete Francuskoj, Belgiji i Italiji za vrijeme trajanja otpora, ali je savjesno nastavila s isplatama i isporukama u naturi Britaniji.

Kao posljedica, Njemačka je valuta bila potpuno uništena. Kao što smo već napomenuli, već je krajem 1922. marka počela padati, kad je postalo jasno da Francuska pod Poincareom kani provesti vojnu okupaciju. Do januara, nakon okupacije Ruhra, marka je pala na 18.000 za 1 dolar. Pokušaji Reichstaga da po svaku cijenu obrani svoju valutu donekle su održali marku do maja, a tada su sve mogućnosti bile iscrpljene. U svibnju su posljedice ruhrske gospodarske gubitake postale tako katastrofalne da je Berlin bio prisiljen odustati od nastojanja da spasi valutu.

Od toga je trenutka situacija bila potpuno izvan kontrole. Do jula je marka padala geometrijskom progresijom do razine od 353.000 za jedan dolar. U avgustu je dosegla nevjerovatnu razinu od 4.620.000 za jedan dolar. Padanje se nastavilo do 15. novembra, kad je dosegla 4.200.000.000.000 za jedan dolar. Do toga vremena nešto slično tome nije se pojavilo u ekonomskoj historiji ni jedne nacije.

Sa zakašnjenjem od nekoliko mjeseci, njemačke su cijene na veliko sve više počele odražavati krah valute. Od indeksa 100 u julu 1922., malo nakon ubojstva Rathenaua, cijene su porasle nekih 30 puta do okupacije Ruhrske pokrajine krajem januara 1923., na razinu od 2.785. Do jula su narasle do nevjerovatne razine od 74.787 u usporedbi s razinom od 100 od prije godinu dana. Do septembra je razina bila 23.949.000, i konačno u novembru 750.000.000.000. Uništena je ušteđevina cijelog stanovništva. Životni se standard urušio. Dok je nekolicina uspjela na početku nagomilati velika bogatstva, ogromna je većina potonula u bijedu. Državne obveznice, bankovni ulozi, sve je postalo bezvrijedno. Cijeli je stabilni srednji sloj zemlje osiromašen.

U septembru 1923. Vlada je, sada pod vodstvom koalicije na čelu koje je bio Gustav Stresemann, naložila obustavu pasivnog otpora. U novembru 1923. potpisan je formalni sporazum s Francuskom i drugim okupacijskim snagama. Hiperinflacija je dosegla vrhunac. Bio je to pokušaj smekšavanja Njemačke, a izgledao je kao jedva dočekano olakšanje.

U oktobru 1923. američki je ministar vanjskih poslova Charles Evans Hughes, bivši glavni savjetnik firme Rockefeller Standard Oil, predložio predsjedniku Calvinu Coolidgeu nov plan daljnjeg ubiranja piramide dugova za naknadu šteta, koja je bila uzdrmana šokom iz Rapalla u aprilu 1922. Hughes je uspio progurati imenovanje bankara generala Charlesa C. Dawesa, koji je bio povezan s grupacijom J. P. Morgana i čija je dotadašnja karijera bila obilježena korupcijom i skandalima isplata za potporu Republikanskoj stranci u Illinoisu.

U svojstvu predsjedavajućega Dawes je tijelu koje će biti nazvano Dawesov odbor 9. aprila 1924. iznio svoj plan Savezničkom odboru za naplatu štete. Njegov su plan odmah prihvatile sve strane, uključujući i iscrpljenu njemačku Vladu. Poincare je izgubio na izborima u Francuskoj u svibnju, a kabinet se Edouarda Heriota odmah suglasio s Dawesovim planom za naknadu štete. Dana 1. septembra službeno je počela provedba

Dawesova plana za naknadu štete. Taj je plan bio prvi veliki znak rastućeg anglo-američkog jedinstva radi zbijanja redova i udruživanja snaga u postversajskom razdoblju. London je pametno odlučio da je bolje da Amerikanci zauzmu središte pozornice, a oni će zadržati svoj snažan utjecaj na američku politiku iza kulisa.⁷

Dawesov je plan značio preuzimanje potpune porezne i financijske kontrole anglo-američkih bankarskih krugova nad Njemačkom. Ta je kontrola bila daleko učinkovitija od Poincareovih vojnih snaga; ali, da bi se ona uvela, bilo je potrebno provesti vojnu intervenciju i izazvati hiperinflacijsku krizu.

U novembru 1923. njemački je bankar Hjalmar Schacht imenovan povjerenikom za valutu. Schacht, koji je u to vrijeme održavao blisku prepisku s Montaguom Normanom, guvernerom Engleske banke, uveo je zloglasnu rentnu marku kao pokušaj da stabilizira marku kojoj je podloga bila procijenjena vrijednost nekretnina. Na dan kad je rentna marka objavljena, 20. novembra, umro je Rudolf Havenstein, koji je bio predsjednikom Reichsbanke od 1908., a bio je to prvi od nevjerovatnoga niza čudnih slučajeva smrti. Stresemann i ministar financija Rudolf Hilferding bezuspješno su pokušavali privoljeti Havensteina da odstupi s toga položaja. Ubrzo je postalo jasno zašto se on opirao.

Dana 4. decembra 1923. odbor je guvernera Reichsbanke velikom većinom glasova izabrao Karla Helffericha, bivšeg direktora Deutsche Banke i tvorca projekta bagdadske željeznice iz vremena prije rata, za Havensteinova nasljednika. Ali, Stresemann i Vlada imali su drugoga kandidata. Dana 18. decembra 1923. Stresemannov je kandidat i prijatelj anglo-američkih Morganovih interesa, Hjalmar Schacht, imenovan predsjednikom Reichsbanke. Time je pročišćen put za provedbu Dawesova Plana. Nekoliko mjeseci nakon toga, Helfferich je poginuo u sumnjivoj željezničkoj nesreći.⁸

Njemačka je po Dawesovu Planu plaćala ratne štete pet godina, do 1929. Krajem 1929. bila je dužna više nego prije početka otplate. Bio je to plan organizirane pljačke od strane međunarodne bankarske zajednice, koju su predvodili London i New York. U Njemačkoj su osnovani specijalni fondovi za jamstvo isplate ratnih šteta. U Berlinu je postavljen glavni zastupnik za ratne štete, S. Parker Gilbert, partner J. P. Morgana i štićenik Owena D. Younga, sa zadaćom da prikuplja uplate za anglo-američke banke. U toj situaciji skoro nultog rizika londonske su i njujorške banke

počele davati Njemačkoj jako unosne kredite, od novca koji se u obliku ratnih šteta reciklirao i s provizijom i kamatama vraćao natrag u njujorške i londonske banke. Bila je to golema međunarodna kreditna piramida, na čijem su vrhu sjedile londonske i, u konačnici, njujorške banke.

Između 1924. i 1931. Njemačka je platila 10.5 milijardi maraka ratnih šteta, a pozajmila je 18.6 milijardi maraka iz inozemstva. Njemački je oporavak nakon 1923., pod rukom vodiljom Montagua Normana i njegova kolega u Reichsbanci, Hjalmara Schachta, bio u potpunosti ovisan o kreditima Anglo-Amerikanaca. Nije bilo strahova iz Rapalla koji bi uznemirivali anglo-američki poredak, tj., do kraha piramide iz 1929., kad se naglo zaustavio dotok kredita iz njujorških i londonskih banaka u Njemačku radi obrtanja novca stečenog naplatom ratnoga duga.⁹

Angloamerička crvena crta

Ali, do tada je bila razriješena bitka anglo-američkih sila za prevlast na polju svjetskih financija i gospodarstva. Naftni su ratovi, koji su potresali svijet više od jednog desetljeća, konačno razriješeni “obustavom vatre”, koja je rezultirala stvaranjem neshvatljivo moćnog anglo-američkog naftnog kartela, kasnije nazvanog “Sedam sestara”. Taj je mirovni sporazum službeno postignut 1927., u Achnacarrvju, škotskom dvorcu Sir Henrija Deterdinga iz Shella. Sastali su se John Cadman, predstavnik kompanije britanske Vlade Anglo-Persian Oil Co. (British Petroleum) i Walter Teagle, kao predsjednik Rockefellerova Standard Oila iz New Jersejva (Exxon), navodno radi lova na tetrijebe, a ustvari zato da osnuju najmoćniji gospodarski kartel u modernoj historiji. Sedam sestara je postalo ustvari jedna institucija.

Njihov je tajni savez u službenom obliku izgledao kao “Sporazum članica iz 1928.” ili “Sporazum iz Achnacarrvja”.

Britanski su se i američki magnati dogovorili prihvatiti postojeću podjelu tržišta i udjela, tajno utvrđivati svjetsku kartelsku cijenu nafte i okončati destruktivnu konkurenciju i rat cijena posljednjega desetljeća. Njihove su vlade iste te godine samo potvrdile taj privatni dogovor, koji je dobio ime “Sporazum crvene crte”. Od toga vremena, uz manje prekide, svjetske se zalihe nafte nalaze pod čvrstom anglo-američkom hegemonijom. Na svaku je prijetnju razbijanja te hegemonije nemilosrdno odgovoreno, kao što ćemo vidjeti kasnije.

Godine 1927. Britanija i oslabljena Francuska pristale su pripustiti Amerikance na Srednji istok i u tom su smislu revidirale svoje tajne sporazume iz vremena rata. Povučena je crvena crta od Dardanela preko Palestine do Jemena, pa opet natrag prema gore kroz Perzijski zaljev, koja je obuhvaćala Tursku, Siriju, Libanon, Saudijsku Arabiju, Jordan, Irak i Kuvajt. Unutar te crte, naftni su moćnici triju zemalja razradili željeznu podjelu teritorija, koja je uglavnom održana do dana današnjega. U Iraku: kompanije Anglo-Persian, Royal Dutch Shell i francuska Compagnie Francaise des Petroles, kojoj je ranije "dan" udio Deutsche Banke u kompaniji Turkish Petroleum Gesellschaft iz 1914., zajedno s grupacijom Rockefeller, dobile su "koncesije" od Iraka za isključivu eksploataciju iračke nafte na rok od 75 godina. Kuvajt je dan kompaniji Anglo-Persian i kompaniji Gulf Oil, koja je pripadala američkoj obitelji Mellon. 10

Do 1932. godine svih je sedam velikih kompanija u anglo-američkoj sferi - Esso (Standard of N. J.), Mobil (Standard of N. Y.), Gulf Oil, Texaco, Standard of California (Chevron), kao i Royal Dutch Shell i Anglo-Persian Oil Co. (British Petroleum) - pripadalo kartelu iz Achnacarrvja.

Kartel je potom osmislio strategiju svojega odnosa prema kompanijama koje nisu u kartelu, takozvanim "autsajderima". Prema uslovima njihova dogovora "podrazumijeva se da je poželjno pretvoriti nekontrolirane nečlanove u kontrolirane članove; u skladu s tim, kupnja od strane "članica" (tj. kompanija koje pripadaju kartelu iz Achnacarrvja - napomena izdavača) onih koji su izvan "članstva" mora se preporučiti kao doprinos poboljšanju stabilnosti tržišta." Kartel je također bio pripravan obračunati se i s onim autsajderima koji su bili manje poslušni, kao što ćemo uskoro vidjeti.¹¹

U nafti su se definitivno učvrstile tetive anglo-američkih "posebnih odnosa". Put je bio čist za velike nove pothvate.

Deterdingov, Montagu Normanov i Schachtov "projekt Hitler"

Nestabilni je međunarodni monetarni poredak, koji su nakon Versaillesa londonski i njujorški bankari nametnuli poraženoj Centralnoj Europi, doživio 1929. godine nagli, iako predvidiv, kraj. Montagu Norman, u to vrijeme najutjecajniji svjetski središnji bankar, guverner

Engleske banke, ubrzao je slom burze na Wall Streetu u oktobru 1929. Norman je bio zatražio od guvernera Njujorške banke za federalne rezerve, Georgea Harrisona, da podigne američke kamate. Harnson se složio i sljedećih je mjeseci uslijedio najdramatičniji finansijski i gospodarski krah u historiji SAD-a.

Početkom 1931. Montagu Norman i mali krug u britanskom ustrojstvu imali su planove za promjenu političkih tokova u Centralnoj Europi na krajnje zapanjujući način.

U to je vrijeme najveća austrijska bankarska institucija bila Creditanstalt u Beču. Usko povezana s austrijskom podružnicom Kuće Rothschild (House of Rothschild), Creditanstalt je tokom 1920-ih godina rasla jednim nezdravim procesom pripajanja malih problematičnih banaka. Najveće je pripajanje nametnuto Creditanstaltu tokom kraha burze u oktobru 1929., kad su vlasti zatražile da preuzme bečku banku Bodenkreditanstalt, kreditnu banku za nekretnine, koja je i sama već bila progutala nekoliko drugih nezdravih banaka tokom nekoliko ranijih godina.

Početkom 1931., banka Creditanstalt izgledala je kao jedna od najmoćnijih banaka u svijetu. U stvarnosti je bila jedna od najslabijih. Strahotni su versajski uslovi, nametnuti od Britanije, Francuske i Sjedinjenih Država, likvidirali Austro-Ugarsko Carstvo, što je austrijsko gospodarstvo izoliralo od vrijednih gospodarskih veza i sirovina u Mađarskoj i zemljama Istočne Europe. Austrijsko se industrijsko gospodarstvo nije nikada oporavilo od uništenja iz Prvog svjetskog rata. Industrija je imala istrošene tvornice, zastarjelu opremu i ogromne, neplative ratne kredite. Posljedice su političkih okolnosti u Austriji 1920-ih godina dovele do toga da velik dio nesolventne austrijske industrije prijeđe u ruke stalno rastućega Creditanstalta.

Tako su početkom 1931. Austrija općenito, a bečki Creditanstalt osobito, bili slaba spona u lancu međunarodnih kredita izgrađenom na nezdravim temeljima koje je postavila njujorška bankarska kuća J. P. Morgan zajedno s Engleskom bankom i londonskim bankama. Creditanstalt nije bio u stanju iz uništenog austrijskoga gospodarstva pribaviti dovoljne količine kapitala za svoju djelatnost pa je postao uvelike ovisan o jako kratkoročnim pozajmicama iz Londona i New Yorka za financiranje svojega poslovanja. Sama je Engleska banka bila ustvari značajan kreditor Creditanstalta.

U martu 1931., francuska Vlada i ministar vanjskih poslova Briand

odlučno su se izjasnili protiv najavljenih pregovora između Berlina i Beča oko osnivanja austrijsko-njemačke trgovinske i carinske unije, što je bio zakašnjeli pokušaj ublaživanja rastuće svjetske privredne krize, koja je došla iz Amerike nekoliko mjeseci ranije. Francuska je navodno naložila svojim bankama da prekinu kratkoročne kreditne linije Creditanstaltu u namjeri da jako pritisnu austrijsku Vladu. Tog se maja, nakon što su u bečkim novinama osvanule glasine o navali štedisa na Creditanstalt, dogodila kreditna kriza koja je uzdrmala cijelu Europu. Austrijska narodna banka i u konačnici austrijska država morale su priteći u pomoć Creditanstaltu, što je završilo najvećim bankarskim krahom u historiji. Naknadna su ispitivanja otkrila da ta kriza nije trebala poprimiti tako dramatične razmjere. To su namjerno učinili neki londonski i njujorški financijeri, koji su pripremali dramatičan obrat u geopolitici Europe.¹²

Krajem 1920-ih godina utjecajni su krugovi u Britaniji i Sjedinjenim Državama već bili donijeli odluku o radikalnom putu za Njemačku.

Bankari J. P. Morgana već su se bili uvjerili koliko su korisni politički obrati za osiguranje vraćanja kredita kad su dali izuzetno važan inozemni kredit fašističkom režimu talijanskog vlastodršca Benita Mussolinija. U novembru 1925. talijanski je ministar financija Volpi di Misurata objavio da je Mussolinijeva Vlada postigla spofazum o vraćanju talijanskog ratnog duga Britaniji i Sjedinjenim Državama, utvrđenog u Versaillesu. Sedmica dana nakon toga, J. P. Morgan & Co., koji je bio financijski zastupnik Mussolinijeve Vlade u Sjedinjenim Državama, najavio je davanje presudno važnog kredita od 100.000 dolara Italiji radi "stabiliziranja lire".

Morgan je ustvari odlučio stabilizirati Mussolinijev fašistički režim. Na zahtjev kompanije J. P. Morgan & Co. i Montagua Normana, moćnoga guvernera Engleske banke, Volpi di Misurata je 1926. godine ustanovio u Italiji jedinstvenu središnju banku, Talijansku banku, koja će kontrolirati državnu monetarnu politiku i još bolje osigurati vraćanje inozemnih kredita. Mussolini se dokazao kao savršen vlastodržac za discipliniranje talijanskih sindikata, smanjenje plaća i provedbu dovoljno jakih mjera štednje, što je bilo jamstvo za davanje inozemnih kredita ili su Morganovi ljudi u New Yorku barem tako mislili.

Čovjek koji je vladao monetarnom politikom Sjedinjenih Država u to vrijeme, bivši Morganov bankar Benjamin Strong, bliski prijatelj i suradnik engleskog moćnika Montagua Normana, sastao se s Volpijem i guvernerom Talijanske banke Bonaldom Stringherom, radi utvrđivanja

konačnih pojedinosti oko talijanskog programa “stabilizacije”. Od Poljske do Rumunjske, tokom 1920-ih godina, jedna te ista kombinacija moćnih ljudi - J. P. Morgan & Co., Montagu Norman i Njujorška banka za federalne rezerve - organizirala je učinkovitu gospodarsku kontrolu nad većinom zemalja kontinentalne Europe, pod izgovorom uspostavljanja “kreditno sposobnih” nacionalnih politika, što je bila neformalna predvodnica uloge Međunarodnog monetarnog fonda iz osamdesetih godina. Njujorške su banke bile izvorom značajnog kratkoročnog kapitala za te zajmove, a Engleska banka je radi nametanja te politike pružala političko iskustvo, zajedno s ustrojem britanskog Ministarstva vanjskih poslova.¹³

Najuskladenija su nastojanja toga anglo-saksonskoga kruga tokom 1920-ih godina bila usredotočena na Njemačku. Nakon uspješnog nametanja Hjalmar Schachta za predsjednika Reichsbanke 1923. godine i Schachtove provedbe strahotnoga Dawesova Plana otplate ratne štete, koji je izradila skupina oko banke Morgan & Co., njemačko je gospodarstvo 1920-ih godina postalo ovisno o kratkoročnim pozajmicama od londonskih i njujorških banaka i njihovih suradnica u Parizu. Za banke su ti kratkoročni njemački krediti bili najunosniji na cijelom svjetskom financijskom tržištu toga doba. Mnoge su njemačke banke, a tako i četvrta po veličini - Danat (Darmstadter und Nationalbank Kommandit-Gesellschaft), postale u velikoj mjeri ovisne o kratkoročnim njujorškim i londonskim kreditima, i to uz kazneno visoke kamatne stope. Weimarska je hiperinflacija uvelike uništila kapital i zalihe najvećih njemačkih banaka tokom prve polovice toga desetljeća. Tako su kredite u Njemačkoj 1920-ih godina davale one banke koje su imale kritično malen temeljni kapital za slučaj nevraćanja kredita ili bilo kakve druge krize. U vrijeme kraha njujorške burze 1929.-30., Njemačka je bila u jedinstvenom položaju među svim većim europskim industrijskim zemljama. Dugovala je međunarodnim bankarskim kreditorima svotu koja se procjenjivala na 16 milijardi njemačkih maraka, sve u takvim kratkoročnim kreditima.

Tu je nezdravu bankarsku strukturu trebalo samo malo pogurnuti pa da se u potpunosti sruši. Poguravanje je došlo od Njujorške banke za federalne rezerve i Engleske banke i jednim je nizom poteza, 1929. godine, podiglo njihove kamate, nakon više od dvije godine do tada neviđenih tržišnih špekulacija, tokom kojih su slijedile politiku sve nižih i nižih kamatnih stopa. Predvidivi je krah na njujorškoj i londonskoj burzi doveo do masovnog povlačenja američkih i britanskih bankarskih sredstava iz

Njemačke i Austrije. Do 13. maja 1931. fitilj je bio spreman za potpalu.

Toga je dana krahirala velika bečka banka Creditanstalt. Francuzi su bili odlučili “kazniti” Austriju zbog ulaska u pregovore o carinskoj uniji s Njemačkom tako što su joj nametnuli valutne sankcije. Creditanstalt je bila jedna od Rothschildovih banaka s jakim vezama s francuskim bankarstvom. Kako su francuska sredstva povučena iz Austrije, to je srušilo krhki Creditanstalt, najveću austrijsku banku, koja je imala velike udjele u oko 70% austrijske industrije. U pokušaju da zaustave navalu na Creditanstalt, austrijske su banke najavile povlačenje svih svojih sredstava iz njemačkih banaka. Creditanstalt je bila slaba spona koja je pokrenula lančani krah bankarskih sistema u cijeloj Srednjoj Europi.

Bankarsku krizu koja je uslijedila, kao i gospodarsku krizu i s njom povezana tragična događanja u Austriji i Njemačkoj, diktirali su, do zadnjega slova, Montagu Norman iz Engleske banke, George Harrison, guverner Njujorške banke za federalne rezerve i Kuća Morgan i prijatelji s Wall Streeta. Donesena je odluka da se obustave svi krediti Njemačkoj, iako bi i minimalna obrtna sredstva u toj ranoj fazi vjerojatno bila pomogla da kriza ne izmakne kontroli.

Umjesto toga, kapital se počeo odlijevati iz Njemačke u sve većim količinama. Po nalogu Montagua Normana i Georgea Harrisona iz New Yorka novi je predsjednik Reichsbanke, Hans Luther, poslušno odlučio ne učiniti ništa kako bi spriječio krah velikih njemačkih banaka. Neposredna je posljedica kraha bečke banke Creditanstalt bio krah njemačke Danat-Banke. Toga je maja Danat-Banka, koja je bila jako ovisna o stranim kreditima, izgubila skoro 100 miliona njemačkih maraka depozita. Sljedećega je mjeseca Danat Banka izgubila 848 miliona maraka ili 40% svih depozita, dok je Dresdner Banka izgubila 10%, a čak je i Deutsche Banka izgubila 8% svojih depozita. Krajem juna, Morganova je banka Bankers' Trust, presjekla kreditnu liniju Deutsche Banki.

Guverner Njujorške banke za federalne rezerve George Harrison, zatražio je od direktora Reichsbanke Hansa Luthera da uvede oštre mjere kreditne štednje i stegu na njemačkim tržištima kapitala, tvrdeći da je to jedini način zaustavljanja odljeva stranog kapitala. To je osiguralo krah ukupnoga njemačkog bankarskog sistema i industrije i najdublju moguću krizu.

Harrison je optužio Njemačku za tu krizu, Montagu Norman ga

je podržao, a pridružio im se i guverner Francuske banke. Kao rezultat toga, Hans Luther je odbio očajničke pokušaje Bruninške vlade da ga u posljednjem trenutku prisili da zatraži hitan stabilizacijski kredit od drugih središnjih banaka, radi ublaživanja nacionalne bankarske krize. Kad je konačno kapitulirao i zatražio pomoć od Montagua Normana, Norman mu je zalupio vrata pred nosom. Od tada Njemačka nije imala ni jednog kreditora za slučaj krajnje nužde.

U julu 1931., oko dva mjeseca nakon početka sloma bečke banke Creditanstalt i odljeva kapitala iz Njemačke, bazelski je list *Nationalzeitung* objavio da je Danat-Banka "u poteškoćama", što je u toj naelektriziranoj klimi bilo dovoljno da izazove potpunu paničnu navalu na tu banku. Predsjednik je te banke, Goldschmidt, kasnije optužio Reichsbank da je selektivno odlučila ubrzati pad njegove banke diskriminirajućom raspodjelom kredita. Bankarska kriza i krah industrije koji je uslijedio, doveli su do "najteže zime u zadnjih sto godina". Bilo je to plodno tlo za radikalne političke alternative.

U martu 1930., nekoliko mjeseci prije nego što su angloamerički bankari presjekli kredite Njemačkoj, predsjednik Reichsbanke Hjalmar Schacht iznenadio je vladu predajom svoje ostavke. Stvarni je razlog njegovoj ostavci bio u ponudi hitnog stabilizacijskog kredita od 500 miliona maraka, a njemačkoj je vladi tu ponudu dao švedski industrijalac i financijer Ivar Kreuger, čuveni švedski "kralj šibica". Kreuger i njegovi američki bankari, Lee Higginson & Co., bili su glavni kreditori Njemačke i drugih zemalja koje su bile odsječene od londonskih i njujorških banaka. Ali, Kreugerova je kreditna ponuda s početka 1930. imala eksplozivne i neprihvatljive političke posljedice za dugoročnu strategiju prijatelja Montagua Normana. Njemački je ministar financija Rudolf Hilferding prisiljavao Schachta koji je, po uslovima Dawesova Plana naplate štete, morao odobriti sve inozemne kredite, da prihvati Kreugerov kredit. Schacht je odbio i 6. aprila uručio predsjedniku države, von Hinderburgu, svoju ostavku. Schacht je bio pozvan na drugu dužnost.

Nekoliko je mjeseci nakon toga, početkom 1932., sam Kreuger pronađen mrtav u svojoj hotelskoj sobi. Službena je autopsija zabilježila da je uzrok smrti bilo samoubojstvo, ali je temeljita istraga švedskih istražitelja nekoliko desetljeća kasnije zaključila da je Kreuger bio ubijen. Osobe koje su od Kreugerove smrti trebale najviše profitirati bile su u Londonu i New Yorku, premda će istina vjerojatno ostati zakopana zajedno s Kreugerom. S

njim je završila i njemačka nada u pomoć. Njemačka je bila u potpunosti odsječena od izvora međunarodnog kreditiranja.¹⁴

Što se tiče Schachta, nakon podnošenja ostavke nije ni najmanje besposličario. Svu je svoju energiju posvetio organiziranju financijske potpore za čovjeka koji je, prema dogovoru između njega i njegova bliskog prijatelja Normana, guvernera Engleske banke, bio rješenje za njemačku krizu.

Od 1926. Schacht je tajno podupirao radikalni pokret Adolfa Hitlera, NSDAP. Nakon ostavke na položaj predsjednika Reichsbanke Schacht je djelovao kao ključna osoba za vezu između moćnih ali skeptičnih njemačkih industrijskih moćnika, takozvanih "Schlotbarona" iz Ruhrske pokrajine, i stranih financijskih moćnika, osobito Lorda Normana iz Engleske banke.

Britanska je politika u toj konstelaciji bila stvoriti "projekt Hitler", pod punom svijesti o tome kakav će biti njegov konačan geopolitički i vojni smjer. Kao što je pukovnik David Stirling, utemeljitelj britanske elitne jedinice Specijalne zračne službe (Special Air Service), pripovijedao u jednom privatnom razgovoru skoro pola stoljeća kasnije: "Najveća greška koju smo mi Britanci napravili je da smo mislili da možemo nahuškati Njemačko Carstvo protiv Ruskog Carstva da međusobno iskrvare do smrti".

Britanska je potpora "rješenju Hitler" dosegla najviše razine. Britanski je premijer Neville Chamberlain postao ozloglašen zbog svoje politike popuštanja, u Munchenu 1938., nakon koje je Hitlerova vojska napravila pohod na Sudet na istoku. Philip Kerr (lord Lothian), član Okruglog stola Cecila Rhodesa, kojega smo ranije upoznali, bio je bliski savjetnik Nevillea Chamberlaina. Lothian je podupirao projekt Hitler, kao član zloglasne Clivedenove postave u engleskim krugovima, kao što je radio i lord Beaverbrook, najutjecajniji britanski novinski magnat toga doba, koji je imao u rukama Daily Express i Evening Standard, s ogromnim nakladama. Ali, najveći je pobornik Hitlerova pokreta u Britaniji u to doba bio možda engleski kralj, Edward VIII., kasnije vojvoda od Windsora, poslije abdiciranja.

Ali, izvjesne utjecajne osobe iz američkoga ustroja nisu baš bile neupućene u namjere Hitlerova pokreta. Već su od rane faze u taj projekt bili uključeni vodeći krugovi Wall Streeta i američkog Ministarstva

vanjskih poslova. Čak prije propalog minhenskog "puča u pivnici" (beer hali Putsch) iz 1923., službenik američkog ministarstva vanjskih poslova stacioniran u Munchenu u službi versajske okupacije Njemačke, Robert Murphv, koji je kasnije bio središnja figura u poslijeratnoj Bilderberškoj skupini, lično se sastao s mladim Hitlerom, s kojim ga je upoznao general Erich Ludendorff. Murphv, koji je ranije bio u službi Allena Dullesa u Bernu za vrijeme Prvog svjetskog rata, gdje je skupljao podatke o Njemačkom Reichu, bio je tada u Munchenu s još jednim utjecajnim dužnosnikom američke Vlade, Trumanom Smithom, koji je radio pri Obavještajnoj službi američke vojske koja je okupirala Njemačku.

U svojim memoarima Smith se sjeća svog dolaska u Munchen krajem 1922. "Dugo sam razgovarao o nacional-socijalizmu s konzulom u Munchenu, gospodinom Robertom Murphvjem (koji je kasnije postao vrlo ugledan američki ambasador), generalom Erichom Ludendorffom, prijestolonasljednikom Rupertom od Bavarske i Alfredom Rosenbergom. Ovaj je posljednji kasnije postao politički filozof nacističke stranke. Za tog posjeta često sam viđao i Ernsta F. S. ("Putzia") Hanfstaengla, člana poznate minhenske umjetničke obitelji. "Putzi" je bio harvardski student i kasnije je postao Hitlerov direktor za strani tisak" Moj je razgovor s Hitlerom trajao nekoliko sati. Dnevnik koji sam vodio u Munchenu pokazuje da sam bio duboko impresioniran njegovom osobom i držao mogućim da će on odigrati važnu ulogu u njemačkoj politici."

U izvješću koji je napisao svojim pretpostavljenima u Washingtonu u novembru 1922. Smith je, glede svoje procjene male Hitlerove skupine, napisao sljedeću preporuku. Govoreći o Hitleru, Smith je rekao: "Njegov je temeljni cilj srušiti marksizam" i pridobiti radništvo za nacionalističke ideale države i imovine. Sukob stranačkih interesa je "pokazao nemogućnost Njemačke da se kroz demokraciju izvuče iz sadašnjih poteškoća. Njegov pokret ima za cilj uspostavu državne diktature neparlamentarnim sredstvima. Kad to postigne, zahtijeva da se reparacijski zahtjevi smanje na moguću brojku, a kad to bude učinjeno, dogovorena će svota biti plaćena do zadnjeg feninga, što je stvar nacionalnog ponosa. Da bi to postigao, diktator mora uvesti sveopće prikupljanje sredstava za otplatu ratnih šteta i provesti ga svim sredstvima države. Tokom razdoblja provedbe otplate duga, njegova moć ne smije biti osujećena nikakvim zakonodavstvom ni narodnom skupštinom".

Kako bi bio siguran da su njegovi kolege u vašingtonskoj ispostavi

vojne tajne službe shvatili o čemu se radi, Smith je dodao svoju osobnu procjenu Hitlera: "U privatnom se razgovoru pokazao kao jak i logičan govornik, što, pomiješano s fanatičnom gorljivošću, ostavlja vrlo dubok dojam na neutralnog slušatelja."¹⁵

Već kasne jeseni 1931. jedan je čovjek stigao iz Njemačke na londonsku željezničku stanicu Liverpool Street. Zvao se Alfred Rosenberg. Rosenberg se sastao s glavnim urednikom utjecajnog londonskog dnevnika Times, Geoffreyjem Dawsonom. Times je sljedećih mjeseci dao Hitlerovu pokretu neprocjenjiv pozitivan međunarodni publicitet. Ali najvažniji sastanak koji je Rosenberg imao za vrijeme svog prvog posjeta Engleskoj 1931. bio je sastanak s Montaguom Normanom, guvernerom Engleske banke i uvjerljivo najutjecajnijom osobom u svjetskim financijskim krugovima toga doba. Norman je, prema riječima njegova povjerljivog osobnog tajnika, mrzio tri stvari: Francuze, katolike i Židove. Normanu i Rosenbergu nije bilo teško naći zajedničku temu za razgovor. ROsenberga je Normanu predstavio Hjalmar Schacht. Od njihova prvog susreta 1924. godine Schacht i Norman uspostavili su prijateljstvo koje je trajalo do Normanove smrti 1945.

Rosenberg je zaključio svoj sudbonosan posjet Londonu susretom s vodećom osobom londonske Schroeder Banke, koja je bila povezana s bankom J. H. Schroeder u New Yorku i s bankom J. H. Stein baruna Kurta von Schroedera, a ova je druga imala sjedište u Kolnu. Čovjek iz banke Schroeder s kojim se Rosenberg sastao u Londonu bio je F. C. Tiarks, koji je također bio član uprave Engleske banke i bliski prijatelj Montagua Normana.

Kako su barun von Schroeder i Hjalmar Schacht odlazili vodećim njemačkim industrijskim i financijskim osobama da osiguraju potporu za NSDAP nakon 1931., prvo je pitanje nervoznih i skeptičnih industrijalaca bilo: "Kako međunarodni financijski krugovi, osobito Montagu Norman, gledaju na mogućnost da Hitler dođe na vlast u Njemačkoj?" Je li Norman u tom slučaju spreman uskočiti s financijskim kreditom Njemačkoj? Činjenica je da je u tom kritičnom trenutku, kad je Hitlerova stranka NSDAP dobila malo više od 6 miliona glasova na izborima 1930. godine, međunarodna potpora Montagua Normana, Tiarksa i prijatelja iz Londona bila odlučujuća.

Dana 4. januara 1932., u vili baruna Kurta von Schroedera u Kolnu, Adolf Hitler, von Papen i kelnski bankar von Schroeder tajno su dogovorili

financiranje, sve do Hitlerova dolaska na vlast, Hitlerove stranke NSDAP, koja je u to vrijeme bila de facto u bankrotu i s velikim dugovima. Još su se jedanput sastali Hitler i von Papen, 4. januara 1933. u von Schroederovoj vili u Kolnu, kojom prilikom je okončan plan rušenja slabe Schleicherove vlade i formiranja desničarske koalicije. 30 januara 1933. Adolf Hitler je postao kancelarom Njemačkog Reicha.

Alfred Rosenberg je zadnji puta posjetio London u svibnju 1933., ovoga puta kao jedna od najbližijih figura nove Hitlerove Vlade. Otišao je direktno u ladanjsku kuću Sir Henrija Deterdinga u Buckhurst Parku u Ascotu, direktora Royal Dutch Shella i najutjecajnijeg poslovnog čovjeka u svijetu. Prema izvješćima engleskoga tiska, njih su dvojica imala tople i plodne razgovore. Rosenberg je po prvi put sreo Deterdinga za vrijeme svoga prvog putovanja u London, 1931. Royal Dutch Shell imao je prisne kontakte s njemačkom strankom NSDAP, za koju je davao potporu. Dok su detalji ostajali u tajnosti, pouzdana su britanska izvješća iz toga vremena tvrdila da je Deterding dao znatnu financijsku potporu za Projekt Hitler u njegovoj kritičnoj ranoj fazi.

Dok je Engleska banka čvrsto odbijala dati pfenig kredita Njemačkoj u kritičnom razdoblju 1931. i na taj način ubrzala bankarsku krizu i krizu nezaposlenosti koja je vodećim krugovima u Njemačkoj učinila očajne alternative poput Hitlera čak zamislivima, čim je Hitler učvrstio vlast, početkom 1933., taj je isti Montagu Norman pohitao nepristojnom brzinom nagraditi Hitlerovu Vladu po život važnim kreditom Engleske banke. Norman je u svibnju 1933. napravio specijalni posjet Berlinu radi dogovora o daljnjoj tajnoj financijskoj stabilizaciji novoga režima. Hitler je uzvratilo tako što je Normanova dragog prijatelja, Schachta, imenovao ministrom gospodarstva i predsjednikom Reichsbanke. Na ovoj je drugoj dužnosti Schacht ostao do 1939.¹⁶

Bilješke:

1. Clarke, Stephen V. O.: *"The Reconstruction of the International Monetary System: The Attempts of 1922 Se 1933"* (Rekonstrukcija međunarodnog monetarnog sistema: pokušaji iz 1922. i 1933.), *Princeton Studies in International Finance*, broj 33., novembar 1973. Princeton, N. J.
2. Hanighen, Frank C.: *"The Secret War"*, The John Day Co., New York, 1934.
3. Stolper, Gustav and Hauser, Kurt: *"Deutsche Wirtschaft seit 1870"*, Tiibingen,

1966.

4. Zischka, Anton: "Olkrieg: Wandlung der Weltmacht Ol", Wilhelm Goldmann Verlag, Leipzig, 1939. (Napomena: Zischka se jako naslanja na ranije istraživanje Hanighena, iako izostavlja spominjanje kredita. Razlog za to nije jasan).

5. Zeine, Z. N.: "The Struggle for Arab Independence: Western Diplomacy and the Rise and Fali of Faisal's Kingdom in Syria", Beirut, 1960., str. 59.

6. Stolper, et. al.: Op. Cit.

7. Ibid.

8. Pfeleiderer, Otto: "Wahrung und Wirtschaft in Deutschland 1876-1975", Deutsche Bundesbank, Frankfurt, 1976, str. 194.

9. Quigley, Carroll: "Tragedy and Hope: A History of the World in Our Time", Collier-Macmillan Ltd., London, 1966.

10. Blair, John M.: "The Control of Oil", Pantheon Books, New York, 1976.

11. Američki federalni odbor za trgovinu (U. S. Federal Trade Commission): "The International Petroleum Cartel", izvješće Odboru za malu privredu Senata SAD, 82. Kongres, 2. sjednica, 1952., str. 245.

12. Stiefel, Dieter: "Finanzdiplomatie und Weltwirtschaftskrise: Die Krise der Credintanstalt für Handel und Gewerbe, 1931", Fritz Knapp Verlag, Frankfurt a.M., 1989.

13. Meyer, Richard H.: "Bankers' Diplomacy: Monetary Stabilization in the 1920's", Columbia University Press, New York, 1970.

14. Aangstroem, Lars-Jonas: "Ivar Kreuger blev moerdad!", Den Svenska Marknaden, Stockholm, avgust 1987.

15. Smith, Truman: "Berlin Alert: The Memoirs and Reports of Truman Smith", Hoover Institution Press, Stanford California, 1984.

16. Među malo korištenim izvorima za ovu slabo obradenu pozadinu nalaze se: Pool, J. & S., "Hitlers Wegbereiter zur Macht: Die geheimen deutschen und internationalen Geldquellen, die Hitlers Aufstiege zur Macht ermöglichten", (Ljudi koji su Hitleru pripremili put: tajni njemački i međunarodni izvori novca koji su omogućili Hitleru dolazak na vlast), Scherz Verlag, München, 1979; Pentzlin, Heinz: "Hjalmar Schacht", Verlag Ullstein GmbH, Berlin, 1980.; Chaitkin Anton: "Treason in America", New Benjamin Franklin House, New York, 1985.; James, Harold: "The German Slump: Politics and Economics 1924-1936", Clarendon Press, Oxford, 1986.

Nafta i novi svjetski poredak iz Bretton Woodsa

Iz pepela rata izranja “novo carstvo”

Godine 1945., nakon šest godina rata koji je zahvatio cijelu kuglu zemaljsku i za sobom ostavio 55 miliona mrtvih, svijet je u mnogim svojim značajkama bio osjetno drukčiji. Međutim, ta je godina, 1945., za velik dio svijeta, a najviše za Istočnu Europu i manje razvijene zemlje južne hemisfere, označila tek prijelaz u novi oblik kroničnog rata, uglavnom gospodarskog.

Godine 1919., nakon Mirovne konferencije u Versaillesu, Britansko Carstvo je dostiglo svoje najšire granice i prekrivalo jednu četvrtinu ukupne površine zemaljske kugle. Bilo je to Carstvo “na kojemu sunce nikad ne zalazi”. Samo trideset godina kasnije, 1949., to se carstvo raspadalo na svim krajevima, jer su kolonije zahtijevale neovisnost od ugnjetavačke matične države. Britansko Carstvo je prolazilo kroz muke pobuna kakve nije doživjelo vjerojatno ni jedno carstvo u historiji.

Nakon pobune Indijske kraljevske mornarice u februaru 1946., poslijeratni je laburistički premijer Clement Atlee imenovao vikonta Mountbattena iz Burme za posljednjeg kraljevskog namjesnika u Indiji, sa zadatkom da organizira najbrže moguće povlačenje engleskih snaga i državnih službenika. Mountbattenova je podjela ogromnog Indijskog potkontinenta

u čudne dijelove Istočnog i Zapadnog Pakistana, s pretežno muslimanskim stanovništvom, između kojih se nalazila Indija, završila 15. avgusta 1947., pet mjeseci nakon njegova dolaska u Indiju. U sljedećih je pet godina Britanija već predala vlast nad kolonijama velikoga dijela svoga Carstva u Africi, na Pacifiku i na Mediteranu. Nije to učinjeno iz osjećaja dobrotvornosti ni naglog naleta strasti za načelom samoodređenja podređenih naroda, nego zapravo zbog nezaustavljive potrebe, koju je nalagao promijenjeni oblik poslijeratnoga dominiona kasnih 1940-ih i ranih 1950-ih godina.

Zbog posljedica rata bili su uništeni trgovinski mehanizmi Carstva koji su nekada oblikovali temelje britanske financijske moći. Ogromne su prekomorske investicije odavno bile prodane radi namicanja sredstava za ratne troškove. Engleske su domaće tvornice i postrojenja bili dotrajali i u rasulu, čak ni opskrba strujom nije više bila pouzdana, stambeni je fond bio oronuo, a narod iscrpljen. Do završetka rata britanski se izvoz otopio na bijednih 31% od predratnog izvoza iz 1938.

Britanija je poslije rata bila u potpunosti ovisna o pomoći Sjedinjenih Američkih Država. Sa svoje strane, Sjedinjenim je Državama, točnije rečeno internacionalističkim elementima ustroja na američkoj Istočnoj obali postajalo jasno da im je, žele li ovladati svijetom poslije rata, potrebno ogromno svjetsko iskustvo Britanije i saradnja Londona. Već dobro poznati novi koncept Carstva, koji su početkom ovoga stoljeća, prije Prvog svjetskog rata, kao što smo ranije napomenuli, uveli lord Lothian, lord Milner, Cecil Rhodes i krug oko Okruglog stola, velikom je brzinom postajao stvarnost. Poslije 1945. Britanija će neizravno imati globalni utjecaj putem razvijanja i produbljivanja “posebnih odnosa” sa Sjedinjenim Državama.

Sjeme je tih “posebnih odnosa” pomno zasijano već nakon Versaillesa istovremenim utemeljenjem Kraljevskoga instituta za međunarodne poslove (Royal Institut of International Affairs) i njujorškoga Vijeća za inozemne odnose (Council on Foreign Relations), koji će biti provodnici rasprava o strateškoj politici.

Tokom rata dodana je jedna nova pojedinost. Dok su se Engleska i Sjedinjene Države suglasile za punu integraciju svojih vojnih zapovjedništava, američke su tajne službe, koje su bile još u pobjedama, pod vodstvom Ureda za strateške usluge (Office of Strategic Services - OSS), uglavnom djelovale iz jednog zapovjednog stožera u Londonu, u potpunoj suradnji s britanskim Uredom za specijalne operacije (Special Operations Executive - SOE). Iz tih je ratnih veza s Britanijom izravno poslije rata izrasla američka Središnja obavještajna služba (Central Intelligence Agency - CIA), i cijela lepeza tajnih institucija američke Vlade. Posljedice su toga za daljnju američku politiku bile jednako velike koliko i tragične.

Prijelomni trenutak za preusmjeravanje američke energije i politike u vremenu neposredno nakon rata bilo je britansko miješanje u unutarnju američku politiku. Krajnje proračunatim potezom Winston Churchill je posjetio Fulton u državi Missouri, rodnoj državi predsjednika Trumana,

s ciljem da održi svoj čuveni govor o “željeznoj zavjesi”, što je i učinio 5 marta 1946. Obično se ne govori o onome što je Churchill tim svojim sračunatim govorništvom priskrbio za poslijeratni položaj Britanije. Nema dvojbe da je Staljin uistinu kršio, u slovu i duhu, nekoliko sporazuma koje je tokom rata sklopio s Churchillom i Rooseveltom, ali je Churchillov cilj u Fultonu bio da izigra naivnog i neiskusnog američkog predsjednika i pridobije ga za nove anglo-američke “posebne odnose”.

Ubrzo nakon Churchillova posjeta, tokom kojega je namjerno izgubio 75 dolara na pokeru s Trumanom, bivši je engleski premijer vidljivo preokrenuo tok događaja u korist Engleske. Iz mreže agenata OSS-a obučenih u Londonu tokom rata, osnovan je prototip CIA-e. Američka se obrambena politika temeljila na zajedničkim tajnama američkih i britanskih tajnih i vojnih službi. Truman je počeo iz svojih ureda čistiti sve antibritanske elemente, osobito ministra za poljoprivredu i anglofoba Henrva Wallacea, a američke su i britanske tajne službe ponovno uspostavile bliske odnose na svim područjima.

Dolarski standard, veliki naftaši i njujorske banke

Anglo-američki su naftni interesi izišli iz Drugog svjetskog rata znatno moćniji nego što su bili prije rata. U završnim je dogovorima oko poslijeratnog novog svjetskog poretka u monetarnim i gospodarskim odnosima, koji su 1944. skovali britanski i američki pregovarači u Bretton Woodsu u državi New Hampshire, anglo-američka hegemonija na svjetskom tržištu nafte igrala središnju ulogu u razmišljanjima Lorda Keynesa i njegova američkog pandana Harrva Dextera Whitea, pomoćnika američkog ministra financija.

Sistem iz Bretton Woodsa trebao je biti izgrađen na “trima stupovima”. Prvi je stup bio Međunarodni monetarni fond, u kojemu će zemlje članice svojim sredstvima ustanoviti fond za hitne potrebe u slučajevima problema platne bilance; drugi je stup bila Svjetska banka, koja će zemljama članicama davati kredite za velike javne radove; treći je stup bio Opći sporazum o carinama i trgovini (General Agreement on Tariffs and Trade - GATT), sa zadaćom da podešava program “slobodne trgovine”.

Lord Keynes i njegovi američki pandani spretno su osmislili nekoliko klauzula kojima je bio cilj osigurati poslijeratnu anglo-američku hegemoniju nad svjetskim monetarnim i trgovinskim sistemom. U

prvome redu, unutar MMF-a i Svjetske banke Sjedinjene Države i Britanija dobile su stvarnu glasačku kontrolu. Drugo, sporazumom iz Bretton Woodsa stvoren je sistem nazvan Zlatnim sistemom (Sistemom zlatne podloge). Po tom je sistemu valuta svake zemlje članice bila fiksirana za američki dolar. Utvrđena je pak službena vrijednost dolara na razini od 35 dolara za finu uncu (31,1035 grama) zlata, a taj je tečaj uspostavio još predsjednik Roosevelt 1934. godine, u vrijeme najdublje svjetske krize, a prije svjetskoga rata.

Kako je Njujorška banka za federalne rezerve (New York Federal Reserve Bank) tokom rata akumulirala većinu svjetskih službenih zaliha zlata i kako je iz ruševina rata dolar izvirio kao najjača svjetska valuta, a iza njega je stajalo bez dvojbe najjače svjetsko gospodarstvo, nitko nije bio u poziciji dovoditi u pitanje to ustrojstvo po kojemu je poslije rata uspostavljen standard američkoga dolara.

Među onima koji su najmanje skloni negodovati na uslove koje je postavio monetarni poredak iz Bretton Woodsa bile su velike američke naftne kompanije, Rockefellerove kompanije grupacije Standard Oil, kao i kompanija obitelji Mellon iz Pittsburgha, Gulf Oil. Te su kompanije bile sebi priskrbile najveće koncesije za naftu na Srednjem istoku, osobito u Saudijskoj Arabiji. Djelomično putem pametne diplomacije predsjednika Roosevelta i zahvaljujući šeptrljanju britanskog premijera Churchilla Saudijska Arabija je iskliznula iz britanskog okruženja. Godine 1943. saudijskom je kralju Abdulu Azizu uspjelo potpisati, s predsjednikom Rooseveltom, do tada najpovoljniji u svijetu ugovor o zakupu zemljišta za eksploataciju nafte, što je s Rooseveltove strane bio potez koji je trebao osigurati saudijsku dobru volju za američke naftne interese poslije rata.

Roosevelt je to učinio prema savjetu Harolda Ickesa, koji je u to vrijeme bio koordinator za naftu pri Ministarstvu obrane i Ministarstvu vanjskih poslova, koje je u decembru 1942. zabilježilo: "Potpuno smo uvjereni da izgradnju naftnih postrojenja u Saudijskoj Arabiji treba promatrati u svjetlu širokih nacionalnih interesa." Tada je po prvi put nacionalna sigurnost Amerike službeno povezana sa sudbinom pustinjaškog kraljevstva na obalama Perzijskog zaljeva, udaljenog više od 16.000 kilometara od američke obale. Planeri u američkom ministarstvu vanjskih poslova su shvatili da je sasvim razumljivo da bi američka vanjska politika, barem na ključnim područjima, mogla postati više imperijalistička, po uzoru na britansku kontrolu strateških interesa u zemljama udaljenim od britanskih

obala, tj. stup poslijeratne američke moći.¹

Prvih godina nakon završetka Drugog svjetskog rata rijetki su Amerikanci shvaćali značenje tih poteza. Nakon krize i rata bili su previše zaokupljeni povratkom normalnom životu.

Marshallov plan oblikuje poslijeratnu naftnu hegemoniju

Vrlo je malo pozornosti posvećeno nekim pojedinostima poslijeratnoga Programa za oporavak Europe, Marshallova plana, koji je dobio ime po svom graditelju, ministru vanjskih poslova Georgeu C. Marshallu. Od njegova uvođenja 1947. godine, pojedinačno je najveća stavka za njegove korisnice, tj. zemlje Zapadne Europe, bila trošenje dolara dobivenih tim planom na kupnju nafte i naftnih proizvoda od uglavnom američkih naftnih kompanija. Prema službenim podacima američkog Ministarstva vanjskih poslova, više od 10% pomoći dobivene putem Marshallova plana otišlo je na kupnju američke nafte.²

Krajem rata američka je naftna industrija postala u potpunosti jednako internacionalna kao i britanska. Glavni su joj izvori bili u Venezueli, na Srednjem istoku i u drugim dalekim krajevima. Nakon rata Veliki su naftaši, kako su ljudi zvali pet američkih naftnih kompanija - Standard Oil iz New Jersey (Exxon), Socony-Vacuum Oil (Mobil), Standard Oil iz Kalifornije (Chevron), Texaco i Gulf Oil - krenuli u pohod preuzeti odlučujuću kontrolu na poslijeratnom europskom naftnom tržištu.

Ratna su stradanja ozbiljno narušila ovisnost europskih zemalja o uglju kao glavnom izvoru energije. Njemačka je izgubila svoje zalihe uglja na istoku zemlje, a proizvodnja je uglja na ratom porušenom zapadnom dijelu zemlje bila tek na razini od 40% predratne proizvodnje. Proizvodnja uglja u Britaniji pala je za 20% ispod razine proizvodnje iz 1938. godine. Istočnoeuropska se nafta nalazila, kako je to Churchill nazvao, iza željezne zavjese, nedostupna Zapadu. Godine 1947. američke su kompanije opskrbljivale polovicu potreba nafte na zapadnoeuropskom tržištu.

Američki naftni magnati nisu oklijevali okoristiti se tom izvanrednom prilikom.

Usprkos nekim istragama provedenim u američkom Kongresu i protestima službenika srednjega ranga zbog očite zloporabe sredstava Marshallova plana, američki su naftni magnati prisiljavali Europu da plaća

vrlo vrlo skupu cijenu nafte. Između 1945. i 1948. skoro su udvostučili cijenu europskim kupcima, koja je od 1,05 dolara po barelu narasla na 2,22 dolara po barelu. Iako se nafta opskrbljivala iz jeftinih izvora sa Srednjeg istoka, koji su pripadali američkim kompanijama, troškovi su prijevoza izračunavani proizvoljnim složenim formulama, utvrđenim na temelju troškova prijevoza s Karipskih otoka u Europu, što je daleko skuplje.

Čak su unutar Europe cijene bile zastrašujuće različite. Grčka je morala plaćati 8,30 dolara za tonu ulja za ogrjev, dok je Britanija to isto ulje za ogrjev plaćala 3,95 dolara po toni. Nadalje, američke naftne kompanije, uz potporu Vlade iz Washingtona, nisu dopustile da se dolarima iz Marshallova plana grade domaće europske tvornice za preradu nafte, čime su još jače stegnule omču američkih velikih naftaša oko vrata poslijeratne Europe.³

Kad su dvije velike britanske kompanije, Anglo-Persian i Shell, povratile svoje kapacitete, spomenute su američke kompanije bile prisiljene svoj krug proširiti na sedam kompanija pa su razdijelile naftna tržišta poslijeratne Europe i ostatka svijeta. Godine 1950. njihov je položaj izgledao nedodirljiv. U svojim su rukama držale nevjerovatno jeftina naftna bogatstva Srednjeg istoka i sužanjska tržišta Europe, Azije, Latinske Amerike i Sjeverne Amerike.

U 1950-im se godinama činilo da je nafta svakodnevna potreba. Naftne su kompanije zgrtale ogromne zarade na prodaji nafte, za dolare, tom novom svjetskom tržištu. Automobilska industrija i s njom povezane industrijske grane postale su pojedinačno najveća grana američke privrede. Milijarde dolara iz američkih poreza slijevale su se u izgradnju infrastrukture modernih nacionalnih autoputeva prema Eisen-howerovu Zakonu o autoputovima za nacionalnu obranu (National Defense Highway Act), a izgovor je bio da su brzi autoputevi potrebni za evakuaciju gradova u slučaju nuklearnog rata sa Sovjetskim Savezom. Željeznička je infrastruktura bila zapostavljena i prepuštena propadanju u korist daleko skupljeg automobilskeg prijevoza u pogledu potrošnje energije. Bilo je to vrijeme kad je ministar obrane, Charles Wilson, bivši predsjednik velike automobilske korporacije iz Detroita, mogao reći, a da ne trepne okom: "Ono što je dobro za General Motors dobro je i za Ameriku". Mogao je dodati dobro je i za Exxon, Texaco i druge naftne magnate. Nafta je postala najvažnijom potrepštinom koja je pokretala privredu.

Moć američkih banaka povezanih s američkim naftnim kompanijama

Malo spominjana posljedica te ogromne prevlasti američkih naftnih kompanija na svjetskom tržištu nafte nakon Drugog svjetskog rata bio je uspon njujorških banaka povezanih s naftnim kompanijama na razinu dominacije svjetskim tržištem kapitala. Od vremena Dawesovih kredita za plaćanje ratne štete iz 1920-ih godina njujorške su banke sve više usmjeravale svoje poslovanje na međunarodno tržište, a nisu se bavile domaćim tržištem. Kako su američke naftne kompanije stjecale sve više udjela u opskrbi svjetskoga tržišta naftom, nakon Drugog svjetskog rata, njujorške su banke imale koristi od dotoka kapitala od svjetske trgovine naftom. Te su moćne njujorške banke potom iskoristile svoj utjecaj da izmijene prvotni plan iz Bretton Woodsa, koji su sastavili Keynes i Dexter White, a s namjerom da zadrže svoj položaj na tržištu.

Početkom 1950-ih godina dogodio se val udruživanja njujorških banaka, koji nije bio jako zapažen, a koji je doprinio jačanju ionako već ogromne političke i financijske moći tih banaka na američku unutarnju politiku. Godine 1955. Rockefellerova se banka Chase National Bank udružila s bankama Bank of Manhattan i Bronx County Trust i tako je stvorena Chase Manhattan Bank. Banka National City Bank iz New Yorka, koja je, kao i banka Chase, bila povezana s međunarodnim poslovanjem grupacije Standard Oil, pripojila je banku First National Bank of New York i tako je nastala First National City Bank, koja je kasnije postala Citibank Corp. Banka Bankers' Trust preuzela je banke Public Bank & Trust, Title Guarantee & Trust i još nekoliko regionalnih banaka, čime je stvorena još jedna moćna grupacija, dok se banka Chemical Bank & Trust udružila s bankama Corn Exchange Bank i New York Trust Co. i time prerasla u treću po veličini banku u New Yorku, pod nazivom Chemical Bank New York Trust, koja je također bila povezana sa Standard Oilom. U isto se vrijeme banka J. P. Morgan & Co. udružila s bankom Guaranty Trust Co. u petu po veličini banku, pod nazivom Morgan Guaranty Trust Co.

Neto dobit te poslijeratne kartelizacije američke bankarske i financijske moći u šaćicu banaka u New Yorku, koja je bila orijentirana na dobit od međunarodne naftne trgovine i politike, imala je ogromne posljedice na sljedeća tri desetljeća američke financijske historije, što je zasjenilo sve druge političke utjecaje na američku i međunarodnu politiku. Možda je

jedina iznimka bilo financiranje deficita izazvanog Vijetnamskim ratom.

Njujorško je bankarstvo bilo tradicionalno orijentirano na inozemno poslovanje, ali je sada, kao nikada ranije, koncentriralo nesrazmjernu moć nad svjetskim financijama. Bilo je to slično moći londonskih imperijalnih grupacija poput banaka Midland Bank, Barclays i slično. Do 1961. uloženi nagomilani u tih pet najvećih njujorških banaka iznosili su punih 75% svih uloga na širem području grada New Yorka, najjačem američkom gospodarskom području.⁴

Imena članova sve utjecajnijeg njujorškog Vijeća za inozemne odnose (CFR, Council on Foreign Relations) tokom 1950-ih godina bila su odraz te koncentracije financijske i privredne moći. Predsjednik Vijeća bio je odvjetnik s Wall Streeta John J. McCloy, koji je ujedno bio i predsjednik Chase Banke i bivši odvjetnik kompanije Rockefeller Standard Oil.

Dok je većina Amerikanaca samo naslućivala zlokozne posljedice te koncentracije privredne i financijske moći u rukama malog broja njujorških banaka, korporacija i s njima povezanih odvjetničkih firmi tokom ranih poslijeratnih godina, tj. 1950-ih, ta činjenica nije promakla njihovim rođacima u londonskom Cityju. Američko se društvo sve više preoblikovalo po uzoru na britansko "imperijalno carstvo", orijentirajući se na financije, kontrolu sirovina i kontrolu međunarodnih uslova trgovine, umjesto na tradicionalne američke temelje tehnološkog i industrijskog razvitka.

Mohammed Mossadegh preuzima anglo-američku naftnu kompaniju

1950-ih se godina činilo da Britanija gubi svoje brojne atribute carstva, ali se ona žilavo borila za novostvoreni poredak kolonijalnih privilegija. Umjesto velikoga ulaganja u održavanje prostranog formalnog carstva koje je dopiralo sve do Indije, preustrojila je svoje interese na daleko unosnije carstvo kontrole svjetske nafte i strateških sirovina, uz pomoć Sjedinjenih Država. Tako su Egipat i Sueski kanal, kroz koji se prevozila većina nafte sa Srednjeg istoka u Europu, postali zonama strateškog prioriteta, kao i održavanje britanskih interesa u naftom bogatim srednjoistočnim zemljama oko Zaljeva, osobito u Iranu, gdje je" britanska Vlada preko naftne kompanije Anglo-Iranian usprkos ratnim naporima i dalje u

okovima držala političku i gospodarsku sudbinu te zemlje.

Od već opisanih britanskih nastojanja, iz vremena Williama Knoxa d'Arcyja od 1901.-1902. godine, da stekne monopol nad perzijskom naftom, Britanija se borila kao lav da zavlada iranskim naftnim bogatstvima. Britanija je tokom Drugog svjetskog rata odigrala vrlo perfidnu ulogu, jer je pridobila Staljina da joj se pridruži u invaziji na Iran pod slabim izgovorom da prisutnost šačice njemačkih inženjera na neutralnom iranskom terenu predstavlja povod za rat. Mjesec dana nakon što su britanske i ruske snage okupirale Iran, u avgustu 1941., šah je abdicirao i predao vlast svom sinu Mohammedu Rezi Pahlaviju, koji je u tim okolnostima bio sklon prilagoditi se englesko-ruskoj okupaciji.

Britanske su okupacijske snage, kasnije upotpunjene manjim američkim kontingentom, mirno promatrale dok su njihovi ratni "saveznici" Rusi plijenili većinu zaliha hrane u sjevernoj zoni Irana koja je bila pod okupacijom sovjetskih snaga. Na desetke tisuća Iranaca umrlo je od gladi, dok je 100.000 ruskih i 70.000 britanskih i indijskih vojnika imalo prednost u opskrbi hranom. Pjegavi i trbušni tifus poprimili su epidemijske razmjere. Od vožnja raznih potrepština iz područja oko iranske željeznice, kojom su u Rusiju odvoženi proizvodi sa zemlje koju su Anglo-Amerikanci imali u zakupu, prouzročila je tokom oštre zime 1944./45. smrt tisuća ljudi zbog nedostatka nafte za ogrjev. Cijelo to vrijeme britanska je politika tako sistemski ponižavala iranske nacionalističke elemente i iransku Vladu, a u isto je vrijeme poticala najzaostaliye feudalne porive u unutrašnjosti zemlje.

U očajničkom pokušaju dobivanja pomoći od treće strane, iranska je Vlada zatražila pomoć od Amerike pa je jedan američki vojni časnik, general M. Norman Schwartzkopf (otac komandanta američkih snaga u Operaciji pustinjska oluja iz 1990./91.), 1942. godine otišao u Iran, gdje je tokom 6 godina, do 1948., obučavao iranske policijske snage. Kasnije se pokazalo da su Schwartzkopf i njegovi kontakti u iranskoj vojsci odigrali ključnu ulogu u operaciji svrgavanja iranskog nacionalističkog premijera Mossadegha u avgustu 1953.

Usprkos svečanoj izjavi s ratnodopske Teheranske konferencije, koju su potpisali Staljin, Churchill i Roosevelt i koja se odnosila na uspostavu iranskoga suvereniteta poslije rata, Rusija je zatražila pozamašnu isključivu koncesiju na naftu u sjevernom dijelu Irana uz granicu s Azerbejdžanom, a Engleska je zatražila daljnju koncesiju za Royal Dutch Shell, koji je

bio povezan s engleskom Vladom. Usred te otvorene ucjene tih zapravo okupacijskih snaga na iranskom teritoriju, iranski je nacionalistički vođa, dr. Mohammed Mossadegh, u decembru 1944. predložio Iranskom parlamentu zakon koji bi zabranjivao pregovore o nafti sa stranim zemljama.

Mossadegh je citirao uvodnik objavljen u Timesu 2. novembra 1944. koji je predlagao podjelu Irana poslije rata između triju sila: Engleske, Rusije i Sjedinjenih Država. Zakon je donesen, ali je izrijekom izostavio, za naknadno razmatranje, koncesiju kompanije Anglo-Iranian Oil u južnom dijelu Irana, tj. staru koncesiju d'Arcyja iz 1901.

Godine 1948., nakon jakih borbi, tokom kojih je iranski slučaj iznesen i u novoosnovanim Ujedinjenim narodima Iran je ipak uspio iznuditi povlačenje stranih trupa sa svoga tla. Ali su i zemlja i gospodarstvo još uvijek bili pod stvarnom vlašću britanske vlade posredstvom kompanije Anglo-Iranian Oil. Južni su predjeli Irana posjedovali najbogatija u to vrijeme poznata nalazišta nafte na cijelom svijetu, a ta su nalazišta bila pod kontrolom Britanaca, na temelju isključive koncesije dobivene nekoliko desetljeća ranije. Od 1919. godine britanski su službenici de facto vodili poslove na način da osiguraju taj važan monopol za Britaniju. Pojednost su iranskoga suvereniteta ostavljene po strani.

Međutim po svršetku Drugog svjetskog rata, u vrijeme kad su izbijali antikolonijalni pokreti na svim stranama, od Indije preko Afrike do Azije, Iran više nije htio tolerirati to oskvrnuće svoga nacionalnog suvereniteta. Krajem 1947. iranska je Vlada predložila kompaniji Anglo-Iranian Oil da poveća smiješno mali udio dobiti koji je ta kompanija davala iranskoj Vladi za eksploataciju nafte najunosniju na svijetu.

Iran je iznio primjer Venezuele, gdje su američke kompanije Standard Oila pristale plaćati Vladi Venezuele 50 prema 50%. Iran je shvatio da bi, u takvim uslovima, umjesto bijednih 36 miliona dolara godišnje za crpenje svog dragocjenog prirodnog bogatstva bio dobio 100 miliona dolara, što je u to vrijeme bila pozamašna svota. Kako su stvari tada stajale, Iran je izračunao da kompanija Anglo-Iranian i Britanci plaćaju ustvari tantijeme u ukupnom iznosu od 8% od svoga profita. Britanija je imala isključivu koncesiju na ogromno područje koje je obuhvaćalo 160.000 četvornih kilometara, a nije pristajala na tom području poduzeti značajnija nova istraživanja. Iran je izračunao da je kompanija Anglo-Iranian 1948. godine zaradila 320.000.000 dolara profita na 23 miliona tona proizvedene

iranske nafte, dok je Iranu platila 36.000.000 dolara. U svjetlu tih predočenih podataka iranska je Vlada predložila da se o prvotnoj koncesiji pregovara u duhu i načelu pravde i poštenja.⁵

Taj prijedlog nije davao povoda za slavlje. Radio BBC počeo je odašiljati lažna izvješća u namjeri da dovede u neugodan položaj iransku Vladu, optužujući ministra vanjskih poslova da je on, tj. Esfandiari, pristao dati sramotne koncesije britanskom ministru vanjskih poslova Ernestu Bevinu u zamjenu za izmjene u iranskom Ustavu. Bila je to samo početna reakcija.

Pregovori oko izmjene sporazuma s kompanijom Anglo-Iranian vukli su se do 1949. bez znatnih ustupaka s britanske strane. Njihova je strategija bila zavlaci i otegni, a u isto vrijeme neprestano nastoj oslabiti iransku Vladu. Ali, na iranskim su parlamentarnim izborima 1949. Dr. Mossadegh i njegova mala stranka Narodna fronta temeljili svoju kampanju na pitanju pregovora oko nafte. Narodna je fronta osvojila šest mjesta u novom parlamentu i u decembru te godine Mossadegh je imenovan predsjednikom Parlamentarnog odbora za naftu. Iran je bio zatražio raspodjelu dobiti na osnovi 50:50%, kao i iransko sudjelovanje u upravljanju kompanijom Anglo-Iranian Oil. Britanci su i dalje odbijali udovoljiti barem polovici iranskih zahtjeva, a jedna je vlada za drugom padala zbog toga spornog iranskog pitanja do 1951. godine, kad je Mohammed Mossadegh postao premijerom. Uslijedila je propaganda iz raznih krugova Washingtona i Londona. Suprotno njihovim tvrdnjama, Mossadegh nije bio pobornik komunista Tudeha ni Rusije niti ikakvih divljih ekstremista, nego gorljivi iranski patriot i zakleti neprijatelj Sovjetske Rusije, bez obzira na njegove druge moguće nedostatke.

Dana 15. marta 1951. iranski je Parlament, Majlis, prihvatio prijedlog Mossadeghova Odbora da se, uz poštenu odštetu, nacionalizira kompanija Anglo-Iranian Oil. Majlis je odobrio konačni plan nacionalizacije dan prije nego što je Mossadegh postao premijerom, 28. aprila 1951.

U britanskim je očima Iran počinio neoprostiv grijeh. Djelovao je radi zaštite svojih nacionalnih interesa a ne britanskih. Britanija je hitno zaprijetila odmazdom i u roku od nekoliko dana britanske su pomorske snage stigle blizu Abadana. Tu je izišla na vidjelo britanska hipokrizija. Ranije je britansko Ministarstvo vanjskih poslova odbilo posredovati u pregovorima između kompanije Anglo-Iranian Oil i Irana, izjavljujući da se neće miješati u poslove "privatne kompanije", usprkos činjenici da

je Vlada britanskog Veličanstva držala 53% dionica Anglo-Iranian Oila. Kad je Iran nacionalizirao Anglo-Iranian Oil, "britanska Vlada nije samo ušla u pregovore između Irana i te kompanije, nego je i svoje zahtjeve poduprla slanjem flote Kraljevske mornarice u iranske vode i zaprijetila da će padobranci okupirati Abadan radi navodne zaštite britanskih interesa". Abadan je bio sjedište najveće rafinerije nafte na svijetu, koja je pripadala kompaniji Anglo-Iranian Oil.⁶

Tokom 28 mjeseci Mossadeghove vlade Britanci su u svom djelovanju nailazili na ogromnu prepreku. Iran je imao potpuna zakonska prava nacionalizirati neku kompaniju na svom teritoriju ako nudi pravednu naknadu, što je Mossadeghova Vlada i ponudila. Štoviše, Iran je jamčio opskrbu Britanije jednakom količinom nafte kao i prije nacionalizacije.

Također je ponudio zadržati zaposlene britanske državljane u kompaniji Anglo-Iranian.

U septembru 1951. Britanija je objavila potpune privredne sankcije protiv Irana, kao i zamrzavanje svih iranskih sredstava izvan iranskih obalnih voda; u Basrah u Iraku, koji je bio pod britanskom kontrolom, blizu abadanske rafinerije, odaslane su kopnene i zračne snage. Britanskom su se embargu pridružile sve veće anglo-američke naftne kompanije. Odgovor Londona i Washingtona na polaganje prava na nacionalni suverenitet od strane zemalja u razvoju, jer se to kosilo s njihovim interesima, bilo je gospodarsko gušenje tih zemalja. Britanska je tajna služba podmićivala doušnike unutar iranske središnje banke, Banke Melli, i službenike drugih Vladinih institucija kako bi dobivala permanentna precizna i detaljna izvješća o učinku njihovih gospodarskih sankcija prema toj zemlji.

Anglo-američke su naftne kompanije upozoravale moguće kupce nacionalizirane kompanije Iranian Oil da će imati posla sa zakonom stoga što još nije bio potpisan sporazum o odšteti između kompanije Anglo-Iranian Oil i Irana. Taj je zakučasti pravni argument pokrivao strategiju koja je bila sama sebi ciljem. Kompanija Anglo-Iranian Oil i Britanci odbili su potpisati bilo kakav sporazum o naknadi štete. U međuvremenu, kako su mjeseci prolazili, embargo je nagrizaio krhko iransko gospodarstvo pa su se namnožile privredne poteškoće koje su pogodile Mossadeghov režim. Glavni je izvor iranskih prihoda od izvoza, nafta, od 400 miliona dolara 1950. godine pao na manje od 2 miliona dolara u junu 1951., a Mossadegh je pao u avgustu 1953.

U septembru 1951. Mossadegh je lično otputovao u Sjedinjene Države i obratio se Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda, koje je bojažljivo izglasalo odgodu problema, nakon čega je otputovao u Washington i uzaludno pokušao pridobiti potporu Amerike za položaj svoje zemlje. Najveća politička greška koju je Mossadegh napravio je ta što nije shvatio važnost kao čelik čvrstih odnosa anglo-američkoga kartela sazdanih oko vitalnog pitanja strateške kontrole zaliha nafte. Američki je “posrednik”, W. Averill Harriman, prethodno posjetio Iran, a njegova se delegacija sastojala isključivo od osoba povezanih s interesima velikih naftaša, među kojima je bio i ekonomist Ministarstva vanjskih poslova Walter Levy. Harriman je preporučio Irancima da prihvate “ponudu” Britanaca. Kad je Mossadegh bio u Washingtonu, jedino što je čuo od strane Ministarstva vanjskih poslova bio je prijedlog da Iran imenuje kompaniju Royal Dutch Shell kompanijom koja će u ime Irana voditi poslove glede nafte.

Kad je slučaj na inzistiranje Britanaca došao na Svjetski sud, Mossadegh, koji je i sam bio stekao obrazovanje na području prava, u Belgiji i Švicarskoj, uspješno je branio svoju zemlju pa je Sud osporio nadležnost Britanije i 22. jula 1952. predmet vratio u nadležnost iranskog sudstva.

Komentirajući tu situaciju u oktobru 1952., novinar njujorškog lista Herald Tribune Ned Russel ispravno je zaključio da ima malo ili nimalo poglavara malih naroda s Mossadeghovou odvažnosti, koji bi, dok im zemlja trpi ogromnu finansijsku i gospodarsku blokadu nametnutu od strane Britanije i u zadnje vrijeme od Sjedinjenih Država, bili u stanju reći “NE” Trumanu i Churchill. Russel je primijetio da je Churchillov plan bio da “zbije redove između Sjedinjenih Država i Britanije protiv dr. Mossadegha”.

Godine 1953. anglo-američke tajne službe imale su pripravno rješenje. U svibnju te godine novi je američki predsjednik Dwight Eisenhower odbio Mossadeghov zahtjev za ekonomsku pomoć Iranu, slijedom savjeta svog ministra vanjskih poslova Johna Fostera Dullesa i direktora CIA-e Allena Dullesa. 10. avgusta direktor CIA-e Allen Dulles sastao se s američkim ambasadorom u Teheranu, Loyem Hendersonom, i s šahovom sestrom u Švicarskoj. U isto vrijeme, u avgustu 1953., nakon petogodišnjeg izbivanja, general Norman Schwartzkopf stariji stigao je u Teheran da posjeti “stare prijatelje”. Imao je bliske odnose sa šahom i ključnim generalima iranske vojske, koje je nekad obučavao i kojima je obećavao moć u slučaju uspješnoga vojnog udara protiv Mossadegha.

Uz pomoć rojalističkih elemenata u iranskim vojnim snagama, britanska i američka tajna služba inscenirale su vojni udar i iznudile Mossadeghovo uhićenje. Mossadeghov je utjecaj bio ozbiljno poljuljan dvogodišnjim anglo-američkim neprekidnim gospodarskim ratom protiv Irana i podrivanjem iranske Vlade. Britanska je tajna služba uspjela uvjeriti direktora američke CIA-e Allena Dullesa i njegova brata, ministra vanjskih poslova Johna Forstera Dullesa, koji je potom uvjerio Eisenhowera da je rušenje Mossadegha neminovno.

CIA je u potpunosti surađivala s britanskom tajnom službom SIS u rušenju Mohammeda Mossadegha u operaciji pod tajnim nazivom Operacija AJAX. Mladi je šah Reza Pahlavi, uz anglo-američku potporu, naslijedio Mossadegha. Kad se šah vratio u Iran privredne su sankcije ukinute. Angloamerički naftni interesi su pobijedili i pokazali što su u poslijeratnom vremenu bili u stanju učiniti bilo kome tko bi se usudio dovesti u pitanje njihovu moć. Da ironija bude veća, ti će isti interesi srušiti i šaha oko 25 godina kasnije.⁷

Razdoblje hladnoga rata između Sjedinjenih Država i Sovjetskog Saveza pružilo je izvrsnu priliku britanskoj i američkoj tajnoj službi. Svaku veću prepreku svojim značajnijim političkim ciljevima zgodno bi prikazali kao komunističku ili "sklonu komunizmu". A to je bilo najlakše primijeniti u borbi protiv slabo poznatih vođa zemalja u razvoju ili novooslobođenih bivših kolonija. Tu su taktiku i London i Washington jako često primjenjivali u desetljećima poslije Drugog svjetskog rata. Zahvaljujući toj taktici u zapadnim je zemljama Mohammed Mossadegh postao poznat kao neodgovorni divlji radikal koji je surađivao s komunistima protiv temeljne strateške sigurnosti zapadnih zemalja.

Pokušaj Italije da se osamostali u pogledu nafte i razvitka

Jedna je europska kompanija izrazila interes za kupnju nafte od Mossadeghove nacionalizirane naftne kompanije. Bila je to Italija. Točnije, bio je to utemeljitelj novoga talijanskog državnog poduzetništva, koji je kasnije prouzročio velike glavobolje anglo-američkom naftnom kartelu, Enrico Mattei.

Enrico Mattei je bio čovjek koji je imao "Entschlossenheit" (odlučnost) u klasičnom pruskom smislu te riječi. Bio je vođa najveće nekomunističke organizacije Pokreta otpora u Italiji za vrijeme Drugog svjetskog rata. Kad

je Alcide de Gasperi osnovao kršćansko-demokratsku Vladu 1945. godine, imenovao je Matteia direktorom oronulog naftnog poduzeća za sjeverni dio Italije, koje je bilo osnovano dva desetljeća ranije i zvalo se Azienda Generale Italiana Petroli ili AGIP.

Usprkos činjenici da su Talijani 1943. promijenili stranu, zemlja je bila u ruševinama nakon dvogodišnjeg rata sa Saveznicima i savezničkog bombardiranja talijanskog poluotoka i nakon više od dva desetljeća Mussolinijeva fašističkoga režima. Godine 1945. talijanski je bruto nacionalni proizvod bio tek na razini iz 1911., a u odnosu na 1938. godinu realno je pao za 40%. Velik porast stanovništva, usprkos ratnim gubicima, bio je rezultat povratka Talijana iz izgubljenih kolonija. Prijetila je glad, a životni je standard bio zastrašujuće nizak.

U tim se okolnostima Enrico Mattei latio posla oko stvaranja domaćih izvora energije kako bi počela obnova poslijeratnog talijanskog gospodarstva. Usprkos činjenici što je imao mandat pripremiti AGIP za privatizaciju što je brže moguće, Mattei se dao na posao pronalazjenja nafte i plina. Poduzeo je jaka istraživanja u podzemlju Nizine Po na sjeveru Italije pa je uslijedilo otkriće niza značajnih nalazišta, najprije 1946. blizu Caiaga, potom veliko otkriće južno od Cremona u Cortemaggiore 1949., gdje je pronađen ne samo prirodni plin nego i prva nafta u Italiji. Nakon tih je pronalazaka Mattei dobio *carte blanche* za daljnji napredak svojega poduzeća i postao je direktorom cijeloga AGIP-a.

Odupro se naporima ljubomornih američkih naftnih magnata da kooptiraju toga novog suparnika na talijanskom tržištu. Mattei je bio čvrst talijanski nacionalist, odlučan izgraditi samodostatno talijansko gospodarstvo. Najveći je problem deficita u poslijeratnoj platnoj bilanci Italije bilo namicanje dragocjenih zaliha dolara za plaćanje uvozne nafte američkim i britanskim naftnim magnatima. Mattei se tako hrabro uhvatio u koštac s tim problemom da je probio nekoliko velikih prepreka. Izgrađena je plinovodna mreža dugačka 4.000 kilometara za dovod prirodnoga plina iz Cortemaggiorea u industrijske gradove Milano i Torino. Prihod od novih nalazišta plina koristio se za financiranje daljnje izgradnje industrijske infrastrukture AGIP-a po cijelom industrijskom sjeveru Italije.

Upravo je Mattei, govoreći o bezobzirnoj kartelizaciji svjetskog tržišta nafte, skovao izraz "Sette Sorelle", tj. Sedam sestara, koji se odnosio na sedam anglo-američkih kompanija koje su vladale svijetom nafte 1950-ih

godina. Mattei je čvrsto odlučio da Italija neće biti podređena moći Sedam sestara, koje je s pravom optužio da namjerno vode politiku ograničavanja proizvodnje nafte na cijelome svijetu radi održavanja najviših mogućih cijena nafte za svoje kompanije i da prodaju svoju sirovu naftu naftom siromašnoj Europi po cijeni podešenoj tako da održe svoju skupu cijenu proizvodnje nafte u kontinentalnom dijelu Sjedinjenih Država. Mattei je nastojao osigurati najveću moguću proizvodnju i opskrbu po najnižoj mogućoj cijeni. Suvišno je napominjati da je ubrzo došao u oštar sukob s tih sedam moćnih kompanija i njihovim prijateljima u vladama tih zemalja.

U februaru 1953. Mattei je s uspjehom lobirao da se donese jedan novi zakon po kojemu je osnovan središnji poluautonoman državni holding za energiju, Ente Nazionale Idrocarburi ili ENI, kako je kasnije nazvan. ENI, čiji je Mattei bio predsjednik-utemeljitelj, obuhvatio je i AGIP za područje nafte, plina i prerade, kao i pomoćno poduzeće za plinovode i naftovode SNAM, a uskoro je počeo graditi i tankere i mrežu benzinskih postaja po cijeloj Italiji, koje su kvalitetom i uslugom premašivale postaje Essa i Shella jer su to bile prve postaje koje su uvele moderne restorane i druge prateće uslužne djelatnosti. Uz primjenu iste razvojne formule koju je ranije primijenio za AGIP, Mattei je prihod od ENI-a investirao u gradnju tvornica za preradu nafte, jednog divovskog hemijskog postrojenja, jedne tvornice za proizvodnju sintetičke gume koja je kao sirovinu koristila prirodni plin ENI-a, kao i popratnu tvornicu za izgradnju velikih postrojenja, koja je sagradila sve ENI-eve tvornice za preradu nafte i s njima povezanu infrastrukturu; također je izgradio flotu tankera za prijevoz nafte koji su dovozili sirovu naftu iz inozemstva za ENI, bez ovisnosti o anglo-američkom monopolu na polju brodarstva.

Godine 1958. ENI je samo od prodaje talijanskog prirodnog plina imao ukupan godišnji prihod veći od 75.000.000 dolara. Bila je to čista ušteda, jer bi se u protivnom dragocjene talijanske zalihe dolara morale potrošiti na uvoz nafte i uglja. Vjerojatno ni jedna druga osoba nije postigla više od Matteia u 15 poslijeratnih godina na polju razvitka industrije u Italiji.⁸

Već 1954. američko je Ambasada u Rimu postalo vidljivo uznemireno zbog djelatnosti Enrica Matteia. "Po prvi put u gospodarskoj historiji Italije", kaže se u jednom memorandumu koji je američko Ambasada uputilo u Washington, "jedno se državno poduzeće našlo u jedinstvenom položaju da je financijski solventno, uspješno vođeno i nije odgovorno

nikome osim svom direktoru”.⁹

Matteiev odvažni razvojni poticaj

Ali, ako su Matteievi napori da osigura energetske neovisnost Italije živcirali Sedam sestara i anglo-američke interese koji su stajali iza njih, njegovi su rastući napori da osigura nezavisnu opskrbu sirovom naftom iz inozemstva pretvorili to živciranje u bjesomučnu mržnju prema tom talijanskom industrijalcu. Poglavitito kad su Anglo-Amerikanci saznali kakve ugovore Mattei kani potpisati, osobito sa zemljama u razvoju.

Kad je iranski šah doveden na vlast, nakon što je uz potporu britanske i američke tajne službe srušen Mossadegh, šah nije kanio u potpunosti odbaciti ono što je uradio poraženi premijer Mossadegh. Kompanija National Iranian Oil (NIOC) trebala je i dalje ostati državnim poduzećem koje će kontrolirati sve podzemne zalihe nafte i plina. U aprilu 1954., niti godinu dana nakon državnoga udara, anglo-američke su kompanije, kojima se pridružila i francuska “sestrica”, državna kompanija CFP, ušle u pregovore s iranskom Vladom i NIOC-om s ciljem da postignu sporazum o 25-godišnjem sudjelovanju u eksploataciji nafte na iranskom teritoriju veličine 160.000 četvornih kilometara.

Kompanija Anglo-Iranian Oil, koja je te godine promijenila ime u British Petroleum, dobila je lavovski dio svoje stare d’Arcyjeve koncesije, odnosno 40%. Royal Dutch Shell je dobio drugi po veličini udio, odnosno 14%, što je britanskim kompanijama dalo većinu od 54% od ukupne proizvodnje iranske nafte na tom području. Daljnjih 40% podijelila je između sebe šačica odabranih “neovisnih” američkih kompanija, koje su pripadale grupaciji staroga koncerna Standard Rockefeller. Francuski kompanija CFP dobila je 6%. Mattei se obratio kompanijama Sedam sestara da razmotre i mali udio ENI-a u iranskim koncesijama i naišao je na, kako je kasnije rekao, “ponižavajuće” odbijanje od Anglo-Amerikanaca.

Mattei se nije dao zbuniti pa je 1955., godinu dana prije nego što je i sama Britanija doživjela poniženje na Suez, ušao u uspješne pregovore s novim egipatskim nacionalističkim vodom Gamalom Abdelom Nasserom. ENI je uspio dobiti udio u koncesiji za izgradnju postrojenja za eksploataciju nafte na egipatskom poluotoku Sinaju, koji je do 1961. narastao na značajnih 2,5 miliona tona sirove nafte godišnje, od čega se veliki dio prerađivao u ENI-evim tvornicama za preradu nafte radi

zadovoljavanja naglo rastuće potražnje benzina u Italiji, a sve se to nije moralo plaćati teško dostupnim američkim dolarima.

Ali Matteieva se prava prijetnja velikim američkim naftnim kompanijama pojavila u Iranu 1957. Mattei je počeo pregovarati sa šahom u proljeće 1957. o jednom sporazumu bez presedana. Po tom je sporazumu National Iranian Oil Company trebala postati partner ENI-u u ugovoru po kojemu bi Iran dobivao 75% ukupne zarade a ENI 25%, putem novoga zajedničkog poduzeća, Societe Irano-Italienne des Petroles (SIRIP), koje je imalo 25-godišnje isključivo pravo na istraživanje i eksploataciju nafte na nekih 14.000 četvornih kilometara s izgledima velikih nalazišta, na području Irana koje nije bilo nikome dodijeljeno. Jedan je stariji britanski dužnosnik u to vrijeme izjavio: "Talijani su odlučili na ovaj ili onaj način ugurati se u naftu Srednjeg Istoka".

Gledište je u Washingtonu i Londonu bilo uglavnom jednako gledištima kompanija Sedam sestara. Matteijeve će revolucionarne inicijative, ako im se dopusti sloboda, poremetiti cijeli globalni svjetski naftni poredak. Standardni je sporazum velikih američkih i britanskih kompanija sa zemljama u razvoju u pogledu nafte bio 50:50%, s ugrađenim obilnim maržama smanjenja zarade na ime manipulativnih troškova. Sedam sestara se bojalo da će, ako Matteiu "dopuste ulazak u klub", belgijske i njemačke i druge kompanije isto tako tražiti pravedan udio u naftnim bogatstvima. Tako su američka i britanska Vlada uložile protest šahovoj Vladi protiv pripremanog ugovora s Matteiem.

To ipak nije urodilo plodom. U avgustu 1957. Mattei i Iranci potpisali su svoj revolucionarni sporazum. Govoreći o veličine svoga novoga ugovora, Mattei je iznio svoje gledište da će "Srednji istok sada biti Srednji zapad industrijske Europe", čime je dao naslutiti svoju namjeru da će i za zemlje Zapadne Europe taj naftni sporazum biti prvi korak u pravcu ulaganja u izgradnju znatne industrijske infrastrukture na Srednjem istoku.

U martu 1961. prvi je ENI-ev tanker, "Cortemaggiore", uplovio u talijansku luku Bari noseći prve plodove novoga partnerstva s Iranom, 18.000 tona sirove nafte iz Perzijskog zaljeva. Mattei je preko zajedničkog poduzeća SIRIP bio napravio nekoliko pionirskih pothvata uspješnoga podvodnog naftnog istraživanja.

U Italiji, Mattei je nastavio pritisak na kompanije Sedam sestara, preko politike progresivnog smanjenja cijena za potrošače na talijanskim

benzinskim postajama, a ujedno je privolio talijansku Vladu da snizi jako visoke trošarine na benzin. Kao izravna posljedica te politike, koju su anglo-američke kompanije morale nevoljko prihvatiti, cijene su goriva u Italiji pale za 25% između 1959. i 1961. godine. Tome se čimbeniku pripisuje osjetna pomoć prvom stvarnome poslijeratnom gospodarskom preporodu Italije.

Izvan Italije, Mattei je i dalje slijedio aktivnu politiku nalaženja onih predjela koje su anglo-američke kompanije namjerno zapostavljale kao "premalene" da bi privukle pozornost. ENI i Mattei lično odlazili su u novostvorene nezavisne afričke i azijske države i razgovarali o mogućnostima kakve nitko u to vrijeme nije nudio tim zaboravljenim bivšim kolonijama.

Mattei će, rekao je, u datoj zemlji graditi lokalne tvornice za preradu nafte, koje će biti u vlasništvu tih zemalja. To je prekidalo željeznu kontrolu Sedam sestara nad puno unosnijem završnom poslu oko prerade nafte. Zemlja izvoznica neće više biti samo primitivni izvor sirovine, nego će početi razvijati osnovu za vlastitu modernu industriju od dohotka od svog mineralnog bogatstva. Zauzvrat će ENI dobiti zajamčenu zaradu na svoj kapital uložen u toj zemlji, osigurat će ekskluzivne ugovore za projektiranje i izgradnju postrojenja za preradu nafte i imat će ekskluzivno pravo prodaje te nafte na svjetskom tržištu.

Ali, u oktobru 1960. godine Enrico Mattei je zapalio pravi fitilj u Bijeloj kući i u ulici Downing broj 10, kao i u sjedištima kompanija Sedam sestara. Vodeći je talijanski antikomunistički vođa Pokreta otpora, dugogodišnji kršćanski demokrat Enrico Mattei, otišao u Moskvu. Opet su Moskva i ogromna ruska naftna bogatstva postali žarištem pregovora u Europi, kao u Rapallu 1920-ih godina. I opet su se Anglo-Amerikanci smrtno suprotstavili uspjehu tih pregovora.

Od 1958. godine ENI je sklopio ugovor za kupnju male količine sirove nafte od Sovjetskog Saveza, manje od 1 miliona tona godišnje. Ali je na Zapadu procurila vijest da se u Moskvi vode pregovori o daleko ambicioznijem projektu između Matteia i sovjetskog ministra za vanjsku trgovinu Patoličova. 11. oktobra 1958. Mattei je potpisao sporazum po kojemu će ENI, u zamjenu za zajamčenu sovjetsku isporuku od 2,4 miliona tona nafte godišnje, za razdoblje od pet godina, osigurati značajno povećanu sposobnost sovjetskog izvoza nafte na Zapad. Nafta se neće plaćati u gotovini nego u naturi, u obliku isporuke naftnih cijevi velikog

promjera. To će omogućiti izgradnju ogromne mreže naftovoda kojim će sovjetska nafta stizati iz predjela Volge i Urala do Čehoslovačke, Poljske i Mađarske. Kad bude završen, tim će naftovodom stizati godišnje nekih 15 miliona tona sovjetske nafte u Istočnu Europu, gdje se trebala zamjenjivati za industrijsku robu i prehrambene proizvode za SSSR. U to je vrijeme SSSR imao očajničku potrebu za naftnim cijevima velikog promjera, a nije imao industrijskih kapaciteta za proizvodnju cijevi onakve veličine i kapaciteta kakve su mu bile potrebne.

ENI je osigurao potporu talijanske Vlade pa je državna tvornica Finsider Group dobila narudžbu za izgradnju čeličane u Tarantu, s kapacitetom dovoljnim za isporuku 2 miliona tona cijevi širokog promjera godišnje. Tvornica je u Tarantu na brzinu izgrađena i u septembru 1962. počela je proizvoditi cijevi za sovjetsko tržište.

Italija je dobila mogućnost kupnje sirove nafte od Sovjetskog Saveza po cijeni od 1 dolara po barelu, s franko isporukom na Crno more, u usporedbi s cijenom u Kuvajtu od 1,59 dolara po barelu za naftu plus 0,69 dolara po barelu za troškove prijevoza, a za Sjedinjene Države početkom 1960-ih godina cijena je nafte slične kvalitete bila 2,75 dolara po barelu. Kad se tome doda ogroman broj novih radnih mjesta u talijanskoj industriji čelika i hemijskih proizvoda, malo se ljudi u Italiji obaziralo na optužbe iznesene u nekim američkim i britanskim medijima da je Mattei “kriptokomunist” ili da je, u najboljem slučaju, postao “stalni suputnik” Moskvi.¹⁰

Mjesec dana nakon što su Finsiderova postrojenja počela izbacivati čelik za sovjetske naftovode, 27. oktobra 1962., u okolnostima koje do današnjega dana podgrijavaju nagađanja i optužbe na račun namjerne sabotaže, privatni se zrakoplov kojim je Enrico Mattei poletio sa Sicilije srušio na putu za Milano. Svo troje putnika je poginulo.

Mattei je tada bio na vrhuncu svoje poslovne moći, u dobi od 56 godina. Thomas Karamessines, direktor Odjela CIA-e u Rimu u to vrijeme, iznenada je nakon toga napustio Rim bez objašnjenja. Kasnije je bio ključna osoba u organiziranju državnog udara protiv Salvadorea Allendea u Čileu. Možda je to bila tek slučajnost, ali je u vrijeme Matteijeve sumnjive pogibije direktor CIA-e John McCone držao više od milijun dolara vrijednosti u dionicama Standard Oila iz Kalifornije (Chevrons). Američka Vlada nikad nije učinila dostupnim javnosti temeljito izvješće koje je napisao Karamessines, s nadnevkom 28. oktobra 1962., o ubojstvu Matteia. Kao razlog za držanje toga dokumenta u tajnosti Washington

navodi “stvari koje se tiču državne sigurnosti”.

Prije svoje smrti Mattei je uspio osigurati izgradnju prvoga talijanskog pokusnog reaktora za nuklearnu energiju i osnovao još jednu podružnicu ENI-a, nazvanu ENEL, tj. državno poduzeće za električnu energiju za izgradnju talijanske električne mreže, a već je imao u vidu ambiciozne planove za nuklearnu energiju. Nadalje, osim njegovih sporazuma s Iranom, Egiptom i Sovjetskim Savezom u pogledu opskrbe naftom, slične je razvojne sporazume bio potpisao i s Marokom, Sudanom, Tanzanijom, Ganom, Indijom i Argentinom.

Donoseći vijest o Matteinoj smrti, londonski je Economist, tjednik britanskog financijskog ustroja osnovan da otvori put opozivu Zakona o žitu 1840-ih godina, koji je bio u vlasništvu trusta lorda Cawdraya iz Royal Dutch Shella, donio sljedeći komentar u uvodniku: “Još će se dugo vremena voditi žučljiva rasprava o tome koliko je Enrico Mattei bio velik i zlokoban čovjek: smjestite ga negdje između Deterdinga (iz Royal Dutch Shella) i Kreugera (Ivara Kreugera, švedskog financijera koji je umro 1931. godine također u sumnjivim okolnostima). Ali, teško je zamisliti bilo kojeg drugog čovjeka na svjetskom tržištu nafte ili u Italiji, a to su područja na kojima je Mattei ostavio najviše traga, čiji bi nagli odlazak

sa scene bio jednako tako važan za oba područja”. New York Times ga je nazvao “najvažnijom osobom u Italiji” koja je, više od bilo kojeg drugog pojedinca, bila zaslužna za poslijeratno “talijansko gospodarsko čudo.”¹¹

U vrijeme pogibije Mattei se spremao sastati s predsjednikom Sjedinjenih Država, Johnom F. Kennedijem, koji je u to vrijeme pritiskao američke naftne kompanije da postignu neku vrstu detanta s Matteiem. Planirani se razgovor između Kennedyja i Matteia nije ostvario. Čovjek može samo nagađati o njegovim mogućim posljedicama. Umjesto toga, za malo više od godinu dana i sam je Kennedy ubijen, a trag tog krvoprolića također vodi do vrata američke tajne službe, kroz složenu mrežu organiziranih zločinačkih prekidača.

Bilješke:

1. Državni arhiv Sjedinjenih Američkih Država, 890F.24/20: “Memorandum of Alling to A. A. Berle and Secretary of State Dean Acheson” (Allingov memorandum upućen A. A. Berleu i ministru vanjskih poslova Deanu Achesonu), 14. decembra 1942.

2. “ECA and MSA Relations with International Oil Companies Concerning Petroleum Prices”

(Odnosi ECA i MSA s međunarodnim naftnim kompanijama po pitanju cijena nafte), Odbor američkog Senata za malu privredu (U.S. Senate Select Committee on Small Business), 82. Kongres, 2. sjednica, 1952.

3. Painter, David S.: "Oil and the Marshal Plan" (Nafta i Marshalov plan), *Business History Review*, Broj 58 (jesen 1984.), Harvard University.

4. De Cecco, Marcello: "International Financial Markets and U. S. Domestic Policy Since 1945", *International Affairs*, januara 1976., tom 52, 1, London.

5. Fatemi Nasrollah S.: "Oil Diplomacy: Powderkeg in Iran", Whittier Books, Inc., New York, 1954.

6. *Ibid.*, str. 342

7. Zabih, Sepehr: "The Mossadegh Era", Lake View Press, Chicago, 1982.

8. Joesten, Joachim: "Imachte im Wettstreit", Verlag August Lutzeyer, Baden-Baden, 1963.

9 Državni arhiv Sjedinjenih Američkih Država, Ministarstvo vanjskih poslova, memorandum o "Enrico Mattei and the ENI", 16. decembra 1954., NA RG 59, 865.2553/12-1654.

10. Joesten, Joachim: *Op. Cit.*, str. 108-112.

11. *The Economist*: "ENI Minus Mattei", 5. novembra 1962., str. 499.

Kriza funte i prijetnja Adenauer - De Gaulle

Kontinentalna Europa izlazi iz ruševina rata

Krajem 1950-ih godina ljudima se počela vraćati nada u bolji život nakon gotovo tri desetljeća, barem većini Zapadnih Europljana, kao i narodima onih država koje su težile boljitku, a koje se u ono vrijeme još zvalo "zemljama u razvoju", odnosno narodima južne polutke.

Godine 1957., potpisivanjem Rimskog sporazuma, osnovan je novi oblik privredne suradnje, Europska ekonomska zajednica, u čijem su središtu bile Francuska, Zapadna Njemačka i Italija. Po tom je sporazumu u januaru 1959. rođena Europska ekonomska zajednica. Savezna Republika Njemačka počela se oporavljati od strahota rata i bila je na putu izgradnje najjačih industrijskih kapaciteta u Europi. U Francuskoj se 1958. na vlast vratio general Charles de Gaulle i otpočeo snažan program izgradnje moderne infrastrukture, unapređenja uništene francuske industrije i poljoprivrede i uspostave monetarne stabilnosti na temelju hitnog plana obnove koji je izradio njegov savjetnik za privredu Jacques Rueff. Krajem 1950-ih godina Italija je već ubirala plodove gospodarskog prosperiteta, što je uvelike bilo posljedicom pothvata što ga je zahuktao direktor ENI-a Enrico Mattei.

Zapravo, tokom prva dva desetljeća nakon završetka Drugog svjetskog rata nekomunistička su gospodarstva Europe i mnogih zemalja u razvoju iskusila dotad nezabilježen razvitak industrije i poljoprivrede. Industrijska je proizvodnja u zemljama kontinentalne Europe početkom 1960-ih godina rasla po zdravoj stopi od 5% godišnje. Ukupna je svjetska trgovina stagnirala u desetljeću nakon 1938. godine. Kasnije, između 1948. i 1963., u relativnim se omjerima povećala za 250%, a tome se napretku nije nazirao kraj. Godine 1957. po prvi put u historiji svjetska je trgovina industrijskih proizvoda premašila trgovinu primarnih dobara, hrane i sirovina.

Pokretačka je snaga tog napretka bila brzo rastuća trgovina među

zemljama Europske ekonomske zajednice. Godine 1953. zemlje su te ekonomske zajednice imale udio od 19% u svjetskom izvozu; do 1960. godine premašile su izvoz Sjedinjenih Američkih Država, u relativnom i apsolutnom omjeru, s udjelom od 26% u ukupnom svjetskom izvozu, čija je vrijednost iznosila oko 30 milijardi dolara.

Zapadnoeuropske su investicije u čeličane, izgradnju infrastrukture autoputova i električnih mreža, modernizaciju luka velikih gradova poput Hamburga, Rotterdama i drugih velikih lučkih gradova, stvorile temelje zadivljujućem razvitku privredne produktivnosti Zapadne Europe. Mjerena na osnovi proizvodnje po satu rada industrijske radne snage, proizvodnost je rada u kontinentalnom dijelu Zapadne Europe od 1950-ih do u 1960-e godine rasla po zdravoj stopi od 7% godišnje, što je bilo punih jedan i pol puta brže od porasta proizvodnosti rada u Sjedinjenim Državama u tom razdoblju.¹

Tokom toga ogromnog porasta industrije i trgovine u kontinentalnoj Europi, počevši od 1950-ih godina značajno su rasli i trgovinski odnosi Europe sa zemljama u razvoju, sto je dovelo do industrijskog razvitka u mnogim zemljama u razvoju koji je bio brži nego u bilo kojem razdoblju u ovome stoljeću. Pokazatelj toga procesa razvoja bio je porast udjela zemalja u razvoju u svjetskoj industrijskoj proizvodnji, koja je sa 6,5% ukupnog proizvoda iz 1953. godine dosegla razinu od 9% u 1963. godini, što je bio porast od 50% tokom jednog desetljeća u relativnim omjerima, a daleko veći porast u apsolutnim omjerima rezultata proizvodnje.²

Kad se 1958. godine De Gaulle vratio na vlast, taj je događaj dao jedan novi jaki politički glas gospodarski sve jačem kontinentalnom dijelu Europe. De Gaulle, kao iskusna vojna i politička figura, nije imao nikakvih iluzija u pogledu konačnih britanskih ciljeva u Europi, a na američke poslijeratne ciljeve sve je više gledao kao na ciljeve koji su opasno sličili britanskim ciljevima. Kad je preuzeo mjesto predsjednika 1958. godine, poduzeo je niz neplodnih susreta s predsjednikom Eisenhowerom, predlažući temeljitu reformu strukture NATO pakta s ciljem da Francuska, između ostaloga, dobije pravo veta na upotrebu nuklearnog oružja. U septembru 1959. general De Gaulle je u jednom pismu izrazio svoju zabrinutost američkom predsjedniku: "Tokom dvaju svjetskih ratova Amerika je bila francuska saveznica i Francuska nije zaboravila što duguje američkoj pomoći. Ali, nije zaboravila ni to da je za vrijeme Prvog svjetskog rata ta pomoć stigla tek nakon tri duge godine francuske borbe koje su za

Francusku bile skoro smrtonosne i da je u Drugom svjetskom ratu bila skoro slomljena kad ste vi intervenirali... Znam, kao sto i vi sami znate, što je država, sa svojom geografijom, svojim interesima, svojim političkim sistemom, svojim javnim mišljenjem, svojim strastima, svojim strahovima, svojim greškama. Država može pomoći nekoj drugoj državi, ali se ne može s njom poistovjetiti. Upravo zbog toga, iako ostajem vjeran našem savezu, ne mogu prihvatiti ulazak Francuske u NATO.”³

Kad se Washington oglušio na francuske prijedloge, De Gaulle je poduzeo stvaranje nezavisne francuske nuklearne sile “force de frappe” i najavio da se Francuska povlači iz mediteranske mornaričke flote i iz zapovjedništva NATO-a. Godine 1960. Francuska je u Sahari uspješno provela pokus svoje prve atomske bombe. De Gaulle je izrazio novi neovisni glas rastuće poslijeratne kontinentalne Europe.

Jedan od prvih koraka koje je poduzeo nakon preuzimanja vlasti 1958. godine bio je taj da je pozvao njemačkog kancelara Konrada Adenauera da se sastanu u De Gaullovoj privatnoj kući za odmor u Colobey-les-deux-Eglises. Sastanak je održan u septembru 1958. Bio je to početak ne samo povijesnog političkog približavanja dvojice bivših ratnih neprijatelja, nego i prisnog prijateljstva između dva iskusna državnika. Taj je proces dosegao vrhunac nekih pet godina kasnije, 22. januara 1963., kad su De Gaulle u Adenauer potpisali “Sporazum između Republike Francuske i Savezne Republike Njemačke”, kojim je zacrtan proces bliske suradnje vrhovnika dviju zemalja, zajedno s raznim oblicima zajedničke koordinacije ekonomske i industrijske politike.

Sporazumi između De Gaullea i Adenauera uključili su zvona za uzbunu u Washingtonu i u Londonu. Kontinentalna je Europe, pod vodstvom De Gaullea, Adenauera i talijanskog predsjednika Alda Mora, postajala u svakom pogledu previše nezavisna za nečiju udobnost. A u Londonu nije prošla nezapaženo ni činjenica da je istoga dana, nakon potpisivanja francusko-njemačkog sporazuma, francuska Vlada najavila da će staviti veto na britansku prijavu da uđe u Europsku ekonomsku zajednicu, veto koji je De Gaulle primijenio zbog dugogodišnjeg dubokog nepovjerenja u britanske motive glede jake i nezavisne kontinentalne Europe.

Angloamerički “velebni plan” ‘ protiv Adenauerove Europe

Početkom 1962. politički su krugovi koji su imali utjecaja na američku Vladu Johna Kennedyja, formulirali svoju alternativu za europski iskorak u neovisnost koji se očitovao u sve većoj suradnji između Njemačke na čelu s Adenauerom i Francuske na čelu s Charlesom de Gaulleom. Skupina je političkih savjetnika, koju su činili: uvijek utjecajni John J. McCloy, visoki povjerenik za Njemačku od 1949. do 1952., McGeorge Bundy - savjetnik za nacionalnu sigurnost u Bijeloj kući, ministar financija Douglas Dillon, pomoćnik ministra financija George Bali i šef CIA-e Robert Bowie, formulirala protutežu francusko-njemačkom poimanju jake i nezavisne Europe, plan koji su nazvali “Atlantistički veliki projekt”.

Uz pretjeranu retoričku podršku Europi Jeana Monneta, bit je vašingtonske politike bila u tome da se novo Europsko zajedničko tržište treba otvoriti uvozu iz Amerike i čvrsto zatvoriti u vojni savez NATO-a u kojemu su dominirali Britanci i Amerikanci. Plan je iz Washingtona zahtijevao i potporu britanskom ulasku u Zajedničko tržište od šest zemalja, potez kojemu se De Gaulle čvrsto opirao s jako dobrim razlogom.

Do sastanka između Adenauera i De Gaullea u januaru 1963. vašingtonska je politika opiranja poprimila puni zamah, u koordinaciji s britanskom politikom. Kennedyjevo ministarstvo vanjskih poslova nije tajilo svoje krajnje nezadovoljstvo francusko-njemačkim slaganjem. Američko je ambasada u Bonnu već bilo dobilo upute da primijeni najveći mogući pritisak na odabrane članove Adenauerove Kršćansko-demokratske stranke i liberalne stranke FDP Ericha Mendea, kao i na opozicijsku Socijal-demokratsku stranku. Dva dana prije službenog čitanja Francusko-njemačkog sporazuma u njemačkom Bundestagu, 24. aprila 1963., Ludwig Erhard, čvrsti protivnik De Gaullea i istaknuti atlantist koji je podržavao ulazak Britanije u Zajedničko tržište, izabran je za Adenauerova nasljednika. Anglo-američki su interesni krugovi u posljednjem trenutku oteli Adenaueru vrhunac njegova životnog djela - ratifikaciju Francusko-njemačkog sporazuma.

Nakon toga je sadržaj Francusko-njemačkog sporazuma, iako je on bio formalno ratificiran, postao tek mrtvo slovo na papiru. Kancelar Ludwig Erhard neučinkovito je predsjedao podijeljenom strankom. U julu 1964. sam je De Gaulle opisao tužnu sliku stanja njemačko-francuskih odnosa, kad je na pitanje novinara prokomentirao tok razvoja Francusko-

njemačkog sporazuma. “Ne bi se moglo reći”, izjavio je De Gaulle s gorčinom glede svojih odnosa s Adenauerovim nasljednikom, “da su se Njemačka i Francuska do sada složile o zajedničkoj politici, a ne bi se moglo pobiti da to stanje proizlazi iz činjenice da Bonn nije vjerovao, do sada, da ta politika treba biti europska i nezavisna”.

Za sada su utjecajni londonski i vašingtonski krugovi zaustavili opasnost od moćnoga bloka politike kontinentalne Europe, nezavisne o anglo-američkim atlantskim projektima. Privremeno je slomljena najslabija europska spona, poslijeratna “okupirana” Njemačka. Temeljna se britanska strategija “ravnoteže moći” iz 19. stoljeća protiv kontinentalne Europe opet održala, kao i u godinama prije 1914. Ovoga je puta Engleska uspostavila “ravnotežu” preko ispružene ruke američkog Ministarstva vanjskih poslova. A onda su se Amerikanci trebali pozabaviti s De Gaulleom izravno. Ali, pokazalo se da to nije lak posao.⁴

1957: Amerika na prekretnici

Iako je Washington u početku podržavao stvaranje Zajedničkog europskog tržišta s ciljem da ono pruži bolje tržište za izvoz američkih industrijskih proizvoda i kapitala, posljednje što su neki krugovi anglo-američkog ustroja željeli, bila je politički i gospodarski nezavisna kontinentalna Europa.

Taj je problem poprimio zlokoban zaokret, kad su Sjedinjene Države, počevši krajem 1957., ušle u prvu fazu duboke, trajne poslijeratne privredne recesije, koja je rezultirala stagnacijom industrijske proizvodnje i rastućom nezaposlenošću, a recesija je trajala do polovice 1960-ih godina.

Temeljne uzroke te recesije nije bilo teško predvidjeti da ih je itko ozbiljnije potražio. Velike su se investicije u industrijska postrojenja i opremu, koje su izvele američko gospodarstvo iz krize 1930-ih godina, dogodile prije skoro dva desetljeća, za vrijeme ratne industrijske izgradnje iz vremena od 1939. do 1943. Godine 1957. i postrojenja i opremu, kao i razinu obrazovanja radne snage, trebalo je obnoviti modernijim sredstvima. Krajem 1950-ih Sjedinjenim je Državama bilo potrebno ogromno reinvestiranje u proizvodnu radnu snagu, u obrazovni sistem i tehnološku osnovu ako je kanila i dalje ostati vodeća svjetska industrijska zemlja. Ali, na žalost Sjedinjenih Država i ostatka svijeta, vodeći su se američki politički krugovi pobrinuli da u Washingtonu zavlada upravo

pogrešna politička alternativa nakon recesije iz 1957.

U američkim se političkim krugovima vodila rasprava o tome kako odgovoriti na krizu. Njujorško Vijeće za inozemne odnose, Fond braće Rockefeller i drugi krugovi sastavljali su političke opcije. U to je vrijeme jedan ambiciozni mladi profesor sa Univerziteta Harvard, Henry Kissinger, postao privjeskom grupacije Rockefeller.

Glavno je pitanje bilo što učiniti glede dubljih implikacija američke recesije. Prirodna potražnja industrije i farmera za jeftinim kreditima i tehnološkim napretkom i ulaganjem kapitala bila je zasjenjena moćnom kombinatorikom liberalnog ustroja s Istočne obale Sjedinjenih Država. Kao što smo već napomenuli, krajem 1950-ih godina njujorške su se banke udružile u silno moćne koncentracije financijske moći i bacale su oko na izvore zarade koji su bili daleko od američkih obala.

Odlučan je glas u toj raspravi imao predsjednik njujorškoga Vijeća za inozemne odnose, John J. McCloy. McCloy je lično doveo Kissingera s Harvarda krajem 1950-ih godina da uobličí političke opcije koje su za američku državu pripremali “pametni ljudi” McCloyjeva Vijeća za inozemne odnose. McCloy, koji je bio odvjetnik s Wall Streeta, bio je u to vrijeme predsjednik banke Chase Manhattan. Kao što smo ranije napomenuli, banka Chase Manhattan bila je banka “Velikih naftaša”. Velike su američke multinacionalne naftne kompanije i njihove njujorške banke 1950-ih godina promatrale cijelo svjetsko tržište kao svoj veleposjed, dok im usko područje Sjedinjenih Država nije bilo zanimljivo. Saudijska Arabija je u izvjesnom smislu bila “strateški” važnija od Texasa. Kao što ćemo nadalje vidjeti, to će njihovo gledište postati od presudne važnosti.

Američka je politička rasprava iz razdoblja poslije 1957. pomaknuta u korist međunarodnih banaka središnjeg Manhattana i Wall Streeta pomoću utjecajnih nacionalnih televizijskih i novinskih medija koji su bili pod kontrolom tih banaka. Njihova kontrola nad mrežnom televizijom koja se tada pojavljivala i koja je imala sjedište u New Yorku gdje je uživala intimne veze s velikim međunarodnim bankama McCloyja i prijatelja, kao i njihova kontrola nad odabranim novinskim medijima poput New York Timesa, imala je središnju ulogu u uspjehu s kojim su njujorški interesni krugovi promicali politiku koja je bila upravo suprotna interesima američke države i njezinih građana u tom kritičnom trenutku. Upravo su u to vrijeme ti interesni krugovi postali poznati po nazivom Liberalni ustroj Istočne obale (Liberal East Coast Establishment).

“Chevy* iz 1958.”

Farmer iz države Iowe i strojar iz Cincinnatija nisu imali pojma o tome što je sve bilo na kocki krajem 1950-ih godina, posljednjih dana Eisenhowerova predsjedništva. Velike su se njujorške banke, orijentirane na međunarodno tržište, obustaviti investicije u Sjedinjenim Državama i potražiti travnatije pašnjake u inozemstvu.

Henry Ford je jednom rekao da bi rado platio radnicima najveće nadnice, prodavao najjeftiniji auto na svijetu i na taj način postao najbogatiji čovjek na svijetu, sve uz pomoć najmodernije tehnologije. Nažalost, ranih su 1960-ih godina najutjecajniji ljudi američkog političkog ustroja zaboravili Fordovu lekciju. Bili su previše opsjednuti zarađivanjem “brzog zelembača” putem tipične trgovačke igre “kupi jeftino, prodaj skupo”.

*Chevy-ševro, od chevrolet, a označuje vrstu američkog automobila

U samoj Fordovoj tvornici automobila jedan je računovođa, Robert McNamara, preuzeo vođenje korporacije krajem 1950-ih godina. Američki je politički ustroj prestao investirati u obnovu američkih gradova, u obrazovanje stručne radne snage, u ulaganja u modernije tvornice i razvitak nacionalnog gospodarstva. Umjesto toga, njihovi su se dolari odlijevali iz Sjedinjenih Američkih Država u namjeri da zgrabe, “jeftino” industrijske kompanije koje su već bile u pogonu, u Zapadnoj Europi, Južnoj Africi ili u novonastalim gospodarstvima Azije.

Nakon 1957. velike su američke industrijske tvrtke i banke sve više išle stopama loše zamišljenog “britanskog modela” industrijske politike. Sistemsko varanje na kvaliteti proizvoda postalo je moda toga doba. Milton Friedman i drugi ekonomisti radije su to zvali “monetarizmom”, ali nije to bilo ništa drugo nego svekolika zaraza britanskom metodom iz 1846. “kupi jeftino, prodaj skupo”, koja je preplavila američku proizvodnju. Ponos temeljen na stručnosti i predanosti industrijskom napretku ustupio su mjesto financijskoj “bilanci”, tj. financijskim pokazateljima koji su postali jedinim ciljem i koji su se za vlasnike korporacija obračunavali svaka tri mjeseca.

Prosječni je Amerikanac trebao samo pogledati svoj obiteljski auto da vidi kako to funkcionira. Proizvođači automobila u Detroitu, umjesto da uvedu potrebne promjene i moderniziraju postrojenja i opremu nakon

1957. kako bi povećali tehnološku produktivnost, počeli su zakidati kupce. Godine 1958. količina čelika koju je potrošila tvrtka General Motors Chevrolet smanjena je na polovicu količine utrošene na isti takav model iz 1956. godine. Nepotrebno je spominjati da se, kao jedna od posljedica te politike, broj poginulih na američkim autoputevima naglo povećao. To se veliko smanjenje odrazilo i na domaću čeličnu industriju. Američke su ljevaonice 1955. godine lijevale 19 miliona tona čelika za potrebe automobilske industrije, a 1958. ta je proizvodnja pala na 10 miliona tona. 1960-ih godina “ono što je dobro za General Motors”, postajalo je loše za Ameriku i za svijet.

Američki je radnik plaćao puno više za taj Chevy iz 1958. Blještave reklame na Aveniji Madison, sve veće “peraje” na automobilima i kromirani obrubi služili su za prikrivanje stvarnosti. Američka je industrija bila prisiljena počiniti sistemsko samoubojstvo varajući kupce da bi nadoknadila sve manju dobit. Ali, poput pijanca koji pada s prozora na 20. katu i najprije zamišlja da uživa u slobodnom letu, većina ljudi nije razumjela stvarne posljedice koje će ta “postindustrijska” plima imati na razdoblje od sljedećih deset ili dvadeset godina.

Dolarski ratovi iz 1960-ih

Zbog većih zarada koje su se trebale namicati u inozemstvu jeftinom kupnjom zapadnoeuropskih kompanija koje su bile u punom pogonu, njujorški su bankari počeli okretati leđa Sjedinjenim Državama. Europa je imala ogroman manjak kapitala, zbog rata i uništenja industrije. Kao posljedica toga, Europa je bila prisiljena plaćati daleko više kamate kako bi privukla jedinu “međunarodnu” valutu koja je tada bila dostupna - američke dolare iz velikih njujorških banaka.

Sa svoje su strane banke Chase Manhattan, Citibank i druge iskoristile priliku i nagomilale ogromne lahko stečene profite u Europi, koji su često bili dvostruko veći od profita koje bi te banke dobile da su uložile novac u gradske obveznice za obnovu američkih kanalizacija, mostova ili stambenog fonda. Problem je bio u tome što se Washington, iz straha da ne udalji od sebe tu moćnu njujoršku financijsku zajednicu, nije želio pozabaviti tim vitalnim problemom na iole ozbiljan način. Novac je odlazio s američkih obala radi stjecanja većih profita u inozemstvu.

Početkom 1957., po prvi put od Drugog svjetskog rata, sredstva su

počela u većim količinama otjecati iz Sjedinjenih Država nego što su pritjecala u Sjedinjene Države. U razdoblju od 1957. do 1965. američki je godišnji izvoz neto kapitala u Zapadnu Europu narastao s manje od 25 milijardi dolara na više od 47 milijardi dolara, što je bila zastrašujuća svota u toj valuti toga vremena.

Ali, da je američke obale napuštao samo američki dolar bio bi to samo jedan problem. Dodatni je problem bio to što su i američke rezerve zlata počele stalno, a katkada i brzo, opadati, osobito nakon 1958. Slom se poslijeratnog monetarnog sistema iz Bretton Woodsa naglo približavao, ali kreatori američke politike nisu željeli vidjeti njegove očite posljedice. Slušali su njujorške banke, velike naftne kompanije i velike američke korporacije, koje su se okretale jeftinoj radnoj snazi izvan Sjedinjenih Američkih Država radi povećanja profitne stope.

Krajem 1950-ih, ogromna se prednost američkog dolara kao svjetske rezervne valute poslijeratnoga sistema iz Bretton Woodsa pretvorio u teret, s prijetnjom osвете. Kako je Zapadna Europa ponovno počela postizati neovisni industrijski položaj, s daleko većom stopom produktivnosti nego u ostarjeloj američkoj privredi, to je samo još više pogoršalo rastuću slabost američkog ekonomskog položaja u vrijeme inauguracije predsjednika Kennedvja početkom 1961.

Kad su američki pregovarači u Bretton Woodsu 1944. godine postavili svoje uslove za poslijeratni međunarodni monetarni poredak, ustrojili su ga na temelju koji je imao fatalnu pogrešku. Tim je poretkom ustanovljen "Zlatni standard", po kojemu su se sve zemlje članice Međunarodnog monetarnog fonda suglasile da vrijednost svojih valuta vežu izravno, ne na zlato, nego na američki dolar, čija je pak vrijednost bila temeljena na utvrđenoj težini zlata, na cijeni od 35 dolara za jednu uncu.

Bila je to ista ona cijena, 35 dolara po unci, koju je odredio Roosevelt još 1934. godine, za vrijeme najdublje svjetske krize. Taj omjer dolara i zlata nije se mijenjao više od četvrtine stoljeća, usprkos svjetskom ratu koji se u međuvremenu dogodio i usprkos dramatičnim poslijeratnim događanjima na području svjetskoga gospodarstva.

Sve dotle dok Sjedinjene Države budu jedina jaka ekonomska sila zapadnoga svijeta, ti su se temeljni nedostaci mogli zanemarivati. U desetljeću nakon rata, Europi su bili hitno potrebni dolari za financiranje obnove i kupnju američke i britanske nafte za svoj gospodarski preporod.

Sjedinjene Države su također držale ogroman dio svjetskih zaliha zlata. Ali početkom 1960-ih godina, kako se Europa počela razvijati stopom bržom od Sjedinjenih Država, mnogima je postajalo jasno da se nešto mora mijenjati u sporazumu iz Bretton Woodsa.

Ali je Washington, pod sve većim utjecajem moćnih njujorških bankarskih krugova, odbio igrati po onim istim pravilima koja je postavio svojim saveznicama 1944. godine. Njujorške su banke počele ulagati u nove profitabilnije poslove u inozemstvu. Neuspjeh Washingtona i pod vlašću Eisenhowera i njegova demokratskog nasljednika, Kennedvja, da učinkovito osujeti to nepregledno otjecanje vitalnog investicijskog kapitala predstavljao je središte problema koji je 1960-e godine pretvorio u niz sve težih međunarodnih monetarnih kriza.

Njujorški međunarodni bankari nisu žurili razglasiti činjenicu da im neulaganje u američku budućnost donosi ogromne profite. Između 1962. i 1965. američke su korporacije u Zapadnoj Europi zarađivale između 12 i 14 posto na svoje investicijske glavnice, kako stoji u predsjednikovu Izvješću Kongresu iz januara 1967. Jednaki iznosi glavnice uloženi u američku industriju donosili bi im manje od polovice te dobiti!

Banke su potihlo lobirale u Washingtonu za daljnje produljivanje svoje igre. Držale su svoje dolare u Europi umjesto da zaradu od tih dolara vrate u Ameriku i ulože je u razvitak Amerike. Bio je to početak onoga što je kasnije postalo poznato pod imenom Europsko dolarsko tržište. Ono će postati karcinomom koji će, krajem 1970-ih godina, dovesti u pitanje opstanak cijeloga organizma - svjetskog monetarnog sistema.

Bilo bi, naravno, puno bolje za Sjedinjene Države i za ostatak svijeta, da su američki Kongres i Bijela kuća bili uporni u poreznoj i kreditnoj politici i usmjerili te milijarde dolara, uz poštene kamate, u obnovu američkih industrijskih postrojenja i opreme, u modernu tehnologiju, u izgradnju transportne infrastrukture, u modernizaciju oronuloga željezničkog sistema i u izgradnju netaknutoga potencijala industrijskog tržišta Trećeg svijeta za izvoz američkih industrijskih proizvoda. Bilo bi to vjerojatno pametnije za Sjedinjene Države, ali ne i za moć utjecajnih njujorških banaka.

Ako neka nacionalna privreda proizvodi jednaku količinu proizvoda na jednakoj tehnološkoj osnovi tokom razdoblja od, recimo, deset godina, a na kraju toga desetljeća tiska dvostruku količinu svoje valute za istu količinu proizvoda, "potrošač" zapaža učinak toga stanja u obliku velikoga

porasta cijena. Godine 1960. potrošač plaća dva dolara za jedan kruh za koji je 1950. godine plaćao jedan dolar. Ali kad se taj učinak proširio na cijelu svjetsku privredu putem vladajućega položaja američkog dolara, stvarna se inflacija mogla zamaskirati malo dulje vremena. Međutim, rezultati su bili jednako destruktivni.

Prvih dana svoga predsjedničkog mandata, po uputama svojih savjetnika, predsjednik Lyndon Baines Johnson, političar iz jednog malog teksaškog grada, koji je slabo poznao međunarodnu politiku a kamo li monetarnu politiku, ukinuo je jednu odluku koju je bio donio predsjednik Kennedy. Predsjednika su Johnsona naveli da povjeruje da će totalni rat u Jugoistočnoj Aziji riješiti mnoge probleme stagnirajućega američkog gospodarstva i ujedno pokazati svijetu da je Amerika još uvijek odlučna.

Prihvaćena je “opcija” Vijetnam

Od tragičnoga Vijetnamskog rata napisane su mnoge knjige o njegovim razlozima i uzrocima. Ali, na jednoj je razini bilo jasno da je jedna značajna frakcija američke ratne industrije i njujorških financijskih krugova potaknula odluku Washingtona da uđe u rat, jer je porast vojne industrije pružao njihovim interesima politički prihvatljiv izgovor za ponovno veliko usmjeravanje američke industrije na proizvodnju ratnih proizvoda. Sve više se tokom 1960-ih godina srce američke privrede pretvaralo u jednu vrstu ratne privrede, u kojoj se Hladni rat protiv komunističke opasnosti koristio za opravdavanje trošenja desetaka milijardi dolara. Vojni su troškovi postali zalede za ostvarenja globalnih ekonomskih interesa njujorških financijskih i naftnih krugova, što je bila još jedna kopija politike Britanskog Carstva iz 19. stoljeća, obučena u odoru antikomunizma 20. stoljeća.

Ministar obrane Robert McNamara, savjetnik za nacionalnu sigurnost McGeorge Bundy, planeri iz Pentagona i ključni savjetnici oko Lyndona Johnsona od samog su početka strategiju Vijetnamskog rata osmislili tako da to bude “rat bez pobjednika”, s ciljem osiguranja što dugotrajnije proizvodnje u ratnom dijelu gospodarstva. Američki će glasač, zaključio je Washington, prihvatiti velike izdatke ako oni stvaraju nova radna mjesta u lokalnim tvornicama ratne opreme namijenjene novome ratu protiv navodnog “bezbožnog poticanja komunizma” u Vijetnamu, usprkos rastućem deficitu u američkom proračunu.

Po pravilima sistema iz Bretton Woodsa, putem smanjivanja vrijednosti

dolara preko ogromnoga deficita domaće potrošnje, Washington je ustvari bio u mogućnosti prisiliti Europu i druge trgovinske partnere da “progutaju” te američke ratne troškove u obliku pojeftinjenja dolara. Sve dok su Sjedinjene Države odbijale devalvirati dolar u odnosu na zlato, što bi odrazilo opadanje američke ekonomske moći od 1944., Europa je morala plaćati cijenu, jer je prihvaćala dolar po istom omjeru u odnosu na zlato kao i dvadesetak godina ranije.

Da bi financirao ogromne deficite svoga Velikog društva i proizvodnje ratne opreme za Vijetnam iz 1960-ih godina,

Johnson je, u strahu da ne izgubi glasove ako povisi poreze, jednostavno tiskao dolare tako što je prodavao više obveznica američkog Ministarstva financija kojima se financirao taj deficit. Početkom 1960-ih godina godišnji je deficit američkoga federalnog proračuna iznosio oko 3 milijarde dolara. Godine 1967., kako su ratni troškovi rasli, popeo se na zabrinjavajuću razinu od 9 milijardi dolara, a 1968. dosegao je zastrašujuću svotu od 25 milijardi dolara.

U tome su razdoblju središnje banke europskih zemalja počele akumulirati velike svote dolara koji su služili kao službena rezerva, takozvana akumulacija eurodolara u inozemstvu. Ironično, Washington je 1961. zatražio da savezničke zemlje Europe i Japan, tj. Grupa deseterice, smanje odljev američkih zlatnih rezervi time što će zadržati rastuće zalihe američkih dolara umjesto da ih pretvaraju u američko zlato, što je nalagao sporazum iz Bretton Woodsa.

Europske su središnje banke zarađivale kamate na te dolare tako što su ih ulagale u obveznice američke Vlade. Krajnji je učinak bio taj da su europske središnje banke na taj način “financirale” ogroman američki deficit vijetnamskog kraha iz 1960-ih godina. Američki je futurist Herman Kahn navodno uskliknuo svom prijatelju, kad je čuo kako to financiranje deficita funkcionira: “Izveli smo najveću pljačku u historiji! Stavili smo obruč oko Britanskog Carstva.” Ali u to vrijeme nije bilo tako jasno tko je stavio obruč oko koga. Londonski je City pripremao povratak na scenu s prognanim američkim dolarima.

Ekonomsko je stanje europskih gospodarstava poput njemačkog i francuskog očito bilo različito 1964. od onoga iz 1944. godine, kad je sporazum iz Bretton Woodsa sastavljen. Ali američki su politički krugovi odbili obratiti pozornost na njihove predstave, osobito one

od De Gaulleove Francuske, jer su ti krugovi očekivali da će devalvacija dolara skresati moć "svemoćnih" njujorških banaka na svjetskim tržištima kapitala. Washington je djelovao po uzoru na katastrofalan primjer Engleske u razdoblju od prije Prvog svjetskog rata iz 1914.

U ranijem razdoblju, kad su njujorški bankari počeli usmjeravati velike svote kapitala izvan Sjedinjenih Država radi špekulacija u Zapadnoj Europi i Latinskoj Americi, predsjednik je Kennedy pokušao potpaliti novi tehnološki optimizam u Americi i potaknuti znatna ulaganja u novu tehnologiju tako što je najavio program osvajanja mjeseca - Apollo i stvaranje NASA-e. U Americi je 1962. još uvijek postojala znatna većina koja je vjerovala da zemlja mora "sama naći put iz" krize.

Ali, 22. novembra 1963. godine, John E Kennedy ubijen je u Dallasu u državi Texas. Sudac Jim Garrison, koji je u to vrijeme, u svojstvu javnog tužitelja države New Orleans, sudjelovao u istraživanju tragova Kennedyjeva ubojstva, puno godina kasnije i dalje je tvrdio da je ubojstvo izvela CIA, uz pomoć pomno odabranih osoba iz svijeta zločina, uključujući Carlosa Marcella. Između ostaloga, Kennedy je bio na rubu povlačenja američkih snaga iz Vijetnama, nakon razgovora s bivšim generalom Douglasom A. MacArthurom nekoliko dana prije ubojstva, a tu je njegovu nakanu da promijeni politiku potvrdio i njegov bliski prijatelj i savjetnik Arthur Schlesinger.

Razlozi ubojstva Johna F. Kennedyja i danas su predmetom velikih nagađanja, kao i cijelo vrijeme od novembra 1963. No jasno je da je taj mladi američki predsjednik povlačio poteze na više strateških fronta radi uspostave svoga kalupa američke politike, a ti su se potezi, od jednog problema do drugog, počeli sukobljavati s moćnim financijskim i političkim interesnim krugovima koji su držali u rukama ustrojstvo Istočne obale. U svibnju 1961., više od dvije godine prije svoje sudbonosne vožnje po Dealy Plazi u Dallasu, Kennedy je posjetio Pariz gdje se lično sastao s generalom De Gaulleom.

U svojoj knjizi "Memoari nade" De Gaulle daje rječit opis osobe američkoga predsjednika. Kennedy je bio iznio De Gaulleu američke argumente za podržavanje diktature Ngo Diema u Južnom Vijetnamu i za prve korake oko postavljanja elemenata američkih ekspedicijskih snaga pod krinkom ekonomske pomoći toj zemlji Jugoistočne Azije. Kennedy je uvjeravao De Gaullea da je ta potpora važna za izgradnju bedema protiv sovjetskoga širenja u Indokinu. "Ali umjesto da mu pružim odobravanje,

što je želio, rekao sam američkom predsjedniku da ide pogrešnim putem”, piše De Gaulle.

“Shvatit ćete”, rekao je De Gaulle Kennedyju, “da je intervencija u tom području jedno zapetljavanje bez kraja”. De Gaulle je zatim obrazložio svoje stajalište. “Kennedy me slušao”. De Gaulle zaključuje svoje dojmove: “Kennedy je napustio Pariz. Imao sam posla s čovjekom čije godine i čija opravdana ambicija pobuđuju ogromne nade. Izgledao mi je kao da se nalazi u trenutku uzleta u visine, poput neke velike ptice... Sa svoje je strane, po povratku u Washington, u ‘Obraćanju američkom narodu’, 6. juna, rekao da je za njega general De Gaulle ‘mudar savjetnik za budućnost i poučan vodič u historiju koju je i sam stvarao... Ne bih mogao imati više povjerenja ni u jednog čovjeka.’”

Čini se da neke moćne interese u anglo-američkom svijetu nije nimalo oduševljavala mogućnost da takvo povjerenje između francuskoga generala i mladoga američkog predsjednika dovede do potpunog zaokreta u američkoj vanjskoj politici. Kad je Lyndon B. Johnson postao predsjednikom 22. novembra 1963., nije ga se nikako moglo optužiti da podgrijava slične nade. Kao predsjednik Johnson nikada nije imao hrabrosti suprotstaviti se moćnim interesnim krugovima s Wall Streeta.⁵

Johnson je ubrzo pretvorio Vijetnam od “tehničkog savjetovanja” CIA-e u potpuni vojni sukob, trateći desetke milijardi dolara i gomilajući vojsku od 500.000 vojnika u rat koji je sam sebe pobjeđivao. Vijetnamski je rat održavao promet obveznicama na Wall Streetu, kojima se financirao rekordni dug američkog Ministarstva financija, dok su odabrane američke industrijske grane povezane s proizvodnjom ratne opreme održavale dotok visokih profita iz toga rata u Aziji. Uporna je američka ekonomska stagnacija, koja je zabrinjavala političara Johnsona, bila naizgled “riješena” tim procvatom ratnih troškova, čime je ujedno osigurao ogromnu pobjedu nad republikancem Barryjem Goldwaterom na predsjedničkim izborima 1964. godine. Ali, tu je svoju “pobjedu” Johnson kupio po zastrašujućoj cijeni.

Počeci američkog unutarnjeg truhljenja

Suočen s potrebom rješavanja problema rastućega propadanja američkih gradova, predsjednik je Johnson 20. avgusta 1964. potpisao Zakon o odsutnosti svake diskriminacije (Equal Opportunities Act). Dok

ga je potpisivao, hvalio se sebi svojstvenom razmetljivošću: "Danas, po prvi put u historiji ljudskog roda, jedna je velika nacija sposobna i spremna s predanošću iskorijeniti siromaštvo u svom narodu." Taj rat siromaštva i Johnsonov program Velikog društva, kako ga je on nazvao, nisu ni izdaleka iskorijenili siromaštvo. Taj je program pružio još jedan izgovor za jedno od najvećih povećanja troškova deficita i financijske pljačke u modernoj historiji, koji su bili dobro financirani europskim dolarima.

Polovicom 1960-ih godina milijuni su mladih ljudi odaslani na fakultete. Bio je to jedan oblik "prikrivene nezaposlenosti". Sveučilišna se populacija povećala s manje od 4 miliona 1960. godine na skoro 10 miliona 1975. godine. Bio je to izgovor kojim su moćnici s Wall Streeta prelili daljnje milijarde dolara u javne obveznice za gradnju univerziteta, za koje je jamčila država. Sredstva koja je trebalo uložiti u razvitak stvarne industrijske privrede preusmjerena su u tu "post-industrijsku" ili "uslužnu privredu", što je bilo slično smjeru kojim je išla Britanija na svom putu u propast krajem prošloga stoljeća. Privremeno su porasli troškovi socijalnog osiguranja i socijalne skrbi, dok su na obzoru prijetile katastrofalne posljedice, kako su cijeli dijelovi stanovništva bivali odbacivani na gomilu trajnoga ljudskog otpada nezaposlenih.

Svemirski je program NASA 1966. godine dosegnuo vrhunac potrošnje od 6 milijardi dolara, a Johnson ga je svake godine nakon toga oštro rezao. Tehnološki je zamah na američkim sveučilištima počeo stagnirati, a potom opadati. Studente se poticalo da umjesto obrazovanja iz područja tehnologije stječu zvanja iz područja "društvenih odnosa" i Zen meditacije. Sveučilišno je obrazovanje, to nekadašnje središte američkoga sna, pretvoreno u masovnu proizvodnju niske kvalitete, kako su se standardi namjerno spuštali tokom 1960-ih godina.

Ulaganja u transport, električne instalacije, opskrbu vodom i drugu potrebnu infrastrukturu počela su neprestano opadati, kao dio ukupnog gospodarskog stanja. Ako te više nije briga za proizvodnju industrijskih dobara, zaključivali su njujorški bankari, čemu ulagati u ceste i mostove kojima će se ta dobra odvoziti na tržišta?

U namjeri da "prodaju" tu politiku stvarnoga neulaganja u privredu Sjedinjenih Država, koja je uobličena tokom 1960-ih godina, oni su dalekovidniji ljudi anglo-američkog ustroja shvatili da moraju promijeniti tradicionalnu američku predanost znanstvenom i industrijskom napretku.

S Vijetnamskim ratom i pokretanjem izvrnute kulture droge, slobodnog seksa, “snage cvijeća” Aldousa Huxleyja i Timothyja Learyja, jedan je dio anglo-američkog liberalnog ustroja odlučio učiniti sljedeće. Pod znanstvenim projektom CIA-e, koji je bio vrhunska tajna, a tajno mu je ime bilo MK-Ultra, britanski su i američki znanstvenici počeli provoditi eksperimente uzimanja halucinantnih i drugih droga koje mijenjaju um. Polovicom 1960-ih godina, posljedica je toga projekta bila pojava nazvana pokretom Hippy, koji se katkada spominje kao lansiranje “Razmišljanja novoga doba” ili “Doba akvarijusa”. Njegovi su heroji bili pobornici rock and rolla i droge poput Rolling Stonesa i Jima Morrisona i žrtve LSD-a pisca Kena Keseyja. Među milijunima američke mladeži mistična je iracionalnost naglo zauzimala mjesto vjeri u znanstveni napredak.⁶

Vladini su izdaci za znanstveni i industrijski razvitak smanjeni, kako je Johnsonova Vlada prigrlila “postindustrijsku” politiku Wall Streeta. Nova je mlada elita, obuzeta vlastitim zadovoljstvom i ciničnim odnosom prema svrhovitosti nacije, počela izlaziti s američkih univerziteta, najprije s Harvarda, Princetona i drugih takozvanih elitnih univerziteta. Bili su to mladi ljudi koji su se “nafiksali, uvrnuli i otpali”, kako je to izrazio harvardski profesor Timothy Leary.

S ciljem mijenjanja načina razmišljanja u američkim korporacijama i industriji, direktori su također prolazili jedan novi oblik obuke - “sesije u T-skupinama”, koje su vodili vanjski psiholozi iz Državnih laboratorija za vježbanje (National Training Labs), ili “vježbanje osjetljivosti” (sensitivity training), radi otupljivanja mozga i pripreme naroda da prihvati nadolazeće šokove. Ljudi su bili toliko zaokupljeni time da budu osjetljiviji i razumniji na nedostatke drugih da im je promakla činjenica da država gubi svoj smisao postojanja.

Godine 1968., iste godine kad je senatora Roberta Kennedyja u Los Angelesu ubio “usamljeni ubojica”, kad je zaprijetio da će pobijediti na demokratskim izborima, ubijen je i voda za ljudska prava dr. Martin Luther King ispred svoje hotelske sobe u Memphisu. Luther je bio došao u Memphis pružiti snažnu podršku štrajku crnaca - radnika u javnim službama kao dio nastojanja da se radnici američkoga Juga, gdje nije bilo sindikata, udruže u sindikate. U toj je novoj eri “odbjeglih tvornica”, nakon recesije iz 1957., Jug Sjedinjenih Država trebao jednostavno postati još jedna oaza “jeftine radne snage” za industrijsku proizvodnju. To će funkcionirati samo ako se sindikatima, koji su vladali industrijskim

središtima Detroitu, Pittsburghu, Chicagu i New Yorku, ne dopusti ulazak u "Novi jug".

Velike su se tvornice premjestile na područja jeftine radne snage na američkome Jugu, gdje nije bilo organiziranih sindikata, ili u zemlje u razvoju; sirotinjske četvrti, ovisnost o drogi i nezaposlenost poprimali su epidemijske razmjere u sjevernim industrijskim gradovima. Politika Wall Streeta o neulaganju u postojeću američku industriju počela je pokazivati stvarne učinke. Bijeli, školovani industrijski radnici u gradovima na Sjeveru zbijeni su u redove protiv sve siromašnijih, neobrazovanih radnika crnaca i onih iz Južne Amerike, a borba se vodila za sve manji broj radnih mjesta. Tokom 1960-ih godina, "pobunjenici" poput Toma Haydena, iza kojih je stajala Vlada, namjerno su poticali nered u industrijskim gradovima poput Newarka, Bostona, Oaklanda i Philadelphije. Te su operacije imale za cilj slomiti moć jakih sindikata industrijskih radnika u gradovima američkoga Sjevera tako što ih se etiketiralo kao rasističke. Ti su domaći pobunjenici, odgajani po programu Fordove Fondacije koji se zvao Program sivih zona (Grey Areas Program), na kojemu se temeljio i program predsjednika Johnsona zvan Rat siromaštvu.

Johnsonov je "Rat siromaštvu" bio operacija koju je financirala Vlada, s ciljem da iskoristi stanje privredne propasti koje je stvorila politika anglo-američkog ustroja. Cilj joj je bio da slomi otpor nadolazećim nečuvenim razmjerima prijevara na plaćama radnika i osiromašenju američkog stanovništva. Financijski je ustroj pripremao u Sjedinjenim Državama uspostavu britanskog kolonijalnog načina pljačke iz devetnaestoga stoljeća, a izmanipulirani je "rasni rat" trebao biti njihovim oruđem.

Novostvoreni je američki Ured za gospodarsku jednakost (Office of Economic Opportunity) oslabio politički glas tradicionalnoga američkog radništva i utjecajnoga urbanog političkog stroja izbornoga tijela. Industrijske stručnjake koje su samo jedno desetljeće ranije moćni liberalni mediji slavili kao pokretačku snagu američke industrije, odjednom su ti isti mediji ciljano etiketirali kao "reakcionare" i "rasiste". Ti su radnici većinom bili ustrašeni i zbunjeni gledajući kako se čitava potka njihova društva slama kao posljedica politike neulaganja moćnih banaka.

Dekan Harvardskog univerziteta McGeorge Bundy, vodio je Vijetnamski rat u svojstvu savjetnika za nacionalnu sigurnost u Bijeloj kući, najprije u Kennedyjevoj a potom u Johnsonovoj Vladi. Godine 1966. kao direktor utjecajne Fordove Fondacije, Bundy je otišao u New

York kako bi pretvorio Sjedinjene Američke Države u “novi Vijetnam”. U tom su “Velikom društvu” crnci nahuškani na bijelce, zaposleni na nezaposlene, dok su bankari na Wall Streetu profitirali na kresanju plaća i ulaganju u infrastrukturu ili usmjeravali investicije u prekomorske zemlje-utočišta jeftine radne snage u Aziji i Južnoj Americi. Pisac ove knjige imao je izravno lično iskustvo s tim tužnim poglavljem američke historije.

Slaba spona - funta, puca

Početak 1960-ih godina De Gaulleove inicijative politike neovisnosti nisu bile jedini veliki problem s kojim su se suočili financijski interesni krugovi koji su vladali New Yorkom i londonskim Cityjem. Godine 1959. inozemna su dugovanja Sjedinjenih Država još uvijek bila blizu ukupne vrijednosti njezinih službenih zaliha zlata, a zajedno su iznosila 20-ak milijardi dolara. Godine 1967., kad je kriza funte zaprijetila slomom cijelog sistema iz Bretton Woodsa, ukupni inozemni likvidni dug Sjedinjenih Država narastao je na ogromnih 36 milijardi dolara, dok su njihove zalihe zlata potonule na tek 12 milijardi dolara, što je bila samo trećina potraživanja. Kako su američki kratkoročni dugovi u inozemstvu počeli premašivati američke zalihe zlata, neke su pronicave financijske institucije prilično ispravno shvatile da nešto prije ili kasnije mora puknuti. U svom prvom javnom obraćanju Kongresu u januaru 1961. predsjednik je Kennedy primijetio da se “od 1958. znatno povećao jaz između dolara koje trošimo ili ulažemo u inozemstvu i dolara koji nam se vraćaju. Taj se ukupni deficit u platnoj bilanci povećao za 11 milijardi dolara u posljednje tri godine, a vlasnici dolara iz inozemstva u tolikoj su mjeri pretvarali te dolare u zlato da je to prouzročilo ukupan odljev zlata u vrijednosti od skoro 5 milijardi iz naših zaliha zlata”.

Postoje indikacije da se predsjednik Kennedy pokušao ozbiljno uhvatiti u koštac s rastućim odljevom dolara. Malo prije svoje smrti, u svojoj poruci Kongresu 18. jula 1963., Kennedy je predložio niz mjera koje su imale za cilj rješavanje rastućeg problema američke platne bilance putem mjera kojima bi se povećao izvoz američkih industrijskih proizvoda i putem proturječnoga Poreza za ujednačavanje zarade (Interest Equalization Tax). Cilj je bio uvesti porez do 15% na američki kapital uložen u inozemstvu kako bi se potaknulo ulaganje američkog kapitala na domaćemu tržištu, umjesto na stranom.

Kennedy nije doživio izglasavanje svojega Zakona o porezu za ujednačavanje zarada. Kad je taj zakon konačno donesen u septembru 1964. neki su moćni financijski interesi iz New Yorka i Londona uspjeli progurati naizgled bezopasan amandman, koji je jednu zemlju izuzimao od plaćanja toga novoga poreza - Kanadu, taj ključni dio britanskog komonvelta. Tako su Montreal i Toronto postali sredstvom ogromne rupe u zakonu koja je omogućila daljnje otjecanje američkih dolara, uz posredništvo financijskih institucija pod kontrolom Londona. Bio je to jedan od lukavijih financijskih udara u britanskoj historiji.

Nadalje, od novoga su američkog poreza bili izuzeti bankovni krediti koje su davale inozemne podružnice američkih banaka stranim državljanima. Američke su banke pohitalo otvoriti podružnice u Londonu i u drugim pogodnim središtima. Opet je londonski City izmanevrirao način da postane središtem svjetskih financija i bankarstva putem uspostave ogromnoga novog bankarskog i kreditnog tržišta "euro-dolara", sa središtem u Londonu.

Londonu, čija je važnost bila osjetno smanjena, opet je svanulo jer je taj nekadašnji "svjetski bankar" počeo ovladavati tržištem odbjeglih američkih dolara. Engleska banke i Sir Siegmund Warburg, uz pomoć svojih prijatelja iz Washingtona, osobito pomoćnika ministra vanjskih poslova Balla, lukavo su preusmjerili dolar k središtu koje će postati najvećom koncentracijom dolarskih kredita izvan samih Sjedinjenih Država - na londonsko tržište eurodolara, i koje će 1970-ih godina biti procijenjeno na svotu od 1,3 trilijuna "vrućega novca", a sve to "daleko od obale", tj. izvan kontrole ijedne države ili središnje banke. Njujorške su banke i brokerske kuće s Wall Streeta otvorile urede u Londonu kako bi upravljale tom cvjetajućim kockarnicom eurodolara, daleko od očiju američkih poreznih vlasti. Američke banke, kao i velike multinacionalne korporacije, dobile su jeftina sredstva s eurodolarskog tržišta. Tokom ranih 1960-ih godina Washington je namjerno dopustio da se širom otvore vrata ogromnom otjecanju dolara s američkih obala na novo eurodolarsko tržište "vrućeg novca".

Kupci tih novih obveznica u eurodolarima, nazvanih euroobveznicama, bili su anonimne osobe, koje su londonski, švicarski i njujorški bankari, koji su vodili tu novu igru, cinično nazvali "belgijskim zubarima". Te su euroobveznice bile "na donositelja", nigdje nije bilo registrirano nikakvo ime kupca, tako da su postale omiljene među takozvanim švicarskimi

ulagačima koji su nastojali izbjeći plaćanje poreza ili među kraljevima droge koji su željeli oprati ilegalne zarade. Ima li bolje stvari od toga da vam zarada na crno bude u eurodolarskim obveznicama, na koje kamate plaća General Motors?

Kao što je primijetio jedan pronicljivi talijanski analitičar toga eurodolarskog procesa, Marcello De Cecco: "Eurodolarско je tržište bilo najvažnija financijska pojava 1960-ih godina, jer je otamo potekao financijski potres iz ranih 1970-ih godine".⁷

Nasuprot zaradama koje su londonski financijski krugovi imali od kanadske rupe u američkom zakonu o izjednačavanju dobiti i gomilanju američkih dolara u odabranim bankama sa sjedištem u Londonu, sredinom 1960-ih godina industrijsko je gospodarstvo Velike Britanije bilo u stanju raspadanja s tendencijom daljnjeg pogoršanja.

Povjerenje u britansku funtu, taj drugi "stup" poslijeratnog Brettonvudskog sistema poslije američkoga dolara, počelo je naglo padati. Već su neko vrijeme britanska trgovinska bilanca s inozemstvom i opća gospodarska situacija u zemlji bile u kritičnom stanju, uz rastuće troškove izvan Britanije radi održavanja ostataka Carstva, uz raspadajuću industrijsku podlogu i bolno manjkave zalihe. Kad je u oktobru 1964. Laburistička stranka preuzela vlast, kriza je već postala manje više kronična.

Britanija je nakon rata, slijedeći sporazum iz Bretton Woodsa, preko svojih blokovskih veza s kolonijama i bivšim kolonijama, uspjela od funte napraviti jaku valutu, koja je u mnogim dijelovima svijeta smatrana jednakom dolaru kao stabilna rezervna valuta. Od zemalja članica Britanskog komonvelta tražilo se da, između ostalih "naklonosti", svoje zalihe zlata i stranih valuta deponiraju u Londonu i da održavaju deviznu bilancu u funtama u britanskim bankama londonskog Cityja. Britanski je udio u Međunarodnom monetarnom fondu bio odmah iza američkog. Stoga je i funta bila nesrazmjerno važna za stabilnost dolarskog poretka 1960-ih godina temeljenog na Bretton Woodsu, usprkos očito osiromašenom britanskom gospodarstvu.

Tokom 1960-ih godina, Engleska je, kao i Amerika, bila neto izvoznik novčanih sredstava u ostatak svijeta, usprkos činjenici da je njezina tehnološki stagnirajuća industrijska podloga stvarala sve veći trgovinski deficit. Privreda je zemalja kontinentalne Europe, putem porasta trgovine

unutar Zajedničkoga tržišta i putem bolje proizvodnje, kao posljedice velikih ulaganja u tehnologiju, imala visoku stopu rasta.

Tako su se u usporedbi s Europom sve više povećavali nedostaci Britanije i nedostatak njezinih ulaganja u tehnologiju. Moćni su financijski krugovi londonskog Cityja opet više voljeli tvrdokorno se usredotočiti na privlačenje dotoka svjetskih financijskih sredstava u londonske banke tako što su održavale najviše kamate među svim većim industrijskim zemljama sve do polovice 1960-ih godina. Industrija je otišla u propast, nesposobna uzeti kredite za prijeko potrebno moderniziranje tehnologije.

Godine 1967. položaj Britanije bio je zabrinjavajući. Usprkos nekoliko velikih interventnih posudbi od MMF-a, radi stabilizacije funte, britanski je vanjski dug i dalje rastao i samo se u toj godini povećao za još 2 milijarde dolara, ili oko 20%. U januaru 1967. De Gaulleov glavni savjetnik Jacques Rueff došao je u London s prijedlogom da se poveća službena cijena zlata koje posjeduju vodeće industrijske zemlje. Sjedinjene Države i Britanija stalno su odbijale slušati takve argumente, jer bi takav potez zapravo značio devalvaciju za njihovih valuta.

Tokom 1967. godine zalihe su se zlata Engleske banke smanjile. Inozemni su kreditori, naslućujući očitu neminovnu devalvaciju oslabljene funte, nagnuli pretvoriti papirnate funte u zlato, čija će se vrijednost, kako su predviđali, povećati.

U junu 1967. De Gaulleova je Vlada objavila da se povukla iz "zlatnog kartela", čije su ustanovljenje potaknuli Amerikanci. Godine 1961., pod pritiskom Sjedinjenih Država, središnje su banke deset vodećih industrijskih zemalja osnovale Skupinu deseterice, kako je postala poznata. U toj su skupini, osim SAD-a, Britanije, Francuske, Njemačke i Italije, bile Nizozemska, Belgija, Švedska, Kanada i Japan. Te 1961. godine Skupina deseterice se sporazumjela da svoje novčane rezerve objedine u jedan poseban fond, zlatni kartel (Gold Pool), koji će voditi Engleska banka u Londonu. Po tom je dogovoru, koji je u najboljem slučaju bio krpanje, kao što su događaji kasnije pokazali, američka je središnja banka uplaćivala samo polovicu troškova na ime održavanja svjetske cijene zlata na umjetnoj razini iz 1934. godine od 35 dolara po unci iz 1934. Ostala su devetorica, plus Švicarska, pristale plaćati drugu polovicu tih "hitnih" intervencija, uz obrazloženje da će ta situacija biti privremena.

Ali, do 1967. godine "interventnost" je postala kronična. Washington

je odbijao dovesti pod kontrolu svoj deficit ratnih troškova, a funta je i dalje slabila zajedno s propadanjem britanskog gospodarstva. De Gaulle se povukao iz zlatnog kartela, ne želeći gubiti daljnje zalihe zlata francuske središnje banke na intervencije bez dna. Američki i britanski financijski časopisi, predvođeni londonskim *Economistom*, otpočeli su pojačani napad na francusku politiku.

Ali De Gaulle je u tom procesu napravio jednu taktičku pogrešku. Dana 31. januara 1967. u Francuskoj je donesen jedan novi zakon koji je dopuštao neograničenu konvertibilnost francuskog franka. U to se vrijeme, kad je industrijski napredak u Francuskoj bio među najjačima u Europi, kad je frank koji je imao jaku podlogu u zlatu bio jedna od najjačih valuta, na konvertibilnost gledalo kao na potvrdu uspješne privredne politike Francuske od De Gaulleova preuzimanja vlasti 1958. Ta će konvertibilnost uskoro postati Ahilovom petom u rukama anglo-američkih financijskih interesa, koja će okončati De Gaulleovu Francusku.

Francuski je premijer Georges Pompidou, u svom javnom govoru u februaru 1967., ponovo potvrdio povratak Francuske monetarnom sistemu temeljenom na zlatnoj podlozi kao jedinom načinu izbjegavanja međunarodnih manipulacija, dodajući da “međunarodni monetarni sistem slabo funkcionira stoga što daje prednost zemljama s rezervnim valutama (tj. SAD-u i Vel. Britaniji - W.E.): te zemlje mogu sebi priuštiti inflaciju a da ih to ne košta”.

Ustvari, Johnsonova Vlada i Banka za federalne rezerve jednostavno su tiskale dolare i slale ih u inozemstvo umjesto zlata.

Tokom 1967. godine crte su još oštrije povučene. Francuska je središnja banka odlučila zamijeniti svoje dolare i funte za zlato, čime je napustila proizvoljni dogovor o “zlatnom kartelu” iz 1961. To su potom učinile i središnje banke drugih zemalja. Stanje je skoro doseglo dimenzije panike; nekih 80 tona zlata bilo je prodano na londonskom tržištu krajem te godine u nečuvanom vremenskom razdoblju od pet dana, u uzaludnom pokušaju da se zaustavi taj spekulativni napad.

Povećavao se strah da će cijelo zdanje iz Bretton Woodsa puknuti na najslabijoj sponi - britanskoj funti.

U drugoj polovici 1967. financijski su špekulanti prodavali funte tako što su kupovali dolare i druge valute, kojima su potom kupovali zlato na svim mogućim tržištima od Frankfurta do Pretorije i time potaknuli nagli

porast tržišnih cijena zlata, u odnosu na službenu cijenu američkoga dolara od 35 dolara po unci. Kriza je funte indirektno usredotočila pozornost na rastuću ranjivost srži međunarodnog monetarnog sistema - samog američkog dolara.

U novembru 1967. britanska je laburistička Vlada Harolda Wilsona učinila ono što je bilo neizbježno, usprkos jakom pritisku iz Washingtona, i najavila devalvaciju funte od 14%, tako da joj je vrijednost pala s 2,80 na 2,40 dolara za funtu, što je bila prva devalvacija od 1949. godine. Kriza je funte ublažena, ali je kriza dolara tek počinjala.

Kad je funta devalvirala, spekulativni se pritisak krajem 1967. prenio izravno na američki dolar. Inozemni su vlasnici dolara išli izravno na šalter jeftinog zlata njujorških Federalnih rezervi i s pravom tražili zlato u zamjenu za svoje dolare. Rezultat je bio da je tržišna cijena zlata počela još jače rasti, usprkos pokušajima američkih Federalnih rezervi da na tržište izbace svoje zalihe zlata kako bi se zaustavio rast cijene zlata. Washington je, pod uplivom moćnih njujorških banaka, čija se moć temeljila na dolarima, uporno odbijao promijeniti svoju službenu cijenu zlata od 35 dolara po unci. Ali povlačenje Francuske, jedne od najvećih vlasnica zlata, iz zlatnih rezervi Skupine desetorice, pojačalo je problem Washingtona. Krajem godine službene su se zalihe zlata Washingtona smanjile za još 1 milijardu dolara i pale na samo 12 milijardi dolara.

De Gaulle je srušen

Početkom 1968. kriza se zahuktala i između 8. i 15. marta te godine Zlatne su rezerve u Londonu morale osigurati gotovo 1.000 tona zlata da održe cijenu zlata. Pod u prostoriji za mjerenje zlata, koja je bila puna zlata Engleske banke, skoro se urušio pod tom težinom. Naručeni su zrakoplovi američkih Vazdušnih snaga za brzi prijevoz zlata iz američkih skladišta u Fort Knoxu. Dana 15. marta Sjedinjene Države su zatražile dvotjedno zatvaranje londonskog tržišta zlata.

U aprilu 1968. sazvan je u Stockholmu poseban sastanak Skupine desetorice, na zahtjev Washingtona. Američki su dužnosnici planirali otkriti još jedan plan - stvaranje novog "papirnatog zlatnog" nadomjestka putem MMF-a, takozvanih Posebnih prava vučenja (Special Drawing Rights - SDR), u nastojanju da odgode sudnji dan.

Na sastanku u Stockholmu, kojemu je bio cilj pripremiti teren za službeno prihvaćanje vašingtonskoga plana SDR od strane MMF-a na skorom sastanku MMF-a sljedećeg mjeseca, Francuska je odlučno spriječila jednoglasan sporazum, a francuski je ministar Michel Debre ponovo zauzeo stajalište tradicionalne francuske politike povratka prvotnim pravilima sporazuma iz Bretton Woodsa. De Gaulleov je savjetnik Rueff prije toga u više navrata predlagao "šokantnu" devalvaciju američkog dolara od 100% u odnosu na zlato, što bi bilo relativno jednostavno, udvostručilo bi službene američke zalihe zlata u pogledu dolara i bio bi to dovoljan potez koji bi omogućio Sjedinjenim Državama da pretvore u zlato oko 10 milijardi dolara u stranim rukama i da u isto vrijeme održe vrijednost svojih zaliha zlata na prijašnjoj razini. To bi bilo daleko razumnije i bezbolnije, ljudski gledano, od onoga što je učinio Washington. Ali, to se nažalost nije dogodilo.⁹

Za samo nekoliko dana nakon francuskog odbijanja da podrži vašingtonski plan SDR za izvlačenje Amerike iz krize, sama je Francuska postala metom najozbiljnije političke destabilizacije u poslijeratnom razdoblju. Počelo je s ljevičarskim studentima na Sveučilištu Strasbourg, a uskoro je cijela Francuska dovedena u stanje haosa putem studentskih nemira po cijeloj Francuskoj. U koordinaciji s političkim nemirima (koje je, zanimljivo, Francuska komunistička partija pokušala smiriti), američke su i britanske investicijske kuće započele paničnu navalu na francuski franak koja se ubrzala uz pomoć anglo-američkih financijskih medija koji su počeli glasno podgrijavati tu paniku.

Studentski neredi u Francuskoj iz maja 1968. bili su odgovor tadašnjih londonskih i njujorških financijskih interesnih krugova jedinjoj zemlji iz Skupine desetorice koja je uporno odbijala prihvatiti njihovu volju. Iskorištavajući novi francuski zakon koji je dopuštao potpunu konvertibilnost valuta, te su financijske kuće počele pretvarati franke u zlato, što je do kraja 1968. smanjilo francuske zalihe zlata za 30% i dovelo do potpune krize u Francuskoj.

Žalosno ali istinito, anglo-američki je protuudar uspio. Za godinu dana De Gaulle je otišao s vlasti, a francuski je glas jako oslabljen. Kao jedan od svojih posljednjih sastanaka dok je još bio predsjednikom, De Gaulle je pristao sastati se s britanskim ambasadorom u Francuskoj, Christopherom Soamesom, u februaru 1969. General je još jednom rekao Soamesu, govoreći naširoko o francuskoj poslijeratnoj politici, da Europa mora

biti nezavisna, a da to neovisno stajalište duboko kompromitiraju razni “proamerički” osjećaji mnogih europskih zemalja, osobito Britanije.¹⁰

Još jedna zemlja koja je imala hrabrosti otvoreno se suprotstaviti moćnim financijskim interesima Londona i New Yorka u to vrijeme bila je najveći proizvođač zlata na zapadu - Južnoafrička Republika. Tokom prve polovice 1968. Južna Afrika je odbila prodati svoje novoiskopano zlato za funte i dolare po službenoj cijeni od 35 dolara po unci. Francuska i Južna Afrika već su ranije vodile razgovore radi stvaranja nove zlatne podloge kao temelja za reformu monetarnog sistema iz Bretton Woodsa. To je izazvalo bojkot središnjih banaka, pod vodstvom Sjedinjenih Država, prema Južnoj Africi - potez koji su isti interesi ponovili nakon skoro točno 20 godina, sredinom 1980-ih.

Usprkos očitom uklanjanju francuske “prijetnje”, bit će to pirova pobjeda za Washington i London.

Bilješke:

1. McCracken, Paul: “Towards Full Employment and Price Stability” (U pravcu pune zaposlenosti i stabilnosti cijena), Izvješće za Europsku organizaciju o sigurnosti i suradnji, koje je napravila skupina neovisnih stručnjaka, OECD, Pariz, 1977.

2. Bairoch, P.: “International Industrialization Levels from 1750 to 1980”, *Journal of European Economic History* (Časopis o gospodarskoj historiji Europe), tom 11., 1982.

3. De Gaulle, Charles: “The War Memoirs”, Weidenfeld & Nicholson, London, 1967., str. 214.

4. De Menil, Lois P.: “Who Speaks for Europe?: The Vision of Charles de Gaulle”, Weidenfeld & Nicholson, London, 1977., i Mende, Erich: “Von Wende zu Wende: 1962-1982”, Herbig Verlag, München, 1986.

5. Napomena: adekvatna obrada ubojstva predsjednika Kennedyja, 22. studenog 1963., iziskuje puno više prostora. Dosta je ako se kaže da je taj događaj označio definitivni pad u američkoj politici, što je postalo očito u ogromnom gomilanju ratnih vojnih potreba u Vijetnamu predsjednika Lyndona Johnsona. Prema nekoliko obaviještenih izvora, malo prije nego što je bio ubijen, predsjednik Kennedy je odlučio smanjiti vojne operacije CIA-a u Jugoistočnoj Aziji. Neki istraživači upućuju na središnju ulogu McGeorgea Bundyja u to vrijeme. Radi korisnog novijeg izvješća o ulozi CIA-e u Kennedyjevom ubojstvu, vidi: Groden, Robert J. & Livingstone, H. E. “High Treason: The Assassination of John F. Kennedy and the New Evidence of Conspiracy”, Berkley Books, New York, 1989.; Garrison, Jim: “On the Trail of the

Assassins”, Warner Books, New York, 1988.

6. Ranelagh, John: *“The Agency: The Rise & Decline of the CIA”*, Weidenfeld and Nicholson Ltd., London, 1986.

7. De Cecco, Marcello: *“International Financial Markets and U. S. Domestic Policy Since 1945”*, u *International Affairs*, jula 1976., London.

8. Attali, Jacques: *“A Man of Influence: Sir Siegmund Warburg 1902-1982”*, Wiedenfeld & Nicholson, London, 1986.

9. Rueff, Jacques: *“Balance of Payments: Proposals for the resolution of the most pressing world economic problem of our time”*, Macmillan Co., New York, 1967.

10. De Menil, Op. Cit., str. 174.

Upravljanje svjetskom ekonomijom u naopakom smjeru: tko je zapravo kreirao naftne udare 1970-ih godina?

Nixon pritišće prekidač

Godine 1969., pri isteku prve godine predsjedničkog mandata Richarda Nixona, američka je privreda opet ušla u recesiju. Da bi se pobijedila kriza, kamate su u Sjedinjenim Državama jako snižene 1970-ih godina. Opet je spekulativni “vruci novac” počeo napuštati dolar u rekordnim količinama, zbog sniženja kamata. Visoke su se kratkoročne zarade pobirale u Europi i drugdje.

Jedan od rezultata američkog odbijanja da devalvira dolar, koje je trajalo skoro cijelo desetljeće, kao i američke nespremnosti da poduzme ozbiljne korake radi uspostavljanja kontrole nad nereguliranim tržištem eurodolara, bile su kratkoročne valutne špekulacije, koje su postajale sve nestabilnije. Kao što je svim svjetskim bankarima bilo dobro poznato, kralj Knut mogao je samo neko vrijeme glumiti da uspijeva suzbiti bujicu.

Godine 1970. Richard Nixon se na domaćem američkom tržištu okrenuo ekspanzionističkoj monetarnoj politici. Stoga je dotok kapitala iz ranije godine obrnuo smjer i SAD su se izložile otjecanju kapitala u neto iznosu od 6,5 milijardi dolara. A recesija se nastavila. Kamatna je stopa i dalje padala sve do početka 1971., a količina se novca i dalje povećavala. Odljev kapitala dosegnuo je za to vrijeme ogromne dimenzije od ukupo 20 milijardi dolara. U svibnju 1971. Sjedinjene Države su zabilježile i svoj prvi mjesečni trgovinski deficit. To je potaknulo paničnu prodaju dolara u praktički međunarodnim razmjerima. Stanje je uistinu postajalo očajno.

Godine 1971. službene su zalihe zlata SAD-a predstavljale manje od jedne četvrtine službenih obveza: teoretski, da su svi inozemni vlasnici dolara tražili zlato za svoje dolare, Washington ne bi bio u stanju tome udovoljiti bez drastičnih mjera.¹

Moćnici s Wall Streeta prisilili su predsjednika Nixona da napusti uzaludna nastojanja da održi vrijednost dolara naspram bujici

međunarodne potražnje zlata za dolare. Ali nažalost nisu željeli devaluaciju dolara u odnosu na zlato, koja je bila potrebna i koju su neki uporno tražili već gotovo jedno desetljeće.

Dana 15. avgusta 1971. Nixon je prihvatio savjet uskoga kruga svojih vodećih savjetnika, u kojemu je bio i njegov glavni savjetnik za proračun George Shultz, i tadašnje skupine za politiku u Ministarstvu financija, u kojoj su bili Paul Volcker i Jack E Bennett. Bennet je kasnije postao direktorom Exxona.

Toga mirnoga sunčanog ljetnog dana predsjednik Sjedinjenih Američkih Država objavio je potez koji je uzdrmao svijet: službenu obustavu konvertibilnosti dolara u zlato, čime je svijet u potpunosti stavio na izravan standard dolara, bez podloge u zlatu. Tim su potezom Sjedinjene Američke Države jednostrano raskinule središnju odredbu sistema iz Bretton Woodsa iz 1944. godine. Inozemni vlasnici američkih dolara nisu više mogli pretvoriti svoj papirnati novac u zlato iz američkih zlatnih rezervi.

Nixonov je unilateralni potez potvrđen u dugotrajnim razgovorima na međunarodnoj razini, u decembru te godine u Washingtonu, između vlada vodećih europskih zemalja, Japana i još nekoliko zemalja. Rezultat tih razgovora bio je jedan loš kompromis poznat kao Smithsonski sporazum (Smithsonian Agreement). S pretjerivanjem koje je premašivalo čak i njegova prethodnika Lyndona Johnsona, Nixon je nakon tih Smithsonskih razgovora izjavio da oni predstavljaju “zaključivanje najznačajnijega monetarnog sporazuma u historiji svijeta”. Sjedinjene Države su formalno devalvirale dolar za samo 8% u odnosu na zlato, na iznos od 38 dolara po unci, umjesto dugogodišnjeg tečaja od 35 dolara po unci, što baš i nije bila devaluacija od 100% kakvu su tražile savezničke zemlje. Taj je sporazum također dopuštao fluktuaciju vrijednosti valute od 2,25%, umjesto prijašnjih 1% iz pravila sporazuma MMF-a iz Bretton Woodsa.

Svojim objavljivanjem vlasnicima dolara u svijetu da svoj papirnati novac više neće moći pretvoriti u zlato Nixon je “ostavio na cjedilu” svjetsku ekonomiju i stavio u pogon niz događaja koji će potresti svijet kao nikada do tada. Povjerenje u Smithsonski sporazum počelo se rušiti već za nekoliko sedmica.

De Gaulleovo suprotstavljanje Washingtonu u aprilu 1968. po pitanju zlata i njegova privrženost pravilima iz Bretton Woodsa nisu bili dovoljni

da se progura jako potrebna reforma međunarodnog monetarnog sistema; ali su u dovoljnoj mjeri zatrovali vrelo vašingtonskog loše zamišljenog MMF-ova plana Posebnih prava vučenja koji je trebao prikriti probleme dolara.

Obustava mogućnosti pretvaranja dolara u zlato i međunarodni “fluktuirajući tečajevi” iz ranih 1970-ih nisu riješili ništa. Samo su poslužili za dobivanje na vremenu.

Izrazito praktično rješenje bilo bi da su SAD utvrdile realniju vrijednost dolara. Iz Francuske je De Gaulleov bivši savjetnik za ekonomska pitanja Jacques Rueff i dalje zagovarao cijenu zlata od 70 dolara po unci, umjesto cijene od 35 dolara koju su Sjedinjene Države bezuspješno branile. Ta bi nova cijena smirila svjetske špekulacije i dopustila Sjedinjenim Državama da poboljšaju svoje destabilizirajuće eurodolarske bilance s inozemstvom, a da ne dovedu američku unutarnju ekonomiju u stanje haosa, tvrdio je Rueff. Da je to učinjeno na ispravan način, američko bi gospodarstvo bilo dobilo ogroman poticaj, jer bi američki izvoz bio jeftiniji u stranim valutama. Američki bi industrijski interesi opet nadvladali financijske interese u političkim krugovima SAD-a. Ali, razum nije prevladao.

Logika moćnika s Wall Streeta bila je da moć njihove financijske prevlasti mora ostati netaknuta, čak i ako je to na štetu privredne proizvodnje i nacionalnog napretka Amerike.

Zlato samo po sebi ima malu suštinsku vrijednost. Ono ima neke primjene u industriji. Povijesno, zbog njegovih malih količina, služilo je kao mjera vrijednosti prema kojoj su razni narodi utvrđivali uslove trgovine, a time i svojih valuta. Kad je Nixon odlučio da više neće isplaćivati u zlatu obveze američke valute, otvorio je širom vrata svjetskim špekulacijskim orgijama tipa Las Vegasa, u razmjerima kakve historija nije zabilježila. Umjesto da utvrdi dugoročnu ekonomsku politiku na čvrstim tečajevima, svjetska je trgovina nakon avgusta 1971. jednostavno postala još jednim poprištem špekulacija na području mogućih pravaca fluktuiranja pojedinih valuta.

Stvarni su se tvorci Nixonove strategije nalazili u utjecajnim trgovačkim bankama londonskog Cityja. Sir Siegmund Warburg, Edmond de Rothschild, Jocelyn Hambro i drugi toga su ljeta 1971. vidjeli zlatnu priliku u Nixonovu ukinuću zlatnog standarda iz Bretton Woodsa. London je opet bio na putu da postane najveće središte svjetskih financija i to opet

na temelju “posuđenog novca”, ovoga puta američkih euro-dolara.

Nakon avgusta 1971. glavna je značajka američke politike, pod vodstvom savjetnika za nacionalnu sigurnost u Bijeloj kući Henryja A. Kissingera, bila da kontrolira a ne da razvija gospodarstva po cijelome svijetu. Američki su politički dužnosnici počeli s ponosom sebe nazivati “neomaltuzijancima”. Glavnim je prioritetom tokom 1970-ih godina postalo smanjenje stanovništva u zemljama u razvoju, umjesto transfera tehnologije i strategija industrijskog razvitka, što je bilo još jedno vraćanje natrag na britanski kolonijalni način razmišljanja iz devetnaestog stoljeća.

Neučinkoviti su temelji Smithsonskog sporazuma 1972. godine pogoršavali stanje. Opet je masovno odlijevanje kapitala odnosilo dolare u Japan i Europu, do 12. februara 1973., kad je Nixon konačno najavio drugu devalvaciju dolara od 10% u odnosu na zlato. Time je utvrđena cijena zlata Banke za federalne rezerve na razini na kojoj se nalazi i danas, 42,22 dolara po unci.

U tom su trenutku sve glavne valute ušle u proces zvan “upravljana fluktuacija”. Od februara do marta 1973. američki je dolar pao za daljnjih 40% u odnosu na njemačku marku. U svjetske je monetarne poslove uvedena stalna nestabilnost, kakva nije viđena od ranih 1930-ih. Ali ovoga su puta stratezi u New Yorku, Washingtonu i londonskom Cityju pripremali neočekivano iznenađenje da ponovno zadobiju kontrolu i oporavak od razornog urušavanja monetarnog stupa svoga sistema.

Neobičan sastanak u Saltsjobadenu

Plan koji se skrivao iza Nixonove dolarske strategije od 15. avgusta 1971. izbio je na vidjelo tek 1973., nakon više od dvije godine, a čak su i tada rijetki ljudi izvan šačice dobro upućenih suradnika shvaćali o čemu se radi. Obezvrjeđivanje dolara iz avgusta 1971. londonski su i njujorški financijski krugovi iskoristili da dobiju na dragocjenom vremenu, dok su tvorcii politike pripremali novi smionii monetarni plan, “pomak paradigme”, kako ga neki vole zvati.

Neki su utjecajni krugovi anglo-američkog financijskog ustroja osmislili strategiju ponovnog stvaranja jakog dolara i jačanja svoje relativne političke moći u svijetu, upravo u trenutku kad se činilo da su se počeli ozbiljno povlačiti.

U svibnju 1973., kad je jaki pad dolara još bio svjež, skupina od 84 vrhunska svjetska financijska i politička moćnika sastala se u osamljenoj otočkoj ladanjskoj kući švedske bankarske obitelji Wallenberg, u Saltsjobadenu u Švedskoj. Taj je skup, odnosno Bilderberška skupina princa Bernharda, poslušao Waltera Levyja kako iznosi “scenarij” za neizbježno povećanje cijene nafte zemalja OPEC-a od 400%. Cilj toga tajnoga sastanka u Saltsjobadenu nije bio spriječiti očekivani šok od visoke cijene nafte, nego isplanirati i rukovoditi poplavom naftnih dolara koja se uskoro trebala kreirati, proces koji je američki ministar vanjskih poslova Kissinger kasnije nazvao “recikliranjem tokova petrodolara”.

U Saltsjobadenu su bili prisutni Robert O. Anderson iz Atlantic Richfield Oil Co., lord Greenhill, predsjednik British Petroleuma, Sir Eric Roll iz kompanije S. G. Warburg, tvorac euroobveznica, George Bali iz investicijske banke Lehman Brothers, čovjek koji je desetak godina ranije, kao pomoćnik ministra vanjskih poslova, rekao svom prijatelju bankaru Siegmundu Warburgu da osnuje londonsko eurodolarsko tržište, David Rockefeller iz banke Chase Manhattan, Zbigniew Brzezinski, čovjek koji će uskoro postati savjetnikom za nacionalnu sigurnost predsjednika Cartera, Talijan Gianni Agnelli i Nijemac Otto Wolff von Amerongen i drugi. Henry Kissinger bio je redoviti sudionik sastanaka Bilderberške skupine.²

Godišnje sastanke Bilderberške skupine po prvi put započela, u potpunoj tajnosti, u svibnju 1954., jedna skupina anglofila u kojoj su bili George Bali, David Rockefeller, dr. Joseph Retinger, holaridski princ Bernhard, George C. McGhee (koji je u to vrijeme radio u američkom Ministarstvu vanjskih poslova, a kasnije bio stariji dužnosnik u Mobil Oilu). Nazvani po mjestu njihova prvog sastanka, hotelu Bilderberg blizu Arnheima, ti su bilderberški sastanci okupljali vrhunsku elitu iz Europe i Amerike radi tajnih vijećanja i političkih razgovora. Potom su davani jednoglasno “oblikovani” komentari za novine i druge medije, ali nikad nisu spominjani tajni sastanci iz Bilderberga. Ti su bilderberški sastanci postali jednim od najučinkovitijih sredstava za oblikovanje poslijeratne anglo-američke politike.

Godine 1973. moćni su ljudi okupljeni oko Bilderberga odlučili lansirati velebni napad na industrijski razvitak u svijetu, s ciljem da povrate ravnotežu moći u korist anglo-američkih financijskih interesa. U namjeri da to učine, odlučili su

upotrijebiti svoje najdragocjenije oružje: kontrolu nad svjetskim tokovima nafte. Politika Bilderberške skupine trebala je potaknuti globalni embargo na naftu radi iznuđivanja drastičnog porasta cijene nafte u svijetu. Od 1945. godine cijena je nafte u svjetskoj trgovini naftom bila, prema međunarodnom običaju, utvrđena u dolarima. Na poslijeratnom naftnom tržištu vladale su američke naftne kompanije. Oštro i naglo povećanje svjetske cijene nafte, značilo je, potom, jednako drastično povećanje potražnje američkih dolara kojima se plaćala prijeko potrebna nafta.

Nikad u historiji ljudskoga roda nije tako mali krug moćnika, sa sjedištem u Londonu i New Yorku, u tolikoj mjeri kontrolirao gospodarsku sudbinu cijeloga svijeta. Anglo-američki financijski ustroj odlučio je upotrijebiti svoju naftnu moć na način koji nitko nije mogao ni zamisliti. Njihov je plan bio do krajnosti podao, ali su oni očito zaključili da im je ta značajka glavna prednost.

Kissingerov naftni šok nakon Yom Kippura

Dana 6. oktobra 1973. Egipat i Sirija okupirali su Izrael i time potpalili rat poznat pod nazivom “Yomkipurski” rat. Suprotno uvriježenom mišljenju, taj rat nije bio rezultat jednostavnoga lošeg proračuna, pogreške ili odluke arapskih zemalja da poduzmu vojni napad na državu Izrael. Cijeli je slijed događaja oko izbijanja toga oktobarskog rata bio tajno dirigiran iz Washingtona i Londona, uz primjenu moćnih diplomatskih tajnih kanala koje je osmislio Nixonov savjetnik za nacionalnu sigurnost Henry Kissinger.

Kissinger je učinkovito kontrolirao poteze izraelske politike putem svojih bliskih odnosa s izraelskim ambasadorom u Washingtonu Simchom Dintzem. Osim toga, Kissinger je održavao veze s egipatskom i sirijskom stranom. Njegova je metoda bila da jednostavno svakoj strani krivo prikaže ključne elemente druge strane, što je rezultiralo ratom, a potom i arapskim naftnim embargom.

Kissinger, koji je u to vrijeme već postao “carem” Nixonove obavještajne službe, uporno je zatajivao izvješća američke tajne službe, uključujući i uhvaćene razgovore arapskih dužnosnika, koji su potvrđivali pripreme za rat. Washington je napravio scenarij za rat i za njegove posljedice, uključujući Kissingerovu zloglasnu “leteću diplomaciju”, a taj je scenarij u tančine slijedio bilderberško vijećanje od prošloga maja u Saltsjoebadenu,

koje se dogodilo oko šest mjeseci prije izbijanja rata. Arapske su zemlje izvoznice nafte trebale biti žrtvenim jarcem za nadolazeću bjesomučnu reakciju svijeta, dok su anglo-američki interesni krugovi, koji su je kreirali, stajali mirno u pozadini.³

Sredinom oktobra 1973. njemačka je Vlada kancelara Willyja Brandta rekla američkom ambasadoru u Bonnu da je Njemačka neutralna u sukobu na Srednjem istoku i da neće dopustiti Sjedinjenim Državama da šalje vojnu pomoć Izraelu iz njemačkih vojnih baza. Sa zlokobnom prijetnjom sličnih međusobnih poruka koje će se dogoditi oko 17 godina kasnije, Nixon je 30. oktobra 1973. poslao kancelaru Brandtu oštru protestnu notu, koju je najvjerojatnije sastavio Kissinger:

“Jasno nam je da su europske zemlje više od nas ovisne o arapskoj nafti, ali se ne slažemo da će se vaša ranjivost smanjiti ako se od nas odvojite u tako važnom pitanju... Napominjete da ova kriza nije predmet zajedničke odgovornosti Saveza i da opskrba vojne opreme Izraelu ima ciljeve koji ne spadaju u odgovornost Saveza. Ne vjerujem da možemo povući tako preciznu crtu...”⁴

Washington je odbio dopustiti Njemačkoj da objavi svoju neovisnost u sukobu na Srednjem istoku. Interesantno je, međutim, da je Britaniji bilo dopušteno da jasno izrazi svoju neutralnost, čime je izbjegla posljedice arapskog naftnog embarga. Opet se London lukavo izvukao iz međunarodne krize, čiji je bio glavni tvorac. Jedna je od posljedica tog povećanja cijene nafte od 400% bila ta da su stotine miliona dolara koje su British Petroleum, Royal Dutch Shell i drugi anglo-američki naftni koncerni investirali u riskantne naftne poslove na Sjevernom moru sada mogle proizvoditi profitabilnu naftu. Zanimljiva je činjenica toga vremena da profitabilnost tih novih nalazišta nafte na Sjevernom moru nije uopće bila sigurna do Kissingerova naftnog šoka.

Tako su 16. oktobra 1973. godine zemlje članice OPEC-a, nakon sastanka u svezi s cijenom nafte održanog u Beču, podigle svoje cijene za u to vrijeme zastrašujućih 70%, s 3,01 na 5,11 dolara po barelu. Istoga su dana članice OPEC-a, citirajući američku podršku Izraelu u ratu na Srednjem istoku, proglasile embargo na prodaju nafte Sjedinjenim Državama i Nizozemskoj, u kojoj su bile najveće naftne luke u Zapadnoj Europi.

Saudijska Arabija, Kuvajt, Irak, Libija, Abu Dabi, Katar i Alžir objavili

su 17. oktobra 1973., da će smanjiti proizvodnju nafte u oktobru na razinu od 5% ispod septembarske razine i nastaviti smanjivati po 5% svakoga mjeseca, “dok se Izrael potpuno ne povuče sa svih arapskih teritorija okupiranih u junu 1967. i dok se ne vrate zakonska prava palestinskom narodu”. Prvi svjetski naftni šok (oil shock), ili, kako su ga Japanci nazvali “Oil Shokku”, bio je na djelu.

Interesantno, naftni je šok bio u punom jeku upravo u trenutku kad je predsjednik Sjedinjenih Američkih Država postajao lično upleten u ono što se zvalo “Aferom Watergate”, čime je Henry Kissinger postao de facto predsjednikom i vodio američku politiku u vrijeme krize krajem 1973. godine.

Kad je Nixonova Bijela kuća 1974. godine poslala jednog starijeg dužnosnika u američko Ministarstvo financija da osmisli strategiju koja bi prisilila OPEC da snizi cijenu nafte, bio je grubo odbijen. U jednom je memorandumu taj dužnosnik napisao: “Bankarski su moćnici bili ti koji su otklonili taj savjet i održavali program “recikliranja” kako bi omogućili povećanje cijene nafte. Bila je to fatalna odluka...”

Američko Ministarstvo financija, pod vodstvom ministra Jacka Benneta, čovjeka koji je pomogao usmjeriti Nixonovu sudbonosnu dolarsku politiku u avgustu 1971., već je ranije sklopilo tajni sporazum s Monetarnom agencijom Saudijske Arabije, SAMA, koji je okončan u jednom memorandumu iz februara 1975. Američki pomoćnik ministra financija Jack Bennett uputio je taj sporazum ministru vanjskih poslova Henryju Kissingeru. Po tom je sporazumu pozamašan dio ogromnih saudijskih prihoda od nafte trebao biti uložen u financiranje deficita američke Vlade. Mladi stručnjak za investicijsko bankarstvo s Wall Streeta David Mulford, koji je radio za vodeću tvrtku što je trgovala euroobveznicama White Weld & Co. sa sjedištem u Londonu, poslan je u Saudijsku Arabiju da bude glavni “savjetnik za investicije” za SAMA-u; ustvari je poslan sa zadatkom da usmjerava ulaganja saudijskih petrodolara u prave banke, naravno one u Londonu i New Yorku. Bilderberški je plan funkcionirao upravo onako kako je bio zamišljen.⁵

Kissinger, koji je kao Nixonov svemoćni savjetnik za nacionalnu sigurnost već imao kontrolu nad svim procjenama američke tajne službe, preuzeo je vlast i nad američkom vanjskom politikom tako što je prisilio Nixona da ga imenuje ministrom vanjskih poslova upravo pred izbijanje Yomkipurskog rata u oktobru. Pokazatelj njegove središnje uloge u

tim događajima je činjenica da je Kissinger zadržao obje titule: mjesto predsjednika Vijeća za nacionalnu sigurnost Bijele kuće i mjesto ministra vanjskih poslova, što nije uspjelo ni jednoj osobi prije ni poslije njega. Za vrijeme posljednjih mjeseci Nixonova predsjedničkog mandata ni jedna druga osoba nije imala toliku pojedinačnu apsolutnu moć kao Henry Kissinger. Kao sol na živu ranu, Kissingeru je 1973. godine dodijeljena Nobelova nagrada za mir.

Nakon jednog sastanka u Teheranu, 1. januara 1974., povećana je cijena nafte u visini od 100%, što je cijenu nafte zemalja OPEC-a dovelo na razinu od 11,65 dolara po barelu. To je učinjeno na iznenađujuće traženje iranskog šaha, kojemu je to potajno naložio Henry Kissinger.

Samo nekoliko mjeseci prije toga šah se protivio povećanju cijene nafte na 3,01 dolar po barelu iz straha da će to natjerati zapadne izvoznike da povise cijene industrijske opreme koju je šah kanio uvoziti za potrebe ambiciozne industrijalizacije Irana. Potpora Washingtona i Zapada Izraelu u oktobarskome ratu pothranjivala je OPEC-ovu ljutnju na sastancima zemalja OPEC-a. Ni Kissingerovo vlastito Ministarstvo vanjskih poslova nije bilo obaviješteno o Kissingerovim tajnim mahinacijama sa šahom.⁶

Od 1949. godine do kraja 1970. cijena sirove nafte sa Srednjeg Istoka kretala se u prosjeku oko 1,90 dolara po barelu. Popela se na 3,01 dolar početkom 1973., u vrijeme sudbonosnog sastanka Bilderberške skupine u Saltsjobadenu, na kojemu se raspravljalo o neminovnom porastu cijene OPEC-ove nafte u budućnosti. U januaru 1974. porast od 400% bio je fait accompli.

Privredne posljedice naftnog šoka

Društveno stanje koje je naftni embargo izazvao u Sjedinjenim Državama krajem 1973. godine moglo bi se opisati kao panika. Tokom cijele 1972. i početkom 1973. godine velike su multinacionalne naftne kompanije, na čelu s Exxonom, vodile čudnu politiku nestašice sirove nafte. To im je omogućeno nizom odluka koje je donio predsjednik Nixon prema savjetima svojih pomoćnika. Stoga, kad je u novembru 1973. nadošao embargo, njegove su posljedice bile krajnje dramatične. U to je vrijeme Bijela kuća bila odgovorna za kontrolu uvoza nafte u SAD po američkom Zakonu o trgovinskim sporazumima (Trade Agreements Act) iz 1959.

U januaru 1973. Nixon je ministra financija Georgea Shultza imenovao i za svojega, tj. predsjednikova pomoćnika za gospodarska pitanja. Na tom je položaju Shultz nadgledao politiku uvoza nafte u Bijeloj kući. Njegov je zamjenik, tj. zamjenik ministra financija, William E. Simon, bivši trgovac obveznicama na Wall Streetu, postavljen na mjesto predsjednika značajnoga Odbora za naftnu politiku koji je odlučivao o količinama uvoza nafte u SAD u kritičnim mjesecima koji su prethodili oktobarskom embargu.

U februaru 1973. Nixon je bio prisiljen ustanoviti posebni "trijumvirat za energiju", u kojemu su bili Shultz, pomoćnik u Bijeloj kući John Ehrlichman i savjetnik za nacionalnu sigurnost Henry Kissinger, koji je postao poznat pod imenom Posebni odbor Bijele kuće za energiju. Potiho se pripremao teren za plan Bilderberške skupine, iako gotovo nikome u Washingtonu ni bilo gdje drugdje nije bila poznata ta činjenica. U oktobru 1973. domaće su američke zalihe sirove nafte već bile na zabrinjavajuće niskoj razini. OPEC-ov je embargo izazvao panično kupovanje goriva, zahtjeve za štednjom, beskrajne redove na crpkama i jaku ekonomsku recesiju.⁷

Naftna je kriza najteže pogodila najveći američki grad, New York. U decembru 1974. devet najmoćnijih svjetskih bankarskih kuća, na čijem su čelu bile banka Chase Manhattan Davida Rockefellera, Citibank i londonsko-njujorška investicijska banka Lazard Freres, priopćilo je gradonačelniku New Yorka Abrahamu Beameu, političaru staroga kova, da preda ogromne mirovinske fondove toga grada jednom odboru tih banaka, koji se zvao Municipal Assistance Corporation ili će u protivnom one i njihovi utjecajni prijatelji u sredstvima priopćavanja dovesti do financijske propasti grada. Ne iznenađuje da je nedovoljno moćni gradonačelnik kapitulirao, a grad New York je bio prisiljen skresati sredstva za izgradnju autoputeva, mostova, bolnica i škola kako bi opsluživao svoje dugove bankama, kao i otpustiti desetke tisuća radnika u gradskim službama. Najveći je američki grad počeo tonuti u smetlište. Felix Rohatyn iz banke Lazard Freres postao je direktorom nove bankarske organizacije za prikupljanje novca, koju je tisak nazvao "Big MAC".

U Zapadnoj je Europi šok od rasta cijene nafte i embarga bio jednako drastičan. Od Britanije do europskog kontinenta, jedna je zemlja za drugom osjećala posljedice najdublje ekonomske krize od 1930-ih godina. Širom Europe bankroti i nezaposlenost dosegli su zabrinjavajuće

razine.

Njemačka je Vlada uvela hitnu zabranu vožnje nedjeljom u očajničkom naporu da smanji troškove uvoza nafte. U junu 1974. posljedice su naftne krize doprinijele dramatičnom slomu njemačke Herstatt-Banke i krize njemačke marke koja je uslijedila. Godine 1974. njemački su troškovi na uvoz nafte porasli za zastrašujućih 17 milijardi njemačkih maraka, a procjenjuje se da je pola miliona ljudi ostalo bez posla zbog naftnog šoka. Inflacija je dosegla zabrinjavajuću razinu od 8%. Naglo je povećanje cijene od 400% osnovnog izvora energije u Njemačkoj bilo pogubno za industriju, transport i poljoprivredu. Kao posljedica naftnog šoka, ključne su industrijske grane poput čelične industrije, brodogradnje i hemijske industrije u to vrijeme zapale u duboku krizu.

Vlada Willyja Brandta do temelja je poražena zbog posljedica naftne krize u Njemačkoj, jednako kao i zbog izbijanja špijunske afere Stasi o upletenosti njegova bliskog suradnika, Gunthera Guillaumea. U svibnju 1974. Brandt je ponudio ostavku predsjedniku Savezne Republike Njemačke Heinemannu, koji je zatim imenovao Helmuta Schmidta kancelarom. Većina je vlada širom Europe pala u to vrijeme, kao žrtve posljedica naftnoga šoka na gospodarstvo njihovih zemalja.

A ekonomske posljedice na zemlje u razvoju - jer, u to vrijeme ih se s pravom još moglo zvati zemljama u razvoju, umjesto fatalističkog naziva "Treći svijet" koji je danas jako u modi - posljedice porasta cijene njihova primarnog izvora energije od 400%, koji se dogodio preko noći, bile su zastrašujuće. Velika je većina manje razvijenih zemalja u svijetu, koje nisu imale značajnih vlastitih zaliha nafte, bila iznenada suočena s neočekivanim i neplativim porastom cijene uvozne energije od 400%, da ne spominjemo cijenu hemijskih proizvoda i umjetnih gnojiva za poljoprivredu, koji se dobivaju od nafte. U to su vrijeme komentatori počeli spominjati "trijadu", ratnodobnu ideju preživljavanja najjaćih, i uveli pojmove "Trećega svijeta" i "Četvrtoga svijeta" (zemlje nečlanice OPEC-a).

Indija je 1973. godine imala pozitivnu platnu bilancu, što je bilo zdravo stanje za jednu zemlju u razvoju. Godine 1974. njezine su zalihe u stranim valutama iznosile 629 miliona dolara, kojima je plaćala, u dolarima, skoro dvostruki iznos od 1.241 miliona dolara godišnje na ime uvoza godišnjih potreba nafte. Godine 1974. Sudan, Pakistan, Filipini, Tajland, Afrika i Latinska Amerika su, jedna za drugom bile suočene s rastućim deficitima u svojim platnim bilancama. Tokom 1974., prema podacima MMF-a, sve

zemlje u razvoju zajedno nagomilale su ukupan trgovinski deficit u iznosu od 35 milijardi dolara, što je u to vrijeme bila kolosalna svota, a njihov se deficit, što ne iznenađuje, povećao za četiri puta u odnosu na 1973. godinu, tj. upravo proporcionalno povećanju cijene nafte.

Nakon nekoliko godina snažnog industrijskog i trgovinskog razvitka iz ranih 1970-ih godina, nagli je pad industrijske aktivnosti u gospodarstvima cijeloga svijeta, od 1974. na 1975. godinu, bio veći od svih padova od vremena rata. Međutim, dok je Kissingerov naftni šok iz 1973./74. imao razoran učinak na svjetski industrijski razvitak, on je u isto vrijeme donio ogromnu korist izvjesnim etabliranim krugovima - velikim njujorškim i londonskim bankama i kompanijama Sedam sestara, tj. multinacionalnim naftnim kompanijama u Sjedinjenim Državama i Britaniji. Kompanija Exxon je 1974. godine zamijenila General Motors na mjestu najveće američke korporacije po bruto prihodu. Njezine sestre nisu bile daleko iza nje, uključujući Mobil, Texaco, Chevron i Gulf.

Glavnina je OPEC-ovih dolarskih prihoda, Kissingerovih "recikliranih petrodolara", bila uložena u vodeće banke u Londonu i New Vorku, a te su se banke bavile i dolarima i međunarodnom naftnom trgovinom. Chase Manhattan, Citibank, Manufacturers Hannover, Bank of America, Barclays, Lloyds, Midland Bank, sve su te banke uživale u ogromnim prihodima od naftnog šoka. Kasnije ćemo vidjeti kako su te banke reciklirale svoje "petrodolare" tokom 1970-ih godina, i kako je to recikliranje pripremilo teren za veliku krizu dugova iz 1980-ih godina.⁸

Otkidanje cvijeta s "nuklearne ruže"

Jedna od glavnih briga tvoraca porasta cijene nafte od 400% bila je kako spriječiti da njihov drastični potez ne navede svijet na ubrzanje već jakoga trenda izgradnje daleko učinkovitijega i u konačnici jeftinijeg izvora energije - nuklearnih elektrana.

Kissingerov bivši dekan na Sveučilištu Harvard i šef iz vremena kad je Kissinger kratko vrijeme bio savjetnik u Vijeću za nacionalnu sigurnost u Vladi predsjednika Johna Kennedyja, bio je McGeorge Bundy. Bundy je otišao iz Bijele kuće 1966. godine kako bi igrao presudnu ulogu u oblikovanju unutarnje politike Sjedinjenih Država kao predsjednik najveće privatne fondacije, Fondacije Ford. Do decembra 1971. Bundy je već bio ustanovio veliki novi projekt te fondacije - Projekt energetske politike

(Energy Policy Project), pod vodstvom S. Davida Freemana, s platnom knjižicom od impresivnih 4 miliona dolara za mandat od najmanje tri godine. Studija Bundyjeve Fondacije Ford, pod naslovom "Vrijeme za opredjeljenje: energetska budućnost Amerike", izašla je iz tiska točno usred rasprave u vrijeme naftnog šoka 1974. godine. Cilj joj je bio usmjeriti javnu raspravu u tom presudnom trenutku naftne krize.

Po prvi je put u krugovima američkog političkog ustroja proklamirana lažna teza da "se razvitak energije i razvitak gospodarstva mogu odvojiti; nisu to sijamski blizanci". Freemanova je studija zagovarala čudne i dokazivo nedjelotvorne "alternativne" izvore energije, poput vjetra, solarnih reflektora i sagorijevanja recikliranog otpada. Tim je izvješćem Fordova fondacija poduzela prljav napad na nuklearnu energiju, tvrdeći da njezina tehnologija može teoretski biti upotrijebljena za pravljenje nuklearnih bombi. "Samo gorivo ili jedan od nusproizvoda, plutonij, može se izravno ili u prerađenom obliku upotrijebiti kao materijal za nuklearne bombe ili eksplozivne naprave", ustvrdili su.

Studija Fordove fondacije ispravno je ustvrdila da je nuklearna energija glavna konkurencija hegemoniji nafte u budućnosti i upozorila na "brzinu kojom se nuklearna energija širi u svim dijelovima svijeta i to razvojem novih nuklearnih tehnologija, u prvome redu brzih oplodnih reaktora i centrifugalne metode obogaćivanja urana". Tim je Bundyjevim projektom stvoren okvir za antinuklearnu "zelenu" ofenzivu američkog financijskog ustroja.⁹

Početak 1970-ih godina nuklearna se energija jasno pokazala kao najbolje rješenje za budućnost na području proizvodnje električne energije, bila je daleko učinkovitija (i za okoliš manje štetna) od nafte ili uglja. U vrijeme naftnog šoka Europska zajednica je već bila dobro odmakla na putu velikoga nuklearnog razvojnog programa. Počevši od 1975., po planovima vlada zemalja članica, do 1985. godine trebalo je izgraditi između 160 i 200 novih nuklearnih elektrana po cijeloj kontinentalnoj Europi.

Schmidtova je Vlada u Njemačkoj, reagirajući razumno na posljedice naftnog šoka iz 1974., donijela 1975. godine program za gradnju dodatnih kapaciteta za nuklearnu energiju od 42 gigawatta, što bi do 1985. godine pokrilo 45% ukupnih potreba Njemačke za električnom strujom. Taj je razvojni program unutar Europske zajednice premašivala samo Francuska, koja je do 1985. planirala izgraditi nove kapacitete nuklearne energije od

45 gigawatta. U jesen 1975. talijanski je ministar industrije, Carlo Donat Cattin, dao upute talijanskim kompanijama za nuklearnu energiju, ENEL i CNEN, da izrade planove za izgradnju 20-ak nuklearnih elektrana koje bi bile dovršene početkom 1980-ih godina. Čak je i Španjolska, koja je tada tek izlazila iz desetljeća duge Francove vladavine, imala program koji je predviđao izgradnju 20 nuklearnih elektrana do 1983. Tipična nuklearna elektrana jačine 1 gigawatta obično je dovoljna za opskrbu svih potreba električne energije modernog industrijskog grada od milijun stanovnika.

U vrijeme naftnoga šoka iz 1974. po prvi su se put naglo rastuće nuklearne industrije Europe, osobito Francuske i Njemačke, počele pojavljivati kao sposobni suparnici američkoj prevlasti na nuklearnom izvoznom tržištu. Francuska je uspjela dobiti pismo namjere od iranskoga šaha, kao i njemačka kompanija KWU prije toga, za izgradnju četiri nuklearna reaktora u Iranu, dok je Francuska već bila potpisala ugovor s pakistanskom Vladom predsjednika Bhuttoa za izgradnju moderne nuklearne infrastrukture u toj zemlji. Pregovori između njemačke Vlade i Brazila o suradnji na području mirnodopske upotrebe nuklearne energije također su uspješno okončani u februaru 1976.; po tome je dogovoru Njemačka trebala izgraditi osam nuklearnih reaktora kao i postrojenja za preradu i obogaćivanje urana. Uz punu potporu svojih vlada, njemačke su i francuske kompanije ušle u pregovore s određenim zemljama u razvoju, potpuno u duhu Eisenhowerove deklaracije Atomi za mir iz 1953.

Anglo-američki je obruč, utemeljen na njihovoj čvrstoj kontroli najvećega svjetskog izvora energije, nafte, očito bio u opasnosti ako se ti ostvarivi programi nastave.

U poslijeratnom je razdoblju nuklearna energija bila tehnološko poboljšanje u odnosu na naftu, jednako kao što je nafta bila poboljšanje u odnosu na ugalj kad su lord Fisher i Winston Churchill, krajem prošloga stoljeća, tvrdili da britanska mornarica mora prijeći s uglja na naftu. Glavna je razlika 1970-ih godina bila u tome što su Britanija i njezini rođaci u Sjedinjenim Državama držali u rukama svjetske zalihe nafte. Svjetska je nuklearna tehnologija zaprijetila otvaranjem relativno neograničenih energetske mogućnosti, osobito ako se ostvare planovi za komercijalnu proizvodnju brzih oplodnih reaktora, kao i termonuklearne fuzije.

Odmah nakon naftnog šoka iz 1974. osnovane su dvije organizacije za nuklearnu energiju, obje sa sjedištem u Londonu. Godine 1975. ustanovljena je jedna neformalna i polutajna skupina, nazvana Skupina

opskrbljivača nuklearnom tehnologijom (Nuclear Suppliers Group), ili "Londonski klub", kako je postala poznata. U tu su skupinu spadale Britanija, Sjedinjene Države, Kanada, Francuska, Njemačka, Japan i SSSR. Bio je to početak anglo-američkih nastojanja da nametnu samo-kontrolu na polju nuklearnog izvoza. U svibnju 1975. ta je skupina upotpunjena osnivanjem još jedne tajne organizacije, koja je okupila najveće svjetske opskrbljivače nuklearnog goriva, urana, londonski "Institut za uran" (Uranium Institute), u kojemu su prevlast imale tradicionalno britanske zemlje, uključujući Kanadu, Australiju, Južnu Afriku i Ujedinjeno Kraljevstvo. Te "skrovite" organizacije bile su potrebne, ali ne i dovoljne za otklanjanje nuklearne "prijetnje" ranih 1970-ih godina.

Jedan je istaknuti američki protivnik nuklearne energije iz Instituta Aspen ovako izrazio njihov problem: "Moramo otkinuti cvijet s 'nuklearne ruže'. I otkinuli su ga.

Stvaranje anglo-američkoga zelenog plana

Nije bilo nimalo slučajno što je sve veći dio stanovništva u Zapadnoj Europi, osobito u Njemačkoj, nakon recesije iz 1974./75. izazvane naftnim šokom, počeo po prvi put u poslijeratnom razdoblju govoriti o "granicama razvitka" ili prijetnjama okolišu i propitivati svoje vjerovanje u načelo industrijskog razvitka i tehnološkog napretka. Rijetki su bili oni koji su razumjeli do koje su mjere njihova nova "mišljenja" bila pomno izmanipulirana s vrha putem mreže koju su uspostavili oni isti anglo-američki financijski i industrijski krugovi koji su stajali iza strategije naftnog šoka iz Saltsjobadena.

Počevši 1970-ih godina lansirana je strahovita propagandna ofenziva iz odabranih anglo-američkih trustova mozgova i časopisa, s namjerom da oblikuju novi pristup "granica razvitka", koji će osigurati uspjeh drastične strategije naftnog šoka. Američki naftaš Robert O. Anderson, koji je sudjelovao na sastanku Bilderberške skupine u Saltsjobadenu u svibnju 1973., bio je središnja figura u provedbi anglo-američke ekološke ofenzive koja je uslijedila. Bit će to jedna od najuspješnijih prijevара u historiji.

Anderson i njegova Atlantic Richfield Oil Co. dostavili su milijune dolara, preko svoje fondacije Atlantic Richfield, pomno odabranim organizacijama za napad na nuklearnu energiju. Jedna od skupina koja se najviše okoristila Andersonovom širokogrudnošću, bila je skupina zvana

Prijatelji Zemlje (Friends of the Earth) koja je u to vrijeme osnovana Andersnovom donacijom od 200.000 dolara. Jedna od prvih akcija Andersonovih Prijatelja Zemlje bila je financiranje napada na njemačku nuklearnu industriju putem antinuklearnih akcija kao što su bile demonstracije protiv Brockdorfa 1976. godine, koje je predvodio vođa Prijatelja Zemlje Holger Stroh. Direktor Prijatelja Zemlje u Francuskoj, čovjek po imenu Brice LaLonde, bio je partner u odvjetničkoj tvrtki obitelji Rockefeller u Parizu, koja se zvala Coudert Brothers, a 1989. godine postao je ministar za okoliš u Mitterrandovoj Vladi.

Upravo su Prijatelji Zemlje bili ti koji su spriječili provedbu velikog sporazuma između Japana i Australije o opskrbi urana. U novembru 1974. japanski je premijer Tanaka stigao u Canberru na sastanak s australskim premijerom Gaughom Whitlamom. Dvojica su premijera postigla dogovor potencijalno vrijedan milijarde dolara, po kojemu će Australija opskrbljivati japanske potrebe uranske rude u budućnosti, kao i ući s Japanom u zajednički projekt razvoja tehnologije obogaćivanja urana. Britanski je div rudnika urana, Rio Tinto Zine, tajno poslao Prijatelje Zemlje u Australiju da okupe protivnike zaključivanja skorog sporazuma s Japanom, što je nekoliko mjeseci kasnije rezultiralo padom Whitlamove Vlade. Prijatelji Zemlje imali su "prijatelje" na svim visokim položajima u Londonu i Washingtonu.

Glavno oruđe Roberta O. Andersona za širenje nove ideologije "granica razvitka" među vladajućim krugovima Europe i Amerike, bio je njegov Aspen Institute for Humanistic Studies (Institut za društvena istraživanja). S Andersonom kao predsjednikom i Thorntonom Bradshawom iz kompanije

Atlantic Richfield kao potpredsjednikom, Institut Aspen bio je glavni provodnik za ostvarenje novog antinuklearnog programa vladajućega ustroja početkom 1970-ih godina.

Među poznatijim skrbnicima Instituta Aspen u to vrijeme bio je predsjednik Svjetske banke i čovjek koji je vodio Vijetnamski rat, Robert S. McNamara. Među pomno odabranim povjerenicima Instituta Aspen bili su u to vrijeme lord Bullock s Oxfordskog univerziteta, Richard Gardner, američki ekonomist anglofil koji je kasnije postao američkim ambasadorom u Italiji i Russell Peterson, bankar s Wall Streeta, koji je radio u firmi Lehman Brothers Kuhn Loeb Inc., kao i član upravnog odbora Exxona Jack G. Clarke, Jerry Me Afee iz Gulf Oila, direktor

Mobil Oila George C. McGhee, bivši dužnosnik Ministarstva vanjskih poslova koji je bio prisutan na osnivačkom sastanku Bilderberške skupine 1954. godine. S Andersonovim je Institutom u tom ranom razdoblju bila povezana i grofica Marion Donhoff, izdavač Die Zeita u Hamburgu, kao i bivši predsjednik banke Chase Manhattan i visoki povjerenik za Njemačku John J. McCloy.

Robert O. Anderson doveo je na mjesto predsjednika Instituta Aspen gospodina Josepha Slatera iz Fordove fondacije, na čijem je čelu bio McGeorge Bundy. Bila je to uistinu usko povezana obitelj anglo-američkog ustroja iz ranih 1970-ih. Prvi projekt koji je Slater lansirao u Aspen bio je priprema jedne međunarodne organizacijske ofenzive protiv industrijskog razvitka, a osobito protiv nuklearne energije, pod pokroviteljstvom (i novcem) Ujedinjenih naroda. Slater je osigurao potporu švedskog ambasadora u Ujedinjenim narodima Sverkera Aastroma, koji je u Ujedinjenim narodima progurao prijedlog za održavanje međunarodne konferencije o okolišu, usprkos ostrim prigovorima od strane zemalja u razvoju.

Konferenciju Ujedinjenih naroda o okolišu, održanu u junu 1972. u Stockholmu, od samoga su početka vodili ljudi iz Andersonova Instituta Aspen. Član upravnog odbora Aspene, Maurice Strong, kanadski naftaš iz kompanije Petro-Canada, bio je predsjednik Stokholmske konferencije. Aspen je također osigurao financijska sredstva za stvaranje međunarodne mreže nultog razvitka pod pokroviteljstvom UN-a, nazvane Međunarodnim institutom za okoliš i razvitak (International Institute for Environment and Development), u čijem su odboru bili Robert O. Anderson, Robert McNamara, Strong i Roy Jenkins iz britanske Laburističke stranke. Ta je nova organizacija odmah proizvela knjigu pod naslovom "Only One Earth" (Samo jedna Zemlja), koju su napisali Rene Dubos sa Univerziteta Rockefeller i britanska maltuzijanka Barbara Ward (lady Jackson). Međunarodne su trgovačke komore bile u to vrijeme čak prisiljene sponzorirati Mauricea Stronga i druge osobe iz Aspene na seminarima na kojima su poslovne ljude iz cijeloga svijeta upućivali u novoj ideologiji očuvanja okoliša.

Stokholmska konferencija iz 1972. stvorila je potrebnu međunarodnu organizacijsku i reklamnu infrastrukturu, tako da se u vrijeme Kissingerova naftnog šoka iz 1973./74. mogla lansirati jaka antinuklearna propagandna ofenziva, uz dodatnu pomoć miliona dolara koji su bili lahko dostupni

preko kanala povezanih s naftom, tj. uz pomoć kompanije Altantic Richfield, Fonda Rockefeller Brothers i drugih sličnih elitnih anglo-američkih vladajućih krugova. Među skupinama koje su ti ljudi u to vrijeme financirali bile su organizacije poput ultra elitističkog World Wildlife Funda, kojemu je tada predsjedavao član Bilderberške skupine princ Bernhard, a kasnije John Loudon iz kompanije Royal Dutch Shell.¹⁰

Da su ti vladajući financijski krugovi imali ogroman utjecaj na američke i britanske medije u to vrijeme pokazuje i činjenica da nije lansirana nikakva javna povika radi ispitivanja mogućeg sukoba interesa između antinuklearne ofenzive koju je dobrano financirao Robert O. Anderson i činjenice da je njegova kompanija Atlantic Richfield Oil bila među onima koje su najviše profitirale od povećanja cijene nafte iz 1974. godine. Andersonova je kompanija, ARCO, već bila investirala desetke miliona dolara u jako nesigurnu naftnu infrastrukturu u zaljevu Prudhoe na Aljasci i u britanskim vodama Sjevernog mora, zajedno s Exxonom, British Petroleumom, Shellom i drugim Sestrama.

Da naftni šok iz 1974. godine nije podigao cijenu nafte na 11,65 dolara po barelu ili tu negdje, Andersonova bi ulaganja, kao i ulaganja British Petroleuma, Exxonu i drugih u Sjevernom moru i Aljasci bila dovela do financijske propasti. S ciljem da osigura naklonost medija, Anderson je u to vrijeme kupio londonski Observer. Praktički nitko nije pitao jesu li Anderson i njegovi utjecajni prijatelji možda unaprijed znali da će Kissinger stvoriti uslove za porast cijene nafte od 400%.

Kako ni jedan kamenčić nultoga razvitka ne bi ostao nedirnut, Robert O. Anderson je također darovao znatna sredstva za projekt koji je pokrenula obitelj Rockefeller zajedno s Aurelijem Pecceijem i Alexanderom Kingom, na Rockefellerovu imanju u mjestu Bellagio u Italiji. Godine 1972. taj Rimski klub i američko Udruženje Rimskoga kluba dali su širok publicitet svom izdanju znanstveno lažne kompjutorske simulacije koju su pripremili Dennis Meadows i Jay Forrester, čuvenu tvorevinu "Limits to Growth" (Granice razvitka). Meadows i Forrester su modernim kompjutorskim crtežima uljepšali ozloglašeni esej Thomasa Parsona Malthusa i tvrdili da će svijet uskoro nestati zbog nedostatka odgovarajućih izvora energije, hrane i drugih potreština. Kao i Malthus oni su namjerno zanemarili značaj tehnološkog napretka za poboljšanje uslova čovjekova života. Njihova je poruka bila poruka krajnjega mraka i kulture pesimizma.

Njemačka je bila jedna od zemalja prema kojima je ta nova anglo-američka antinuklearna ofenziva bila najviše usmjerena. Dok je francuski nuklearni program bio podjednako ambiciozan ili čak ambiciozniji, procjena je bila da je Njemačka zemlja gdje sredstva anglo-američke tajne službe imaju većega izgleda za uspjeh zbog njihova nekadašnjeg sudjelovanja u okupaciji Savezne Republike Njemačke. Ofenziva je lansirana čim se osušila tinta na programu nuklearnog razvoja Schmidtove Vlade iz 1975.

Jedna djevojka, čija je majka bila Njemica, a očuh Amerikanac, koja je živjela u Sjedinjenim Državama do 1970. i, između ostalog, radila za američkoga senatora Huberta Humphreya, bila je ključni izvršitelj toga novog projekta. Petra K. Kelly, kako se zvala, imala je bliske veze, iz vremena dok je živjela u Americi, s jednom od glavnih novih anglo-američkih antinuklearnih organizacija, koje je osnovala fondacija Ford McGeorgea Bundyja, a zvala se Natural Resources Defense Council (Vijeće za obranu prirodnih bogatstava). U to su vrijeme među članovima odbora Vijeća za obranu prirodnih bogatstava bili i Barbara Ward (lady Jackson) i Laurence Rockefeller. U Njemačkoj je Petra Kelly sredinom 1970-ih godina počela organizirati napade putem sudskih postupaka protiv njemačkog programa nuklearne izgradnje, što je rezultiralo skupim kašnjenjima i kasnije velikim smanjenjima ukupnoga njemačkog nuklearnog programa.

Kontrola porasta stanovništva postaje “nacionalna sigurnost” Sjedinjenih Država

Godine 1798., jednoga su mračnog engleskog svećenika, Thomasa Parsona Malthusa, profesora političke ekonomije na koledžu Istočnoindijske kompanije u Haileyburyju koji je bio u vlasništvu britanske kompanije East India, trenutačno proglasili slavnim njegovi sponzori u Engleskoj zbog njegova esaja pod naslovom “Essay on the Principle of Population” (Ogled o načelu stanovništva). Sam je esej bio očita znanstvena prijevarena, uvelike plagijat venecijanskog napada na pozitivnu populacijsku teoriju Benjamina Franklina.

Venecijanski je napad na Franklinov esej potpisao Gianmaria Ortes 1774. godine. Malthusova je adaptacija Ortesove “teorije” bila obogaćena fasadom matematičkih formula koje je nazvao “zakonom geometrijske progresije”. Prema njegovu takozvanom “zakonu” ljudska se populacija

neprestano geometrijski širi, dok su sredstva za život aritmetički, odnosno linearno, ograničena.

Malthus je prilično jasno rekao kako se može postići njegova “idealna” ravnoteža između broja stanovnika i količine hrane. “Sva djeca koja se rode iznad broja potrebnog za održavanje broja stanovnika na željenoj razini, neizbježno (bi) morala nestati, osim ako se za njih napravi mjesta smrću odraslih osoba”.

Nadalje je Malthus sasvim jasan u tvrdnji da to mora biti aktivna politika vlasti:

“Trebamo potaknuti djelovanje prirode u stvaranju tog mortaliteta umjesto da ga glupo i uzaludno pokušavamo spriječiti. A ako se bojimo prečestih posjeta strašnoga oblika gladi, trebamo pobunama potaknuti druge oblike prisilnog i prirodnog uništenja. Umjesto preporučivanja čistoće siromašnima, trebamo potaknuti suprotne navike. U našim gradovima trebamo praviti uže ulice, nagomilavati više ljudi u kuće i izazivati povratak kuge. Na selu trebamo graditi naselja blizu stajalica voda i osobito poticati naseljavanje u svim močvarnim i nezdravim uslovima. Ali iznad svega trebamo strogo osuđivati specifične lijekove protiv harajućih bolesti i one dobronamjerne ljude, koji su pak u zabludi, a koji misle da su čovječanstvu učinili uslugu time što su osmislili projekte za potpuno istrijebljenje neke određene bolesti.”¹¹

Nedostatak Malthusove tvrdnje, kako je to nepobitno pokazao spektakularni razvitak civilizacije, tehnologije i poljoprivredne proizvodnje od 1798., bio je u njegovu namjernom zanemarivanju doprinosa napretka nauke i tehnologije za ogromno povećanje čimbenika poput uroda usjeva, produktivnosti rada i slično.

Sredinom 1970-ih godina, što pokazuje učinkovitost novoga propagandnog napada od strane anglo-američkog ustroja, dužnosnici američke Vlade otvoreno su se hvalili na javnim konferencijama za tisak da su predani “neomaltuzijanci”, za što bi samo desetljeće prije toga bili ismijani i zbačeni s položaja. Ali, ta nova privrženost britanskoj maltuzijanskoj ekonomiji nije se nigdje u Sjedinjenim Državama pokazala tako okrutnom kao u Kissingerovu Vijeću za nacionalnu sigurnost.

Dana 24. aprila 1974., usred naftne krize, savjetnik za nacionalnu sigurnost u Bijeloj kući, Henry Alfred Kissinger, objavio je jedan dokument nazvan Memorandum o studiji Vijeća za nacionalnu sigurnost

200 (National Security Council Study Memorandum 200 ili skraćeno NSSM 200), na temu “Posljedice porasta stanovništva u cijelome svijetu na sigurnost i prekomorske interese SAD-a”. Analiza je upućena

svim ministrima, vojnim zapovjednicima u Bijeloj kući, kao i CIA-i i drugim službama. Dana 16. oktobra 1975. na nagovor Kissingera predsjednik Gerald Ford objavio je memorandum kojim potvrđuje potrebu za “američkom kontrolom nad pitanjima svjetske populacije”, temeljen na sadržaju tajnoga dokumenta NSSM 200. Po prvi put u američkoj historiji taj je dokument prihvatio maltuzijanizam kao izrijeком poželjan cilj sigurnosne politike Vlade Sjedinjenih Američkih Država. Još je gorča ironija bila činjenica da je tu politiku potaknuo Židov rođen u Njemačkoj. Čak su i u vrijeme nacističkog režima u Njemačkoj dužnosnici njemačke Vlade bili obazriviji u službenom prihvatanju takve politike.

NSSM 200 tvrdi da porast stanovništva u određenim zemljama u razvoju, koje osim toga imaju strateška bogatstva potrebna američkom gospodarstvu, predstavlja potencijalnu “prijetnju nacionalnoj sigurnosti” SAD-a. Ta studija upozorava da će te zemlje, koje imaju potrebne sirovine, pod pritiskom rastućeg broja stanovnika, početi zahtijevati veće cijene i bolje uslove trgovine za izvoz svojih sirovina u Sjedinjene Države. U tom je smislu NSSM 200 napravio ciljni popis od 13 zemalja, koje su izdvojene kao “strateški ciljevi” za američka nastojanja radi kontrole porasta stanovništva. Taj je popis sastavljen 1974. godine. Nema nikakve dvojbe da je popis zemalja koje su trebale postati žrtvom te politike sastavljen nakon zatvorenih konzultacija s britanskim Ministarstvom vanjskih poslova, kao što je to bio slučaj i kod svih drugih većih odluka u kojima je Kissinger igrao neku ulogu.

Kissinger je u tom memorandumu izrijeком izjavio “u koliko mjeri sredstva utrošena na kontrolu porasta stanovništva mogu biti učinkovitija od (sredstava) utrošenih na poboljšanje proizvodnje kroz direktna ulaganja u navodnjavanje, elektrane i tvornice”. Ni britanski imperijalizam iz 19. stoljeća ne bi to mogao bolje izraziti. S tom tajnom političkom deklaracijom Vlada Sjedinjenih Država prihvatila je program koji će doprinijeti njezinoj vlastitoj ekonomskoj smrti, kao i gladi, bijedi i nepotrebnom umiranju u svim zemljama u razvoju. Trinaest ciljnih zemalja nabrojenih u Kissingerovoj studiji bile su Brazil, Pakistan, Indija, Bangladeš, Egipat, Nigerija, Meksiko, Indonezija, Filipini, Tajland, Turska, Etiopija i Kolumbija. Poziva se čitatelj da se prisjeti tragične historije tih

nesretnih 13 zemalja otkako je Kissinger sastavio svoj popis krajem 1974. godine.

Bilješke:

1. Argy, Victor: *"The Postwar International Money Crisis"* (Poslijeratna međunarodna novčana kriza), George Allen & Unwin, London, 1981.
2. "Saltsjoebaden Conference", Bilderberg meetings (Konferencija iz Saltsjoebadena, Bilderberški sastanci), 11.-13. maja 1973. Autor ove knjige posjeduje originalni primjerak službenog razgovora s tog sastanka. Dnevni red za sastanak Bilderburške skupine u Saltsjoebadenu u svibnju 1973. sastavio je Robert Murphy. To je onaj isti čovjek koji se 1922. godine, kao konzul u Munchenu, po prvi put sastao s Adolfom Hitlerom i poslao svojim pretpostavljenima u Washington povoljne preporuke (vidi 6. poglavlje). Robert D. Murphy također je osmislio američku politiku prema Njemačkoj nakon 1944., kad je bio na položaju političkog savjetnika u Njemačkoj i od 1945. do 1949. na položaju savjetnika Ureda vojne vlasti za Njemačku. Walter Levy, koji je podnio izvješće Bilderberškoj skupini, izgradio je svoju karijeru kao pobornik velikih naftnih kompanija. Godine 1948., kao službeni ekonomist za naftu pri američkoj Vladi u Upravi za ekonomsku suradnju Marshallova plana, Levy je pokušao spriječiti službenu istragu vladine Uprave za ekonomsku suradnju, koja je ispitivala optužbe o prekomjerno visokim cijenama nafte nametnutim europskim zemljama -korisnicima Marshallova plana.
3. Goaln, Matti: *"The Secret Conversations of Henry Kissinger: Step-by-step diplomacy in the Middle East"* (Tajni razgovori Henryja Kissingera: diplomacija korak po korak na Srednjem Istoku), Bantam Books Inc., New York, 1976.
4. Kissinger, Henry A.: *"Years of Upheaval"* (Godine nemira), Little, Brown & Co., Boston, 1982.
5. Memorandum objavljen u *"International Currency Review"*, tom 20., 6. januara 1991., London, str. 45.
6. Akins, James: Privatni razgovori glede njegova položaja direktora Ureda za goriva i energiju u američkom Ministarstvu vanjskih poslova, u to vrijeme, a kasnije ambasadora u Saudijskoj Arabiji.
7. Goodwin, Craufurd D. i drugi: *"Energy Policy in Perspective"*, The Brookings Institution, Washington D. C, 1981.
8. Radi temeljitijeg uvida u bliske veze između gospodina Kissingera i britanskog Ministarstva vanjskih poslova tokom cijelog razdoblja naftnoga šoka iz ranih 1970-ih godina, korisno je navesti jedan dio iz nevjerojatno iskrenog Kissingerova obraćanja, 10. maja 1982., u Kraljevskom institutu za međunarodne poslove (Royal Institute of International Affairs) u Londonu. Nakon nekoliko minuta emocionalnih pohvala na ime dva stoljeća mudre britanske diplomacije "ravnoteže moći", Kissinger s odobravanjem navodi poslijeratne američko-britanske "posebne odnose", dodajući: "Naša je poslijeratna diplomatska historija prepuna anglo-američkih 'dogovora' i 'razumijevanja', katkada po presudnim pitanjima, koji nisu nikada pretvoreni u službene dokumente... Britanci su bili tako uistinu od pomoći da su postali sudionikom u unutarnjim američkim vijećanjima, do razine koju vjerovatno nikada ranije nisu prakticirale suverene države. Tokom mogega boravka u Bijeloj kući, Britanci su

igrali ključnu ulogu u nekim američkim bilateralnim pregovorima... U vrijeme moje politike u Bijeloj kući bolje sam informirao britansko ministarstvo vanjskih poslova i više ga angažirao nego američko Ministarstvo vanjskih poslova..." Kissinger potom navodi kao primjer američke pregovore koje je on vodio o budućnosti Rodezije: "U svojim sam pregovorima o Rodeziji koristio jedan britanski nacrt s britanskim pravopisom čak i onda kad nisam u potpunosti vidio razliku između radnog materijala i dokumenta odobrenog od Kabineta. Praksa suradnje cvjeta do današnjega dana..." Kissinger, Henry A. "Reflections on a Partnership: British and American Attitudes to Postwar Foreign Policy" (Razmišljanja o partnerstvu: britanski i američki stavovi u odnosu na poslijeratnu vanjsku politiku), Royal Institute of International Affairs, Chatham House, London, 10. maja 1982.

9. Ford Foundation Energy Policy Project (Projekt energetske politike Fondacije Ford): "A Time to choose: America's Energy Future" (Vrijeme odluke: Energetska budućnost Amerike), Ballinger Publishing Co., Cambridge, Massachusetts, 1974.

10. U junu 1973., na osobnu inicijativu predsjednika banke Chase Manhattan Davida Rockefellera, osnovana je jedna utjecajna nova međunarodna organizacija, uvelike sazdana na temeljima Bilderberške skupine. Nazvana je Trilateralna komisija, a prvi joj je izvršni direktor bio sudionik sa sastanaka Bilderberške skupine Zbigniew Brzezinski. Trilateralna je komisija pokušala, po prvi put u poslijeratnoj američkoj historiji, privući japansku poslovnu i financijsku elitu u anglo-američko konsenzusno oblikovanje politike. Godine 1976. Henry Kissinger i Brzezinski su zamijenili mjesta; Kissinger je postao direktor Trilateralne komisije, a Brzezinski je otišao na njegov posao savjetnika za nacionalnu sigurnost novom predsjedniku Jimmyju Carteru, koji je i sam bio članom polutajne skupine Trilateralne komisije, kao i mnogi od ključnih ministara njegova kabineta.

11. Podloga za ovaj dio rezultat je autorovih dugih razgovora i istraživanja industrijskih korporacija tokom više od 16 godina.

12. Odličnu kritiku Malthusa i maltuzijanske ekonomije možete naći u: LaRouche, Lyndon H. "There Are No Limits to Growth" (Nema granica razvitku), New Benjamin Franklin House, New York, 1983.

13. National Security Study Memorandum 200: "Implications of Worldwide Population Growth for U. S. Security and Overseas Interests", Državni arhiv Sjedinjenih Američkih Država (U. S. National Archives), 10 decembra 1974.

Odgovor Europe, Japana i zemalja u razvoju na naftni šok

“Petrodolarski monetarni poredak” opustošio zemlje u razvoju

Usprkos ogromnim ekonomskim i financijskim udarima na svjetsko gospodarstvo proizišlim iz jako visoke cijene nafte iz 1974., u nekim se dijelovima svijeta krajem 1975. industrija počela ponovno razvijati, kao da je pretrpjela zastrašujući udarac, pribrala se i krenula naprijed. Kissingerov je naftni udar iz 1974. postigao izvjesne ciljeve za anglo-američku Bilderberšku skupinu, ali globalni parametri industrijskog razvoja nisu ni u kom slučaju još bili odlučno promijenjeni u njihovu korist. Njihova je stalna strateška dominacija još bila u smrtnoj opasnosti.

Ako proučimo svjetsku proizvodnju čelika, kao i ukupnu brodersku trgovinu u tonama po kilometru, zapažamo upadljivu količinu zdravlja u svjetskom ekonomskom napretku. Počevši od ranih 1950-ih godina, kad se svijet počeo obnavljati od razaranja Drugog svjetskog rata, svjetska je proizvodnja sirovog čelika bila u stalnom porastu, mjerena u metričkim tonama proizvedenoga sirovog čelika. Čelik je i danas jedna od najboljih pojedinačnih vrijednosti po kojoj se može mjeriti ukupan industrijski napredak gospodarstva neke zemlje. Za razliku od posvuda modernoga izračuna bruto nacionalnog proizvoda (Gross National Product - GNP), koji mjeri razine cijena, bez obzira na to je li jedna djelatnost produktivna ili neproduktivna, radi li se o gradnji infrastrukture ili trošenju na kockanje u kockarnicama Las Vegasa, s proizvodnjom se čelika mjerena u tonama ne može manipulirati. To je čvrsta mjera. Štoviše, čelik je bitan za transport, za izgradnju, za infrastrukturu svake vrste.

Zapadni je svijet, uključujući i zemlje u razvoju, stalno povećavao svoju proizvodnju čelika s manje od 175 miliona metričkih tona 1950. godine dok nije dosegla historijski vrhunac od nešto ispod 500 miliona metričkih tona u vrijeme nadolaska Kissingerova naftnog udara 1974./75. Čelik je također jedna od energetski najzahtjevnijih industrijskih

grana. Dvije do tri godine poslije prvoga naftnog udara, ekonomski se udar odrazio na svjetsku industriju čelika i proizvodnja je pala za skoro 15% ispod svog vrhunca iz 1974/75. Ali je već 1976. proizvodnja čelika poprimila stalan trend porasta.

Slično se dogodilo i sa svjetskom pomorskom trgovinom u kojoj je došlo do oštrog pada u ukupnim tonama po milji transporta okeanskih brodova, kao reakcija na naftni udar iz 1974. i naglog opadanja svjetskog gospodarstva, nakon kojega je uslijedio polagani ali stalni oporavak sve do 1977./78. Godine 1975. zabilježila je prvi veći pad svjetske trgovine od kraja rata, tj. od 1945. godine, za značajnih 6%, uz polagani kasniji porast.¹

Međutim, ima jedan sektor koji se nije oporavio od najvećega financijskog i inflacijskog udara u poslijeratnom razdoblju, a to su siromašne zemlje južno od ekvatora, osobito one koje nisu imale nikakvih vlastitih zaliha nafte. Za veliku većinu zemalja u razvoju, naftni je udar značio kraj razvoja, nemogućnost financiranja industrijskog i poljoprivrednog razvitka i gubitak nade u bolji život koja se pojavila tokom 1960-ih godina.

Kao da ih je pogodila neka izopačena sudbina, taj se naftni udar tokom 1974. i 1975. godine poklopio s pojavom najveće svjetske suše kakve nije bilo desetljećima, što je dovelo do jako slabih žetvi, osobito u Africi, Južnoj Americi i nekim dijelovima Azije, upravo u trenutku kad su posljedice naftnog udara na ekonomiju bile najveće. Kad im je očajnički bio potreban uvoz rekordnih količina žita i drugih namirnica iz Sjedinjenih Američkih Država i Zapadne Europe, većina se nerazvijenih zemalja našla suočena s glađu, bez mogućnosti da financira tako velike količine uvozne hrane, a da ne spominjemo financiranje naftnog udara.

Stanje do kojega je dovelo anglo-američko odvajanje dolara od zlata u avgustu 1971., nakon čega je uslijedila iznuđena inflacija cijene nafte od 400%, stvorilo je katastrofu za većinu svjetskog stanovništva koje živi u zemljama u razvoju.

U to je vrijeme predsjednik Talijanske banke Guido Carli primijetio da se "na bankarsku zajednicu sve više gleda s mržnjom... Osjećaj nepovjerenja proizlazi iz uvjerenja da su komercijalne banke prigrabile preveliki dio monetarnog suvereniteta". Carli je opisao učinke naftnog šoka na svjetske financijske tokove u jednom obraćanju kolegama bankarima početkom 1976. godine. U kontekstu odvajanja dolara od zlata

iz 1971. godine i fluktuirajućih tečajeva, naftni je šok stvorio nelikvidnost u cijelome svijetu. "Pomanjkanje likvidnosti u svijetu stvorile su banke", rekao je Carli, "a u velikoj mjeri američke banke preko svojih podružnica u prekomorskim zemljama".

Carli je primijetio da neki na taj proces gledaju kao na "potvrdu zlih namjera" onih koji su bili iza stvaranja novoga dolarskog monetarnog poretka bez zlatne podloge, "i drže da iskorjenjivanje zlata iz monetarnog sistema i neuspostavljanje službenih instrumenata koji bi zamijenili zlato potvrđuju zao plan kojemu je cilj jačanje dominantnog položaja američkih banaka".²

Neki su to uistinu vidjeli kao zlu namjeru. Dok su industrijske zemlje doživjele izvjestan lagani oporavak od početnog naftnog šoka u 1975. godini, sveukupan se položaj gospodarstava zemalja u razvoju pogoršao kao posljedica učetrostručene cijene nafte. Ukupni je deficit na računima zemalja u razvoju narastao od prosječnih 6 milijardi dolara godišnje u ranim 1970-im godinama na više od 26 milijardi dolara u 1974. godini (i ovdje se događa četverostruko povećanje, usporedo s povećanjem cijene nafte), do nepodnošljivoga sedmerostrukog povećanja na 42 milijarde dolara u 1976. godini, a velika je većina toga deficita otpadala na one zemlje u razvoju čiji je prihod po glavi stanovnika bio najniži u svijetu.

Pod prijetnjom da će izgubiti pristup daljnjim posudbama od Svjetske banke i privatnih industrijsko-državnih banaka, manje razvijene zemlje bile su prisiljene preusmjeravati dragocjena sredstva iz poljoprivrednog i industrijskog razvoja u tek smanjenje tog deficita "platne bilance". Uvozu su naftu morali skupo plaćati, i to u dolarima, dok je cijena njihovih izvoznih sirovina jako pala u globalnoj recesiji iz 1974./75. Te su zemlje bile prisiljene uzimati kratkoročne kredite za pokrivanje ogromnih uplata za uvozu naftu, a jedini su važniji kreditori, spremni davati kredite, bile američke i britanske "eurodolarske" banke, koje su na taj način reciklirale svoja ogromna petrodolarska bogatstva. Rezultat je bio da su cijeli Indijski potkontinent, najveći dio Afrike i čitavi predjeli Latinske Amerike potonuli u jaku ekonomsku i političku krizu.

Privatne su američke i europske banke priskočile u pomoć, prema bilderberškoj strategiji "recikliranja petrodolara", i davale kredite tim zemljama, ali samo da "izravnaju" račune koji su bili u haosu od anglo-američkoga naftnoga šoka. One nisu međutim financirale stvaranje potrebne proizvodne infrastrukture ili tehnološkog razvitka. Ti su privatni

petrodolarski krediti dolazili iz londonskih “eurodolarskih” banaka Sjedinjenih Država i Britanije. Naftni prihodi zemalja OPEC-a, plaćani Saudijskoj Arabiji, Kuvajtu i drugim zemljama, plaćani su u dolarima, a ti su dolari usmjeravani i “vođeni” u londonske eurodolarske banke na stranom terenu kako bi bili, u obliku kredita, dani žrtvama naftnog šoka iz sektora zemalja u razvoju.

U tome procesu dr. Kissinger i njegovi prijatelji nisu ništa prepustili slučaju. Jedan stariji partner u jednoj američkoj investicijskoj banci u središtu eurodolarskog tržišta, David Mulford, u to vrijeme direktor londonskih eurodolarskih poslova kompanije White Weld & Company, imenovan je jednim od direktora i glavnim savjetnikom za ulaganja u Monetarnoj agenciji Saudijske Arabije (Saudi Arabian Monetary Agency), središnjoj banci Saudijske Arabije, najvećeg proizvođača nafte među zemljama OPEC-a i zemlje u kojoj dominiraju američki “veliki naftaši”. Vrlo je malo spominjano u javnosti to prilično neobično imenovanje građanina države protiv koje je Saudijska Arabija samo nekoliko mjeseci prije toga uvela naftni embargo. Osim kompanije White Weld, SAMA je uživala povjerljive investicijske savjete elitne londonske trgovačke banke Baring Brothers.

Kao direktor institucije SAMA, David Mulford je bio na presudnom položaju da se pobrine da saudijske vlasti “pametno” upotrijebe svoja nova financijska bogatstva. Kako bi olakšala posao gospodinu Mulfordu, banka Citibank, usko povezana s Exxonom i američkim naftnim kompanijama povezanim sa saudijskim ARAMCO-m, začudo je imala odobrenje poslovati u to vrijeme u Saudijskoj Arabiji, kao jedina banka u cijelosti u stranom vlasništvu koja je imala podružnicu u Saudijskoj Arabiji. Nije iznenađujuće što je 1974. godine čitavih 70% sredstava iz viška rezervi zemalja OPEC-a bilo uloženo u inozemstvu u dionice, obveznice, nekretnine i slično. Od te ogromne svote od 57 milijardi dolara, čak je 60% završilo izravno u financijskim institucijama Sjedinjenih Država i Britanije.³

Već 8. juna 1974., u svojstvu američkog ministra vanjskih poslova, Henry Kissinger je potpisao jedan sporazum kojim je uspostavljena slabo zapažena američko-saudijska Zajednička komisija za ekonomsku suradnju, čiji je službeni mandat uključivao, između ostalih projekata, “suradnju na području financija”. (Kissinger je zadržao dvostruki položaj do duboko u mandatu predsjednika Geralda Forda, i položaj predsjednikova savjetnika

za nacionalnu sigurnost i položaj ministra vanjskih poslova, što je bilo bez presedana).

U decembru 1974. jasnije je definirana priroda te suradnje, koju su i saudijska i vašingtonska Vlada uvijek držale u strogoj tajnosti. Američko je Ministarstvo financija potpisalo sa saudijskom Monetarnom agencijom u Rivadu sporazum koji je imao zadatak "uspostaviti nove odnose, preko Njujorške banke za federalne rezerve, s Odjelom za kreditne poslove (američkog) Ministarstva vanjskih poslova. Po tom će sporazumu SAMA kupiti nove vrijednosnice Ministarstva financija SAD-a s rokom dospijeca od najmanje jedne godine", objasnio je pomoćnik ministra vanjskih poslova SAD-a, Jack F. Bennett, koji će kasnije postati direktorom Exxona. Bennetov je memorandum bio naslovljen na ministra vanjskih poslova Kissingera, s nadnevkom februar 1975., što objašnjava dogovore postignute dva mjeseca ranije.⁴

Osobi neupućenoj u stvarnu historiju anglo-američkih interesa u Perzijskom zaljevu, od tih američko-saudijskih "aranžmana" nije ništa manje začuđujuća bila ni odluka zemalja OPEC-a o prihvatanju isključivo američkog dolara kao sredstva plaćanja njihove nafte, a ne njemačke marke, usprkos njezinoj očitoj vrijednosti, ni japanskog jena, ni francuskog franka, čak ni švicarskog franka, samo američkog dolara.

Cijena nafte u dolarima počela je kao praksa koju su nakon Drugog svjetskog rata uveli američki naftni velmože i njihovi bankari iz New Yorka. Ali kad su vlade vodećih europskih zemalja, nakon naftnog šoka s početka 1974., počele ulaziti u ozbiljne pregovore s arapskim zemljama, proizvođačima nafte, da sklope ugovore za dugoročnu kupnju nafte radi pokrivanja svojih potreba nafte, koju će se plaćati u valutama zemalja-kupaca (što je bio jako pametan potez, koji bi u velikoj mjeri umanjio posljedice naftnog šoka za europske zemlje), unutar OPEC-a dogodilo se nešto neobično. Njemačka ili Francuska bi s puno manje poteškoća osigurale domaća sredstva za plaćanje uvozne nafte u markama ili francima umjesto što za istu svrhu moraju kupovati dolare.

Cijelu situaciju još čudnijom čini činjenica da su se ministri zemalja OPEC-a, na jednom sastanku 1975., suglasili da ne prihvate ni jednu drugu valutu osim američkoga dolara kao sredstvo plaćanja za svoju naftu, čak ni britansku funtu.

Suvišno je napominjati da se taj dogovor pokazao jako vrijednim

za američki dolar i za financijske institucije New Yorka i londonskog eurodolarskog tržišta. Svijet je bio prisiljen skoro neprestano kupovati ogromne količine dolara radi plaćanja energetskih zaliha bez kojih se nije moglo. I, što je još neobičnije, taj je OPEC-ov dogovor o dollarskoj cijeni nafte ostao na snazi usprkos kasnijim ogromnim gubicima koje su pretrpjele zemlje OPEC-a kako je vrijednost dolara išla gore-dolje tokom sljedećega desetljeća pa i dulje.

Jedna od posljedica tog izravnog recikliranja petrodolara u londonske i njujorške banke bilo je izrastanje američkih banaka u divovske svjetske bankarske sisteme, usporedo s prerastanjem njihovih poslovnih partnera - klijentica, multinacionalnih naftnih kompanija Sedam sestara, u svjetske industrijske divove. Anglo-američki je spoj nafte i bankarstva tako prerastao omjere uobičajenog poduzetništva da su njihova moć i utjecaj izgledali nedodirljivi.

Ustvari, pomoću takvih tajnih aranžmana poput američko-saudijskog Zajedničkog sporazuma s američkim Ministarstvom financija, pomoću poteza Davida Mulforda, kao i čudne OPEC-ove odluke o cijeni nafte u dolarima, Washington i njujorške banke zamijenile su svoj manjkavi poslijeratni sistem zlatne podloge iz Bretton Woodsa novim, krajne nestabilnim sistemom dollarske podloge temeljenim na nafti, koji će, kako su mislili, moći kontrolirati, za razliku od starog sistema zlatne podloge.

Ustvari Kissinger i financijski ustroj Londona i New Yorka zamijenili su stari sistem zlatne podloge iz poslijeratnoga razdoblja svojim vlastitim "petrodolarskim standardom".

Na kraju krajeva, tko je zaista vladao OPEC-om? Samo su politički naivni ljudi mogli vjerovati da će arapskim zemljama najednom biti dopuštena neovisnost u pitanjima od tolikoga značaja za britanske i američke centre moći. Da su ti krugovi moći uistinu mislili da je naftni šok po život prijeteća opasnost, Washington je imao na raspolaganju bezbroj načina da uspostavi razumnu cijenu OPEC-ove nafte. Njihov je cilj bio visoka cijena nafte. Također im je cilj bio da OPEC preuzme krivnju za to.

Dvije su rezervne valute iz Bretton Woodsa, britanska funta i američki dolar, zadržale središnji položaj u novom petrodolarskom poretku iz 1970-ih godina. Funta se obogatila od eksploatacije ogromnih količina nafte iz Sjevernog mora, koja je bila spremna za tržište u pravom trenutku da

iskoristi porast cijene nafte od 400%, kao što je ranije navedeno. Britanska je funta postala poznata kao "petrovaluta" (naftna valuta).

Dolar je profitirao zbog razloga koje smo upravo spomenuli. Bilderberška su vijećanja tog maja 1973. u Saltsjoebadenu očito proračunata dobitnike i gubitnike. Njima nije bilo važno to što je njihovo umjetno podizanje cijene nafte dovelo do manipulacije svjetskog gospodarstva takvih strašnih razmjera da je to rezultiralo dotad nezabilježnim transferom bogatstva cijeloga svijeta u ruke uske manjine. Na kraju krajeva, nije li to bilo ono što je Adam Smith mislio pod pojmom "draži" tržišta?

Ako nas njihove metode podsjećaju na izopačen vid stare mafijaške igre "zaštitarskog reketa", to je razumljivo. Isti oni anglo-američki krugovi moći koji su izmanipulirali političke događaje kako bi doveli do poskupljenja nafte od 400%, nakon toga su se okomili na one zemlje koje su bile žrtvom njihova naftnog udara i "ponudile" im petrodolarske kredite za kupnju skupe nafte i drugih vitalnih uvoznih proizvoda; naravno, sve po jako visokim kamatama.

Za većinu svijeta koji živi u manje razvijenim dijelovima svijeta realni je razvitak industrije i poljoprivrede pretrpio strahotne posljedice anglo-američke naftne politike. Petrodolari su odlazili na golo refinanciranje deficita umjesto na financiranje izgradnje infrastrukture, razvitka poljoprivrede ili poboljšanja životnog standarda svjetskoga stanovništva.

Tokom 1975. godine politički organ anglo-američkoga liberalnog ustroja, njujorško Vijeće za inozemne odnose, pod vodstvom njujorškog odvjetnika Cyrusa Vancea, napravilo je niz političkih planova za 1980-e godine, sličnih onima što su ih napravili na kritičnoj prekretnici recesije iz kasnih 1950-ih godina. U svom prikazu globalnog monetarnog poretka u budućnosti, Vijeće je ustvrdilo: "Izvjestan stupanj 'kontrolirane dezintegracije' svjetske ekonomije legitiman je cilj u 1980-tim." Međutim, ustvari se dezintegrirao ukupan ustroj tradicionalnog industrijskog i poljoprivrednog razvitka i to najjače u zemljama u razvoju.

Neobična konferencija za tisak u Bonnu

Nije čudno da se u to doba očaja pojavilo jedno novo raspoloženje. Bilo je govora o zajedničkom nastupu protiv stanja koje su mnoge zemlje u razvoju s pravom smatrale jednim oblikom lihvarstva prema njihovim

gospodarstvima, koje je uistinu prijetilo njihovu preživljavanju.

U tim je okolnostima jedan do tada malo poznat američki ekonomist, na povratku s niza sastanaka na Srednjem Istoku, uključujući i Bagdad, sazvao konferenciju za tisak u Bonnu 24. aprila 1975. godine. Na toj je konferenciji Lyndon LaRouche okupljenim novinarima i diplomatskim predstavnicima predstavio jedan smion novi prijedlog za preustroj propalog monetarnog poretka iz Bretton Woodsa.

U srži LaRoucheova prijedloga bilo je osnivanje jedne nove banke, "Svjetske banke za razvoj" (World Development

Bank), koja bi, kako je rekao, bila organizirana kao "trostrani sporazum između tri glavna sektora: sektora industrijskih kapitalističkih zemalja, takozvanog sektora zemalja u razvoju i socijalističkih zemalja". Ta nova međunarodna banka, predlagao je LaRouche, "treba diskontirati kreditna pisma i mjenice kao ovlaštena sredstva plaćanja u međudržavnoj trgovini i služiti kao rediskontna banka za istu svrhu".

U središtu LaRoucheova prijedloga bila je ideja da se znatan dio svjetskog investicijskog kapitala preusmjeri u određenu proizvodnu infrastrukturu koja stvara dobra za potrebe poljoprivrede i industrije u zemljama u razvoju, u obliku dugoročnih (10-15 godina) kredita s niskim kamatama.

Zatim, govoreći o neodgodivom rješavanju problema pomanjkanja poljoprivrednih proizvoda po prihvatljivim cijenama u zemljama u razvoju kao o problemu od primarne kreditne važnosti, LaRouche je iznio tri velika projekta koji su pružali neposrednu mogućnost značajnoga doprinosa povećanju proizvodnje hrane na svijetu. Prvi je od tih velikih projekata predlagao stvaranje jedne agrarno-industrijske regije u porječju Rio de la Plate u Južnoj Americi; drugi je bio razvoj potencijala navodnjavanja i poljoprivredne proizvodnje u predjelu Sahel, a treći je bio pretvaranje regije koja obuhvaća Indiju, Bangladeš i Pakistan u žitnicu Azije. Ta bi nova međunarodna banka izdavala obveznice, baš kao i Svjetska banka, za financiranje tih triju velikih pothvata iza kojih bi stajale vlade zemalja članica, a čije trajanje izgradnje se predviđalo na rok od 10-15 godina.

Konačno, osvrćući se na u to vrijeme nepodnošljiv teret na leđima zemalja u razvoju, koji se od 1973. udvostručio i dosegnuo gotovo 200 milijardi dolara vanjskoga duga, nametnutog naftnim šokom iz 1973./74. (taj će teret dugovanja uskoro izgledati malen u usporedbi s onim što će

se dogoditi krajem 1970-ih), LaRouche je pozvao na de facto zamrzavanje odljeva sredstava na servisiranje toga duga, preko odgovarajućih moratorija u trajanju od nekoliko godina, kako bi se omogućilo postavljanje temelja razvitku manje razvijenih gospodarstava zemalja Juga. S dalekovidnošću je izjavio da bi, umjesto prijetnji postojećim industrijskim gospodarstvima zemalja članica OECD-a, takav moratorij u kontekstu ogromnih budućih kredita za ta velika ulaganja u infrastrukturu imao zdrav učinak na nestabilno stanje monetarnog sistema i industrijskog rasta općenito. A ako vodeće industrijske zemlje hitno ne prihvate to preusmjeravanje privredne politike, gospodarstva će se tih zemalja u svakom slučaju, predvidio je, "bez moratorija ipak raspasti i završiti u haosu".

Sljedećih je mjeseci LaRoucheov prijedlog o osnivanju Međunarodne banke za razvoj uvelike kružio po cijeloj Europi, Aziji i po zemljama u razvoju općenito. Taj je LaRoucheov prijedlog kružio i bio predmetom razgovora na sastanku ministara vanjskih poslova nesvrstanih zemalja održanom u Limi u Peruu u avgustu 1975. godine. Nekoliko mjeseci kasnije njegov će se utjecaj pojaviti na jednom skupu, gdje su ga postojeći finansijski interesi Londona i New Yorka najmanje očekivali.⁶

Sljedećega avgusta, 1976., sastali su se u Kolombu u Šri Lanki, predsjednici i stariji vladini dužnosnici 85 zemalja članica Organizacije nesvrstanih zemalja. Domaćin je bila Vlada premijerke Sirimavo Bandaranaike. Među prisutnim su predsjednicima bili Indira Ghandi iz Indije i mnogi poglavari država ili vladini dužnosnici iz Afrike, Azije i Latinske Amerike, Alžira i Iraka.

Iz Kolomba stiže politički potres

Skup je u Kolombu počeo bez velike raskoši. Nije se ni po čemu razlikovao od beskrajnih krugova zadjevica i retorike među brojnim bivšim kolonijalnim državama. Ali premijerka Bandaranaike, veteran iz ranijih borbi protiv britanskih i američkih interesa, koja je već ranih 1960-ih razvlastila britanske i američke naftne kompanije, odlučila je taj ljetni sastanak na vrhu pretvoriti u napad na sve teže gospodarsko stanje zemalja u razvoju nakon Kissingerove naftne krize.

Završna deklaracija sa sastanka nesvrstanih zemalja u Kolombu, od 20. avgusta, bila je dokument kakav nije stigao od voda zemalja u razvoju u poslijeratnom razdoblju. Tih je 85 nesvrstanih zemalja u razvoju javno

izjavilo da je središnja tema njihova sastanka pošten i pravedan gospodarski razvitak. Rezolucija je objavila da su “ekonomski problemi postali najtežim aspektom međunarodnih odnosa... Zemlje u razvoju postale su žrtvom ove svjetske krize”, krize koja je osujećivala pokušaje tih zemalja da iskorijene glad, bolest i nepismenost.

U tom kontekstu, navodeći gotovo udvostručeni inozemni dug od nadolaska naftnog šoka iz 1973. i katastrofalno pogoršanje uslova trgovine za izvozne sirovine, Deklaracija je predložila nekoliko konkretnih mjera za stvaranje Novog međunarodnog gospodarskog poretka (New International Economic Order).

Postojeći se poredak, kako je Deklaracija točno zabilježila, urušio i vodio je u smjeru restriktivnih protekcionističkih gospodarskih politika, recesije, inflacije, nezaposlenosti. Stoga je zahtijevao “temeljitu reorganizaciju međunarodnog trgovinskog sistema da poboljša uslove trgovine... reorganizaciju industrijske proizvodnje u cijelome svijetu koja će za zemlje u razvoju značiti bolju dostupnost industrijskim proizvodima i transferu tehnologije.” Govoreći o haosu postojećeg sistema iz Bretton Woodsa, s njegovom “anarhijom i fluktuirajućim tečajevima”, Deklaracija je pozvala na korjenitu reorganizaciju međunarodnog monetarnog sistema s ciljem da, između ostaloga, jamči primjeren transfer investicijskog kapitala u zemlje u razvoju.

Ali, aspekt deklaracije u Kolombu koji je uveo najviše nemira, po mišljenju njujorškog i londonskog financijskog ustroja, bio je poziv na “zadovoljavajuće rješenje problema javne zaduženosti, osobito za najnerazvijenije i najjače pogođene zemlje.” Eksplozivno je pitanje vanjskog duga po prvi puta doneseno za pregovarački stol, a nije ga donijela neka pojedina vlada, nego 85 zemalja koje su nastupale zajednički.

Sri Lanka, bivša britanska kolonija, pod vodstvom premijerke Bandaranaike, i Indija pod vodstvom premijerke Indire Ghandi, pomno su pripremile dnevni red za raspravu među vodama 85 zemalja, zajedno s Vladom još jedne bivše britanske kolonije sa sjeveroistočne obale Južne Afrike, Gvajane. Glavni pregovarač za Gvajanu bio je njezin predstavnik u Kolombu, ministar vanjskih poslova Frederick Wills. Tako su vlade novooslobođenih zemalja triju bivših britanskih kolonija predvodile u Kolombu inicijativu za stvaranje moćnoga novog saveza snaga koje će biti u stanju preusmjeriti prioritete u industrijalizaciju i razvitak.

Donesena je odluka o sljedećem važnom koraku te inicijative nesvrstanih zemalja. Godišnja sjednica Opće skupštine Ujedinjenih naroda, koja se održavala sljedećega mjeseca u New Yorku, bit će skup na kojemu će se iznijeti prijedlog Svjetskoj zajednici naroda. Krajem septembra 1976. ministar vanjskih poslova Gvajane Frederick Wills dobio je zadatak da iznese stajalište zemalja iz Kolomba. Pažljivo izjavljujući svoj položaj “nesvrstanosti” u odnosu na obje velesile poslijeratne ere, Wills je potom nastavio iznositi okupljenim delegatima rezultate upravo prihvaćene Deklaracije iz Kolomba.

Nabrajajući uzastopne pokušaje nesvrstanih zemalja, iz prethodnih godina, da se iznađe zadovoljavajuće rješenje za njihovu ekonomsku budućnost, što je bilo i u interesu ekonomske sigurnosti industrijskih zemalja, Wills je potom ispustio svoju političku bombu: “Međunarodni monetarni fond i monetarni sistem iz Bretton Woodsa moraju ustupiti mjesto alternativnim strukturama, poput Međunarodne banka za razvoj, koje imaju za cilj ne oporavak i obnovu Europe ni povlaštene sporazume za razvoj tržišnoga gospodarstva, nego pravednu raspodjelu prihoda iz neravnopravnoga globalnog ekonomskog sistema.”

Wills je zaključio: “Gorući problem duga i servisiranja duga poprimio je posebno značenje. Zemlje u razvoju nisu u stanju opskrbljivati svoje osnovne potrebe, kao što je naglašeno u Kolombu, bez pribjegavanja nekom obliku restrukturiranja duga ili moratorija. Moramo učiniti sve što je u našoj moći da se suprotstavimo pokušajima da nas se razdjeli metodama ‘slučaj po slučaj’. Mi ne možemo sebi dopustiti da buduće nerođene generacije dajemo u zalog za ogromne otplate kredita i uništavajuće opsluživanje duga. Vrijeme za moratorij duga je stiglo.”

Odmah su se osjetile posljedice deklaracija iz Kolomba i OUN-a. Na Wall Streetu trgovci su govorili o “krizi povjerenja”. Cijene dionica američkih banaka, osobito onih koje su bile najviše povezane s eurolarskim kreditima danim zemljama u razvoju - Citicorp, Morgan Guaranty, Bankers’ Trust i Chase Manhattan, počele su padati na burzi. Američka Banka za federalne rezerve bila je prisiljena intervenirati kako bi pomogla dolaru, čija je vrijednost padala. Moguće posljedice zajedničkoga nastupa zemalja u razvoju na dolarski dug odaslale su udarne valove u ukupni financijski sistem.

Rezolucija 85 nesvrstanih zemalja iz Kolomba, koju je Wills iznio u Ujedinjenim narodima te jeseni, bila je samo jedan dio onoga što se naglo

pretvaralo u potencijalno savezništvo glavnih zemalja - proizvođača nafte i europskih industrijskih zemalja, a možda i Japana. Bila je to potencijalna postava snaga koja će u odlučnoj mjeri zaprijetiti anglo-američkom poretku iz Bretton Woodsa kao nikada ranije.

Nekoliko je godina kasnije Wills napravio pregled događanja iz 1976. Rekao je autoru ove knjige: "U onom dijelu svijeta koji je postao poznat kao Treći svijet, živjelo je oko 80% čovječanstva na rubovima nadmetanja između velesila, opskrbljivalo sirovine za gospodarstva Prvog i Drugog svijeta i nastojalo postati produžecima tržišta tržišnih gospodarstava Prvog svijeta.

"Međutim, političari Trećeg svijeta u to su vrijeme imali drukčije viđenje svoje međunarodne uloge", rekao je. "Političku su neovisnost smatrali samo jednim bitnim korakom na putu napretka i razvoja. Nastojali su postići opći tehnološki napredak u koji će biti uklopljena raznolikost poljoprivredne proizvodnje i nova infrastruktura koja će dovesti do industrijalizacije, čime će se zatvoriti veliki jaz koji razdvaja različite svjetove."

"Ali čime će se sve to platiti?", dodao je.

"Ekonomske teoretičari Prvog svijeta, predvođeni onima iz Britanije i Francuske, zaključili su da prihod Trećega svijeta namaknut od izvoza treba određivati stopu i kvalitetu razvoja, a kad one padnu ispod očekivanja, izlaz treba naći u sistemu Bretton Woodsa, čiji je ustroj postavljen krajem 1940-ih godina. Iznad svega, to je značilo ispunjenje uslova za dobivanje odobrenja (stamp-of-approval) od Međunarodnog monetarnog fonda (MMF-a) i podvrgavanje barbarskim uslovima koji su bili u temeljima intervencija MMF-a."

"U tom se kontekstu", objasnio je Wills, "održavao sastanak na vrhu nesvrstanih zemalja u Kolombu u Šri Lanki 1976. godine. Postojao je zahtjev za stvaranjem nove kreditne institucije, jedne međunarodne kreditne banke koja bi zamijenila nemoralni neokolonijalizam MMF-a. Također je postojao zahtjev za smanjenjem vertikalne i strukturalne ekonomske ovisnosti Trećeg svijeta o Britaniji, Francuskoj i SAD-u, i za povećanje horizontalnog povezivanja između zemalja Trećeg svijeta. Bilo je zahtjeva za uspostavom regionalnih carinskih unija kako bi se zaštitile industrije Trećeg svijeta i za transfere tehnologije kako bi se otklonile nedaće slabe razvijenosti.

“Ujedinjeni narodi su odabrani kao mjesto za koje je postojala nada da će u njemu izniknuti nova era globalne suradnje. Ta se nada nije nikada ostvarila. Istaknuti su pobornici razvoja Trećeg svijeta, jedan po jedan, uklonjeni s položaja u svojim zemljama i njihova je solidarnost do temelja poražena prastarim načelom ‘podijeli pa vladaj’. Cijene izvoza i uvoza bile su manipulirane radi stvaranja ogromnoga jaza u platnim bilancama, a zemljama Trećeg svijeta rečeno je da moraju dobiti odobrenje od MMF-a da bi ijedna vlada ili privatna institucija razmotrila davanje daljnjih kredita. MMF je insistirao na strogim programima temeljenim na devalvaciji valute, što je povećavalo bijedu u zemljama Trećeg svijeta, bilo izravno odgovorno za širenje bolesti i imalo uspjeha u poticanju uzgoja droga, jer su te nesretne zemlje gajile tlapnje o brzim zaradama koje će izliječiti njihove novčane probleme.”

O ulozi zemalja Trećeg svijeta - izvoznica nafte, Wills je dodao: “Jedina sirovina Trećeg svijeta koja je dobro prolazila na ekonomskom poprištu bila je nafta, ali su velike zalihe nafte koncentrirane na Srednjem Istoku, a manipulacija međunarapskim i arapsko-izraelskim sukobima, zajedno s ucijepljenom sklonošću za prestižnim projektima, značile su da se zalihe nafte Trećeg svijeta ne mogu upotrijebiti kao čimbenik razvoja Trećeg svijeta. Jedna za drugom, zemlje Trećeg svijeta padale su u ponor inflacije i gladi, kratke dobi preživljavanja i visoke smrtnosti djece. Stari se poredak Canninga i Castlereagha, Pitta i Disraelija nastavlja.”

Usporedba s metodama britanskog ministra vanjskih poslova iz 19. stoljeća Castlereagha, majstora tvorca britanske diplomacije ravnoteže moći na Bečkom kongresu 1815. godine, bila je prikladna. Glavni protivnik, koji je upotrijebio punu moć i snagu Vlade Sjedinjenih Država, tajnih službi i ekonomskih snaga s ciljem da razori nastojanja potaknuta u Kolombu 1976., bio je ministar vanjskih poslova Kissinger, odani sljedbenik Castlereagha.

Kad su se u decembru 1976. sastali ministri vanjskih poslova Europske zajednice radi pokretanja moguće suradnje s nesvrstanim zemljama, Kissinger je poslao delegatima telegram upozorenja, sa slijedećim sadržajem: “Sjedinjene Države vjeruju da bi za industrijske zemlje bilo opasno jačanje veza između CIEC-a (Conference for International Economic Cooperation - the North-South Conference), tj. Konferencije za međunarodnu ekonomsku suradnju, odnosno Konferencije Sjever-Jug i OPEC-a. Nekoliko je predstavnika OPEC-a nastojalo javno dati do znanja

da će konačna odluka o cijeni nafte u velikoj mjeri ovisiti o ustupcima industrijskih zemalja prema OPEC-u. To bi stvorilo stanje suprotno našoj željenoj povezanosti [sa zemljama OPEC-a. W.E.], a ojačalo bi veze između OPEC-a i drugih nerazvijenih zemalja.”

Kissingerova je prikrivena prijetnja uspjela slomiti svako savezništvo i aktivnu potporu europskih zemalja prema potencijalnom savezništvu između zemalja OPEC-a i nesvrstanih zemalja. Diplomati koji su u to vrijeme lično sudjelovali u tim događajima, kažu da su od svih vlada najotvorenije i najsusretljivije na taj poziv za suradnju s nesvrstanim zemljama odgovorile Italija i Zapadna Njemačka. Dana 12. decembra te godine talijanske su novine izvijestile o sastanku vodećih predstavnika vlasti i industrije i sindikata, koji su sazvale njemačka i talijanska Vlada, po pitanju obrane Europe od štetnih posljedica nestabilnog američkog dolara povezanog s naftom. Navodno je Washington u to vrijeme privatno priopćio Vladi Helmuta Schmidta u Bonnu da riskira povlačenje američkih trupa ako se usudi prihvatiti ponudu nesvrstanih na iole ozbiljan način. Andreottijeva je Italija ostala izolirana i nije mogla djelovati sama. Opet je, barem privremeno, pobijedila Kissingerova taktika “podijeli pa vladaj”.

Što se tiče ključnih stratega smione Deklaracije nesvrstanih zemalja u Kolombu, kroz nekoliko su mjeseci svi svrgnuti s položaja, kao što bi to Kissinger rekao, “slučaj po slučaj”.

U Indiji je premijerka Indira Ghandi bila prisiljena raspisati izbore u februaru 1977., a usred te situacije nekoliko je ključnih članova njezine Kongresne stranke javno istupilo iz stranke, na čelu s Jagjivanom Ramom, i osnovalo oporbenu koaliciju s radikalnom strankom Janata. Ključno je pitanje bilo uvođenje štednje na domaćem tržištu po nalogu MMF-a. Ghandi je napustila mjesto premijera sljedećeg marta, manje od šest mjeseci nakon što je Deklaracija nesvrstanih zemalja podnesena u Ujedinjenim narodima. U Šri Lanki su početkom januara vladajuća Stranka slobode gospode Bandaranaike i cijela zemlja bile paralizirane valom štrajkova, pod vodstvom jedne “trockističke” stranke povezane sa sindikatima, koja je navodno bila u bliskim vezama s anglo-američkim tajnim službama. Bandaranaike je optužila strano miješanje, u uzaludnom nastojanju da uspostavi red. Napustila je Vladu u svibnju 1977. A u Gvajani, nakon višekratnih pritisaka iz inozemstva na Vladu premijera Forbesa Burnhama, na Valentinovo, 14. februara 1978., treći ključni strateg inicijative nesvrstanih zemalja o ekonomskom razvoju Frederick

Wills bio je prisiljen dati ostavku.

Prema diplomatskim izvorima upoznatim s tom situacijom, teška je ruka Henryja Kissingera bila prisutna u svim tim slučajevima. "Ali to je učinjeno u uskoj suradnji s Britancima", riječi su tih promatrača. "Britanci su, znate, bili jako lukavi. Oni su pustili Amerikance da obave prljavi javni posao i da preuzmu krivnju, dok su oni radili vrlo djelotvorno na diskretnijoj razini. Nisu to učinili ljudi poput Jima Callaghana (tada premijer u britanskoj laburističkoj Vladi). Bili su to ljudi iz Chatham Housea (Kraljevski institut za međunarodne poslove), ljudi poput Michaela Howardsa i obitelji poput lorda Cecila, kao i krugovi tajne službe iz MI-5. Oni su krenuli u akciju protiv inicijative iz Kolomba."⁷

Prijetnja Trećeg svijeta anglo-američkom poretku i njihovu režimu globalnog oporezivanja preko petrodolara očito je bila poražena. Vodeće su eurodolarske banke iz Londona i New Yorka širom otvorile vrata davanju sve većih kredita odabranim zemljama Trećeg svijeta koje su pristale na drakonske uslove MMF-a, kako bi mogle refinancirati svoje deficite prouzročene naftnim šokom.

Atomi za mir postaju casus belli

U mnogim su dijelovima svijeta postojale rastuće naznake da još uvijek ima potencijala za snažnije i potencijalno odlučujuće inicijative za transfer tehnologije iz glavnih europskih industrijskih zemalja, kao i iz Japana, u određene zemlje u razvoju. Dok je široka fronta iz Kolomba očito bila poražena, još je, na puno korjenitih načina, bila čvrsto ukotvljena ideja o posebnoj ekonomskoj suradnji između Sjevera i Juga.

Krajem 1975. brazilaska je Vlada postigla značajan sporazum s njemačkom Vladom Helmuta Schmidta o izgradnji cijeloga kompleksa nuklearnih reaktora, zajedno s postrojenjima za obogaćivanje goriva i drugim pratećim tehnologijama. Njemačka je tvrtka za proizvodnju nuklearnih reaktora, KWU, potpisala do tada najveći u svijetu pojedinačni ugovor na području nuklearne energije. Njemačka je trebala izgraditi, po narudžbi "ključ u ruke", osam nuklearnih reaktora i prateće objekte za cijeli krug proizvodnje nuklearnog goriva, uključujući obogaćivanje urana. Procijenjen na 5 milijardi dolara, čitavi je projekt trebao biti dovršen 1990. godine. Europski je konzorcij za obogaćivanje urana, Urenco, trebao osigurati početne količine urana. Te iste godine, 1975., Brazil je

također potpisao s Francuskom sporazum o suradnji vrijedan 2,5 milijarde dolara, za izgradnju eksperimentalnog reaktora za brzo oplemenjivanje urana. Washington je reagirao prijetecim nastojanjima s ciljem da prisili i Njemačku i Brazil da otkazu taj program. Postojala je prijetnja da će Brazil postati ekonomska sila nezavisna o anglo-američkoj kontroli i, što je važno, nezavisna o njihovoj naftnoj ucjeni.

Meksiko, koji u 1970-im godinama još nije bio značajniji izvoznik nafte, odlučio je, iz vrlo opravdanih gospodarskih razloga, graditi nuklearne elektrane za dobivanje električne struje, kao potporu svom planu brze industrijalizacije zemlje, a svoju naftnu "očevinu" sačuvati za druge potrebe poput namicanja dolara putem izvoza nafte. U početnoj je fazi svog nuklearnog programa Meksiko sklopio ugovore s japanskom firmom Mitsubishi i sa Siemensom iz Njemačke. Godine 1975., nakon prvoga naftnog šoka, meksička je Nacionalna komisija za energiju zaključila da je sagorijevanje ugljikovodika za dobivanje električne energije preskupo i neučinkovito." Najavili su planove za izgradnju 15 reaktora za nuklearnu energiju u sljedećih 20 godina.

Pakistan je pod vlašću premijera Zulfikara Ali Bhutta 1974. godine, kao odgovor na naftni šok, ubrzao radove na već ranije donesenom programu nuklearne energije manjih omjera. Pakistan je pod Bhuttom već bio izišao iz Britanskog Komonvelta s ciljem da slijedi nezavisnu politiku razvoja države.

Bhuttova je Vlada ušla u pregovore s Francuskom o izgradnji postrojenja za obogaćivanje nuklearnog goriva u Pakistanu, koji su okončani u martu 1976. i Pakistan je poduzimao učinkovito lobiranje po cijelom Srednjem istoku o važnosti razvoja nuklearne energije, koja bi, uz zalihe nafte, bila dodatni izvor energije. U avgustu 1976. američko Ministarstvo vanjskih poslova i Henry Kissinger lično lansirali su veliku kampanju pritiska i na Francusku i na Pakistan s ciljem rušenja nuklearnog sporazuma, tvrdeći da mu je cilj pravljenje nuklearnog oružja, usprkos potvrde Međunarodne agencije za atomsku energiju da Pakistan pruža dovoljno sigurnosti da se to neće dogoditi. Prema riječima Pakistanaca Kissinger je nešto prije toga u Lahoreu iznio izravnu prijetnju "da će Pakistan pretvoriti u poprište strahota" ako Bhutto ne otkáže pregovore s Francuskom o projektu izgradnje nuklearnog postrojenja.

Godine 1977. Bhutto je srušen u vojnom udaru pod vodstvom generala Zie ul-Haqa. Osuđen na smrt vješanjem, prije smrti optužio

je američkog ministra vanjskih poslova Henryja Kissingera da stoji iza njegova obaranja zbog njegova (Bhuttova) neodustajanja od provedbe neovisnoga pakistanskog nuklearnog programa. U svojoj je obrani, koju je napisao u zatvorskoj ćeliji prije smaknuća, Bhutto izjavio: "Dr. Henry Kissinger, ministar vanjskih poslova Sjedinjenih Američkih Država, ima briljantan um. Rekao mi je da ne bih smio vrijeđati inteligenciju Sjedinjenih Američkih Država time što govorim da Pakistanu treba postrojenje za proizvodnju nuklearnog goriva, za energetske potrebe Pakistana. Odgovorio sam mu da neću vrijeđati inteligenciju Sjedinjenih Američkih Država jer neću raspravljati o energetskim potrebama Pakistana, ali da ni on na isti način ne bi smio vrijeđati suverenitet ni samopoštovanje Pakistana time što uopće raspravlja o postrojenju ... Ja sam dobio smrtnu presudu".⁸

General Zia je preokrenuo Bhuttovu nezavisnu vanjsku politiku i odmah postao privržen Washingtonu. Uslijedila je obilna američka vojna pomoć.

Ali, po svim mjerilima, najimpresivnije odluke o razvoju nuklearne energije među svim zemljama u razvoju nakon naftnog šoka iz 1974. donio je iranski šah. Šah, za čiji je položaj bio zaslužan vojni udar koji je organizirala britanska i američka tajna služba 1953. godine radi zbacivanja s vlasti nacionalističkoga Mossadeghova režima i uspostave "proameričke" monarhije, izgledao je kao zahvalni primatelj američke vojne pomoći i druge potpore tokom više od 20 godina. Čak se bio složio potaknuti Kissingerov poziv na povećanje OPEC-ove cijene nafte na 11,65 dolara po barelu na sastanku zemalja OPEC-a u januaru 1974.

Međutim, s novim prihodima od nafte koji su pritjecali u državne trezore, šah je vidio mogućnost ostvarenja jednoga staroga sna. Iran će upotrijebiti svoje naftno bogatstvo za izgradnju najmodernije svjetske energetske infrastrukture, sagrađene na nuklearnoj energiji, koja bi mogla promijeniti potrebe za električnom i drugim vrstama energije na cijelom Bliskom istoku.

Godine 1978. Iran je imao četvrti po veličini nuklearni program na svijetu i nadaleko najveći među zemljama Trećeg svijeta. Šahov je plan predviđao izgradnju 20 reaktora za nuklearnu energiju do 1995. godine, koji bi proizvodili nekih 23.000 megawatta električne energije. Šah je u nuklearnoj energiji vidio sredstvo koje će smanjiti iransku ovisnost o nafti i sredstvo odbijanja ogromnoga pritiska iz Washingtona i Londona za

recikliranjem njegovih petrodolara u njujorške i londonske banke.

Francuska i Njemačka bile su najveći partneri u pregovorima i šah je s njima dogovarao svoj nuklearni program. Već 1974. godine Iran je potpisao jedan predugovor s Francuskom o izgradnji pet nuklearnih reaktora i centra za istraživanje nuklearne energije. To je 1975. povećano na osam reaktora za ukupnu svotu od 8,6 milijardi dolara. Osim toga, Iran je kupio udio od 10% u francuskoj tvornici za obogaćivanje urana u Tricastinu, koja je bila u izgradnji, i posudio 1 milijardu dolara za izgradnju te tvornice.

Godine 1976. Iran je potpisao još jedan ugovor s njemačkom nuklearnom tvrtkom KWU vrijedan 7,8 milijardi DEM, za dva reaktora i infrastrukturu, a 1977. godine uslijedio je ugovor o isporuci još četiri reaktora za daljnjih 19 milijardi DEM. Iran je pod šahom ulagao i u druge ključne europske industrijske kompanije, uključujući ulog od 25% u njemačku tvornicu Krupp, kao i u francuska postrojenja za obogaćivanje urana. Privredne su veze između kontinentalne Europe i Irana dobivale na važnosti. Tokom toga vremena, pod strogom antinuklearnom politikom američkog predsjednika Jimmyja Cartera, Sjedinjene Države nisu podupirale izvoz američke nuklearne tehnologije, a Washington je uporno, ali uzaludno, pokušavao spriječiti njemačke i francuske poslove u Iranu.

U jednoj zemlji za drugom i u Zapadnoj Europi i u zemljama u razvoju nuklearna je tehnologija prijetila da će postati najbrže rastućim izvorom nenaftne energetske infrastrukture.

Zlato, kriza dolara i opasni novi potencijali iz Europe

Na jednom privatnom skupu iza zatvorenih vrata, sazvanom u Tokiju u aprilu 1975. godine, sastala se jedna skupina odabranih predstavnika politike, u organizaciji predsjednika banke Chase Manhattan Davida Rockefellera i utemeljitelja Bilderberške skupine Georgea W. Balla, s ciljem da razmotre jedan posebni projekt. Prisutni su bili i lord Roll od Ipsdena, predsjednik banke S. G. Warburg, i jedan od direktora Engleske banke. Također su bili prisutni i David Ormsby Gore, lord Harlech, londonski ambasador u Washingtonu u vrijeme sudbonosnih godina Kennedyjeva predsjedničkog mandata iz ranih 1960-ih godine. Na tim je tajnim aprilskim tokijskim razgovorima sudjelovao i Sir Anthony Tuke, predsjednik banke Barclays, kao i grof od Cromera, George Baring, čovjek

koji je bio usko povezan s Morgan Guaranty Trustom iz New Yorka i s Royal Dutch Shellom i koji je ranije bio ambasador u Washingtonu u vrijeme Kissingerova naftnog šoka, kad je američki ministar vanjskih poslova obznanio neobično blisko usklađivanje svoje politike s britanskim Ministarstvom vanjskih poslova. Na tokijskom je sastanku bio prisutan i John Loudon, predsjednik Royal Dutch Shella, koji je također bio član Savjetodavnog odbora banke Davida Rockefellera, Chase Manhattan Bank.

Ono što je zabrinjavalo tih stotinjak utjecajnih kreatora politike na tom aprilskom sastanku Rockefellerove novoosnovane Triktoralne komisije, bio je zapravo opasan rizik koji je za anglo-američki ustroj dolazio od nesmanjenog ofenzivnog stajališta američke vanjske politike prema ostatku svijeta, a to se ofenzivno stajalište povezivalo s ministrom vanjskih poslova Henryjem Kissingerom i republikanskom Vladom. Kissinger je do tada primjenjivao svoju taktiku tvrde linije “podijeli pa vladaj” da izolira jednu zemlju od druge, bilo europske, one u razvoju ili zemlje OPEC-a, a zemlje je OPEC-a zemljama u razvoju prikazivao kao krivca njihovih nedaća, a ustvari je njihov ekonomski razvitak bio uništen Kissingerovom politikom naftnog šoka iz 1973. godine.

Godine 1975. Kissingerov je slabo prikriven pristup “siledžije” u međunarodnoj diplomaciji značio mogućnost stvaranja ogromne protureakcije na međunarodnoj razini. Svijetu je trebalo prodati novi “image” kako bi se nastavila američka hegemonija. Stoga je David Rockefeller na tom aprilskom skupu Trilateralne komisije u Tokiju, malo više od godinu i pol dana prije američkih predsjedničkih izbora iz 1976. godine, svojim utjecajnim prijateljima na međunarodnoj razini predstavio jednog čovjeka kao sljedećeg predsjednika Sjedinjenih Američkih Država. Rijetki su Amerikanci, a da ne spominjemo strance, ikada ranije čuli za tog farmera, uzgajivača kikirikija iz malog mjesta u državi Georgiji, koji je više volio da ga zovu “Jimmy” Carter.⁹

Carter je u Bijelu kuću doveo tako velik broj političkih savjetnika koji su bili članovi Trilateralne komisije, da je njegovo predsjedništvo dobilo nadimak “Trilateralno predsjedništvo”. Ne samo da je i potpredsjednik Walter Mondale, kao i Carter, bio član elitne tajne trilateralne organizacije, nego su i Zbigniew Brzezinski, Carterov savjetnik za nacionalnu sigurnost, ministar vanjskih poslova Cyrus Vance, ministar financija Michael Blumenthal, ministar obrane Harold Brown, ambasador u Ujedinjenim

narodima Andrew Young, stariji dužnosnici Ministarstva vanjskih poslova Richard Cooper i Warren Christopher svi odreda pripadali tom ekskluzivnom trilateralnom klubu.

Javni je profil Carterova predsjedništva bio "ljudska prava" za Treći svijet, "pregovaranje, a ne suprotstavljanje". Sebe je prikazivao kao "autsajdera" u vašingtonskom ustroju moći, ali je sadržaj američke politike pod Carterom, s njegovom unaprijed odabranom posadom savjetnika, i dalje bio održavanje, pod svaku cijenu, američkoga stoljeća. Pod retoričkom krinkom američke politike, koja je proklamirala "reformu starog poretka", Carterova je Vlada nastavila temeljnu anglo-američku neomaltuzijansku strategiju koju je započeo Kissinger u Vijeću za nacionalnu sigurnost pod svojim Memorandumom o nacionalnoj sigurnosti 200. Razvoj se Trećeg svijeta ima zaustaviti, a umjesto toga ima se uspostaviti postindustrijska politika "granica razvitka", kako bi se zadržala hegemonija dolarskog carstva. Carterova će "ljudska prava" uskoro postati toljagom koja će opravdavati do tada neviđene američke intervencije u unutarnja pitanja ciljanih zemalja Trećeg svijeta.

Ta je strategija doživjela krajnji neuspjeh.

Odmah nakon naftnog šoka pojavio se jedan značajan problem, koji je zaprijetio urušavanjem zdanja novoga anglo-američkoga "petrodolarskog monetarnog sistema". Još je 1974. Komisija Europske zajednice predložila središnjim bankama zemalja članica jedan sistem rješavanja trgovinskih bilanci među zemljama Europske ekonomske zajednice, putem zlata, koje će imati tadašnju tržišnu cijenu od 150 dolara po finoj unci. Taj bi europski prijedlog mnogim europskim zemljama bio uvelike olakšao teret plaćanja nafte i smanjio moć dolara. Američko je Ministarstvo financija, iz očitog razloga održavanja hegemonije dolara, sve upornije inzistiralo da središnje banke utvrđuju vrijednost zlata po umjetno niskoj cijeni od 42,22 dolara po finoj unci. Viša cijena zlata unutar Europske ekonomske zajednice mogla je otvoriti vrata značajnim trgovinskim mogućnostima s dvije vodeće zemlje proizvođače zlata, Južnom Afrikom i Sovjetskim Savezom. Američki je doministar vanjskih poslova Paul Volcker otputovao u London u jesen 1974. isporučiti grubo upozorenje protiv bilo kakvoga poteza Europe u smjeru ponovnog uvođenja zlata u monetarni sistem.

Ali ta ideja naravno nije zamrla. Naprotiv. U to se vrijeme južnoafrička Vlada na čelu koje je bio John Vorster, borila da održi ekonomsku stabilnost nakon jakoga porasta cijene nafte, kao zemlja ovisna o uvozu

nafte. U isto je vrijeme pružala pokusne pipke u susjedne crnačke afričke zemlje u nastojanju uspostavljanja nekog oblika privredne suradnje, usprkos krutom režimu apartheida u samoj zemlji.

Angola je bila bogata naftom, Južna Afrika je imala industrijsku tehnologiju i infrastrukturu koja je bila potrebna Angoli i drugim afričkim zemljama. Cijela je regija imala potrebu za financijskim ulaganjima i osiguranjem izvoza kako bi se omogućila ta ulaganja. Krajem 1974. južnoafrički je ministar financija Nicolaas Diederichs javno pozvao na ukidanje međunarodne cijene zlata središnjih banaka i uvođenje tržišne cijene zlata, što je bio odjek rasprave koja se vodila u Europi. "Bez prestanka sam zahtijevao da se ministarstvima financija dopusti da među sobom prodaju zlato po tržišnoj cijeni... treba utvrditi novu cijenu zlata u službenim trezorima središnjih banaka; i bilo bi puno više novca za plaćanje Arapima; drugo, dolar bi izgubio na vrijednosti", rekao je.

U isto vrijeme Njemačka i Italija su ušle u bilateralni sporazum po kojemu je zlato uzeto kao zalag za njemački zajam, a vrijednost zlata bila je utvrđena na 80% tadašnje tržišne vrijednosti koja je iznosila 150 dolara. Razgovori između europskih zemalja o nekoj vrsti učinkovite upotrebe zlata kao alternative tiraniji dolarskog standarda očito su bili u napredovanju.

Ali, mogućnosti tješnje trgovinske i ekonomske povezanosti između kontinentalne Europe i Južne Afrike dobile su razoran udarac. Sovjetska i kubanska potpora organizaciji MPLA u Angoli dovela je Angolu pod vlast režima neprijateljski raspoloženog prema Pretoriji. Osim toga, uzastopne nenajavljene dampinške prodaje velikih količina američkih zaliha zlata na tržištu jako su snizile svjetske cijene zlata i prouzročile rastuće ekonomske poteškoće za južnoafričku industriju rudnika zlata. Potom su u svibnju 1976. izbili neredi u južnoafričkom naselju Soweto. Zanimljivo je da su nemiri izbili u vrijeme posjeta američkog ministra vanjskih poslova Kissingera Južnoj Africi. Međunarodni je politički bumerang zbog okrutne represije južnoafričke policije prema pobunjenicima u Sowetu otežao učinkovito ekonomsko povezivanje Južne Afrike i europskih zemalja. Ali razgovori su nastavljeni sljedećih mjeseci kako se situacija donekle stabilizirala, a najveći proizvođač zlata u svijetu bio je od presudne važnosti za bilo kakav pokušaj stabiliziranja svjetskih monetarnih odnosa.

U julu 1977. južnoafrički je poslovni mjesečnik *To the Point International*, objavio razgovor s vodećim bankarom iz Zapadne

Njemačke, predsjednikom Dresdner Banke Jiirgenom Pontom. U tom je razgovoru Ponto iznio svoju viziju rješenja ekonomske i rasne krize koja je u to vrijeme zahvatila cijeli južni dio Afrike. Govoreći o vitalnoj ulozi koju je morala igrati Europa u rješavanju afričke krize, Ponto je naglasio da Europa mora najprije povratiti red u svoje gospodarstvo nakon naftne krize i s njom povezanih problema. Da bi se to učinilo, Ponto je rekao: "Prioritet se mora dati kriterijima stabilnoga monetarnog sistema; kad jedna manja ali gospodarski važna regija svijeta, kao što je Europska zajednica, počne valjati kamenje i tako rješavati svoj vlastiti kaos, tada ćemo biti na putu da to ostvarimo."

Ponto je zatim objasnio koncept europskih inicijativa za ekonomski razvitak cijele regije Južne Afrike, uključujući bogate afričke zemlje, poput Južne Afrike, Obale Slonovače i Alžira, što će omogućiti tim zemljama da razviju one najsiromašnije zemlje: "One mogu proizvoditi dovoljno hrane, dovoljno mogućnosti za zapošljavanje i obrazovanje za cijeli afrički kontinent, pod uslovom da se otklone restrikcije na putu razvoja". Ponto je bio blizak osobni prijatelj južnoafričkog ministra financija Nicolaasa Diederichsa i njegova novoimenovanog nasljednika Roberta Smita. Očito su postojali već uznapredovali razgovori između utjecajnoga europskog bankarstva i industrije s jedne strane i vlada afričkih zemalja bogatih sirovinama s druge strane. Rađala se jedna potencijalna kombinacija koja je mogla promijeniti geopolitički zemljovid cijeloga anglo-američkog svijeta, na očitu štetu Londona i New Yorka.

Dana 13. jula 1977. Jiirgena Ponta ubio je u Frankfurtu terorist koji je tvrdio da pripada organizaciji Baader-Meinhof.

Nekoliko sedmica kasnije ista je organizacija kidnapirala i kasnije u Kolnu ubila predsjednika Njemačke federacije poslodavaca Hannsa-Martina Schleyera. Iako su tragovi ubojica vodili na Istok, postojali su dobri razlozi za vjerovanje da su neke moćne zapadne tajne službe imale ulogu u oba ubojstva. U svakom slučaju, Zapadna Njemačka dovedena je u politički kaos i bila zahvaćena strahom kao nikada ranije u poslijeratnom razdoblju. Mogućnost bilo kakve značajne razvojne inicijative prema Južnoj Africi ubijena je zajedno s Pontom i Schleyerom. Na trenutak je bila odgođena inicijativa za prekid carstva dolara.

“Slom iz 1979.”: Iran, Volcker i Harrisburg

Ipak je jedan važan aspekt onoga na što je Ponto ciljao u svom posljednjem novinskom intervjuu uspio proći. U junu 1978., kao odgovor na rastuće razmirice i otvorene političke sukobe s Carterovom Vladom oko politike nuklearne energije, oko međunarodne monetarne politike, oko slobodnog pada dolara i oko, jednostavno rečeno, svakog vanjsko-političkog pitanja koje je bilo od značaja za kontinentalnu Europu, vlade zemalja članica Europske zajednice na inicijativu Francuske i Njemačke, poduzele su korake za prvu fazu onoga što se zvalo Zonom europske valute. Bio je to prvi pokušaj izoliranja kontinentalne Europe od šokova dolarskog režima.

Njemački kancelar Helmut Schmidt i francuski predsjednik Giscard d'Estaing predložili su nešto što će kasnije postati Prvom fazom europskog monetarnog sistema. Središnje banke devet zemalja članica Europske zajednice složile su se stabilizirati svoje valute u odnosu na valute ostalih zemalja članica. Uz rastuće trgovinske tokove unutar Zajednice, europski je monetarni sistem, tada poznat kao EMS, osigurao minimalnu osnovu za obranu međueuropske trgovine i monetarnih odnosa.

Početkom 1979. EMS je proradio i njegov je učinak na stabiliziranje europskih valuta postao vidljiv. Ali ono što je zabrinjavalo neke krugove u Londonu i Washingtonu, bile su buduće mogućnosti EMS-a. EMS je imao zlokobne prizvuke da će postati sjeme jednog alternativnog svjetskog monetarnog poretka koji bi mogao ugroziti postojeću hegemoniju “petrodolarskog monetarnog sistema”. Jedan se njemački dužnosnik u to vrijeme privatno osvrnuo na taj novi europski monetarni sistem kao na “sjeme za zamjenu Međunarodnog monetarnog fonda”. Francuska je Vlada to isto rekla otvoreno. EMS je zapravo osnovao jedan europski monetarni fond, čiji se početni kapital sastojao od 20% zlatnih i dolarskih rezervi svake zemlje članice, a ukupno je bio procijenjen na oko 35 milijardi dolara. Štoviše, i Švicarska je de facto povezala svoju valutu s tim novim paritetima EMS-a.

Već 1977. francuska i njemačka vlada počele su istraživati mogućnost postizanja sporazuma s pojedinim zemljama izvoznicama nafte, članicama OPEC-a, po kojemu bi Zapadna Europa opskrbljivala zemlje OPEC-a visokom tehnologijom u zamjenu za dugoročne sporazume za opskrbu Europe naftom po stabilnoj cijeni. Zauzvrat bi, po tom sporazumu, zemlje

OPEC-a deponirale svoje financijske viškove u banke kontinentalne Europe i u konačnici u novi EMS u namjeri da osnuju fond čija bi se sredstva koristila za davanje dugoročnih industrijskih kredita drugim zemljama u razvoju.

London se na svakom koraku opirao tome novome francusko-njemačkom konceptu o osnivanju EMS-a. Kako ga nije mogao spriječiti, London je odbio pridružiti se tome novome stabilizacijskom programu. Ustroj londonskog Cityja imao je druge planove.

Na sastanku na vrhu, održanom u Aachenu u septembru 1978. između Giscarda d'Estainga i kancelara Helmuta Schmidta, dvije su se zemlje dogovorile o planovima za zajedničko znanstveno i tehničko obrazovanje i o zajedničkoj suradnji na području nuklearne energije. Francuska je stranka UDF predložila petogodišnji program razvoja kontinentalne Europe i zemalja u razvoju vrijedan 100 milijardi dolara. Posjeta na državnoj razini predsjednika Cartera Bonnu i Zapadnom Berlinu u julu 1978. samo je učvrstila francusku i njemačku odlučnost da slijede nezavisnu politiku.

Carter je već ranije bezuspješno nastojao nagovoriti Schmidtovu Vladu da prema "Zakonu o neširenju nuklearne energije", koji je donijela Carterova Vlada, obustavi izvoz praktički sve nuklearne tehnologije u zemlje u razvoju. Njegov je sofistički argument, kao i obično, bio da mirnodopska tehnologija nuklearnih elektrana predstavlja prijetnju za širenje nuklearnog oružja, a ustvari je jedini cilj takvoga argumenta bio jačanje strateškog položaja anglo-američkog financijskog ustroja koji se temeljio na petrodolarima.

Tako je, usprkos svim naporima ulaganim još od ranih 1970-ih godina, "opasnost" od neovisnog industrijskog i trgovinskog razvitka koji bi umanjio dominaciju dolarskog carstva, postajala stvarnost u glavama tvoraca politike u Washingtonu i Londonu. Sada su bili potrebni još drastičniji šokovi kako bi se spriječilo uporno nastojanje nekih država da slijede put znanstvenog i industrijskog razvitka.

I bili su to uistinu drastični šokovi.

U novembru 1978. predsjednik Carter imenovao je Georgea Balla, člana Bilderberške skupine, koji je također bio član Trilateralne komisije, direktorom specijalne jedinice Bijele kuće za Iran, pod zapovjedništvom predsjednika Vijeća za nacionalnu sigurnost, Brzezinskog. Bali je predložio da Washington prestane podržavati iranskog šaha i da pruži potporu

fundamentalističkoj islamskoj oporbi ajatolaha Homeinija. Službenik CIA-e Robert Bowie bio je jedan od glavnih “časnika” u novom državnom udaru koji je CIA organizirala protiv čovjeka kojega su, 25 godina ranije, na vlast dovele tajne akcije CIA-e.

Njihov se plan temeljio na pomnom proučavanju fenomena islamskog fundamentalizma prema prikazu britanskog stručnjaka za islam dr. Bernarda Lewisa, koji je tada bio predavač na Sveučilištu Princeton u Sjedinjenim Državama. Lewisov je plan, predstavljen na sastanku Bilderberške skupine u Austriji u svibnju 1979., zagovarao radikalni pokret Muslimanskog bratstva koje je stajalo iza Homeinija, kao sredstvo za balkaniziranje čitavog muslimanskog Bliskog Istoka po plemenskim i vjerskim linijama. Lewis je podržavao tezu da Zapad treba potaknuti autonomne skupine poput Kurda, Armenaca, libanonskih Maronita, etiopskih Kopta, azerbejdžanskih Turaka itd. Haos će se proširiti na način koji je on nazvao “luk krize”, koji će se prelići u muslimanske predjele Sovjetskog Saveza.

Vojni udar protiv šaha, kao i onaj protiv Mossadegha 1953. godine, organizirale su britanska i američka tajna služba, a bombastični je Amerikanac Brzezinski, što je njemu svojstveno, javno pripisao sebi “zaslugu” što se riješio “korumpiranog” šaha. Britanci su mirno ostali u pozadini.

Tokom 1978. vodili su se pregovori između šahove Vlade i kompanije British Petroleum za obnovu 25-godišnjeg ugovora o eksploataciji nafte. U oktobru 1978. razgovori su propali zbog britanske “ponude” koja je zapravo bila zahtjev za dobivanje ekskluzivnih prava na svu iransku naftu u budućnosti, dok je Britanija odbila jamčiti kupnju te nafte. Kako se iranska ovisnost o izvozu nafte pod kontrolom Britanije očito približavala kraju, činilo se da se Iran nalazi pred ostvarenjem neovisnosti u politici prodaje nafte. Po prvi je puta od 1953. godine Iran imao moguće ozbiljne kupce u Njemačkoj, Francuskoj, Japanu i drugdje. Toga je septembra iranski list Kayhan International, u svom glavnom uvodniku napisao: “Gledano unatrag 25-godišnje partnerstvo s konzorcijem [British Petroleumom] i 50-godišnji odnos s British Petroleumom prije toga, nisu bili zadovoljavajući za Iran... Gledajući u budućnost NIOC [National Iranian Oil Company] treba planirati samostalno vođenje svih poslova.”

London je ucjenjivao i silno ekonomski pritiskao šahov režim tako što je odbijao kupovati ukupnu iransku naftu, tj. uzimao je samo oko 3

miliona barela dnevno, a dogovoreni je minimum bio 5 miliona barela dnevno. To je prouzročilo dramatičan financijski pritisak na Iran. Stvorena je klima u kojoj se moglo zahuktati vjersko nezadovoljstvo protiv šaha putem agitatora koje su ubacile britanske i američke tajne službe. U toj su kritičnoj situaciji štrajkovi među naftnim radnicima još više smanjili iransku proizvodnju nafte.

Kako su ekonomske poteškoće u Iranu rasle, američki su savjetnici za "sigurnost" pri šahovoj tajnoj policiji Savak uveli sve okrutnije mjere gušenja nemira, sa sračunatim ciljem povećanja mržnje naroda prema šahu. U isto je vrijeme Carterova Vlada cinično počela protestirati protiv kršenja "ljudskih prava" pod šahovom vlašću.

Navodno je British Petroleum počeo organizirati povlačenje novca iz banaka i iznošenje novca iz zemlje putem svog velikoga utjecaja u iranskim financijskim i bankarskim krugovima. Naglašavajući svoju ulogu u rušenju šahova oca, šaha Rezu kan Pahlavija, Britanska je izvestiteljska agencija (BBC), odaslala na desetke svojih "dopisnika" koji su govorili perzijski i u najmanja sela da povećaju histeriju protiv režima pomoću pretjeranog napuhavanja slučajeva protestiranja protiv šaha. U to je vrijeme BBC pružio ajatolahu Homeiniju propagandnu platformu unutar Irana, a šahovoj je Vladi odbio dati priliku da odgovori. Anglo-američka tajna služba odlučila je srušiti šaha. Šah je pobjegao u januaru 1979., a Homeini je u februaru zrakoplovom dopremljen u Teheran i odmah je objavio uspostavu svoje represivne teokratske države koja je zamijenila šahovu Vladu.

Sjećajući se svoga pada, nekoliko mjeseci kasnije malo prije svoje smrti, šah je u izgnanstvu zabilježio: "Tada to nisam znao - možda nisam želio znati, ali sada mi je jasno da su Amerikanci željeli moj odlazak. Jasno je da su to željeli pobornici ljudskih prava u američkom Ministarstvu vanjskih poslova... Kako sam ja trebao shvatiti naglu odluku američke Vlade da pozove bivšeg pomoćnika ministra vanjskih poslova Georgea Balla u Bijelu kuću kao savjetnika za Iran?... Bali je spadao među one Amerikance koji su htjeli napustiti mene i u konačnici moju zemlju."10

Padom šaha i dolaskom na vlast fanatičnih pristalica Homeinija u Iranu je nastao haos. U svibnju 1979. novi je Homeinijev režim izdvojio iranske planove za razvoj nuklearne energije i Homeini je objavio da se otkazuje cijeli program izgradnje nuklearnih reaktora, koji su trebale provesti Francuska i Njemačka.

Naglo je odsječen iranski izvoz nafte od oko 3 miliona barela dnevno. Zanimljivo je da je u tim kritičnim danima u januaru 1979. i proizvodnja nafte u Saudijskoj Arabiji smanjena za nekih 2 miliona barela dnevno. Radi povećanja pritiska na svjetskom tržištu nafte, British Petroleum je objavio “force majeure” i otkazao neke velike ugovore za opskrbu naftom. Rezultat je bio da su na roterdamskom slobodnom tržištu, na kojemu su najveći prodavači nafte bili British Petroleum i Royal Dutch Shell, početkom 1979. cijene nafte enormno skočile.

“Drugi naftni šok” iz 1970-ih bio je u toku.

Postoje naznake da su stvarni planeri iranskog vojnog udara i dovođenja Homeinija na vlast, koji su se nalazili u Londonu i u redovima starijih dužnosnika američkog liberalnog ustroja, odlučili uglavnom ne informirati predsjednika Cartera o svojoj politici i njenim krajnjim ciljevima. Energetska kriza u Sjedinjenim Državama koja je uslijedila bila je glavni čimbenik Carterova poraza na izborima održanim godinu dana nakon toga.

Nikada nije bilo stvarnoga pomanjkanja svjetskih zaliha nafte. Postojeći su proizvodni kapaciteti Saudijske Arabije i Kuvajta mogli u svakom trenutku zadovoljiti privremeni manjak od 5-6 miliona barela dnevno, što je potvrdila istraga američkog Kongresa koju je nekoliko mjeseci kasnije proveo Glavni računovodstveni ured (General Accounting Office).

Stvaranju katastrofalnog svjetskog šoka cijene nafte doprinijele su neobično male zalihe nafte velikih multinacionalnih kompanija, Sedam sestara. Cijena sirove nafte strahovito je skočila s nekih 14 dolara po barelu u 1978. do astronomskih visina od 40 dolara po barelu za neke vrste sirove nafte na slobodnom tržištu. Dugi su redovi za gorivo po cijeloj Americi pojačali opće stanje panike, a Carterov ministar za energiju i bivši direktor CIA-e James R. Schlesinger nije pomogao smiriti stanje kad je u februaru 1979. rekao Kongresu i medijima da će iransko smanjenje proizvodnje nafte “čini se biti ozbiljnije” od arapskog naftnog embarga iz 1973. n

Nadalje se vanjska politika Trilateralne komisije Carterove Vlade pobrinula dovesti u stanje nereda svako europsko, tj. njemačko i francusko nastojanje da razviju kooperativnije trgovinske, ekonomske i diplomatske odnose sa svojim susjedom Sovjetskim Savezom, pod plaštem detanta i raznih energetske sporazuma između Sovjetskog Saveza i Zapadne Europe.

Carterov savjetnik za nacionalnu sigurnost Brzezinski i ministar vanjskih poslova Vance proveli su svoju politiku "luka krize" i proširili neredne iranske revolucije duž južnih granica Sovjetskog Saveza. Od Pakistana preko Irana američke su inicijative stvorile nestabilnost ili čak još gore stanje.

Zatim je došao Brzezinskijev politički pomak—"kineska karta". Sjedinjene Države su diplomatski priznale komunističku Kinu u decembru 1978. i opozvale priznanje nacionalističkog kineskog režima na Tajvanu, čime su komunističkoj Kini dale pravo veta u Vijeću sigurnosti Ujedinjenih naroda i pristup američkoj tehnologiji i vojnoj pomoći. Na jednom sastanku na vrhu u januaru 1979. njemački je kancelar Schmidt uputio jak protest predsjedniku Carteru da je njegova politika "kineske karte" krajnje destabilizirajuća za krhke njemačko - sovjetske odnose, jer ta politika stvara u Moskvi dojam da NATO agresivno okružuje SSSR u luk haosa i vojne netrpeljivosti.

A onda je u oktobru 1979. povrh drugoga naftnog šoka iz te godine, došao anglo-američki finansijski šok stoljeća. Toga je avgusta, prema savjetu Davida Rockefellera i drugih utjecajnih glasova bankarskog ustroja s Wall Streeta, predsjednik Carter imenovao Paula Volckera vodećim čovjekom Banke za federalne rezerve SAD-a [čovjeka koji je u avgustu 1971. bio glavni tvorac politike odvajanja dolara od zlatnog standarda]. Paul A. Volcker, bivši dužnosnik u Rockefellerovoj banci Chase Manhattan, i naravno član Trilateralne komisije Davida Rockefellera, bio je predsjednik Njujorških federalnih rezervi u vrijeme njegova imenovanja na dužnost predsjednika najmoćnije središnje banke svijeta - Banke za federalne rezerve SAD-a.

Usprkos činjenici da je cijena nafte od 40 dolara po barelu predstavljala drastično poskupljenje u dolarima, razmjer je toga naftnog šoka, u kombinaciji s rastućom međunarodnom zabrinutošću zbog nekompetentne Carterove Vlade, doveo do daljnjeg slabljenja dolara. Već od početka 1978. dolar je pao više od 15% u odnosu na njemačku marku i druge veće valute. Cijena je zlata naglo rasla u septembru 1979., kada je dosegla rekordnu visinu od skoro 400 dolara po unci. Arapski i drugi ulagači radije su ulagali u zlato nego u dolare. Već u septembru 1978. dolar je toliko pao da je skoro došlo do panike kad se saznalo da je Monetarna agencija u Saudijskoj Arabiji počela likvidirati vrijednosnice američkog Ministarstva financija vrijedne milijarde dolara. Izgledalo je da je politika

gospodina Cartera bila prevelik zalogaj i za čvrste američke saveznike.

Tada su politički stratezi u londonskom Cityju i New Yorku odlučili nametnuti maltuzijanski monetarni šok povrh naftnog šoka kako bi svjetska događanja odlučno preokrenuli u svoju relativnu prednost.

U oktobru 1979. Volcker je objelodanio radikalno novu monetarnu politiku Federalnih rezervi. Namjerno je lagao šokiranom Kongresu i očajnoj Bijeloj kući svojim upornim tvrdnjama da njegov radikalna monetaristički “lijek” ima za cilj “iscijediti inflaciju iz sistema”. Zapravo je ta politika imala za cilj učiniti američki dolar najtraženijom valutom na svijetu i do korijena sasjeci započeti industrijski razvoj, kako bi politička i financijska moć potekla natrag u dolarski imperij. Volckerovo je hladno objašnjenje Kongresu bilo to da “ograničavanje razvoja putem obustave novca i kredita, koje bi potrajalo kroz znatno vremensko razdoblje, mora postati bitnim dijelom svakoga programa koji se bavi rješavanjem problema ukorijenjene inflacije i inflatornih očekivanja”.

Prijevara u Volckerovoj monetarnoj šok terapiji sastojala se od toga da nije uopće ukazivala na temeljne korijene ogromne inflacije, tj. na dva šoka naftnih cijena od 1973. godine koja su povećala cijenu osnovnog svjetskog izvora energije i transporta za 1.300% u razdoblju od šest godina. A Volckerovo inzistiranje da se ograniči količina novca na američkom tržištu putem smanjenja kredita bankama, potrošačima i gospodarstvu, također je bilo sračunata prijevara. Volcker je jako dobro znao, kao i svaki veći bankar u New Yorku i Londonu, da je kontrola količine novca na domaćem američkom tržištu samo mali dio daleko većega problema. Volcker je znao da njegovi potezi nemaju utjecaja na procijenjenih 500 milijardi dolara izvan Sjedinjenih Država, koji su cirkulirali na takozvanim eurodolarskim tržištima Londona i Caymanskih otoka i drugih prekomorskih utočišta vrućega novca. U vrijeme Volckerove monetarne šok terapije iz oktobra 1979. najveću je svotu dolara na prekomorskim eurodolarskim tržištima imao Morgan Guaranty Trust, a ta je svota odgovarala iznosu od 57% ukupne količine novca na domaćem američkom tržištu! Američki je građanin trebao plaćati cijenu toga neobuzdanoga kartela novca izvan Amerike kao da nije ni postojao.

Volckerova su oba cilja uspjela. Američke su kamate na eurodolarskom tržištu otišle nebu pod oblake, s 10% na 16%, a za samo nekoliko sedmica dosegle su razinu od 20%. Svijet nije mogao vjerovati svojim očima. Inflacija je uistinu “iscijedena”, a svjetsko je gospodarstvo gurnuto u

najdublju depresiju od 1930-ih godina. Dolar je započeo svoj nevjerovatan petogodišnji uspon.

Naftni šok i Volckerov šok išli su usporedno s odlukom vodećih krugova da jednom zauvijek “otkinu cvijet s nuklearne ruže”, kako bi se, bez dvojbe, odlučno dokrajčio zabrinjavajući trend razvoja nuklearne energije po cijelome svijetu, koji je trebao otkloniti ovisnost o anglo-američkoj nafti.

Neviđeni diplomatski i zakonski pritisci Carterove Bijele kuće od 1977. godine nisu uspjeli značajno otupiti privlačnost nuklearne energije. Ali, 28. marta 1979. u jednom gradu u središtu države Pennsylvanije, dogodilo se nešto čudnovato, što je svjetskom novinstvu prikazano kao fantastika, kao da se radilo o scenariju za holivudski film ili o replici radio emisije Orsona Wellsa iz 1938. “Rat svjetova”.

U pogonu broj 2 u postrojenju reaktora za nuklearnu energiju Three-Mile Island u Harrisburgu dogodio se nevjerovatan niz “nezgoda”. Kasnija je istraga otkrila da je netko prije toga nelegalno i ručno zatvorio sigurnosne ventile, što je spriječilo dotok vode za hlađenje u parni sistem reaktora. Za 15 sekundi sigurnosni je sistem zaustavio proces nuklearne fizije. Ali, tada je jedan operater prekršio sva pravila i intervenirao tako što je zatvorio dotok rashladne vode u jezgru reaktora. Ono što se potom dogodilo već je mnogo puta u detalje prikazano.

U službenom izvješću o tom događaju 3. avgusta 1979. američka je Komisija za reguliranje nuklearne energije (Nuclear Regulatory Commission) navela sabotažu ili namjerni nemar kao jedan od šest mogućih uzroka događaja u Three-Mile Islandu. Ali, čak i nakon što je ostalih pet mogućih uzroka eliminirano, Vlada je odbila ozbiljno razmotriti mogućnost sabotaže.

Za čitavo vrijeme trajanja drame u Harrisburgu, u javnost su odlazile samo one vijesti koje je strogo kontrolirala novoosnovana agencija Bijele kuće FEMA - Federal Emergency Management Agency (Federalna agencija za slučajeve opasnosti). Ni jednom Vladinom službeniku ni službenicima u nuklearnoj elektrani nije bilo dopušteno govoriti s novinarima osim pod nadzorom cenzora FEMA-e.

FEMA je osnovana po nalogu predsjednika Cartera, a na temelju plana koji je izradio savjetnik Bijele kuće za Trilateralnu komisiju Samuel Huntington. Zanimljivo, FEMA je proradila 27. marta, pet dana prije

njezina planiranog početka rada i jedan dan prije događanja u Three-Mile Islandu.

Po nalogu savjetnika za nacionalnu sigurnost Brzezinskoga, FEMA je kontrolirala sve vijesti u Harrisburgu u Pennsylvaniji. FEMA je zapovjedila evakuaciju okolnog stanovništva, iako nije bilo nikakvih naznaka radijacije; danima je odbijala izvijestiti medije i time dopustila da počnu kružiti fantastične priče poput “divovskog radioaktivnog hidrogenskog balona u atmosferi” i još gorih, koje su ispunjavale naslovne stranice. Također je zanimljivo da je toga istoga mjeseca spektakularni holivudski film “Kineski sindrom”, s Jane Fandom u glavnoj ulozi, prikazivao izmišljenu priču koja je bila skoro jednaka događaju u Harrisburgu, što je još više u javnosti podgrijalo hysteriju o opasnostima nuklearne energije.¹² Krajem 1979. ponovno je uspostavljena hegemonija anglo-američkog ustroja nad svjetskih ekonomskim i industrijskim potencijalima na način kakav se nije moglo ni zamisliti. Njihova kontrola nad svjetskim tokovima nafte ponovno je postala glavnim oružjem njihove specifične vrste maltuzijanske politike. Nakon haosa u Homeinijevu Iranu i Volckerovih dolarskih šokova, ti su utjecajni politički arbitri vidjeli sebe kao prave bogove s planine Olimpa. Međutim, već nakon jednoga desetljeća njihova je uznosita planina počela osjećati huku vulkana u svojim temeljima.

Bilješke:

1. Izvori: *International Iron and Steel Institute* (Međunarodni institut za željezo i čelik), Bruxelles, “*World Steel in Figures*” (Svjetski čelik u brojkama), i *Fearnley's World Shipping annual reports*, Oslo, 1991..

2. Carli, Guido: “*Why Banks are Unpopular*” (Zašto su banke nepopularne), predavanje u fondaciji *Per Jacobsson*, Štokholm, 12. juna 1976.

3. *Bank for International Settlements*, godišnji izvještaj, Basel, juni 1976.

4. Tiskano u cijelosti u “*International Currency Review*”, sv. 20, 6. januara 1991., pismo Jacka F. Bennetta Henryju Kissingeru, februar 1975., “Predmet: Posebni aranžmani za kupnju vrijednosnica američke Vlade od strane Vlade Saudijske Arabije.” Karijera Jacka F. Bennetta vrijedna je pozornosti po tome što ga je 1971. Exxon posudio Nixonovu Ministarstvu financija, gdje je pomogao Paulu Volckeru pripremiti monetarnu stranu nadolazećega “petrodolarskog” monetarnog sistema i odvajanja dolara od zlatne podloge. Nakon naftnog šoka iz 1973-75. i uspješne uspostave procesa recikliranja petrodolara Bennett se vratio u Exxon. Na sličan je način lord Victor Rothschild od direktora za strateška istraživanja u *Royal Dutch*

Shellu 1971. godine otišao na mjesto vodeće osobe u Središnjem odjelu za politiku britanskog premijera i na tom je položaju imao izvanredan utjecaj na energetska politika Ujedinjenog Kraljevstva, s obzirom da je "slučajno" previdio drastično poskupljenje nafte malo prije naftnog šoka iz 1973. godine. U to je vrijeme bio u kontaktu s predsjednikom američkog Vijeća za nacionalnu sigurnost.

5. Hirsh, Fred i suradnici: "Alternatives to Monetary Disorder" (Alternative monetarnom neredu), Projekt Vijeća za inozemne odnose za 1980. godinu, McGraw-Hill, 1977., str. 55.

6. Jedan se zapanjujući odjek na LaRoucheovu ideju o osnivanju Međunarodne banke za razvoj pojavio dvije godine kasnije u jednom prijedlogu koji je početkom 1977. iznio Masaki Nakajima, predsjednik japanskog Instituta za istraživanje Mitsubishi. Nakajima je predložio osnivanje, kako je to on nazvao, Global Infrastructure Fund - Globalnog infrastrukturnog fonda. Ovako ga je opisao: "Pod dugotrajnom svjetskom recesijom u godinama poslije naftne krize, svaka zemlja na svijetu nastoji pronaći način da se iz nje izvuče. Ovdje se predlaže, kao Globalni infrastrukturni fond, jedna ideja koju bi Japan morao razmotriti kao jednu od svojih međunarodnih mogućnosti. Prijedlog se sastoji od toga da se u Japanu potakne učinkovita potražnja novca u iznosu od preko 500 milijardi dolara... pod pretpostavkom da se sve vodeće industrijske zemlje i sve zemlje proizvođači nafte pridruže i učine isto... Cilj je toga Fonda razvoj novih izvora energije i povećanje proizvodnje hrane za cijeli svijet... Realizacije raznih "super projekata" koji se ovdje predlažu dovela bi do povećanja potražnje mirnodopskih proizvoda u industriji... tehnoloških poticaja u naprednim zemljama, umjesto proizvodnje oružja... Došlo je vrijeme da čovječanstvo na pozitivan način zacrta hrabru i dugoročnu viziju." Na Nakajimovu popisu velikih predloženih projekata nalazilo se ozelenjavanje Sahare za poljoprivredu, jedan hidroelektrični projekt u Himalajima, izgradnja jezera u središnjoj Africi, u Čadu ili Kongu i izgradnja niza hidroelektričnih brana po cijeloj Južnoj Americi. Nakajimov je prijedlog ponovno ožvijen 1990. godine u Davosu u Švicarskoj na sastanku Svjetskog gospodarskog foruma, uz potporu japanske industrijske federacije Keidanren.

7. Čitatelj treba pogledati navod u bilješci broj 8 Devetoga poglavlja, glede Kissingerovih priznanja svojih bliskih veza s britanskim Ministarstvom vanjskih poslova dok je bio na dužnosti američkog ministra vanjskih poslova.

8. Bhutto, Benazir: "Tochter der Macht: Autobiographie" (Kći moći: autobiografija), Dromer Knauer, München, 1989.

9. U svezi pozadine osnivanja Trilateralne komisije, vidi Deveto poglavlje, bilješku br. 8. Ta je institucija proširila prvotno područje djelovanja Bilderberške skupine, koja je bila izrijeком osnovana kao sredstvo promicanja anglo-američkog utjecaja u Zapadnoj Europi. Trilateralna je komisija bila pokušaj zauzimanja stava prema promijenjenoj geopolitičkoj stvarnosti u kojoj se pojavljivao Japan kao ekonomski div. Trijada se sastojala od Sjeverne Amerike, Europe i Japana. U Europi je uključivala

jednu raznoliku skupinu, u kojoj je bio i Nijemac Graf Lambsdorff. Mnogi su europski članovi Trilateralne komisije potjecali iz krugova dugogodišnjih Rockefellerovih prijatelja i starih članova europskih mreža "šinarhista" iz vremena rata. Da nije bilo nikakvih temeljnih političkih protivljenja od strane Henryja Kissingera na kandidiranje štićenika Davida Rockfeller, Čartera, kao predsjedničkog kandidata Demokratske stranke, moglo se vidjeti po tome što je Rockefeller imenovao Kissingera u savjetodavni odbor svoje banke Chase Manhattan nakon što je Kissinger napustio Bijelu kuću, kao i po tome što Rockefeller postavio Kissingera za izvršnog direktora svoje trilateralne skupine, gdje je naslijedio Brzezina skoga, dok je ovaj kasnije vodio američku vanjsku politiku u Vladi predsjednika Čartera.

10. Dreyfuss, Robert: "Hostage to Khomeini" (Homeinijev talac), New Benjamin Franklin Publishing House, New York, 1980.

11. Glavni revizor Sjedinjenih Američkih Država: "Iranian Oil Cutoff: Reduced Petroleum Supplies and Inadequate U. S. Government Response" (Odsijecanje iranske nafte: smanjena opskrba naftom i neadekvatna reakcija američke Vlade), izvješće Glavnog računovodstvenog ureda Kongresu, 1979.

12. Najpodrobniji prikaz moguće namjerne zloporabe ili sabotaže u Three-Miles Islandu pripremio je i objavio časopis Fusion Energy Foundation, u svom posebnom izdanju "Fusion", New York, maja 1979. Taj je prikaz dobio nagradu Fondacije Freedoms za 1979. godinu za izuzetno novinarstvo.

Uspostava novog svjetskog poretka: Sumrak bogova (Gottterdammerung)

Paul Volcker posuđuje britanski model

Dobrano prije nego što je Karl Marx i sanjao o svojoj ideji klasne borbe, britanski je liberalizam iznjedrio koncept društva podijeljenog na ono što je dobilo ime “viši slojevi” i “niži slojevi”. Srž liberalne politike slobodne trgovine Adama Smitha i Davida Ricarda iz 19. stoljeća, koja je u Engleskoj nakon 1846. dovela do ukidanja zaštitnih Zakona o žitu i širom otvorila vrata razornom uvozu jeftinog žita, dovela je, kao što smo već napomenuli, do predvidljivog osiromašenja velike većine britanskih građana i do koncentracije bogatstva društva u rukama malobrojne manjine, takozvanih “viših slojeva”. Politička je filozofija zvana britanski liberalizam bila opravdanje toga gospodarski nepravednog procesa.

Najutjecajniji američki publicist britanskog liberalizma iz 19. stoljeća, aristokrat Walter Lippmann, dao je američkom čitateljstvu definiciju toga klasnog društva, koja i danas izgleda moderna. Društvo mora, tvrdio je Lippmann, biti podijeljeno na ogromno primitivno mnoštvo uglavnom neupućene “javnosti”, kojom onda upravlja elita ili “poseban sloj”, koji je Lippmann nazvao “odgovornim ljudima”, koji će određivati uslove onoga što će se zvati “nacionalnim interesom”. Ta bi elita postala predanom birokracijom koja bi služila interesima privatne moći i privatnog bogatstva, ali istina o njihovoj povezanosti s moći privatnog bogatstva ne smije nikada biti otkrivena širokoj neupućenoj javnosti. “Oni ne bi razumjeli”.

Široke mase moraju imati iluziju, tvrdio je Lippmann, da one ustvari imaju “demokratsku” vlast. Tu iluziju mora oblikovati elitno tijelo “odgovornih ljudi” u ono što se zove “proizvođenjem suglasnosti”. Lippmann je to opisao nekoliko desetljeća prije nego što je Paul Volcker stupio nogom u Washington kao “političku filozofiju liberalne demokracije”. Po svom konceptu posebne, odabrane elite, koja vlada u ime širih masa, moderni anglo-američki liberalizam nosi u sebi zanimljivu sličnost s lenjinističkim konceptom “avangardne partije”, koja je nametnula

“diktaturu proletarijata” u ime nekog budućeg idealnog društva. Oba su ta modela utemeljena na prijevari naroda. 1 Nakon prijelomne tačke američke ekonomske recesije iz 1957. godine ogromna je moć maloga broja međunarodnih banaka i s njima povezanih multinacionalnih naftnih kompanija koncentriranih u New Yorku sve više određivala sadržaj jednog američkog “liberalizma” temeljenog na prilagodbi britanskog imperijalnog modela iz 19. stoljeća. Američku će verziju toga prosvijetljenog liberalnog modela oblikovati aristokracija novca, umjesto aristokracije plave krvi po rođenju. Ali, kao posljedica odluka o ekonomskoj politici američkog liberalnog ustroja s Istočne obale - nazvanog tako stoga što je njegovo središte moći bilo izgrađeno oko njujorških finansijskih i naftnih konglomerata - Sjedinjene Države su se mijenjale.

Amerika, nekad ideal slobode za veliki dio svijeta, mijenjala se korak po korak u svoju suprotnost, i to ubrzanim korakom tokom 1970-ih i 1980-ih godina, dok je u isto vrijeme zadržala retoričku masku “neovisnosti i slobode” (“freedom and liberty”).

Ukupne posljedice dvaju strahovitih naftnih šokova iz 1970-ih godina i hiperinflacije koju su ti šokovi pokrenuli, stvorile su ustvari jednu novu američku “posjedničku aristokraciju” u kojoj su oni koji su posjedovali nekretnine odjednom sebe vidjeli kako preko noći postaju milijuneri, što nije bio rezultat poduzetništva ni uspješne proizvodnje ni znanstvenog izuma, nego jednostavno posljedica posjedovanja zemlje - nekretnina, neplodne prašine.

Ali, ako je naftni šok aktivirao tu polarizaciju društva na manjinu sve bogatijih naspram velike većine čiji je životni standard polahko tonuo, monetarna je šok terapija koju je nametnuo Paul Volcker nakon oktobra 1979., privela zadatak kraju.

Bilo bi pogrešno misliti da je monetarna šok terapija koju je Paul Volcker nametnuo Sjedinjenim Državama počevši od 6. oktobra 1979. bila njegov izum. Ta je politika razrađena i već primijenjena nekoliko mjeseci ranije, u Britaniji. Volcker i njegov uski krug prijatelja iz njujorškog bankarskog svijeta, uključujući Lewisa Prestona iz anglofilske firme Morgan Guaranty Trust Company s Wall Streeta, samo su nametnuli model monetarnog šoka Vlade Margaret Thatcher prilagođen američkim uslovima.

Početkom maja 1979. Margaret Thatcher je na izborima pobijedila svog laburističkog suparnika Jamesa Callaghana. Platforma njezine kampanje

bila je "iscjeđivanje inflacije iz gospodarstva". Ali, M. Thatcher i zatvoreni krug ideologa "slobodnoga tržišta" Adama Smitha iz naših dana, koji su je okruživali, promicali su prijevaru potrošača tvrdeći da je vladin deficit a ne poskupljenje cijene nafte od 140% od pada iranskoga šaha glavni "uzrok" povećanja cijena od 18% u Britaniji.

Prema tvrdnji Vlade M. Thatcher, povišene se cijene mogu ponovno sniziti jednostavnim smanjenjem količine novca u gospodarstvu, a kako je glavni izvor "viška novca" po njihovoj tvrdnji proizlazio iz kroničnog deficita vladinog proračuna, vladini se troškovi moraju jako smanjiti kako bi se smanjila "inflacija novca". Engleska je banka u isto vrijeme ograničila kredite za gospodarstvo politikom visokih kamatnih stopa, što je bio njezin prilog liječenju inflacije. Posljedica je bila gospodarska kriza, što se moglo predvidjeti, ali se to umjesto krizom nazvalo "Thatcheričinom revolucijom".

Thatcherica je rezala i stezala. U junu 1979., samo mjesec dana nakon preuzimanja vlasti, njezin je ministar financija, Sir Geoffrey Howe, otpočeo proces podizanja temeljne kamatne stope za bankarski sistem, pa je ta kamata porasla za zastrašujućih pet posto, s 12% na 17%, za samo dvanaest sedmica. To je doseglo nezapamćen porast troškova zajmova za industriju i kućanstva od 42% kroz samo nekoliko sedmica. Nikad u modernoj historiji nije neka zemlja pretrpjela takav šok u tako kratkom vremenu, s izuzetkom ratnih ekonomskih nedaća.

Usporedo s tim, Engleska je banka počela smanjivati količinu novca kako bi stvorila uslove za održavanje visokih kamatnih stopa. Poduzeća su propadala zbog nemogućnosti da otplaćuju kredite; obitelji nisu mogle kupovati kuće ni stanove; dugoročna ulaganja u elektrane, podzemne željeznice, željeznice i drugu infrastrukturu praktički su stala, a sve je to bila posljedica monetarne revolucije premijerke Thatcher.

Glavni problem britanskoga gospodarstva na kraju 1970-ih godina nije bio u državnom vlasništvu nad kompanijama poput proizvođača automobila British Levland, Rolls Royce i mnogih drugih poduzeća koja su od tada rasprodana privatnim ulagačima. Glavni je problem bio neulaganje Vlade u unapređenje javne infrastrukture, u obrazovanje kvalificirane radne snage i u znanstveno istraživanje i razvoj. Pogreška nije bila u "vladanju" nego u pogrešnom vladanju, tj. lošem odgovoru na ekonomske šokove prethodnih deset i više godina.

“Ekonomska revolucija” M. Thatcher primijenila je krivi lijek za “liječenje” krive bolesti. Ali međunarodni financijski interesi londonskog Cityja i moćne naftne kompanije oko Shella, British Petroleuma i njihovih saveznica bili su ti za čiju korist je ta politika bila namijenjena, jer takav je očito bio izračun britanske strateške politike “ravnoteže moći”. Thatcherica je bila kći jednostavnog piljara koju su njezini cinični zaštitnici odgojili da odigra ulogu za njihove veće geopolitičke ciljeve.

Kako je Thatcherica uvodila politiku koja joj je priskrbila nadimak “željezna Lady”, nezaposlenost se u Britaniji udvostručila, porasla je s 1,5 miliona, kad je ona preuzela vlast, na 3 miliona nakon njezinih prvih 18 mjeseci na vlasti. Pod njezinom su vlašću radnički sindikati etiketirani kao prepreka za uspjeh monetarne “revolucije”, glavni uzročnik tog “neprijatelja” - inflacija. Cijelo to vrijeme, dok su British Petroleum i Royal Dutch Shell izvlačili astronomske svote od 36 i više dolara po barelu za svoju naftu iz Sjevernoga mora, nitko nije ni riječi izustio protiv velikih naftaša ili banaka londonskog Cityja, koji su u toj situaciji zgztali ogromne svote novca. Thatcherica je također napravila potez da udovolji velikim bankama iz Cityja time što je ukinula kontrolu deviznog poslovanja, tako da je kapital otjecao iz zemlje u spekulativne svrhe za kupnju nekretnina u Hong Kongu ili za unosne zajmove u Latinskoj Americi, umjesto da ga se investira u obnovu oronule britanske industrijske osnove.²

Nastavši u Britaniji, potom u Sjedinjenim Državama, šireći se izvan anglo-američkoga svijeta, radikalni se monetarizam Thatcherice i Volckera rasprostranio poput raka, uvijek s jednako strogim zahtjevima za kresanjem vladinih troškova, smanjenjem poreza, deregulacijom industrije i slamanjem moći radničkih sindikata. Kamatne su stope po cijelome svijetu narasle do razina kakve se nikada ranije nisu mogle ni zamisliti.

U Sjedinjenim Državama Volckerova je politika monetarnog šoka ranih 1980-ih godina natjerala kamatne stope do razina britanskih kamatnih stopa, a nekoliko mjeseci kasnije i iznad njih, do nepojmljivih 20% za neke određene kamatne stope. Ekonomija je te štednje putem visokih kamatnih stopa ubrzo postala svima jasna. Ako je ikakvo industrijsko ulaganje kanilo biti “profitabilno” uz kamatnu stopu od 20 ili čak 17%, to je značilo da nikakvo normalno ulaganje u infrastrukturu za čije je dovršenje trebalo četiri do pet godina nije bilo moguće. Sami troškovi na kamate tokom izgradnje zabranjivali su takve investicije.

Uz regulatorne promjene u izgradnji nuklearnih elektrana u Sjedinjenim

Državama nakon antinuklearne histerije u Three-Mile Islandu, koja je rezultirala daljnjim godinama kašnjenja završetka izgradnje postojećih elektrana, nuklearna je energija postala neprihvatljivo skupo ulaganje za američke električne kompanije pod Volckerovim režimom kamatnih stopa. Nakon te godine, 1979., u Sjedinjenim Državama nije naručen ni jedan novi nuklearni reaktor, a desetine je polusagrađenih i planiranih nuklearnih projekata otkazano na pola puta zbog tih prohibitivnih troškova financiranja. Jedan od najnaprednijih sektora proizvodnoga gospodarstva bio je prepušten odumiranju.

Volckerova je šok terapija bila nametnuta očajnom i neupućenom predsjedniku Carteru, koji je u martu 1980. spremno potpisao jedan neobičan zakon, "Zakon o ukidanju nadzora nad depozitnim institucijama i monetarnom kontrolom iz 1980." Taj je zakon ovlastio Volckerove Federalne rezerve da nametnu bankama rezervne kvote, čak i ako nisu bile u sistemu Federalnih rezervi, uključujući štedne i kreditne banke. Rezultat je bio da je Volckerova kreditna omča uspjela u dovoljnoj mjeri odsjeći dotok kredita. Osim toga, taj je novi zakon u potpunosti ukinuo sva zakonska ograničenja na kamatne stope koje su banke mogle zaračunavati svojim klijentima po uredbi koju su Federalne rezerve nazvale "Uredba Q". Također je taj zakon opozvao sve državne zakone koji su postavljali granice kamatnim stopama, takozvane protulihvarske zakone.

Gornja granica kamatnim stopama bilo je nebo, a vjerska dogma novog anglo-američkog monetarizma bila je: novac, ili barem poslušan platiša lihvarskih kamata bankama Londona i New Yorka, bio je kralj, a svijet je bio njegov poslušni sluga.

Politička je ofenziva gospode Thatcher i gospodina Volckera iz ranih 1980-ih godina uništila moguća dugogodišnja ulaganja države u infrastrukturu i kapitalnu izgradnju, poput izgradnje željeznica, autoputeva, mostova, kanalizacija i elektrana. Od vremena prvoga naftnog šoka iz 1975. pa do 1985., Međunarodni je institut za željezo i čelik izračunao da su ukupna državna ulaganja u najvećim industrijskim zemljama u izgradnju javne infrastrukture pala na polovicu ulaganja iz sredine 1970-ih. Svjetska proizvodnja čelika, pomorski prijevoz i drugi pokazatelji stvarnih gospodarskih tokova odražavali su katastrofalnu anglo-američku politiku monetarnog šoka. Svjetska je industrija čelika bila prisiljena upasti u najgoru depresiju od 1930-ih godina.³

Monetarni šok Paula Volckera i opadanje američkoga gospodarstva

koje je uslijedilo bili su glavnim razlozima poraza Jirnmija Cartera na predsjedničkim izborima u novembru 1980. Novom “konzervativnom” republikanskom predsjedniku, bivšem holivudskom filmskom glumcu Ronaldu Reaganu, nije bilo teško podržati Volckerovu šok terapiju. Reaganov je učitelj bio ekonomist iz Mont Pelerina Milton Friedman, guru monetarizma, dok je još Reagan bio guverner Kalifornije. Britanska je premijerka Margaret Thatcher otvoreno gajila s Reaganom ono što je ona nazivala “posebnim odnosima”. Poticala ga je da podrži Volckerovu šok terapiju i smanjenje Vladinih izdataka. Također je podgrijavała Reaganovu nenaklonost prema sindikatima.

Kako bi se osigurala zajednička anglo-američka ofenziva u politici toga razdoblja, Reagan i Thatcherica također su imali neke zajedničke ekonomske savjetnike, uključujući i jedan krug dogmatskih ekonomista iz Mont Pelerina, među kojima su bili i Karl Brunner, Milton Friedman, Sir Alan Walters i drugi.

Jedan od prvih Reaganovih poteza u svojstvu predsjednika početkom 1981. godine bio je raspuštanje sindikata kontrolora leta, PATCO. To je poslužilo kao znak drugim sindikatima da ne pokušaju tražiti smanjenje bombastičnih kamatnih stopa. I Reagan je bio hipnotiziran ideološkom strašću da “iscijedi inflaciju”, kao i njegova Britanska konzervativna kolegica Thatcherica. Neki su obaviješteni ljudi u londonskom Cityju dali naslutiti da je glavni razlog postojanja Thatcheričine Vlade u prvome redu bio da utječe na monetarnu politiku najveće svjetske industrijske zemlje, Sjedinjenih Američkih Država, i da time skrene ekonomsku politiku u najvećemu dijelu industrijskog svijeta s puta dugoročnoga nuklearnog i drugog industrijskog razvoja.

Ako je to bio plan, uspio je. Šest mjeseci nakon Thatcheričina preuzimanja vlasti Ronald Reagan je izabran za predsjednika. U svojstvu predsjednika Reagan je navodno uživao u svakoj prilici ponavljati članovima svoga kabineta sljedeći refren: “Inflacija je kao zračenje. Kad jednom počne širi se i povećava.” Reagan je držao Milтона Friedmana kao neslužbenog savjetnika za ekonomsku politiku. Njegova je Vlada bila puna sljedbenika Friedmanova radikalnog monetarizma, baš kao što je i Carterova Vlada bila puna članova Trilateralne komisije Davida Rockefellera.⁴

Cijela je ta radikalna monetarna konstrukcija, koju je najprije početkom 1980-ih godina unaprijedio britanski režim gospode Thatcher, a odmah

zatim i Banka za federalne rezerve Sjedinjenih Država i Reaganova Vlada, bila jedna od najokrutnijih ekonomskih prijevara ikad učinjenih. A cilj joj je bio potpuno drukčiji od onoga što su tvrdili njezini ideolozi, pobornici ekonomike “ponude” (supply-side economics).

Moćni su liberalni vladajući krugovi londonskog Cityja i New Yorka bili odlučni primijeniti te iste radikalne mjere, koje je prije toga uveo Friedman, za rušenje čileanskoga gospodarstva pod vojnom diktaturom Pinocheta, ovoga puta radi zadavanja konačnog drugog udarca dugoročnom ulaganju u industriju i infrastrukturu u cijelome svijetu. Na taj će način, zaključili su, relativna moć anglo-američkih financija ponovno ovladati svijetom. Ono što je uslijedilo u desetljeću osamdesetih, izgledalo bi nezamislivo da svijet već nije bio zaprepašten i dezorijentiran šokovima iz sedamdesetih.

Diplomacija oružanom prijetnjom i pohod na Meksiko

Ne bi bilo pretjerano reći da tokom prošloga desetljeća ne bi bilo kreditne krize Trećeg svijeta da nije bilo radikalne politike monetarnog šoka Margaret Thatcher i Paula Volckera.

Kako su izdaci za uvoz nafte, izraženi u američkim dolarima, porasli oko 140% nakon iranskog naftnog šoka početkom 1979., zemlje u razvoju su opet ustanovile da se dolar u odnosu na njihove valute diže poput rakete Apollo, zbog visokih američkih kamatnih stopa prouzročenih Volckerovom politikom. Ne samo da je većina zemalja u razvoju jedva uspijevala dobivati zajmove za financiranje naftnih deficita koji su se nagomilali zbog naftnog šoka iz 1974., nego su 1980. godine bile suočene s jednim potpuno novim elementom - fluktuirajućim kamatnim stopama na svoje eurodolarske zajmove.

Kao što je već spomenuto, već 1973. anglo-američki financijski moćnici iz Bilderberške skupine razgovarali su o korištenju velikih privatnih trgovačkih banaka New Yorka i Londona, smještenih na londonskom eurodolarskom tržištu, za recikliranje onoga što su Henry Kissinger i drugi nazvali novim viškovima OPEC-ovih petrodolara. Taj veliki priljev novih OPEC-ovih naftnih sredstava, koja su bila usmjerena u londonske eurodolarske banke tokom naftnih šokova iz 1970-ih, bit će izvorom najveće neregulirane poštasti zajmova od 1920-ih godina.

London je izrastao u geografsko središte tog eurodolarskog

“prekomorskog” tržišta, jer je Engleska banka jasno davala do znanja, sve od 1960-ih godina, da neće poduzimati nikakve mjere reguliranja i kontrole dotoka stranih valuta na londonsko eurodolarsko bankarsko tržište. Bio je to dio njihove strategije ponovnog pretvaranja londonskog Cityja u središte svjetskih financija. To je značilo, usprkos dvosmislenim suprotnim izjavama u javnosti koje su davali razni bankari o sigurnosti eurodolarskih zajmova, da milijarde dolara koji su otjecali iz eurodolarskih banaka sa sjedištem u Londonu na račune zemalja u razvoju - zajmoprimateljica, tokom 1970-ih godina nemaju “kreditora za krajnju nuždu” u slučaju nevraćanja zajmova. Ni jedna suverena vlada nije po zakonu bila dužna preuzeti gubitke u slučaju značajnije ogluhe na vraćanje bankovnih zajmova.

To nije nikoga zabrinjavalo, sve dotle dok se kotač na eurodolarskom ruletu okretao. Prema izračunu Međunarodnog monetarnog fonda inozemni dugovi zemalja u razvoju povećali su se oko pet puta, sa 130 milijardi dolara u “zlatnim” danima iz 1973. godine, prije prvog naftnoga šoka, na oko 550 milijardi 1981. godine i na preko 612 milijardi u presudnoj 1982. godini. U tu svotu čak nisu uračunati znatni iznosi kratkoročnih zajmova dani na rok od manje od jedne godine. Vodeći je njujorški bankar iz toga vremena, Walter Wriston iz banke Citicorp, opravdavao zajmove privatnih banaka zemljama u razvoju poput Meksika i Brazila navodom da “njihove vlade imaju bogatstva veća od svojih dugova, a vlade, najkraće rečeno, ne bankrotiraju.”

U uslovima nakon prvoga naftnog šoka nije se obraćala pozornost na jednu bitnu značajku tih privatnih eurodolarskih zajmova zemljama u razvoju. Banka Manufacturers Hannover Trust iz New Yorka prva je, već ranije, uvela recikliranje ogromnih iznosa petrodolara u zemlje u razvoju poput Meksika, Brazila, Argentine ili čak Poljske i Jugoslavije. Dok su zemlje u razvoju mogle posuđivati novac po daleko povoljnijim uslovima nego da su svoja gospodarstva podvrgle ekonomskim uslovima Međunarodnog monetarnog fonda, anglo-američka bankovne korporacije iznudile su jedan slabo zapažen ustupak, koji je banka Manufacturers Hannover prva primijenila. Svi su eurodolarski zajmovi tim zemljama bili utvrđeni na posebnom tečaju, koji je u datom trenutku bio iznad tečaja LIBOR-a (London Inter-Bank Offered Rate). Taj je LIBOR-ov tečaj bio fluktuirajući, padao je ili rastao sukladno visini kamatne stope na kratkoročne pozajmice u New Yorku i Londonu. Prije ljeta 1979. to

je izgledalo kao bezazlen preduslov za uzimanje potrebnih sredstava za financiranje naftnih deficita.

Ali kad se u junu 1979. počeo primjenjivati monetarni šok kamatnih stopa Vlade gospode Thatcher, i kad su tu istu politiku u oktobru te godine uvele Federalne rezerve Paula Volckera, teret kamata Trećeg svijeta preko noći se nagomilao, kako su londonske kamatne stope narasle s prosječnih 7% početkom 1978. na skoro 20% na londonskom eurodo-larskom tržištu početkom 1980.

Taj je čimbenik bio dovoljan da zemlje Trećeg svijeta - zajmoprimci, upadnu u stanje nemogućnosti vraćanja duga, jer su ti promijenjeni kreditni uslovi koji su im nametnule kreditne banke dodali novu, neplativu svotu njihovim ionako zastrašujućim kreditnim opterećenjima. Ali ono što je najviše uznemirivalo bila je sablasna sličnost paralela između te politike koju su nametnuli londonski i njujorški bankari i koja je praktički bila doslovna repriza strahotnoga recikliranja versajskih zajmova za plaćanje ratnih šteta iz 1920-ih godina, koju su tada nametnule te iste banke, a koja se u oktobru 1929. nakon sloma njujorške burze srušila i zapala u haos.

U vrijeme kad su nakon 1980. godine kamatna opterećenja zemalja Trećeg svijeta dosegla stratosferu, drastično se

smanjio izvoz dobara zemalja Trećeg svijeta, tj. zemalja dužnica, u industrijske zemlje, a taj je izvoz bio od presudne važnosti za otplatu dugova. Izvoz se urušio jer su industrijske zemlje gurnute u najdublje gospodarsko nazadovanje od vremena duboke ekonomske krize iz 1930-ih godina, što je bila posljedica monetarne šok terapije Thatcherice i Volckera.

Zemlje dužnice Trećeg svijeta uhvaćene su u nemilosrdne škare sve gorih trgovinskih uslova za njihovu izvoznu robu, sve manjih prihoda od izvoza i strahovito većih iznosa sredstava potrebnih za servisiranje njihovih dugova. To je ukratko bilo stanje koje su Washington i London radije nazivali "kreditnom krizom Trećeg svijeta". Međutim ta je kriza stvorena u Londonu, New Yorku i Washingtonu, a ne u gradu Mexico, Braziliji, Buenos Ariesu, Lagosu ni Varšavi.

U ljeto 1982. stanje je doseglo predvidljiv vrhunac.

Kad je postalo jasno da će zemlje dužnice Latinske Amerike ubrzo puknuti pod nepodnošljivim novim opterećenjem otplate duga, utjecajni su krugovi oko Margaret Thatcher i Reaganove Vlade, zapravo njegov

ministar vanjskih poslova Alexander Haig, potpredsjednik George Bush i direktor CIA-e William Casey, počeli pripremati jedan "primjer" koji će zemlje dužnice odvratiti od pomisli nevraćanja svojih dugova velikim bankama Sjedinjenih Država i Ujedinjenog Kraljevstva.

U aprilu 1982. premijerka Thatcher rekla je Donjem domu Britanskog parlamenta: "Britanija će primijeniti silu a da ne trepne okom" kako bi povratila osporavane Malvinske otoke u pustim vodama Južnog Atlantika, nasuprot argentinskoj obali, poznate u Britaniji pod imenom Falklandi. Problem nije bio u tome što je Galtierijeva Vlada u Argentini s pravom proglasila suverenitet nad tim otocima i povratila ih 1. aprila, nakon višegodišnjih bezuspješnih pokušaja da se to pitanje riješi sporazumno. Niti je problem bio u tome što je bilo mišljenja da u podmorju oko otoka postoje netaknuta bogata nalazišta nafte.

Pravi je cilj vojnog sukobljavanja premijerke Thatcher s Argentinom bio uspostavljanje načela prisilne naplate dugova Trećeg svijeta jednim novim oblikom "diplomacije oružanom prijetnjom" iz 19. stoljeća. U aprilu 1982. dvije su trećine britanskog brodogradila ratne mornarice odaslane u Južni Atlantik, u oružani sukob s Argentinom, u kojemu je Britanija bila skoro potučena zbog argentinskog ispaljivanja francuskih raketa Exocet.

Britanski je cilj bio izazvati krizu u namjeri da pokuša staviti vojnu moć NATO saveza u funkciju utjerivanja duga od zemalja Trećeg svijeta, po promijenjenim uslovima drastično visokih fluktuirajućih kamatnih stopa.

Argentina je u to vrijeme bila treći po veličini dužnik na svijetu, s vanjskim dugom od 38 milijardi dolara i zemlja koja je izgledala najbliža stanju nemogućnosti vraćanja duga. Thatcherici je savjetovano da od Argentine napravi pokusnog kunića. Inscenirani malvinski sukob, o kojemu će se pojedinosti saznati skoro deset godina kasnije, bio je samo izgovor da se prisili i druge članice NATO-a da podrže politiku koja je dobila ime razmještanje vojnih snaga "izvan područja NATO-a". Pokusni se korak u tom pravcu pojavio na sastanku Skupine za nuklearno planiranje NATO-a, održanom 7. maja u Bruxellesu ali je, s izuzetkom Amerike, Britanija uglavnom ostala sama u svom zahtjevu da se djelokrug NATO-a proširi izvan obrambenog područja Zapadne Europe.

Britanska je vojna akcija protiv Argentine iz proljeća 1982. ipak imala jedan rezultat, a taj je bio jako pogoršanje odnosa Washingtona s njegovim susjedima u Latinskoj Americi.

Reaganova je Vlada, nakon puno unutarnjeg prepiranja, bila ipak prisiljena stati na stranu britanske diplomacije oružanom prijetnjom protiv Argentine, čime je ustvari prekršila vlastitu američku Monroeovu doktrinu.

Pomoćnik ministra vanjskih poslova, Thomas Enders, otputovao je u martu te godine u Buenos Aires, možda bez znanja predsjednika Reagana, da privatno dade uvjeravanja Galtierijevoj Vladi da Sjedinjene Države neće sudjelovati u razmiricama između Argentine i Britanije oko Malvina. To je uvjeravanje u Buenos Airesu primljeno kao “zeleno svjetlo” od strane Washingtona da nastave sa svojom politikom. Mogla se povući nevjerovatna paralela između toga i sličnog “uvjeravanja” koje će veleposlanica Sjedinjenih Država dati iračkom predsjedniku Saddamu Husseinu u julu 1990., nekoliko dana prije iračke invazije na Kuvajt. Neki su krugovi u vašingtonskom ustroju bili u potpunom dosluhu s politikom londonskog Ministarstva vanjskih poslova. Argentinu je trebalo izmanipulirati kako bi pružila izgovor za britansku vojnu akciju.

Zemlja kojoj se nikako nije sviđala potpora Washingtona Thatcheričinoj reprizi britanskog kolonijalizma iz 19. stoljeća bio je Meksiko, koji graniči sa Sjedinjenim Državama. Pod predsjedništvom Josea Lopeza Portilla, počevši od 1976. godine, Meksiko je poduzeo impresivan program modernizacije i industrijalizacije. Portillova je Vlada bila odlučna upotrijebiti svoju naftnu “očevinu” i industrijalizacijom pretvoriti Meksiko u modernu državu. Poduzeta je izgradnja luka, cesta, petrohemijskih tvorriica, modernih poljoprivrednih kompleksa navodnjavanja pa čak i program nuklearne energije. Velika naftna bogatstva u rukama države trebala su biti sredstvo za moderniziranje Meksika.

Godine 1981., nakon Volckerova šoka kamatnih stopa, neki su politički krugovi u Washingtonu i New Yorku zaključili da se mogućnost industrijski jakog Meksika, “Japana na našim južnim granicama”, kako je to odlučno nazvala jedna osoba iz američkog političkog ustroja, neće tolerirati. Neki su moćni anglo-američki interesi smatrali da se Meksiko kao moderna nezavisna zemlja, kao ni Iran prije toga, ne može tolerirati. Donesena je odluka da se pokrene sabotiranje meksičkih ambicija za industrijalizacijom, u korist osiguranja stroge otplate lihvarskih inozemnih dugova.

U jesen 1981. počela je dobro pripremljena koordinirana navala na meksički pesos, najavljena u intervjuu koji je New York Timesu dao

bivši direktor CIA-a William Colby, koji je u to vrijeme bio savjetnik multinacionalnih kompanija za “politički rizik”. Colby je izjavio da svojim strankama, glede ulaganja u Meksiko savjetuje da “očekuju devaluaciju meksičke valute prije općih izbora sljedeće godine”. Colbyjevu su izjavu prenijela sredstva javnog priopćavanja diljem Sjedinjenih Država, uključujući i Wall Street Journal.

Colby je bio povezan s “privatnom” međunarodnom savjetodavnom tvrtkom poznatom pod imenom Probe International, u čijem je odboru sjedio lord Caradon (Hugh Foot), specijalist tajne službe britanskog Ministarstva vanjskih poslova za poslova sa Srednjim istokom i Amerikom i jedan od vodećih pobornika maltuzijanske politike smanjenja stanovništva u zemljama u razvoju.

Predsjednik tvrtke Probe, bivši stariji dužnosnik u američkom Ministarstvu vanjskih poslova Benjamin Weiner, ubacio je niz članaka u američke novine prvih sedmica 1982. godine, koji su poticali ideju da upućeni meksički poslovni ljudi hrle prokrijumčariti svoj novac pretvoren u dolare iz Meksika u nekretnine u Texasu i Kaliforniji prije nego što država pukne. Ti su članci pomno preneseni u velikim meksičkim dnevnim listovima, što je još pojačalo odljev kapitala. Predsjednik Lopez Portillo u jednom govoru naciji 5. februara te godine napao je, kako je to nazvao, “skrивene strane interese” koji pokušavaju destabilizirati zemlju širenjem paničnih glasina i odljevom kapitala iz zemlje, i iznuditi devaluaciju pesosa u odnosu na američki dolar. Tri godine prije toga, ista je tvrtka, Probe International, igrala presudnu ulogu u podgrižavanju odljeva kapitala iz Irana, što je pripomoglo slabljenju iranskoga šaha i pripremiло put Homeinijevoj revoluciji.

Dana 19. februara 1982. meksička je Vlada bila prisiljena nametnuti drakonski program štednje, u očajničkom pokušaju da stabilizira poplavu odljeva kapitala iz Meksika u Sjedinjene Države. Moćni su financijski interesi izvršili jak pritisak na Lopeza Portilla kako bi ga spriječili u poduzimanju tada potrebnih obrambenih mjera putem ponovnog uvođenja kontrole deviznog poslovanja. Odljev kapitala se ubrzao.

Toga je dana, 19. februara, pod tim pritiskom pala Portillova Vlada. Meksički je peso odmah devalvirao 30%, kao pokušaj zaustavljanja odljeva kapitala i stabiliziranja situacije. Privatna je meksička industrija, koja je prethodne godine uzela dolarske kredite za financiranje ulaganja, bankrotirala preko noći, predvođena nekad moćnom kompanijom Alfa

Group iz Monterreya. Njihovi su prihodi bili u pesosima a otplata duga u beskrajno skupljim dolarima. Da bi samo održavala svoje dotadašnje servisiranje dugova, kompanija je morala povećati svoje cijene, izražene u pesosima, za 30% ili skresati troškove smanjenjem radne snage. Ta je devalvacija također prouzročila smanjenje meksičkog programa industrijskog razvoja, opadanje životnog standarda i porast inflacije.

Meksiko, koji je samo nekoliko mjeseci ranije imao najbrže rastuću privredu među zemljama u razvoju, sada je, u proljeće 1982., potonuo u kaos. Nakon tih strogih mjera jedan je službenik Međunarodnog monetarnog fonda, koji je radio na meksičkom slučaju, izjavio: "To je bio pravi potez."⁵

Tako je Meksiko čvrsto stavljen pod međunarodni reflektor kao "kreditno problematičan" i "zemlja visokog rizika". Vodeće su eurodolarske banke u Londonu i New Yorku, Zurichu i Frankfurtu, kao i u Tokiju, odmah obustavile planirane kredite Meksiku. U avgustu, pod pritiskom devalvacije pesosa, gubitka milijardi dolara zbog odljeva kapitala iz banaka i odluke vodećih međunarodnih banaka da neće produžiti stare kredite, Meksiko je bio suočen s krizom otplate kredita divovskih dimenzija.

Toga ljeta, 20. avgusta, sazvano je preko 100 vodećih bankara Sjedinjenih Država u sjedište Njujorške banke za federalne rezerve na tajni sastanak, iza zatvorenih vrata, da čuju izvješće Jesusa Silve Herzoga, meksičkog ministra financija, o izgledima Meksika da vrati 82 milijarde dolara svoga vanjskog duga. Silva Herzog rekao je okupljenoj gospodi iz međunarodnog financijskog svijeta da njegova zemlja ne može platiti ni sljedeći obrok svog vanjskog duga, koji je uskoro dospijevao. Meksičke su devizne rezerve bile iscrpljene.

Međutim, posljednjih dana maja te godine meksički je predsjednik Lopez Portillo pozvao američkog ekonomistu Lyndona LaRouchea u predsjedničku rezidenciju Los Pinos da razmotre prirodu rastuće međunarodne ekonomske krize i mogućnosti za Meksiko, kao i implikacije britanskog Falklandskog rata za nacionalni suverenitet Latinske Amerike i drugih zemalja.

LaRouche, utemeljitelj sve utjecajnijega međunarodnog političkog i ekonomskog tjednika EIR [Executive Intelligence Review], samo nekoliko sedmica prije toga posjetio je New Delhi, gdje se sastao s vodećim članovima Parlamenta i indijskom premijerkom Indinom Ghandi, koja je

u to vrijeme bila ponovno na vlasti.

U oba je slučaja LaRouche podrobno obrazložio svoje prijedloge za rješenje koje bi svjetske ekonomske tokove skrenulo s ruba ponora i vratilo na put industrijskog razvitka. U New Delhiju je indijskom Vijeću za odnose sa svijetom iznio "veliki plan" za novi međunarodni ekonomski poredak temeljen na trosmjernom sporazumu koji bi povezivao "Sjever-Jug" i "Istok-Zapad", koji bi objedinjavao japanske, američke i zapadno-europske tehnološke kapacitete u obliku ogromne izvozne trgovine kapitalnih dobara u zemlje u razvoju na Jugu i u Istočnu Europu.

U razgovorima s vodećim osobama iz Vlade i privatnog sektora u Meksiku LaRouchea su zamolili da izradi jedan konkretan plan za Meksiko koji bi otklonio zloguku financijsku katastrofu. Dana 2. avgusta 1982., samo nekoliko dana prije dolaska meksičkog ministra financija u New York na sastanak s bankarima, LaRouche je dovršio svoj plan za Meksiko, Operacija Juarez (Operation Juarez), i iznio ga Lopezu Portillu i vodećim članovima meksičkog Parlamenta. LaRoucheov se prijedlog u jednakoj mjeri odnosio i na Bijelu kuću u Washingtonu, gdje je bila u toku žestoka unutarnja bitka o politici prema Meksiku i drugim zemljama dužnicima.

LaRoucheova je Operacija Juarez apelirala na predsjednika Reagana da donese hitne mjere radi zaustavljanja gušćih monetarnih mjera Banke za federalne rezerve, tj. da snizi vrijednost dolara na omjer od 500 dolara za finu uncu zlata; to je podrazumijevalo duboku reformu američkog bankarskog sistema, osobito nacionalizaciju Banke za federalne rezerve koja je bila u privatnim rukama, kako bi se omogućila dvoslojna kreditna politika u američkom bankarskom sistemu, koja bi "nagrađivala" zajmove za izgradnju dugoročnih proizvodnih kapaciteta u industriji i infrastrukturi i kažnjavala špekuliranje na područjima poput nekretnina.

LaRoucheov je prijedlog za zemlje Latinske Amerike sadržavao koncept stvaranja jednog ibero-američkog monetarnog poretka. "Republike Ibero-Amerike moraju, svaka ponaosob i zajednički, provesti reforme svojih kreditnih, monetarnih i bankarskih institucija", izjavio je. Krediti koje uzima vlada moraju se usmjeravati u proizvodne svrhe, dajući prvenstvo javnim željeznicama, cestovnoj i komunikacijskoj infrastrukturi, industriji i poljoprivredi. Vlade moraju, po potrebi, uvesti kontrolu deviznog tržišta. U tom je kontekstu LaRouche predložio osnivanje ibero-američkog zajedničkog tržišta, po uzoru na neke zdrave značajke Europskog zajedničkog tržišta, radi olakšavanja investicijskog kreditiranja na razini

kontinenta, stvaranja zajedničke obrane i stvaranja trgovine koja bi prednost davala zemljama Latinske Amerike s ciljem stabiliziranja njihovih gospodarstava u toj krizi.

Predsjednik Portillo se u Meksiku suočavao s rastućim ekonomskim haosom; odlučio je prihvatiti važan, iako ne najbitniji, vid programa LaRoucheove Operacije Juarez. U zakašnjelom pokušaju da zaustavi odljev kapitala iz banaka, koji je dosegao razmjere krize, 1. septembra Lopez Portillo je objavio meksičkom narodu da se privatne banke u Meksiku nacionaliziraju, uz plaćanje odštete vlasnicima, zajedno s tada privatnom središnjom bankom, Meksičkom bankom (Bank of Mexico), kao dio niza interventnih mjera za uspostavu financijskog reda i zaustavljanje odljeva kapitala iz zemlje i iz banaka koji je prijetio krahom ukupne nacionalne ekonomije.

U svom trosatnom govoru koji je prenosila nacionalna televizija, Portillo je napao privatne banke kao “spekulativne i parazitske”, i u detalje opisao odljev kapitala koji su te banke preusmjerile iz meksičkog programa industrijalizacije u špekulacije dolarima i nekretninama u Sjedinjenim Državama. Radilo se o ukupnoj svoti od 76 milijardi dolara, što je bilo jednako ukupnim vanjskim kreditima uzetim tokom prethodnih deset godina radi industrijalizacije zemlje.

Lopez Portillo je bio uspostavio donekle prijateljske odnose s Ronaldom Reaganom i lično je obavijestio Reagana o svom dramatičnom potezu da jasno pokaže kako je to životno pitanje za opstanak nacije a ne neodgovoran radikalizam protiv Sjedinjenih Država.

Potom se predsjednik Lopez Portillo pojavio pred Općom skupštinom Ujedinjenih naroda u New Yorku, 1. oktobra. Apelirao je na zemlje cijeloga svijeta da zajednički djeluju kako bi spriječile “povratak u Srednji vijek”. Ispravno je identificirao uzrok krize financijskog sistema kao rezultat politike nepodnošljivo visokih kamatnih stopa i strahovito niskih cijena sirovina.

Postoje “jedne škare koje prijete da će prerezati zamah razvitka postignut u nekim zemljama i presjeći mogućnost razvitka u ostalim zemljama” ustvrdio je meksički predsjednik. Zatim je otvoreno upozorio na mogućnost jednostrane obustave otplate duga zemalja Trećeg svijeta ako se spriječi iznalaženje rješenja od zajedničke koristi. “Obustava vraćanja kredita nije ni ne čiju korist i nitko je ne želi. Ali, hoće li do nje doći ili

ne, to je izvan odgovornosti zemalja dužnika. Zajedničke situacije stvaraju zajedničke pozicije kojima nije potrebna konspiracija ni intriga”.

Lopez Portillo napao je proizvoljno nametanje novih uslova kredita koje su nametnuli Thatcherica i Volcker. “Meksiko i mnoge druge zemlje Trećeg svijeta ne mogu udovoljiti dogovorenom roku otplate pod jako drukčijim uslovima koji sada prevladavaju... Mi zemlje u razvoju ne želimo postati vazali. Mi ne možemo paralizirati svoja gospodarstva ni gurnuti svoje narode u još veću bijedu kako bismo vraćali dug čije se servisiranje utrostručilo bez našega sudjelovanja i odgovornosti, a pod uslovima koji su nam nametnuti... Naša nastojanja da se razvijamo kako bismo pobijedili glad, bolest, nepismenost i ovisnost, nisu prouzročila ovu međunarodnu krizu”, ustvrdio je.

Lopez Portillo obratio se interesnim krugovima Sjedinjenih Država i drugih industrijskih zemalja kreditora radi iznalaženja zajedničkog rješenja koje bi dopustilo zemljama poput Meksika da se izvuku iz krize. Izjave Lopeza Portilla ponovio je i poglavar najveće zemlje dužnika, brazilski predsjednik Joao Baptista Figueiredo, koji je potom govorio o “simptomima koji dramatično podsjećaju na 1930-e” u kojima se “ulaganje u proizvodnju guši na globalnoj razini pod teretom visokih kamatnih stopa.”

Tokom cijelih ljetnih mjeseci 1982. godine vodila se politička rasprava iza kulisa u Bijeloj kući o tome što poduzeti u pogledu eksplozivne dužničke krize.

Iako u Washingtonu nije dan nikakav publicitet LaRoucheovu prijedlogu, stariji su ga savjetnici u Bijeloj kući proučavali, uključujući i starijeg ekonomistu u Vijeću za nacionalnu sigurnost Normana Baileyja i suca Williama Clarka, povjerljivog člana kalifornijskog kruga koji je 1981. stigao s Reaganom u Washington.

Američko je gospodarstvo pod visokim kamatnim stopama Federalnih rezervi popimalo trend sve dubljega pada; jedna je skupina oko Reagana lobirala za rješavanje prijetee meksičke i latinsko-američke krize duga, koje bi moglo potaknuti porast industrijskog razvoja u SAD-u i povećanje izvoza. Proučavali su i razglabali pojedinosti LaRoucheova prijedloga i zaključili da je taj prijedlog sjajan i ujedno jasno provediv.

Nažalost, glasovi s Wall Streeta i prijatelji Henryja Kissingera u britanskom Ministarstvu vanjskih poslova i londonskom Cityju imali

su više utjecaja na kolebljivoga Reagana. Kao dio svoga predizbornog “dogovora”, kako bi dobio potporu moćnog ustroja s Wall Streeta, Reagan je bio pristao imenovati bivšeg predsjednika kompanije Marrill Lynch s Wall Steeta Dona Regana za svoga ministra financija, kao i niz drugih ključnih osoba, među kojima je bio ništa manje važan član Trilateralne komisije George Bush koji je imenovan potpredsjednikom, kao i Bushov bliski prijatelj James Baker koji je postao šef kabineta u Bijeloj kući. Govorili su: “Moramo spasiti njujorške banke pod svaku cijenu”. U oktobru 1982. njihov je pristup dubokoj meksičkoj krizi i krizama duga u drugim zemljama postao službenom politikom Reaganove Vlade.⁶

Dan uoči obraćanja Lopeza Portilla Općoj skupštini Ujedinjenih naroda novoimenovani američki ministar vanjskih poslova iznio je američki odgovor. George Shultz, bivši ekonomist sa Univerziteta Chicago i prijatelj Milтона Friedmana, jedan od tvoraca Nixonova sudbonosnog odvajanja dolara od zlata od 15. avgusta 1971., objavio je konačni odgovor Reaganove Vlade okupljenim delegatima u Ujedinjenim narodima. Shultz je otkrio jednostavno “rješenje” krize duga koje je dolazilo s Wall Streeta.

Nakon meksičke objave nesolventnosti početkom avgusta, Paul Volcker se sastao sa starijim dužnosnicima Reaganove vlade i razradio plan koji će postupno popuštati pritisak na velike njujorške banke. Shultz je to najavio kao “Reaganov gospodarski oporavak”. Umjesto rješavanja korjenitih uzroka krize bilo u Sjedinjenim Državama ili u zemljama Juga, Schultz je predložio da Međunarodni monetarni fond utjeruje otplatu duga zaduženih zemalja i da se istovremeno stimulira potrošnja među američkim potrošačima. To će, tvrdio je, privući veći uvoz proizvoda iz zemalja Trećeg svijeta, što je bilo dijelom plana “oporavka”.

Bio je to najskuplji “oporavak” u historiji svijeta.

Wall Street reprizira 1920-e, ali u stilu MMF-a

Shultzova je najava u Ujedinjenim narodima bila pomno izvedena protuteža predviđenom obraćanju Lopeza Portilla i predsjednika drugih država Latinske Amerike tim istim Ujedinjenim narodima. Ono što se potom događalo nije mogao vjerovati skoro nitko tko u to vrijeme nije bio izravno upućen u pregovore između bankara kreditora i zemalja dužnika.

Nakon govora u Ujedinjenim narodima poziv Lopeza Portilla

na jedinstvo Latinske Amerike nije polučio uspjeha. Smatralo ga se predsjednikom na odlasku, jer je nakon dva mjeseca napustio vlast. U međuvremenu je Brazil i Argentinu posjetila praktički cijela vojska američkih dužnosnika i drugih osoba, koje su provele krajnje mjere ucjene i drugih vrsta pritisaka kako bi spriječile da se te zemlje pridruže Meksiku u traženju zajedničkog rješenja krize duga.

Henry Kissinger je prije toga osnovao jako moćnu novu konzultantsku tvrtku, Kissinger Associates Inc., u čijem su pomno biranom odboru sjedili: predsjednik Instituta Aspen i naftni magnat Robert O. Anderson, bivši ministar vanjskih poslova u Vladi premijerke Thatcher lord Carrington, lord

Roll od Ipsdena iz Engleske banke i direktor kompanije S. G. Warburg. Firma Kissinger Associates surađivala je s njujorškim bankama i krugovima vašingtonske Vlade kako bi zajedno nametnuli, po načelu "slučaj po slučaj", najstrože uslove utjerivanja duga od vremena naplate versajskih ratnih odšteta iz ranih 1920-ih.

Nakon septembarskog govora ministra vanjskih poslova Shultza u Ujedinjenim narodima moćni su privatni bankarski krugovi u New Yorku i Londonu istisnuli svaki glas razuma. Umjesto da sami štede, kao što su LaRouche i Portillo predlagali, uspjeli su uvući američku Banku za federalne rezerve, Englesku banku i, što je najvažnije, moć Međunarodnog monetarnog fonda, da preuzme ulogu međunarodnog "policaјca" u procesu koji je postao najusklađenija operacija organizirane pljačke u modernoj historiji, koja je nadaleko premašivala sve događaje iz 1920-ih.

Suprotno od brižljivo njegovanog dojma u zapadnoeuropskim i američkim medijima, zemlje dužnici plaćale su svoj dug mnogostruko, doslovno krvlju i poslovičnu "posljednju paru" davale lihvarima modernoga doba iz New Yorka i Londona. Nije bilo točno da su nakon avgusta 1982. veliki dužnici iz Trećeg svijeta odbili plaćati dugove. "Pištolj im je bio prislonjen na glavu" pod pritiskom MMF-a da potpišu ono što su banke eufemistički nazvale "reprogramiranje duga", s vodećim privatnim bankama među kojima su prednjačile Citicorp i Chase Manhattan iz New Yorka.

Nakon oktobra 1982. juriš na zemlje dužnike iz sektora zemalja u razvoju imao je nekoliko prepoznatljivih koraka. Prvi je presudan korak bio kad su te privatne banke krenule "podruštavati" svoju krizu duga.

Objavile su brojne intervju u svjetskim medijima, u kojima su upozorile na teške

posljedice koje su prijetile međunarodnom bankarskom sistemu zbog moratorija na dug i tako osigurale međunarodnu potporu za svoju strategiju ubiranja duga, koju su razradile banke Citicorp, Chase Manhattan, Manufacturers' Hannover, Lloyds i druge.

Privatni interesni krugovi iskoristili su tu krizu i pretvorili moć velikih javnih institucija u sredstvo za provedbu interesa manjinske privatne elite - kreditnih banaka. Nakon jednog sastanka iza zatvorenih vrata, održanog te jeseni u Ditchley Parku u Engleskoj, te su se banke ujedinile i stvorile de facto kreditorski kartel vodećih banaka s njujorškim i londonskim bankama na čelu, koji je kasnije nazvan Institut za međunarodne financije (Institute for International Finance) ili, neformalno, Grupa Ditchlev. Potom su nametnule ono što je jedan promatrač opisao kao posebni oblik "bankarskog socijalizma" - privatne su banke podruštville svoje kreditne rizike, tj. prebacile ih na masu poreznih obveznika, dok su svu dobit privatizirale za sebe. A ta je dobit bila pozamašna, usprkos izvanjskoj krizi.

Kad su banke i njihovi suradnici u Reaganovoj Vladi, poput ministra financija Donalda Regana, dovoljno namučili Ronalda Regana tom situacijom, Bijela se kuća obratila Paulu Volckeru, bankama i MMF-u da nametnu program strogo "razrađenih uslova" na svaku zemlju dužnika.

Postavljanje MMF-a i njegovih strogih uslova kao posrednika u pregovorima o dugovima bila je američka ideja. To je u suštini bila skoro potpuna kopija onoga što su njujorški bankari uradili nakon 1919. godine protiv Njemačke i ostalih europskih zemalja po zloglasnom Dawesovu planu i što su kasnije pokušali učiniti po Youngovu planu.

Uslovi MMF-a i suglasnost zemlje dužnika da potpiše ugovor s MMF-om bili su dijelom programa koji je izradio je američki dužnosnik koji je tada radio u MMF-u, Irving Friedman, koji je kasnije za svoj rad bio nagrađen visokim položajem u banci Citicorp. Krajem 1988. Friedman je jednom novinaru, o svojim razmišljanjima početkom dužničke krize rekao: "Moje je razmišljanje bilo da trebamo na neki način ponuditi korištenje sredstava Fonda kao neku vrstu mrkve tim zemljama. Prvo jako ozbiljno proučiš ekonomsku situaciju te zemlje, utvrdiš uzrok poteškoća i pokažeš koje se stvari moraju mijenjati."

MMF-ov recept, tj. "uslovi", bili su uvijek isti. Zemlji žrtvi je rečeno da ako želi ikada vidjeti peni inozemnoga kredita, mora do kosti sasjeci uvoz, jako smanjiti nacionalni proračun, a to su najčešće bile državne dotacije za hranu i druge potrebe, devalvirati nacionalnu valutu da bi njezin izvoz postao "privlačan" industrijskim zemljama, i u isto vrijeme visokim troškovima onemogućiti uvoz napredne industrijske tehnologije. Sve to, tvrdio je MMF, povećat će prihod tvrde valute za servisiranje duga. Pop Malthus se bez dvojbe na to smiješio iz groba.

Taj program MMF-a, nazvan Program strukturalne prilagodbe (Structural Adjustment Program), bio je "prva faza", nakon koje je "kandidat" postajao prihvatljiv za razmatranje druge faze, tj. sporazuma s bankama kreditorima o "restrukturiranju", odnosno planu otplate kandidatova inozemnog duga ili njegova najvećega dijela. U toj drugoj fazi banke su ugovarale ogromna prava u budućnosti nad zemljama dužnicima jer su dodavale zatezne kamate na ukupan nominalni iznos duga.

Krajnji je rezultat bezbrojnih restrukturiranja od 1982. godine bilo ogromno povećanje iznosa duga, usprkos činjenici da iz tih banaka ni jedan peni novoga zajma nije stigao u Latinsku Ameriku. Prema podacima vodeće švicarske osiguravajuće tvrtke Swiss Re, ukupan se vanjski dug svih zemalja u razvoju, dugoročni i kratkoročni, stalno povećavao nakon 1982., s nešto iznad 839 milijardi dolara na skoro 1.300 milijardi dolara 1987. godine. Cijelo to povećanje praktički proizlazi iz dodatnog opterećenja prouzročenog uslovima "refinanciranja" neplativog starog duga.

Pod režimom MMF-a Meksiko je bio prisiljen srezati svome narodu vitalne lijekove, prehrambene namirnice, gorivo i druge potrepštine. Ljudi, a vrlo često i novorodenčad, bespotrebno su umirali zbog nedostatka najosnovnijih lijekova iz uvoza.

MMF je potom naložio niz devalvacija meksičkog pesosa radi "poticanja izvoza". Početkom 1982., prije prve devalvacije od 30%, vrijednost pesosa bila je na razini od 12 pesosa za jedan američki dolar. Godine 1986. bila su potrebna nevjerovatna 862 pesosa da bi se kupio jedan dolar, a 1989. taj se iznos popeo na 2.300 pesosa za jedan dolar.

A meksički dug, koji je od privatnog sektora u najvećem dijelu "preuzela" država po zahtjevu njujorških banaka i njihovih prijatelja iz Washingtona, narastao je od nekih 82 milijarde na gotovo 100 milijardi dolara do kraja 1985.

Meksiko se velikom brzinom kretao u istom pravcu kao i Njemačka početkom 1920-ih godina.

Jednaki se proces odvijao u Argentini, Brazilu, Peruu, Venezueli i u većini crnačkih zemalja Afrike, uključujući Zambiju, Zair, Egipat i velike dijelove Azije.

MMF je bio globalni “policajac” za utjerivanje lihvarskih dugova putem nametanja drakonskih mjera stezanja pojasa u historiji. Kako je američko-britanska osovina imala čvrstu kontrolu nad presudnim glasačkim blokom MMF-a, ta je institucija postala globalnim utjerivačem anglo-američkih monetarnih i ekonomskih interesa na način kakav svijet nije nikada vidio. Nije uopće začuđujuće da su se zemlje žrtve ježile kad bi dobile obavijest da će ih posjetiti inspekcija MMF-a. Ustvari, anglo-američke banke, koje su bile nadaleko najveća skupina kreditora zemalja Latinske Amerike, ucjenjivale su svoje banke kolegice u Zapadnoj Europi i Japanu da se “solidariziraju” ili će biti suočene s krahom međunarodnog bankarskog sistema.

Tokom 1982. i u godinama nakon toga prijetnja je bila zaista osnovana. Nitko se nije usudio suprotstaviti; sve zemlje banaka kreditora zbile su redove iza njujorških banaka i podržale Kissingerov “tvrdomlinijski” pristup dugu. To je omogućilo Washingtonu, njujorškim bankama i njihovim prijateljima u Londonu da promoviraju za njih korisnu retoriku da je dug isključiva “pogreška” korumpiranih i neodgovornih vlada zemalja Trećeg svijeta.

Bankarski interesi New Yorka i Londona osjećali su se tako sigurnima da su čak odbili povećati svoje interventne zalihe za pokriće gubitaka u slučaju nemogućnosti naplate duga od zemalja Trećeg svijeta. Banke Citicorp i Chase Manhattan isplaćivale su ogromne dividende svojim dioničarima u ranim 1980-im godinama i javno objavljivale “rekordne profite”, kao da se ništa čudno ne događa. Imale su punu vlast u Vladi Sjedinjenih Država i u MMF-u za politiku utjerivanja svoga duga. Ima li išta što bi bilo sigurnije od toga?

Kako je jedna zemlja za drugom bila prisiljavana prihvatiti uslove MMF-a i kreditnih banaka Grupe Ditchlev, došlo je do obratnog toka kapitala gigantskih dimenzija. Prema podacima Svjetske banke, u razdoblju između 1980. i 1986. skupina od 109 zemalja dužnika platila je kreditorima samo na ime kamata na svoj inozemni dug ukupno 326 milijardi dolara. Na

ime glavnice toga istoga duga otplaćeno je 332 milijarde dolara, što je ukupno s uplatama na ime kamata iznosilo 658 milijardi dolara, a sve to na ime otplate početnog iznosa duga od 430 milijardi dolara. Ali usprkos tim ogromnim otplaćenim iznosima, tih je 109 zemalja 1986. godine još uvijek dugovalo kreditorima svotu od 882 milijarde dolara. Tako je djelovala magija združenih kamata i fluktuirajućih tečajeva.

Još je šokantniji aspekt ukupne “dužničke krize” iz 1980-ih godina bila činjenica da većina toga novca nije uopće napuštala njujorške i londonske banke. Po riječima jednog izravnog sudionika u tim procedurama, bivšeg peruanskog ministra za energiju Pedra Pabla Kuczinskog, koji je preuzeo unosan položaj u njujorško-švicarskoj banci Credit Suisse First Boston: “Većina novca nikad nije vidjela Latinsku Ameriku. Od 270 milijardi dolara kredita koje je Latinska Amerika uzela između 1976. i 1981., ustanovili smo da je Latinska Amerika stvarno dobila samo 8,4% toga iznosa i to su bila jedina sredstva koja je Latinska Amerika mogla utrošiti na proizvodne investicije. Sav je ostali novac ostao u bankama, nikad nije ni stigao u Latinsku Ameriku, samo je promijenio knjige.”

Zemlje dužnici bile su uhvaćene u klopku, a jedini izlaz iz te klopke koji su nudile njujorške i londonske banke, bio je da predaju kontrolu, odnosno suverenitet nad svojim gospodarstvom, osobito nad vrijednim bogatstvima poput meksičkog državnog monopola nad naftom. Bankari su to zvali zamjenom starih “dugova za udjele”, što je imalo za cilj postizanje kontrole nad privlačnim bogatstvima zemalja dužnika.

Istraživanje jednog danskog ekonomista, koje je naručio Danski odbor Unicefa, ilustrira taj proces: “Godine 1979. iz

bogatog je Sjevera u siromašniji Jug otišla neto svota od 40 milijardi dolara. Taj se tok novca preokrenuo 1983. godine, kada su nerazvijene zemlje odaslale 6 milijardi dolara u industrijske zemlje. Od tada, prema procjenama Ujedinjenih naroda, uplate nerazvijenih zemalja dramatično su se povećale i iznosile približno 30 milijardi dolara godišnje. Ali”, dodao je, “ako se uzme u obzir transfer prirodnih dobara kojima su cijene tokom 1980-ih godina znatno pale, onda se radi o transferu kapitala iz nerazvijenih u razvijene zemlje u iznosu od 60 milijardi dolara godišnje. Tom se iznosu treba dodati odljev kapitala u obliku prljavog novca...”

Ta je studija, koju je izradio Hans K. Rasmussen, pokazala da se od ranih 1980-ih godina događa odljev bogatstva iz zemalja Trećeg svijeta koje

vape za kapitalom, a ta se bogatstva u prvome redu koriste za financiranje deficita u Sjedinjenim Državama i u manjoj mjeri u Britaniji. Rasmussen je procijenio da su tokom 1980-ih godina sve zemlje u razvoju zajedno transferirale ukupnu svotu od 400 milijardi dolara samo u Sjedinjene Američke Države. Taj je novac omogućio Reaganovoj Vladi da financira najveći mirnodopski deficit u historiji svijeta, a Vlada je sama sebi lažno pripisala zasluge za "najdulji mirnodopski oporavak na svijetu."

Uz visoke američke kamate, rastući dolar i podršku američke Vlade, rekordni je američki proračunski deficit od 43% tokom 1980-ih godina bio "financiran tom de facto pljačkom kapitala zemalja dužnika, zemalja koje su se nekad zvale zemljama u razvoju." Kao i u procesu versajskih ratnih odšteta nakon Prvog svjetskog rata, koji su uveli anglo-američki bankari, dugovi nerazvijenih zemalja bili su samo sredstvo za uspostavu stvarne privredne kontrole nad suverenim državama u cjelini. Blazirani su njujorški bankari zaključili da se nemaju razloga bojati nemoćnih zemalja Latinske Amerike i Afrike. Na kraju krajeva, posao je posao.⁷

U svibnju 1986. jedna je studija, koju su pripremili Vladini dužnosnici za Zajednički odbor za gospodarstvo američkog Kongresa na temu "Posljedice latinsko-američke dužničke krize na američko gospodarstvo", skrenula pozornost na neke odd zabrinjavajućih aspekata rješavanja toga problema od strane Reaganove Vlade. To je izvješće iznijelo podatke o zastrašujućem smanjenju radnih mjesta u Americi i o ogromnom smanjenju izvoza, jer su strahotne mjere štednje MMF-a prisilile Latinsku Ameriku da praktički obustavi uvoz industrijskih i drugih proizvoda kako bi mogla otplaćivati dug. Autori toga izvješća napisali su da "sada postaje jasno da je Vladina politika otišla iznad i izvan onoga što je bilo potrebno učiniti u cilju zaštite banaka od nesolventnosti... Reaganova je Vlada rješavala dužničku krizu tako da je ustvari nagrađivala one institucije koje su igrale glavnu ulogu u stvaranju te krize, a kažnjavala je one dijelove američkog gospodarstva koji nisu imali nikakvu ulogu u stvaranju dužničke krize". Ta je studija bila hitno pokopana.

Prema proračunima njujorške kompanije Morgan Guaranty Trust, odljev kapitala iz zemalja Trećeg svijeta u "sigurna utočišta" u Americi i drugim zemljama kreditorima iznosio je najmanje daljnjih 123 milijarde dolara u desetljeću do 1985. godine. Nekoliko je velikih američkih banaka i investicijskih tvrtki otvorilo urede u gradovima poput Bogote, Medellina i u drugim mjestima Latinske Amerike kako bi zaradile na pomaganju

oko iznošenja prljavih dolara iz tih zemalja. Porast ovisnosti o kokainu u industrijskim gradovima Sjedinjenih Država i Zapadne Europe, koji je išao usporedo s eksplozijom dužničke krize zemalja Trećeg svijeta, počevši od ranih od 1980-ih godina, zaprepasćujuće se podudarao s porastom nelegalnih dolara koji su se “ispirali” iz Južne Amerike putem diskretnih transfera koje su obavljale tvrtke poput nekadašnje banke Merrill Lynch Donalds Regana. Tim je strankama, vlasnicima prljavog novca, dano ukusnije ime - “pojedinci velike neto vrijednosti”.

U jednoj studiji o “letećem kapitalu” iz Latinske Amerike, profesor Joe Foweraker s Kalifornijskog univerziteta u San Diegu, primijetio je da je pomaganje tim klijentima u poslovima prebacivanja “letećeg kapitala” postalo najprofitabilnijim dijelom posla u pogledu “krize duga” za velike američke banke tokom 1980-ih godina. Napomenuo je da, osim nekih 50 milijardi dolara godišnjih kamata dobivenih od vlada zemalja dužnika, velike banke poput Citicorpa, Chase Manhattana, Morgan Guaranty i Bank of America unose “leteći kapital” u iznosu od nekih 100 do 120 milijardi dolara iz istih onih zemalja u kojima su zahtijevale brutalne mjere štednje radi “stabiliziranja” njihovih valuta. Bilo je to prilična hipokrizija i prilično unosno za te banke.

Godišnja je zarada velikih banaka od poslova oko latinsko-američkog odljeva kapitala navodno pouzdano iznosila u prosjeku oko 70%, što se držalo u strogoj tajnosti. Jedan je privatni bankar, govoreći o poslovima njujorških i londonskih banaka s latinsko-američkim “letećim kapitalom”, rekao da bi “neke banke ubile da se domognu komadića toga posla”. Bilo je to blago rečeno. Godine 1983. londonski je Financial Times izvijestio da je Brazil nadaleko najunosnije područje međunarodnog poslovanja banke Citicorp.

Afrika je u najmanju ruku još gore prošla u toj anglo-američkoj strategiji naplate duga. Od kolonijalnih vremena iz 19. stoljeća, kad su Britanija i Francuska zajedno s Portugalom vladale tim kontinentom, Afrika je uglavnom držana kao primitivni nerazvijeni izvor jeftinih sirovina, uz izuzetak tvrdoglave Južne Afrike. Val pokreta za neovisnost za vrijeme “dekolonizacije” iz 1960-ih i 1970-ih godina nije donio nikakvih bitnih boljitaka na području gospodarskog napretka crne Afrike.

Naftni šokovi, iz njih proizišli šokovi u obliku porasta kamatnih stopa od 20% i krahirajući industrijski razvoj u svijetu 1980-ih godina doslovno su zadali smrtni udarac skoro cijelom afričkom kontinentu. Do 1980-ih

godina crnačka je Afrika bila 90% ovisna o izvozu sirovina radi namicanja sredstava za financiranje svoga razvitka. Od ranih 1980-ih cijene tih sirovina, koje su bile u dolarima - počevši od pamuka, kave, bakra do željezne rudače i šećera, počele su naglo i neprekidno padati. Godine 1987. te su cijene pale na najnižu razinu od Drugog svjetskog rata, odnosno na razinu iz 1932., tj. iz godine najdublje svjetske ekonomske krize.

Da su se cijene izvoznih sirovina barem održale na razini iz 1980. godine, crna bi Afrika u desetljeću 1980-ih godina zaradila dodatnih 150 milijardi američkih dolara. Godine 1982., na početku “dužničke krize” afričke su zemlje dugovale bankama kreditorima u Sjedinjenim Državama, Europi i Japanu oko 73 milijarde dolara. Krajem toga desetljeća taj se iznos, kroz različite “restrukturalne” zahvate u gospodarstva dužničkih zemalja od strane MMF-a, više nego udvostručio i popeo se na 160 milijardi dolara: ukratko, bila je to upravo ona svota koju bi dužničke zemlje bile zaradile u uslovima stabilnih cijena njihovih izvoznih sirovina.

Počinje postajati jasno da se u to vrijeme događao jedan proces uvelike različit od onoga što je prosječan građanin u zapadno-europskim i američkim gradovima tada čitao u dnevnim novinama na temu krize duga. Tokom 1980-ih moćne su multinacionalne kompanije u Britaniji i Sjedinjenim Državama išle stopama banaka i ustanovile radionice za dječji rad u mjestima duž meksičke granice sa Sjedinjenim Državama i u drugim sličnim mjestima. Nazvane “Maquiladores”, te su manufakture za nekvalificiranu radnu snagu upošljavale očajnu meksičku djecu u dobi od 14 i 15 godina za plaću od pola dolara po satu, da sastavljaju proizvode za kompanije General Motors i Ford Motor Company i različite američke kompanije za proizvodnju električne opreme. Meksička je Vlada to dopuštala jer su djeca “zarađivala” dolare potrebne za otplatu duga.

Reaganu se razbila tikva o glavu

Jedna od najrazornijih posljedica Prvog svjetskog rata i ratnih odšteta poslije Versajskog sporazuma, zajedno s Dawesovim planom za Njemačku iz 1920-ih godina koji su izradile londonske i njujorške banke, bio je relativan krah dugoročnih ulaganja u svijetu. Zahvaljujući apsolutnom padu svjetske trgovine 1920-ih godina, u usporedbi s predratnom trgovinom, kao i općoj gospodarskoj i političkoj nestabilnosti koja je prevladavala u Europi, općenito se novac sve više mogao posuđivati samo

na kratak rok, uglavnom manji od jedne godine.

To je dovelo do situacije u kojoj su kratkoročne spekulativne zarade postale središnjim kriterijem svih ulaganja. To je potaknulo bezumni procvat burze u New Yorku iz 1920-ih godina, a taj je procvat prouzročio dotok inozemnih sredstava iz Londona i kontinentalnih europskih zemalja s ciljem da uberu neviđene profite na rastućem tržištu američke burze. Sve se to urušilo u oktobru 1929. godine.

Posljedice naftnih šokova i monetarnih šokova visokih kamatnih stopa iz 1970-ih godina, što se nekad spominju kao velika inflacija, bile su jako slične 1920-im godinama. Umjesto versajskih nameta ratnih odšteta koje su gušile svjetska ulaganja u proizvodnju, svijet je sada imao ogroman teret “restrukturiranja duga Trećeg svijeta koji je nametnuo MMF”. Nevjerovatna stopa inflacije u ranim 1980-im godinama koja se uglavnom kretala između 12 i 17%, diktirala je uslove obrtanja kapitala. Bilo je potrebno namaknuti brzu i veliku dobit.

Zatim su zagovornici čudnih postavki gospodarskih zagonetki “slobodnog tržišta” u Reaganovoj Vladi uveli takozvanu “ekonomiju ponude” (supply-side economics). Ta je ideja bila prozirna maska za jedan od najvećih kratkoročnih profita u historiji, na štetu općega dobra, tj. dugoročnog gospodarskog zdravlja države.

Dok je politika nametnuta nakon oktobra 1982. radi prikupljanja milijardi dolara iz zemalja Trećeg svijeta donijela ogromne prihode finansijskoj likvidnosti američkog bankarskog sistema, ideje Wall Streeta i gorljivost ministra financija Donalda Regana da uklone Vladine okove s finansijskog tržišta, rezultirale su najvećom “feštom” u svjetskoj finansijskoj historiji. Kad se prašina krajem desetljeća slegla, neki su počinjali shvaćati da je Reaganovo “slobodno tržište” uništilo cijelo nacionalno gospodarstvo. A slučajno se radilo o najvećem svjetskom gospodarstvu i o temeljima svjetske monetarne stabilnosti.

Na temelju priprostog i sasvim pogrešnog stava da će smanjenje poreza osobama i poduzećima dovesti do oslobađanja “prigušenih kreativnih energija” i drugih poduzetničkih talenata, predsjednik Ronald Reagan potpisao je u avgustu 1982. zakon o najvećem smanjenju poreza u poslijeratnoj historiji. Taj je zakon imao i klauzule koje su davale velike porezne olakšice nekim spekulativnim oblicima ulaganja u nekretnine, osobito nekretnine za komerijalne svrhe. Uklonjene su zakonske restrikcije

za preuzimanje tvrtki i Washington je dao jasan signal da “sve prolazi” sve dotle dok je to povećavalo vrijednost dionica kompanija Dow Jones Industrials.

U ljeto 1982. kad je Bijela kuća priskrbila suglasnost od Paula Volckera i Banke za federalne rezerve da kamatne stope počnu postupno padati, spekulativni je raj počeo nestajati. Bankrot jedne male banke za naftu i nekretnine u Oklahomi te godine, banke Penn Square zajedno s meksičkom krizom, uvjerio je Volckera da je došlo vrijeme popuštanja omče na monetarnom tržištu. Od ljeta do decembra diskontna stopa Banke za federalne rezerve SAD-a smanjivana je nevjerovatnih sedam puta, i smanjila se za 40%. Financijska su tržišta poludjela.

Istina o Reaganovu “ekonomskom oporavku” bila je ta da on nije učinio ništa da potakne ulaganja i poboljša tehnologiju i produktivnost industrije, uz mali izuzetak šačice vojnih svemirskih tvrtki, koje su potpisale rekordne ugovore s Vladom; umjesto toga novac je odlazio našpekulacije na burzi, na naftne izvore u Texasu i Coloradu, a sve su to bila tzv. “porezna utočišta”.

Kako su se Volckerove kamatne stope smanjivale, groznica se pojačavala. Zajmovi su došli u modu. Ljudi su zaključili da je “jeftinije” pozajmiti danas i vraćati sutra po nižim kamatama. Ali, to nije baš tako. Američki su gradovi i dalje išli putem dvadesetogodišnjeg nazadovanja, mostovi su se urušavali, ceste su pucale od neodržavanja, nicali su novi ostakljeni trgovinski centri koji su često zjapili prazni jer su neki graditelji nekretnina dobro zarađivali na otpisivanju poreza putem takve gradnje.

Središnja je značajka Reaganova vjerovanja u politiku kredita, što je bio odjek politike Margaret Thatcher u Britaniji, imala za cilj optužiti radničke sindikate kao “dio problema”. Organizirano je i poduzeto sukobljavanje klasa po uzoru na Britaniju, što je rezultiralo uništenjem organiziranog radničkog pokreta.

Ukidanje državne kontrole nad transportom bilo je središnje oružje te politike. Kamionski i vazdušni promet bili su “oslobođeni”. Namnožile su se nesindikalne zračne i kamionske tvrtke, “kresači cijena”, koje su imale slabe ili nikakve sigurnosne standarde. Povećao se broj udesa, a zarade sindikalnih radnika su potonule. Reaganov je “oporavak” pretvarao mlade trgovce dionicama u multimilijunere, koji su se obogaćivali jednostavnim pritiskom na kompjutorsku tipku. Taj je oporavak u isto vrijeme sveo stručnu proizvodnu radnu snagu Amerike na nizak životni standard.

Nitko se u Washintgonu na to nije obazirao. Na kraju krajeva, govorili su konzervativni Reaganovi republikanci, sindikati su “skoro kao komunisti”. Kao nikada ranije službenim je Washingtonom dominirala britanska politika “jeftinog rada” iz 19. stoljeća.

Godine 1982. nekada moćni međunarodni sindikat profesionalnih vozača bio je ponižen i prisiljen prihvatiti ugovor za praktički trogodišnje zamrzavanje plaća u toj klimi privredne tmine i ukidanja državne kontrole nad transportom, što je potaknulo pojavu nesindikalnog kamionskog poduzetništva. Udruga sindikata radnika u autoindustriji (United Auto Workers), nekad jedna od najvećih koncentracija stručne američke radne snage, prihvatila je smanjenje plaća u pregovorima s Chryslerom, Fordom i General Motorsom 1982. godine. Uslijedili su potom ustupci sindikata čeličana i drugih

u očajničkom pokušaju da osiguraju povlastice za starije radnike koji su bili pred mirovinom ili da zadrže radna mjesta. Stvarni je životni standard za većinu Amerikanaca neprestano opadao. Prihodi manjine stanovništva rasli su kao nikada ranije. Društvo se polariziralo na temelju ogromnih razlika u prihodima.

Od Washingtona i New Yorka do Kalifornije propovijedala se nova dogma o “postindustrijskom društvu”. Gospodarski napredak Amerike nije više bio povezan s ulaganjem u najmodernije industrijske kapacitete. Čelik je proglašen “zahrđalim pojasom industrije”. Čelična su postrojenja prepuštena propadanju, a ljevaonice rušene dinamitom. Trgovački centri, svjetleće nove kockarnice Atlantic Cityja i luksuzna hotelska naselja postali su “stjecištima novca”.

U vrijeme spekulativnog procvata koji je trajao tokom najvećega dijelom Reaganova predsjedničkog mandata, novac je i dalje pritjecao iz inozemstva za financiranje toga novog svjetskog buma. Nitko se izgleda nije obazirao na činjenicu da su Sjedinjene Države u tom procesu za samo 5 godina, do sredine 1980-ih, od najvećeg svjetskog kreditora postale zemlja dužnik po prvi put od 1914. Bilo je “jeftino” imati dug, a on je rastao geometrijski. Obitelji su uzimale rekordne kredite za kupnju kuća, automobila, video rekordera. Vlada je namicala kredite za financiranje ogromnih gubitaka prouzročenih smanjenjem poreza i ogromnim Reaganovim obrambenim vojnim projektom. Proračunski je deficit pod Reaganovim “oporavkom” otkrio pravo stanje zdravlja američkog gospodarstva. Američko je gospodarstvo bilo bolesno.

Godine 1983. godišnji se Vladin deficit popeo na nezamislivih 200 milijardi dolara. Usporedo s tim rekordnim deficitima širio se i nacionalni dug koji je trgovcima obveznica na Wall Streetu i njihovim klijentima donosio rekordnu zaradu na kamatama. Otplate kamata na ukupan dug američke Vlade udvostručile su se u tih 6 godina, od 52 milijarde iz 1980. kad je Reagan izabran, popele su se na 142 milijarde 1986., što je odgovaralo petini svih Vladinih prihoda. Ali usprkos tim upozoravajućim znakovima novac je pritjecao iz Njemačke, Britanije, Nizozemske i Japana kako bi se okoristio visokim dolarskim i spekulativnim zaradama na nekretninama i burzi.

Svakome tko je imao osjećaja za historiju ili dugo pamćenje, to je bilo nešto jako poznato. Sve se to već dogodilo tokom “sjajnih 20-ih” - dok krah burze 1929. godine nije iznenada zaustavio kotač ruleta.

Kad su se na američkom gospodarskom obzoru počeli skupljati olujni oblaci, koji su prijetili nadolazećim predsjedničkim ambicijama američkoga potpredsjednika Georgea Busha, opet je nađen spas u nafti. Ovoga puta, međutim, na način potpuno različit od anglo-američkih naftnih šokova iz 1970-ih. Washintgon je očito procijenio “ako možemo podignuti cijene, zašto ih ne možemo i sniziti kad to odgovara našim interesima”.

Uspjeli su uvjeriti Saudijsku Arabiju da pokrene “obrnuti naftni šok”, tj. da preplavi krizno svjetsko tržište nafte ogromnim količinama nafte. U proljeće 1986. cijene OPEC-ove nafte potonule su kao olovo na ispod 10 dolara po barelu s prosječne razine od 26 dolara od prije samo nekoliko mjeseci. Ekonomisti s Wall Streeta magično su proglasili konačnu “pobjedu” nad inflacijom, a namjerno su zanemarili ulogu nafte u stvaranju inflacije u 1970-im godinama i u njezinu smanjenju u 1980-tim godinama. Potom, kad je daljnje pojeftinjenje nafte zaprijetilo destabiliziranjem vitalnih interesa velikih britanskih i američkih naftaša a ne samo malih neovisnih konkurentskih proizvođača nafte, George Bush je u martu 1986. potihlo otputovao u Riyadh gdje je, kako se kasnije saznalo, rekao kralju Fahdu da bi trebao obustaviti rat cijena. Saudijski je ministar za naftu šaik Zaki Yamani postao pogodno žrtveno janje jedne politike kreirane u Washingtonu, a cijena nafte se stabilizirala na razini od 14 do 16 dolara po barelu. Texas i druge države Amerike - proizvođači nafte, gurnuti su u depresiju, ali je špekulacija na nekretninama u drugim dijelovima Sjedinjenih Država poprimila rekordne razmjere.

Pad cijene nafte iz 1986. potaknuo je stanje koje se moglo usporediti s

razdobljem američkog spekulativnog balona iz 1927. do 1929. Kamatne su stope još drastičnije pale. Novac je pritjecao da ubere rekordne profite na njujorškim burzama. Jedna je nova financijska perverzija postala modom na Wall Streetu, takozvani Leveraged Buy-Out (preuzimanje kompanija tuđim, posuđenim novcem). Uz opadanje vrijednosti novca i rastuće cijene dionica i uz Reaganovu Vladu koja je podupirala religiju “slobodnog tržišta”, sve je bilo dopušteno. Jedna zdrava, sto godina stara industrijska kompanija, vođena na konzervativan način, koja je proizvodila gume ili mašine ili tekstil, postala je metom novih korporacijskih “pljačkaša” kako se zvalo te strvinare s Wall Streeta. Blještave osobe poput T. Boone Pickensa, Mikea Milkena ili Ivana Boeskyja postajale su milijarderima na papiru, kao vodeći ljudi u takvom načinu preuzimanja poduzeća. Iz uzvišenih institucija poput Harvardskog poslovnog fakulteta (Harvard Business School) proklamirana je nova filozofija korporacijskog upravljanja kako bi se tom ludilu dale dimenzije razuma, a u ime “efikasnosti” tržišta. U jednom tipičnom naletu preuzimanja, preuzimatelj poput Boonea Pickensa došao bi s obećanjem da će posuđenim novcem otkupiti kontrolni paket dionica u kompaniji koja je vrijedila mnogo više nego što je on posjedovao, poput kompanije Union Oil iz Kalifornije ili čak kompanije Gulf Oil. Njegova kupnja dionica u toj kompaniji - žrtvi potaknula bi rast cijena dionica. Ako bi uspio, to bi značilo da preuzima kompaniju, skoro u potpunosti posuđenim novcem, a taj je posuđeni novac potom vraćan, ako je sve išlo dobro, izdavanjem obveznica “ispod razine investicija” (“below investment grade” bonds), koje su prodavale preuzete zadužene kompanije, a koje su opravdano postale poznate pod imenom “obveznice za otpad” (“junk bonds”). Ako kompanija bankrotira, te su obveznice postajale otpadnim papirom. Ali 1980-ih godina cijene dionica i nekretnina su rasle pa nitko nije obraćao pozornost na taj rizik. Reaganove su porezne reforme dovele do toga da je kompanijama bilo “profitabilnije” opteretiti se velikim kreditima nego izdavati “dionička prava” (“stock equity”), tj. obične dionice.

Kamatne stope na te “otpadne dionice” bile su vrlo visoke kako bi se privukli kupci. “Morski psi”, a to je bio naziv za te napadače - preuzimatelje, ubrzo bi “operušali” sredstva preuzete kompanije, rasprodali njezinu imovinu radi brze zarade i odjurili do sljedeće žrtve, odnosno kompanije, poput jata pirana. Tokom druge polovice 1980-ih godina takvi su potezi preplavili Wall Street, dali zamaha kompaniji Dow i doveli korporacije do najviših razina zaduženosti od krize iz 1930-ih godina. Međutim, zajmovi

nisu uzimani radi ulaganja u modernu tehnologiju ili nove tvornice i opremu. Bila je to zloćudna posljedica procesa finansijskih špekulacija dopuštenih tokom godina slobodnog tržišta Reaganovih i Bushovih predsjedničkih mandata.

Tokom desetljeća Reaganova vladanja skoro tisuću milijardi dolara otišlo je na spekulativna ulaganja u nekretnine, što je bila rekordna svota, odnosno, gotovo dvostruka u odnosu na ranije godine. U želji da osiguraju svoje bilance od problema u Latinskoj Americi, banke su izravno po prvi put davale zajmove za nekretnine umjesto tradicionalnog davanja kredita korporacijama.

Štedne i kreditne banke koje su tokom godina depresije ustanovljene kao posebno regulirane banke kako bi pružile siguran izvor dugogodišnjih hipotekarnih kredita za kupnju kuća i stanova, bile su "deregulirane" ranih 1980-ih godina kao dio politike poticanja "slobodnog tržišta" Wall Streeta koju je uveo ministar financija Donald Regan. Bilo im je dopušteno "davati ponude" za velike depozite, nazvane brokerskim depozitima, po visokim cijenama. Reaganova je Vlada skinula sva regulatorna ograničenja u oktobru 1982. kad je prihvaćen Zakon Garn-St. Germain. Po tom je zakonu štednim i kreditnim bankama bilo dopušteno ulagati sredstva u bilo kakve projekte po njihovu izboru uz potpuno jamstvo američke Vlade za osiguranje svote rizika od 100.000 dolara po računu u slučaju propalih ulaganja.

Dok je potpisivao taj novi Zakon Garn-St.Germain, predsjednik Reagan je, što je bilo proročki, ushićeno rekao prisutnim bankarima štednih i kreditnih banaka koji su bili pozvani: "Mislim da smo dobili jack-pot", čime je upotrijebio kockarsku metaforu Las Vegasa. Taj jack-pot bio je početak kraha štednog i kreditnog bankarskog sistema vrijednog 1.300 milijardi dolara.

Novi je zakon otvorio vrata štednim i kreditnim bankama za ogromne finansijske zloporabe i divlje spekulativne rizike kao nikada ranije. Također je pretvorio te banke u idealno sredstvo organiziranog kriminala za pranje milijardi dolara od rastućega posla kokaina i narkotika u Americi tokom 1980-ih godina. Rijetki su ljudi opazili da je bivša tvrtka Donalda Regana, Merrill Lynch, odnosno njezin ured u Luganu, bila optužena za pranje milijardi dolara mafijaškog profita od heroina u tzv. operaciji "Pizza Connection".

Divlja klima bezakonja prouzročena deregulacijom stvorila je uslove u kojima su normalne, dobro vođene štedne banke bile premašene brzo rastućim bankama koje su se bavile sumnjivim novcem koji nitko nije dovodio u pitanje. Banke su prale sredstva za tajne operacije CIA-e, kao i za tajne operacije organiziranog kriminala obitelji Bonano i drugih - sve je bilo jednako.

Potpredsjednikov sin Neil Bush bio je jedan od direktora banke Silverado Savings and Loan u Coloradu, koju je kasnije Vlada optužila za nelegalne poslove. Tatin sin Neil imao je osjećaj za dobar ukus i "dao ostavku" sedmica dana prije nego što je njegov otac bio nominiran za predsjedničkog kandidata Republikanske stranke na izborima 1988.⁹

Kako bi se mogao natjecati s novodereguliranim bankama i štednim i kreditnim bankama, najkonzervativniji financijski sektor - osiguravajuće kompanije za životno osiguranje, počele su u velikoj mjeri tokom 1980-ih ulaziti u spekulativne poslove s nekretninama. Ali za razliku od banaka, osiguravajuća društva - vjerojatno zbog toga što su uvijek u prošlosti bila jako konzervativna, nisu nikad bila stavljena pod državni nadzor. Za razliku od banaka, nije bilo nikakvog državnog osiguravajućeg fonda na nacionalnoj razini koji bi štitio vlasnike polica životnog osiguranja. Godine 1989. osiguravajuća su društva držala u svojim knjigama nekretnine čija se vrijednost procjenjivala na 260 milijardi dolara, što je bilo ogromno povećanje u odnosu na 1980. godinu kad su

imale nekretnine u vrijednosti od 100 milijardi dolara. Međutim, tada su nekretnine zapadale u najgoru depresiju od one tridesetih godina, zbog koje su skrahirala osiguravajuća društva, po prvi put u poslijeratnoj historiji, jer su uspaničeni vlasnici polica zahtijevali svoj novac.

Stvarnost se jednostavno sastojala od toga da je njujorška financijska moć tako zavlдалa nad svim ostalim nacionalnim interesima od vremena naftnih šokova iz 1970-ih da se u Washingtonu nije čuo nikakav drugi glas od vremena meksičke krize iz 1982. Dug je poprimio zastrašujuće razmjere. Kad je Reagan pobijedio na izborima krajem 1980., ukupni privatni i javni dug u Sjedinjenim Američkim Državama iznosio je 3.873 milijarde dolara. Krajem toga desetljeća popeo se na 10.000 milijardi dolara. To je značilo da se dug u tom kratkom vremenskom razdoblju povećao za više od 6.000 milijardi dolara.¹⁰

Kako je taj teret duga bio na leđima razvoja proizvodnog gospodarstva i

kako su američka industrijska postrojenja i radna snaga propadali, ukupne posljedice dva desetljeća dugog nemara postajale su očite u sveopćem krah u vitalne javne infrastrukture nacije. Autoputevi su pucali jer nije bilo redovitog održavanja, mostovi su konstrukcijski postajali trošni i u mnogim su se slučajevima urušavali, u područjima zahvaćenim krizom poput Pittsburgha vodoopskrbni su sistemi bili tako zapušteni da je voda postala zaražena, bolnice su u velikim gradovima zapale u očajno stanje, stambeni je fond za manje imućne obitelji drastično oronuo. Godine 1989. Američka udruga građevinskih tvrtki (Associated General Contractors of America) procijenila je da su potrebna hitna ulaganja u iznosu od neto 3.300 milijardi dolara da bi se samo obnovila javna infrastruktura Amerike, koja je bila u stanju raspadanja, tj. da bi se podigla na moderne standarde. Nitko u Washingtonu nije bio voljan slušati. Godine 1990. Bushova je Vlada predložila privatnu inicijativu "slobodnog tržišta" kako bi se riješio taj problem. Washington je imao krizu proračuna. Nepravедna je raspodjela dobiti iz vremena Reaganova "oporavka" bila vidljiva u izvješću američke Vlade o broju Amerikanaca koji žive "ispod razine siromaštva". Godine 1979. kad je Paul Volcker započeo svoj monetarni šok usred druge naftne krize, Vlada je zabilježila 24 miliona Amerikanaca ispod razine siromaštva, a ta je razina bila utvrđena na dohotku od 6.000 dolara godišnje. Godine 1988. taj se broj popeo za više od 30%, na 32 miliona Amerikanaca. Porezna politika Reagana i Busha koncentrirala je bogatstvo u ruke jako malobrojne elite, kao nikada ranije u historiji Sjedinjenih Američkih Država. Od 1980. prema jednom istraživanju koje je proveo Odbor za stanovanje (House Ways and Means Committee) američkog Kongresa stvarni se prihod za onih 20% stanovnika na vrhu ljestvice povećao za punih 32%.

Troškovi Američke zdravstvene skrbi, što je bio odraz čudne kombinacije "slobodnog poduzetništva" i Vladinih dotacija, narasli su do najviših razina u historiji i u ukupnom bruto nacionalnom proizvodu bili su dvostruko veći od britanskih. Usprkos tome 37 miliona Amerikanaca nije imalo nikakvog zdravstvenog osiguranja. Zdravstvena je skrb u velikim američkim gradovima, sa siromašnim četvrtima nezaposlenih crnaca i Latino-Amerikanaca, sličila zdravstvenoj skrbi zemalja Trećeg svijeta. A to je trebala biti najnaprednija industrijska nacija svijeta.

Jedanaestogodišnja vladavina premijerke Thatcher u Britaniji dovela je do jednako katastrofalnih posljedica. Špekulacije s nekretninama i

ogromno povećanje “industrije” financijskih usluga u londonskom Cityju zamaglili su činjenicu da ekonomska politika premijerke Thatcher provodi oštru diskriminaciju na štetu industrijskog razvoja i na štetu modernizacije oronule javne infrastrukture poput željeznica i autoputova. Financijska deregulacija londonskog Cityja iz 1986., s pravom nazvana velikim praskom (Big Bang), bilo je jedno od “dostignuća” s kojima se gospoda Thatcher najviše ponosila. Ali krajem 1980-ih godina sve se razmrsilo. Kamatne su stope ponovno postale dvoznamenkaste, industrija je zašla u duboki zastoj a kasnije u depresiju goru od svih depresija nakon rata, a inflacija je ponovno dosegla razinu iz vremena kad je premijerka Thatcher preuzela vlast 1979. godine.

Sama za sebe, ekonomija premijerke Thatcher doživjela je neuspjeh, kao i njezina sestra blizanka, odnosno Reaganova ekonomija. Ali moćni se naftni i financijski interesi Londona i New Yorka nisu ni najmanje dali zastrašiti. Njihova je vlast u tom “postindustrijskom” imperiju bila globalna, a ne provincijska. Zahtijevali su financijsku deregulaciju u cijelom svijetu, u Frankfurtu, Tokiju, gradu Mexiko, Parizu, Milanu, Sao Paulu.

“Uspjet ćemo uz pomoć svojih prijatelja” (We’H get by with a little help from our friends...)

Dana 19. oktobra 1987. balon je prsnuo. Toga je dana vrijednost dionica kompanije Dow Jones na njujorškoj burzi pala više nego ijednog dana u historiji, za 508 bodova. Reaganovu je “oporavku” propalo dno.

Ali je strategija krila Thatcher-Bush u anglo-američkom ustroju bila još netaknuta i odlučna osigurati dovoljne količine sredstava koje će održati balon na površini do trenutka u kojemu će novi predsjednik Bush biti u mogućnosti nametnuti velebnu strategiju za kraj stoljeća.

Iako su mnogi komentari od tada tvrdili kako krah burze iz oktobra 1987. pokazuje da je eventualno ponavljanje krize iz 1930-ih godina stvar prošlosti, on je uistinu nagovijestio početak kraja dereguliranih financijskih špekulacija koje su anglo-američko stoljeće držale na površini od ranih 1970-ih godina.

George Bush, pred kojim je bila predsjednička kampanja za sljedeće izbore iz oktobra 1988., pozvao je upomoć svoga bivšeg voditelja

kampanje i bliskoga prijatelja, ministra financija Jamesa Bakera, zajedno s cijelom moćnom frakcijom američkog ustroja koja će jamčiti, usprkos implikacijama kraha iz oktobra 1987., daljnje pritjecanje stranog kapitala na američko tržište obveznica i dionica kako bi se u glavama dovoljnog broja birača održala iluzija o Reaganovu i Bushovu gospodarskom oporavku.

Izravni apeli Washingtona japanskoj Vladi premijera Nakasonea u kojima se tvrdilo da će moguća pobjeda na izborima predsjednika iz Demokratske stranke poput Gephardta biti na štetu japanske trgovine sa Sjedinjenim Državama, urodili su plodom. Nakasone je napravio pritisak na Japansku banku i Ministarstvo financija da budu susretljivi. Nakon oktobra 1988. kamatne su stope u Japanu pale, što je privuklo japanski kapital na američko tržište obveznica, dionica i nekretnina. Milijarde dolara otjecale su iz Tokija u Sjedinjene Države. Tokom 1988. dolar je ostao jak, a Bush je dobio mogućnost pobjede na izborima protiv demokratskog kandidata Dukakisa. Da bi osigurao japansku potporu, Bush je dao privatna uvjeravanja višim dužnosnicima japanske Vlade da će Bushova vlada, ako on pobijedi, poboljšati američko-japanske odnose.

Bushovo je predsjedništvo trebalo biti prva izravna vladavina jednog moćnika iz uskog financijskog kruga ustroja s Istočne obale od vremena Franklina D. Roosevelta iz ranih 1940-ih. Bushov je zadatak bio da provede američko stoljeće kroz najopasnije vode od 1919. U prvim tjednima svog mandata odavao je dojam odlučnosti u rješavanju nekih od najhitnijih problema nacije. Predložio je drastičnu reorganizaciju američkog sistema štednih i kreditnih banaka koji je bio u raspadu, a iskoristio je glas naroda nakon čudnog udesa Exxonova naftnog tankera "Valdez" kako bi pridobio potporu za niz radikalnih novih kaznenih zakona koji će brigu za okoliš pretvoriti u prioritet američke vlade po prvi put od vremena Jimmyja Cartera. Kasnije se ispostavilo da su obje te inicijative bile katastrofalne, ali je sveopći značajan dojam u ranim mjesecima bio taj da Amerika u Georgeu Bushu, za razliku od ostarjelog Reagana, konačno ima predsjednika koji je lično stajao na vrhu svjetskih događaja.

Stvarni je plan nove Bushove Vlade bio preusmjeriti financijski pritisak na određene američke saveznike kako bi se "zajednički snosio teret" ogromnih američkih dugova. U prvi je plan stavljen argument da se Sovjetski Savez raspada i da, kao rezultat toga, ostaje samo jedna zemlja s daleko najsnažnijom vojnom moći i veličinom, a to su Sjedinjene

Američke Države. U toj situaciji, iznesen je argument da Njemačka, Japan i drugi veliki ekonomski i vojni saveznici Amerike trebaju povećati svoju financijsku potporu za održavanje te supersile. Bila je to slabo prikrivena ucjena.

Ubrzo je postalo jasno da Bushov poziv na stvaranje "ljubaznije i nježnije Ameriku" nije bio ništa drugo do retoričko podilaženje glasačkoj populaciji koja stari. Ali, onaj Bush koji se uselio u Bijelu kuću ubrzo je povukao poteze za uspostavu svoje politike "tvrdog momka", pomoću koje je u najvećoj mjeri kreiran izgovor za vojnu invaziju na malu centralno-američku republiku, Panamu, u božićnim danima prve godine njegova mandata, u decembru 1989. Prema pričama očevidaca, više od 6.000 Panamaca, većinom siromašnih civila, ubijeno je kad su Specijalne snage i bombarderi Sjedinjenih Država napali tu malu zemlju, pod izgovorom uhićenja generala Manuela Noreige kojega su teretili da je bio kralj kartela droge.

Bushov ministar unutarnjih poslova Richard Thornburgh, koji je igrao jako proturječnu ulogu kao guverner Pennsylvanije u vrijeme događanja nuklearnog incidenta Three-Mile Island, formulirao je prije toga jednu nevjerovatnu novu doktrinu Sjedinjenih Država. Thornburghova je doktrina nalagala da američki FBI i Ministarstvo pravosuđa imaju pravo djelovanja na tuđem teritoriju, ako se to procijeni potrebnim, "u toku provedbe zakona izvan teritorija SAD-a". U prevedenom smislu to znači da je Vlada Sjedinjenih Država izvršnom uredbom, uz izliku da hvata zločince na području međunarodne trgovine droge i teroriste, objavila svoje jednostrano pravo da ude u Njemačku, Francusku, Panamu ili bilo koji drugi dio svijeta koji ona proglasi potrebnim, bez obraćanja pozornosti na zakone te suverene države.

Invazija na Panamu, kolikogod je bila nevjerovatna, rezultirala je kamenom šutnjom moralne savjesti civiliziranog svijeta. Smatrali su je američkim "poslom".

U septembru 1989. direktor CIA-e William Webster javno je obznanio smiono novo područje djelovanja američke tajne službe. Naglašavajući sve veće znakove nastojanja Gorbačovljeva Sovjetskog Saveza da se postigne zajednički sporazum o razoružanju s NATO-om i osobito sa Sjedinjenim Državama,

Webster je izvijestio jedan elitni skup Vijeća za svjetske odnose u Los

Angelesu, 19. septembra te godine, da se CIA preustrojava za nove zadatke u posthladnoratovskoj eri. Webster je rekao svojoj publici: "Ekonomska pitanja koja sam spomenuo - trgovinske neravnoteže i tehnološki razvitak, ilustriraju pitanje koje postaje sve jasnije: naši politički i vojni saveznici ujedno su i naši gospodarski suparnici". Nova je misija američke tajne službe po cijelom svijetu bila gospodarska špijunaža i druge radnje uperene protiv ključnih industrijskih "savezničkih" zemalja, što je zamijenilo lov na komunističke operacije i subverzije.

Pad Berlinskog zida unosi paniku u neke krugove

Potom su događaji u Istočnoj Europi, u novembru 1989., poprimili najdramatičniji i za mnoge u Washingtonu i Londonu potpuno neočekivani obrat. Mihail Gorbačov privatno se sastao s Honeckerovim komunističkim vodstvom staroga kova u Istočnoj Njemačkoj i manje-više im naredio da ustupe mjesto ogromnom narodnom pokretu za slobodu koji je preplavljivao Istočnu Njemačku sve od proljeća. Za samo nekoliko sedmica zbrisan je stari poredak u DDR-u u jednoj istinski narodnoj revoluciji. Moskva je očito shvatila da će joj se nastojanja da silom održi skupo i indiferentno carstvo neizbježno obiti o glavu i dovesti do propasti same Moskve.

Pad svjetskih cijena nafte iz 1986. bio je vjerojatno konačni smrtni udarac iluzijama Moskve da bi reforma unutar trule komunističke birokracije mogla uspjeti. Sovjetski prihodi od izvoza nafte na Zapad, kao glavni izvor deviza od ranih 1970-ih godina, pali su nakon 1986., upravo u trenutku kad su zahtjevi za promjenama od strane naroda potaknuli Gorbačova da obeća daleko više nego što je mogao ispuniti. Gospodarski kaos koji se potom dogodio bio je najvećim čimbenikom koji je potaknuo moskovsko vodstvo da prekine veze sa satelitskim zemljama Istočne Europe, članicama Varšavskog pakta. Moskva se nadala da će ujedinjena Njemačka, pod jakim gospodarskim vodstvom Zapadne Njemačke, biti pogodan partner koji će pomoći oporavku propadajućega sovjetskog sistema.

Iako je službeni Washington stavio masku javnog odobravanja dramatičnoga završetka četrdesetogodišnje komunističke vladavine u Istočnoj Europi, privatno je Bush, koji je i sam bio bivši direktor CIA-e i čije je gledište na svjetsku politiku oblikovao podzemni svijet američke

tajne službe, bio je smrtni protivnik uspjeha revolucije u Istočnoj Europi. U Britaniji je krilo torijevske stranke Margaret Thatcher bilo u jednakoj mjeri uznemireno mogućnošću pojave onoga što su neki tamo čak nazivali "četvrtim njemačkih Reichom."

Jedan visoko kotirajući glas britanskog ustroja, Peregrine Worsthorne, urednik utjecajnoga londonskog *Sunday Telegrapha*, izrazio je misli Thatcheričine frakcije konzervativnih torijevaca glede pojave nove Njemačke. Worsthorne je posinak bivšega guvernera Engleske banke Montagua Normana. Norman je za vrijeme rata održavao vezu s Hitlerovim ministrom financija Hjalmarom Schachtom i usko surađivao s bankom J. P. Morgan iz New Yorka nakon 1919. godine u nametanju strahotnog Dawesova plana naplate ratnih šteta poraženoj Njemačkoj.

U svom glavnom uvodniku pod naslovom "Stari njemački problem" od 22. jula 1990. Worsthorne se cinično prisjetio Montagua Normana. "Moj očuh Montagu Norman, koji je kao guverner Engleske banke tako puno učinio da pomogne njemačkom gospodarstvu nakon Prvog svjetskog rata, poživio je dovoljno dugo da vidi prve početke njemačkog gospodarskog čuda". Worsthorne se prisjetio Normanova komentara kratko prije njegove smrti: "Oduvijek sam znao da ćemo pobijediti zločeste Nijemce; ali volio bih kad bismo mogli biti tako sigurni da ćemo to isto učiniti i s dobrim Nijemcima".

Potom je Worsthorne prešao na stvar. "Pretpostavimo da ujedinjena Njemačka kani biti dobar div, što onda? Pretpostavimo da ujedinjena Njemačka nauči Ruse da postanu dobar div, što onda?... Uistinu, prijetnja bi mogla biti opasnija, umjesto bezopasnija. Jer, za miloga Boga, kako je moguće organizirati ikakvu učinkovitu obranu od ujedinjene Njemačke koja nakani pobijediti na pošten način? Njemačka će postati jako moćna, a moć, kao što nas je naučio lord Acton, kviri... Njemačka konačno ima izvrsnu priliku postati glavnim akterom koji će slavenstvo vratiti u zajednicu naroda."

Vrijedno je napomenuti da je Worsthorneov *Sunday Telegraph* u vlasništvu anglo-američkog holdinga Hollinger Corporation, u čijem su odboru i dr. Henry Kissinger i bivši britanski ministar vanjskih poslova Rupert lord Carrington, koji je također i poslovni partner u Kissingerovoj konzultantskoj tvrtki u New Yorku, Kissinger Associates.

Opisujući kontroverzne usporedbe ministra vanjskih poslova u Vladi

premijerke Thatcher, Nicholasa Ridlevja, koji je bio primoran dati ostavku zato što je javno usporedio Kohlovu Vladu s Hitlerovim Reichom, Worsthorne je svoju tiradu protiv implikacija ujedinjene Njemačke završio riječima: "Mr. Ridley je govorio gluposti, ali možda u njegovoj gluposti ima više pameti nego što se može i sanjati... Možda bi

uloga Britanije trebala biti da zadrži dovoljno neovisnosti da bude slobodna, u pravom trenutku, iskoristiti te nepravde. Dok bude činila dobro, Njemačka će sebi stvoriti jednako puno neprijatelja kao u vrijeme kad je činila zlo, a jedan od neprijatelja može lahko biti i Amerika... Prije ili kasnije, politika ravnoteže moći bit će opet na djelu. To bi mogla biti prilika za Britaniju koja ima iskustva u politici ravnoteže moći..."

Toga je ljeta, prema izvješćima iz Londona, Vlada premijerke Thatcher osnovala novu jedinicu britanske obavještajne službe kako bi znatno unaprijedila svoje aktivnosti u Njemačkoj. Nadalje, Bushova je Vlada napravila poteze radi poboljšanja svoje sposobnosti kontroliranja događaja u Njemačkoj. Na jednom posebnom sastanku Udruženja bivših časnika obavještajne službe, održanom u Washingtonu u proljeće 1990., viši časnik CIA-e Theodore Shackley, čovjek koji je bio upleten u destabiliziranje iranskoga šaha i ilegalne operacije preprodaje oružja i droge organizacije Iran-Contra, rekao je svojim profesionalcima iz američke obavještajne službe da trebaju početi vrbovati članove bivše neprijateljske istočno-njemačke tajne službe Stasi i s njom povezanih organizacija i izgraditi središta američke tajne službe u Berlinu.

Dugoročne implikacije pada berlinskog zida i moguća modernizacija nerazvijenih ekonomskih potencijala Istočne Europe i Sovjetskog Saveza uz pomoć nove ujedinjene Njemačke bile su uznemiravajuće jasne političkim stratezima u Londonu i New Yorku. U svom tjednom izvješću investitorima, kao i financijskoj zajednici općenito, David Hale, američki ekonomist s navodnim bliskim vezama s Bushovim Ministarstvom financija, upozorio je u januaru 1990. na strateške "opasnosti" za američko financijsko tržište u slučaju da ujedinjenje Njemačke uspije: "Jedna od najneobičnijih značajki ekonomskog istraživanja Wall Streeta tokom posljednjih sedmica je njegova spokojnost glede potencijalnih posljedica ekonomskog razvitka Istočne Europe na globalnu financijsku ravnotežu, koja je omogućila Americi da uzme više od tisuću milijardi dolara inozemnih kredita tokom 1980-ih.

Hale je potom napomenuo: "Uistinu, kad se bude pisala financijska

historija 1990-ih, analitičari će vjerojatno gledati na pad Berlinskog zida kao na financijski šok koji se može usporediti s dugo očekivanim tokijskim potresom. Rušenje Berlinskoga zida simboliziralo je prevrat koji bi u konačnici mogao usmjeriti stotine milijardi dolara kapitala prema regiji koja je bila samo jedan manji čimbenik na svjetskom kreditnom tržištu tokom šest desetljeća. Niti Amerikance”, zaključio je Hale u jednoj poruci koju je navodno razdjelio mnogima na zamolbu utjecajnih vašingtonskih krugova, “treba tješiti činjenica da je i sama Njemačka posljednjih godina bila tek skroman ulagač u Sjedinjene Države. Najveći je ulagač u Sjedinjene Države od 1987. godine bila Britanija (preko 100 milijardi dolara u poslove preuzimanja kompanija), a Britanci ne bi mogli poduzeti tako velika ulaganja da im nisu bili dostupni viškovi njemačkih ušteđevina.”¹¹

Dana 29. novembra 1989., nekoliko dana nakon pada Berlinskoga zida, visoko profesionalni ubojice digle su u zrak zaštićeni automobil predsjednika Deutsche Banke Alfreda Herrhausena, ključnog savjetnika Kohlove Vlade, koji je samo nekoliko dana ranije u Wall Street Joumalu govorio o planovima za pretvaranje Istočne Njemačke u najmoderniju gospodarsku regiju Europe za samo jedno desetljeće.

Upućeni su Nijemci Herrhausenovo ubojstvo shvatili kao izravan odjek ubojstva Walthera Rathenaua od prije šezdeset godina, tvorca Rapallskog plana za industrijalizaciju Rusije pomoću njemačke industrijske tehnologije. Ali, bonska je Vlada prosljedila s planom ujedinjenja Njemačke i s razgovorima o pomoći privredne obnove oronule sovjetske ekonomije, što je bio jedan od uslova moskovskog prihvatanja ujedinjenja Njemačke.

Krajem oktobra njemački se kancelar obratio naciji sa svojim snom o izgradnji moderne željezničke veze koja će povezivati Pariz, Hannover i Berlin, zatim ići dalje do Varšave i konačno Moskve, i o temeljima za infrastrukturu nove Europe. Stari je De Gaulleov koncept Europe koja surađuje od “Atlantika do Urala” iznenada postao stvarna vjerojatnost po prvi put od 1948.

U toj su klimi promatrači u londonskom Cityu opazili dramatičan porast neformalnih sastanaka između Francuza i Britanaca na razini viših poslovnih i političkih dužnosnika. Britanska je strategija trebala igrati na latentan strah Francuza od jake Njemačke. Francuski socijalistički predsjednik Mitterrand, koji je cijeloga života bio anglofil i naginjao Britaniji, bio je spreman slušati. Britanija je počela potihom obnavljati stari

Dvojni sporazum iz doba prije 1914. godine i pripremati teren za novu “Entante Cordiale” protiv “njemačke prijetnje”. Ali, stvarna se strateška bitka vodila daleko od središnje Europe.

Negdje tokom 1989. donesena je odluka za poduzimanjem snažne ofenzive, čije će poprište biti Srednji istok i njegove ogromne zalihe nafte. Opet su, kao i u vrijeme 1970-ih godina, američki i britanski stratezi odlučili da se ozbiljna prijetnja koja dolazi od gospodarskog rasta kontinentalne Europe mora osujetiti preko anglo-američkog “naftnog oružja”. Oblik koji će ta politika poprimiti uskoro će zapanjiti cijeli svijet.

Saddam: sredstvo za stvaranje novoga svjetskog poretka

Viši su krugovi Vlada premijerke Thatcher i predsjednika Busha odlučili stvoriti izgovor koji će Sjedinjenim Državama i Britaniji dati mogućnost da uspostave izravnu vojnu prisutnost na ključnoj tački svjetske, a osobito kontinentalno-europske opskrbe naftom.

Domaće privredne i financijske poteškoće u Britaniji i Sjedinjenim Državama dodale su tom planu početkom 1990. godine jednu posebnu crtu očaja. Ekonomska se “revolucija” premijerke Thatcher naglo urušavala nakon kraha burze u oktobru 1987., a rastuće su kamatne stope u Britaniji izazvale najgoru krizu u poslijeratnom razdoblju na području nekretnina, industrije i bankarstva. U Sjedinjenim Državama George Bush se sučio s proračunskim deficitom koji je izmicao kontroli, s bankama u propadanju, rastućom nezaposlenošću i jednom sveopćom depresijom koju su neki unutar Bijele kuće privatno uspoređivali s velikom depresijom iz 1930-ih godina.

Irak, država sa 16 miliona stanovnika, izišao je iz osmogodišnjeg uzaludnog rata protiv Irana, koji je postigao samo to da je zapadnim proizvođačima oružja poslužio kao ogromno smetlište kako bi održali ogromnu prodaju oružja Srednjem istoku. Washington je 1980. godine potajno potaknuo Saddama Husseina da napadne Iran tako što je dostavljao Iraku lažne tajne informacije koje su pokazivale brz uspjeh rata. Do 1989. iračko je gospodarstvo bilo u ruševinama, a ulaganja u industriju i poljoprivredu bila su uvelike zaustavljena tokom toga skupog rata, čiji su procijenjeni troškovi iznosili milijun ili više ljudskih života na obje strane.

Ali Irak je, za razliku od Homeinijeva Irana, izišao iz rata s ogromnim

teretom ratnog duga. Godine 1988. raznim je kreditorima bio dužan po prilici 65 milijardi dolara. Veliki je dio toga duga otpadao na Kuvajt i Saudijsku Arabiju, kao i na Sovjetski Savez i zemlje Istočne Europe, koje su očekivale otplatu duga putem isporuke iračke nafte. Ostatak duga otpadao je uglavnom na francuske, britanske i američke bankare. Francuska je, nakon Sovjetskog Saveza, bila drugi po veličini opskrbljivač oružja za Irak.

Anglo-američki plan je bio da uvuku iračkog predsjednika Saddama Husseina u klopku kojoj neće moći odoljeti kako bi se stvorio izgovor za vojnu intervenciju Sjedinjenih Država i Britanije, s navodnim ciljem da osiguraju svjetske zalihe nafte. U junu 1989. jedna je delegacija na vrhu, iz organizacije poznate pod imenom Američko-irački poslovni forum (United States-Iraq Business Forum), u kojoj su bili Alan Stoga iz Kissingerove tvrtke Kissinger Associates, viši dužnosnici Bankers' Trusta, Mobil Oila, Occidental Petroleuma i drugih velikih američkih multinacionalnih kompanija, posjetila Bagdad na poziv Saddama Husseina. Saddam je želio razgovarati o iračkom poslijeratnom planu razvoja iračkih poljoprivrednih i industrijskih potencijala.

Irak je imao petogodišnji plan vrijedan 40 milijardi dolara za izgradnju velikog projekta navodnjavanja i brane na rijeci Badush, koji bi omogućio Iraku da postane samodostatan u proizvodnji hrane; u to je vrijeme Irak ovisio o žitu koje je uvezio preko američke državne korporacije Commodity Credit Corporation, a 1989. godine uvezao je žita u vrijednosti od čak 1 milijarde dolara. Osim toga, Irak je predložio američkoj skupini velika ulaganja u izgradnju petrohemijske industrije, postrojenja za proizvodnju umjetnih gnojiva, jednog postrojenje za proizvodnju čelika i željeza i jednog postrojenja za montažu automobila, što je bio dio iračkih nastojanja radi razvitka zemlje. Američki su poslovni ljudi rekli Sadamu da mora najprije restrukturirati svoj vanjski dug i kao protuuslugu pristati privatiziran iračke zalihe nafte ili njihov najveći dio. Prema najboljim britanskim i američkim geofizičkim proračunima, Irak je vjerojatno bio najveći neistraženi naftni predio svijeta, uz moguću izuzetak Sovjetskog Saveza.¹²

Saddam je, što se moglo predvidjeti, odbio američku "ponudu" da preda suverenitet nad iračkom naftom u zamjenu za nejasna obećanja budućih zajmova. Krajem 1989. nekih 2,3 milijarde dolara kredita Iraku, koje je odobrila Bushova Vlada, koji je bio namjerno proveden kao kredit

podružnice talijanske banke Banco Nazionale del Lavoro u Atlanti u državi Georgiji, bilo je naglo obustavljeno. Obustava kredita bila je popraćena nizom senzacionalističkih navoda u londonskom časopisu Financial Times, u kojima se tvrdilo da Irak tajno koristi taj novac za izgradnju svog ratnog stroja.

Posljedice razgovora sa Stogovom skupinom i izjave koju je dala Banco Nazionale del Lavoro bila je potpuna obustava zapadnih kredita Iraku početkom 1990. godine. U toj je kritičnoj situaciji na scenu stupio kuvajtski emir, saveznik Ministarstva vanjskih poslova Njezina kraljevskog veličanstva sve od kraja prošloga stoljeća. London i Washington već su ranije dali upute emiru da dio ogromnih naftnih prihoda Kuvajta usmjeri u kredite Iraku kako Irak tokom osmogodišnjeg iračko-iranskog rata ne bi došao u situaciju da zatraži mir. U to je vrijeme cinični anglo-američki plan bio da se iračko-iranski rat nastavi na mrtvoj točki i da se održi dovoljno "strateških tenzija" radi apsorbiranja velikih isporuka zapadnog oružja Iraku i Iranu, kako su otkrili naknadno izbijeni skandali.

Ali, početkom proljeća 1990. "misija" Kuvajta se promijenila. Emiratu je rečeno da preplavi naftna tržišta OPEC-ovom naftom, čime je prekršen sporazum o maksimalnim količinama proizvodnje nafte na razini zemalja članica OPEC-a, koji je bio postignut radi stabiliziranja svjetskih cijena nafte nakon kraha iz 1986/87. U ljeto 1990. Kuvajt je uspio sniziti cijenu nafte sa zastrašujuće razine od 19 dolara po barelu na nešto više od 13 dolara po barelu. Uzastopni diplomatski naponi Iraka i drugih zemalja članica OPEC-a da nagovore emira, šeika Al-Sabaha i ministra za naftu Ali Khalifa Al-Sabaha da obustave namjerni ekonomski pritisak na Irak i druge zemlje OPEC-a koje su bile u velikim ekonomskim poteškoćama, nisu naišle na razumijevanje. Toga su juna trgovci naftom predviđali ponavljanje stanja iz 1986. godine. Na vidiku su bile cijene nafte ispod 10 dolara po barelu. Irak nije čak bio u stanju servisirati svoj stari dug ni financirati uvoz potrebnih količina hrane.

Već u februaru 1990. godine irački je predsjednik Saddam Hussein rekao svojim kolegama, sudionicima na sastanku Arapskog vijeću za suradnju (Arab Cooperation Council) u Amanu u Jordanu, na kojemu su bili prisutni predsjednici tih dviju zemalja plus Egipat i Sjeverni Jemen, da pad starog komunističkog poretka u Istočnoj Europi i očita pojava Sjedinjenih Država kao jedine vojne "supersile" predstavljaju posebnu opasnost za arapski svijet.

Jako uznemiren, Saddam je ukazao na činjenicu da, usprkos jasnom završetku iračko-iranskoga rata od prije godinu dana, američke vojne snage i ratni brodovi u Zaljevu ne pokazuju nikakvih znakova povlačenja. Umjesto toga, zloslutno je primijetio: "Sjedinjene Države daju puno izjava da tu kane ostati." Napomenuo je sve veću zaokupljenost Sovjetskog Saveza svojim unutarnjim problemima: "U situaciji kad je Sovjetski Savez zaokupljen svojim unutarnjim problemima, kad je [iračko-iranski] rat prestao, ne postoji nikakve izravne prijetnje, a Sjedinjene Države, osobito u ovo vrijeme, ponavljaju da će tu ostati, onda je to nešto čemu treba pridati pozornosti."

Sadam je svoju primjedbku te februara zaključio izjavom da arapske zemlje bogate naftom trebaju ujediniti snage i iskoristiti svoje "posjedovanje energetskog izvora kakvog nema na svijetu... Mislim da bismo trebali uspostaviti čvrste odnose s Europom, Japanom i Sovjetskim Savezom na način da nam taj element bude od koristi što je prije moguće."¹³

Ako je postojao ikakav element koji je učvrstio odlučnost vodećih krugova anglo-američkog ustroja da prosljede sa svojim planovima drastične nove vojne akcije na Srednjem Istoku, bio je to ovaj Saddamov govor. Dana 27. jula 1990., kad su napetosti između Iraka i Kuvajta oko cijene nafte bile na vrhuncu, američka veleposlanica u Bagdadu, April Glaspie zatražila je sastanak sa Saddamom Husseinom u Bagdadu radi razgovora o toj napetoj situaciji. Prema službenom iračkom zapisu toga razgovora, koji je bagdadska Vlada kasnije objavila, a američki Kongres potvrdio nakon skoro godinu dana, Glaspie je rekla Saddamu da Washington neće zauzimati stajalište u eventualnom sukobu između Iraka i Kuvajta. Nije prošla ni sedmica dana, a iračke su snage okupirale grad Kuwait. Kuvajtska je kraljevska obitelj Al-Sabah dobrano prije toga pobjegla i uspjela izvući svoje Rolls Royce, zlato i druge vrijednosti, jer, prema riječima jednog ojađenog bivšeg dužnosnika kuvajtske Vlade u izgnanstvu u Europi: "CIA ja kraljevsku obitelj na vrijeme obavijestila da izide iz zemlje, ali su Al-Sabahovi 'pogodno' zaboravili vojsci svoje zemlje prenijeti informaciju da se prema invazija na Kuvajt."

Kroz nekoliko sati nakon okupacije Kuvajta, Engleska banka i američka Vlada poduzele su mjere zamrzavanja svih kuvajtskih sredstava koja su se nalazila u, kako se tada vjerovalo, najvećem svjetskom pojedinačnom fondu, Kuwait Investment Officeu (Kuvajtskom investicijskom uredu), sa sjedištem u Londonu. Ukupni iznos tih sredstava držan je u tajnosti, ali

se iz pouzdanih izvora saznalo da je bio dobrotno iznad 100-150 milijardi dolara.

Ono što je uslijedilo sljedećih šest mjeseci spada među najciničnije sračunate poteze novije historije. Usprkos prvotnim izjavama koje je podržala britanska Vlada premijerke Thatcher da će Sjedinjene Države samo poslati vojne snage za obranu Saudijske Arabije od navodne prijetnje od iračke invazije (za koje je kasnije otkriveno da su bile fabricirane u Washingtonu), predsjednik Bush, koji je prve sate odluke početkom avgusta proveo s gospodom Thatcher (u Aspenu u državi Colorado, kako je to bilo dolično), objavio je ono što je uskoro počeo nazivati svojim "Novim svjetskim poretom".

Bush je 11. septembra izjavio: "Iz ovih nemirnih vremena može izrasti jedan novi svjetski poredak, pod Ujedinjenim narodima koji djeluju sukladno viziji njihovih utemeljitelja. Nalazimo se u jedinstvenom i izvanrednom trenutku. Ova kriza u Perzijskom zaljevu, koliko god je ozbiljna, također nam pruža rijetku priliku da krenemo prema historijskom razdoblju suradnje. Jedan novi svjetski poredak danas se bori za svoje rođenje. Svijet potpuno različit od onoga koji poznajemo."

Nove dokaze o tome da George Bush i Margaret Thatcher nisu nikada imali drugih namjera do vojnog "rješenja" iračko-kuvajtske krize dao je nekoliko mjeseci kasnije u svojem osobnom viđenju događaja posebni sovjetski izaslanik za Srednji istok Jevgenij Primakov. U jednom opsežnom intervjuu objavljenom u časopisu Time 4. marta 1991. godine, nekoliko dana nakon prestanka razornog bombardiranja Iraka, Primakov, osobni izaslanik sovjetskog predsjednika Gorbačova, opisao je svoj sastanak sa Saddamom Husseinom i ministrom vanjskim poslova Tarikom Azizom, održan u Bagdadu prvih dana oktobra 1990. Primakov je bio uvjeren da "se rat mogao izbjeći". Primakov je za Time ispričao svoju naknadnu posredničku misiju u Washingtonu, gdje se 19. oktobra sastao s Georgeom Bushom, ministrom vanjskih poslova Bakerom i drugim najvišim dužnosnicima Bijele kuće. Primakov je rekao da je Bush slušao s očitim zanimanjem, ali je nekoliko sati kasnije poslao Primakovu jasnu poruku da Washington nije zainteresiran za daljnje istraživanje novih mogućnosti rješavanja krize na Bliskom Istoku.

Kad je bio na odlasku iz Washingtona, Primakov je dobio upute da se zaustavi u Londonu i da na isti način izvijesti premijerku Margaret Thatcher. Primakovljeva je priča bila znakovita: "Premijerka nas je primila

u svojoj rezidenciji izvan Londona, u Chequersu. Pažljivo je slušala informacije koje sam joj iznosio, bez prekidanja. A potom, dobar sat vremena, nije dopuštala nikome da prekine njezin monolog u kojemu je, na najsazetiji način, iznijela stajalište koje je dobivalo sve veću važnost: da se stvari ne ograničavaju na povlačenje iračkih snaga iz Kuvajta, nego da se Iraku zada razoran udarac, "da se slomi vrat' Saddamu i uništi ukupan vojni, a možda i industrijski potencijal te zemlje."

Nakon više mjeseci podmićivanja i pritisaka na ključne članice Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, na arapske zemlje, Tursku i druge, da se nametne ne samo potpuni ekonomski embargo protiv Iraka, nego da se upotrijebi i sila za oslobađanje Kuvajta, Bush je 29. januara 1991. u svojem izvješću o stanju nacije rekao američkome Kongresu: "Svijet dakle može iskoristiti priliku sadašnje krize u Perzijskom zaljevu za ostvarenje dugogodišnjeg sna o novom svjetskom poretku."

Ali kako su se u Saudijskoj Arabiji koncentrirale najveće vojne snage od Vijetnamskoga rata, koje su se pripremale za sveopće bombardiranje Iraka u početnim danima januara 1991., dobar je broj upućenih glasova unutar vašingtonskog ustroja počeo dvojiti u konačnu mudrost Bushova jasnog vojnog cilja. U jednom televizijskom intervjuu 12. novembra 1990. bivši je ministar mornarice u Reaganovoj Vladi, James H. Webb, izjavio: "Svrha naše prisutnosti u Perzijskom zaljevu je da unaprijedimo Novi svjetski poredak Bushove Vlade, i to mi se ne dopada."

Webb je još jednom iskoristio priliku i desetak sedmica kasnije, u jednom komentaru u Wall Street Journalu od 31. januara, izjavio: "Bushova Vlada, uz pomoć novinskih napada sa svih strana... nesmanjenom žestinom uvlači naš narod u rat. Čovjek se mora prisjetiti Williama Randolpha Hearsta, koji nas je nagovarao da uđemo u rat sa Španjolcima, kako bi mogao povući paralelu s novinskim pritiskom koji je prethodio našem sadašnjem sukobu. Čovjek mora ići čak i dalje, možda do Meksičkog rata, ako želi naći predsjednika koji tako lakomo žudi da zemlju izvrgne opasnosti u situaciji kad nije napadnuta."

Bivši američki ambasador u Saudijskoj Arabiji James Akins, ugledni vašingtonski stručnjak za pitanja Srednjega istoka, također je javno istupio protiv Bushova ratnog plana protiv Iraka. Akins je, u jednom potpisanom članku objavljenom u Los-Angeles Timesu 12. septembra, samo nekoliko dana nakon Bushove odluke da pošalje američke snage u "obranu" Saudijske Arabije od prijeteće iračke invazije, naglasio da Bijela

kuća ima neki "viši cilj". Akins je iznio optužbe da je američki ministar obrane Cheney namjerno pogrešno obavijestio saudijskoga kralja Fahda o postojanju opasnosti od takve invazije kako bi Amerika dobila dopuštenje za stacioniranje svojih vojnih snaga na saudijskom teritoriju, čemu su se Saudijski desetljećima oštro opirali. Godine 1975. Akins je napisao: "Ministar vanjskih poslova Henry Kissinger potaknuo je planove za iznalaženje izlike za slanje američkih snaga radi okupacije vitalnih naftnih polja na Srednjem istoku". Napomenuo je da se Kissinger, koji je tada bio njegov pretpostavljeni, opirao Akinsovim oštrim napadima na takve ideje. "Henry Kissinger, u to vrijeme američki ministar vanjskih poslova, imao je drugačije gledište i moja karijera u Ministarstvu vanjskih poslova nije poslije toga dugo trajala... U Bushovoj Vladi ima ljudi koji će reći da su uslovi povoljniji sada nego 1975."

Značajno je napomenuti da je 1990. godine Laurence Eagleburger, bivši predsjednik Kissingerove tvrtke Kissinger Associates, bio zamjenik ministra vanjskih poslova Jamesa Bakera, a bivši je Kissingerov namještenik Brent Scowcroft bio u to vrijeme Bushov savjetnik za nacionalnu sigurnost u Bijeloj kući. Za vrijeme priprema Zaljevskog rata Kissingerovo je gledište bilo dominantno u oblikovanju američke vanjske politike. Nadalje, u to je vrijeme Kissinger u tisku zagovarao rat protiv Iraka. Predsjednikova je ratna mobilizacija u medijima učinkovito istisnula drukčija mišljenja u domaćoj javnosti.

Stvarna meta: neovisnost Europe i Japana

Kroz kratko je vrijeme mislećim ljudima u Europi i drugdje postalo jasno da George Bush zapravo ima potpuno drugi cilj od jednostavne obrane američkih i zapadnih naftnih interesa u Saudijskoj Arabiji. Bushovi su nevjerojatno vulgarni javni istupi, u kojima je izazivao Sadama Huseina i uspoređivao ga s "Hitlerom modernoga doba", bili potpuno proizvoljni.

Washington i London poduzeli su neviđenu propagandu i pritisak protiv pobornika Iraka na Zapadu tokom rata i šestomjesečnih priprema za taj rat, ali ne i protiv Sovjetskog Saveza i Francuske, tj. zemalja koje su bile najveći opskrbljivači naoružanja za Irak. Meta je, preciznije, bila Njemačka, tj. njemačka industrija visoke tehnologije koja je bila od vitalnog interesa za izgradnju Istočne Europe i Sovjetskog Saveza. Francuska i SSSR, koji su, zajedno s Kinom, Sjedinjenim Državama i Britanijom, bili zemlje stalne

članice Vijeća sigurnosti Ujedinjenih naroda, pristali su glasovati, zajedno s Washingtonom i Britanijom, za ulazak u rat nakon isteka ultimatumu od 17. januara. Razna izvješća povezana s Washingtonom diskretno su ispuštala ulogu tih dviju zemalja u Iraku.

Umjesto toga, preko kanala koji su bili izravno povezani s britanskom i američkom tajnom službom, hamburški list *Der Spiegel* i utjecajni republikanski senatori poput Jessa Helmsa, otpočeli su otvorenu ofenzivu protiv Njemačke, optužujući Njemačku da je njezin izvoz tehnologije, koja se popularno zvala tehnologijom “dvojne primjene”, omogućio Sadamovoj vojsci da ispljuje sovjetske rakete Scud na izraelske ciljeve.

U jednoj od mnogih tragičnih zabilješki o historiji toga rata, londonski je *Times* izvijestio 6. februara, oko tri tjedna nakon početka bombardiranja Iraka u Operaciji pustinjska oluja, da je “željeznica Berlin-Bagdad, nekad sjajna željeznička mreža, uništena u Zaljevskom ratu. Nesmanjeno savezničko bombardiranje iračkih mostova, željezničkih čvorova i ranžirnih kolodvora pretvorilo je u ruševine jednu od rijetkih velikih željezničkih mreža na Srednjem istoku”, piše, i dodaje s posebnim prizvukom: “Stara je željeznica Berlin-Bagdad bila središtem strateškog nadmetanja između Britanije i Njemačke.”

Zapanjena bonška Vlada, koja je i sama bila usred složene situacije oko ponovnog ujedinjenja s bivšom Istočnom Njemačkom, bila je prisiljena preusmjeravati dragocjeno vrijeme, pozornost i financijska sredstva s hitnih poslova oko ujedinjenja kako bi se usredotočila na Novi svjetski poredak Georgea Busha i Margaret Thatcher. Krajem januara, američki je ministar vanjskih poslova James Baker otišao u misiju prikupljanja financijskih sredstava, koja je bila obilježena jednim od najvećih pritisaka u historiji, kako bi izvukao obećanja Njemačke, Japana, Kuvajta i Saudijske Arabije koja će jamčiti ukupan iznos od 54,5 milijardi dolara za plaćanje troškova onoga što je dobilo ime Operacija pustinjska oluja.

Nakon završetka napada bivši američki pomoćnik ministra obrane u Reaganovoj Vladi Lawrence J. Korb otkrio je na jednoj konferenciji za novinare početkom aprila u Washingtonu da je američka Vlada namjerno sakrila stvarne troškova Zaljevskoga rata kako bi izbjegla smanjenje prihoda u domaćemu proračunu tako što je priloge saveznika koristila kao “izvanproračunska” sredstva. Neki su upućeni ljudi procijenili da su Sjedinjene Države izišle iz cijele afere oko Zaljevskog rata s neto “profitom” od mogućih 19 milijardi dolara, kad se uračunaju svi prilozi saveznika.

Ogroman priljev stranog novca tokom prvih mjeseci 1991., zajedno sa 6,6 milijardi koje je Njemačka platila u gotovini, uvelike je doprinio porastu američkog dolara, koji je samo nekoliko sedmica prije toga pao na najnižu razinu poslije Drugog svjetskog rata, tj. na 1,44 njemačke marke. Osim toga, prije završetka Zaljevskog rata počeli su se potpisivati veliki ugovori sa zemljama Srednjeg istoka o prodaji američkog oružja, uz veliku ljutnju europskih tržišta oružja.

Bushova je Vlada slavodobitno izjavila da se Amerika dokazala kao najjača sila svijeta. Njegova su hvalisanja bila šuplja za one ljude u Americi koji su stajali u sve duljim redovima za nezaposlene i za one ljude u Istočnoj Europi kojima je oduzeta nada za dobivanje zapadnih kredita za izgradnju infrastrukture i modernizaciju gospodarstva.

Gospodarstva su Istočne Europe bila uništena posljedicama zaljevske Operacije pustinjska oluja i ogromnim poskupljenjem nafte na svjetskom tržištu tokom 1990, kad je cijena dosegla 30 dolara po barelu, što je prouzročeno prekidom dogovorenih isporuka nafte iz Iraka. Ranije, tj. do januara 1991., zemlje Istočne Europe, preko svojih trgovinskih veza sa Sovjetskim Savezom, plaćale su naftu putem izvoza svojih industrijskih i poljoprivrednih proizvoda u Sovjetski Savez. Dana 1. januara taj je sistem prestao postojati, a za kupnju ruske nafte bili su potrebni zapadni dolari. Irak je bio dužan Bugarskoj, Mađarskoj i drugim istočnim zemljama preko 1 milijardu dolara, koji su, kao posljedica Zaljevskog rata, postali neplativi.

U martu 1990. talijanski je časopis 30 Days intervjuirao jednog profesora koji je bio povezan s Washingtonom, Gianfranca Miglio. Miglio je izjavio: "Sjedinjene Države su uvidjele da, ako žele izbjeći nazadovanje slično onome u Sovjetskom Savezu, moraju držati korak s potencijalnim neprijateljima u budućnosti. Tu su uključeni Japan i europski kontinent ujedinjen oko njemačke privredne moći... Sjedinjene Države nisu mogle prihvatiti ideju Europe kakva je danas, kontinent koji ne samo da može prilično sretno živjeti bez Amerike, nego biti gospodarski i tehnološki jači." Iz toga su razloga, izjavio je Miglio, "Amerikanci okrenuli svoju pozornost na Srednji istok, na stjecanje kontrole nad arapskom naftom o kojoj ovise Japan i Njemačka."

Bivši ministar poljoprivrede u Vladi Charlesa de Gaullea, Edgar Pisani, direktor Instituta za arapski svijet (Institut du Monde Arabe) u Parizu, rekao je jednom njemačkom novinaru dnevnika die Tageszeitung

18. februara, u jeku najvećega bombardiranja Iraka od strane američkih, britanskih i francuskih zrakoplova: "Volio bih da se to ne događa. Duboko sam šokiran činjenicom da je neka nacija moćna samo po tome što ima oružje. SAD, koje u svojim gospodarskim poslovima imaju velikih poteškoća, uspjele su ušutkati Japan i Europu, jer su te zemlje vojno slabe. Dokle će svijet prihvaćati stanje u kojemu razne zemlje moraju plaćati vojsku zemlje koja uvodi svoj Svjetski poredak. Japan, Njemačka i zemlje bogate naftom plaćaju tu vojsku..."

Jasno, iako prikriveno, aludirajući na tragično bezumlje politike ravnoteže moći, koju predvodi Britanija, njemački je predsjednik Richard von Weizsacker rekao berlinskom dnevniku *Det Tagesspiegel*, malo nakon Zaljevskog rata: "Ranije smo već imali politiku ravnoteže moći među europskim narodima, koja je završila perverzijama nacionalnog socijalizma i imala za posljedicu dva svjetska rata. Potom je došlo vrijeme prevlasti dviju supersila." Von Weizsacker je pozvao Europu da iskoristi jedinstvenu priliku da konačno okonča to ludilo ravnoteže moći putem ostvarenja "neispunjene vizije De Gaullea za Europu od Atlantika do Urala."

Operacija pustinjska oluja i Zaljevski rat predsjednika Busha i premijerke Thatcher učinili su neprocjenjivu štetu Iraku i njegovu narodu, Kuvajtu i svjetskom gospodarstvu, ali je bilo znakova da nisu ispunili primarni cilj - vraćanje kontinentalne Europe u novi svjetski poredak Georgea Busha i Margaret Thatcher.

Bilješke:

1. Radi korisnog objašnjenja moderne američke verzije britanskog liberalizma, korisno je štivo dostupno u jednom referatu koji je iznio profesor Noam Chomsky: *"The Struggle for Democracy in a Changed World"* (Borba za demokraciju u promijenjenom svijetu), Catholic Institute for International Relations (Katolički institut za međunarodne odnose), London, januar 1991.
2. Aaronovitch, Sam: *"The Road From Thatcherism"*, Lawrence & Wishart, London, 1981.
3. International Iron and Steel Institute (Međunarodni institut za željezo i čelik): *"Infrastructure: Problems and Prospects for Steel"* (Infrastruktura: problemi i budućnost čelika), Bruxelles, 1985.
4. Greider, William: *"Secret of the Temple"*, Simon & Schuster, London, 1987.
5. Small, Dennis: *"Wharton and the IMF plan to give Mexico the Iran treatment"* (Plan Whartona i MMF-a o postupanju prema Meksiku jednako kao i prema Iranu), *Executive Intelligence Review*, 9. marta 1982. Ovo je jedan od niza detaljnih izučaja o pozadini meksičke krize, koji je objavljen u ovom časopisu u to vrijeme.

-
6. Utjecaj LaRouchea u tome je razdoblju postao značajan kao ogroman frakcijski neprijatelj bankarskih i korporacijskih krugova koncentriranih u New Yorku, bliskih bivšem ministru vanjskih poslova Kissingeru i Donaldu Reganu. Ovi su posljednji bili odgovorni za ogromnu međunarodnu kampanju klevetanja, putem odabranih medija i drugih kanala ustroja moći, čiji je cilj bio sasjecanje tada naglo rastućeg utjecaja LaRoucheove politike za reorganizaciju duga, koja bi oslabila relativnu moć angloameričkog financijskog ustroja. Jedno izvješće iz prve ruke o njegovim odnosima s Bijelom kućom predsjednika Reagana u vrijeme nadolaska dužničke krize Trećeg svijeta sadržano je u "The Power of Reason: an Autobiography" (Moć razuma: autobiografija), LaRouche, Lyndon, Executive Intelligence Review, Washington, D.C., 1987.
 7. Rasmussen, Hans Kornoe: "The Forgotten Generations: a debate book concerning children and the debt crisis" (Zaboravljena generacija: rasprava o djeci i krizi duga), Danish UNICEF Committee, Copenhagen, 1987. Također je korisno štivo o pozadini duga: Milivojević, Marko: "The Debt Rescheduling Process" (Proces reprogramiranja duga), St. Martin's Press, New York, 1985., a i godišnja izvješća Ujedinjenih naroda: "Economic Survey of Latin America" (Prikaz gospodarstva Latinske Amerike), daju korisne podatke koji se drugdje ne naglašavaju; komentari Kuczinskoga uzeti su iz izvrsnog dokumentarnog filma iz 1988. o dužničkoj krizi koji je napravila Britanska nezavisna televizija (British Independent Television).
 8. Michler, Walter: "Wirtschaftskrieg gegeneinen Kontinent", u "Welternaehrung", 1., Q 1991., Bonn.
 9. Pizzo, Stephen: "Inside Job: The looting od America's savings & Loans", McGraw-Hill, New York, 1989.
 10. Zajednički odbor za gospodarstvo (Joint Economic Committee) američkoga Kongresa: "Economic Indicators", Washington, 1990.
 11. Hale, David D.: "The Weekly Money Report", Kemper Financial Services, Inc., Chicago, 29. januara 1990.
 12. U.S - Iran Business Forum: "Bulletin", New York, avgusta 1989.
 13. Hussein, Saddam: Obraćanje Arapskom vijeću za suradnju, 16. februara 1990. Prevedeno s arapskog u Foreign Broadcast Information Service američkog Ministarstva vanjskih poslova, Washington, 20. februara 1990.

Pogovor

Ova je knjiga napisana za vrijeme Zaljevskog rata 1991., koji je bio odgovor saveznika, na čelu s Georgeom Bushom, na iračku invaziju na Kuvajt. Od 1991. u tom predjelu svijeta, koji je Sir Halford Mackinder nazivao srcem Euroazije -koje obuhvaća Rusiju i Kavkaz, vodi se jaka geopolitička bitka oko pitanja nafte i naftovodnih puteva. Ruski je režim, pod vodstvom cara novog doba po imenu Borisa Jeljcina, nemilosrdno krenuo u pohod prema ponovnoj uspostavi kontrole nad ključnim predjelima svog 'bliskog susjedstva'. S Vladimirom Putinom, direktorom ruskog FSB-a, organizacije koja je naslijedila KGB, kao predsjednikom Vlade, Rusija se na kraju stoljeća bori za uspostavu svog identiteta, u svijetu u kojem više nema nepovredivu vlast zastrašujuće nuklearne supersile. Ruska borba za identitetom uključuje okrutno gušenje, pomoću vojne sile, islamskih manjina u ruskim pokrajinama Čečeniji i Dagestanu, pod parolom borbe protiv terorizma.

Zanimljivo je da su se pojavili dokazi koji upućuju na London i krugove britanskih obavještajnih službi, krugove povezane s bivšom konzervativnom premijerkom, danas barunicom Thatcher, koji su igrali bitnu tajnu ulogu u potpaljivanju vatre na Kavkazu. Na isti su način britanske obavještajne službe optužene da su igrale mračnu ulogu u bivšoj Jugoslaviji i u samoj Srbiji u vrijeme sukoba oko Kosova.

Uvježbani borci čečenskog vode lokalnih postrojbi Šamila Basajeva napravili su pohod na Dagestan u avgustu 1999. i prkosno proglasili nezavisnu Islamsku Republiku Dagestan. Malo je ljudi bilo svjesno da iza te neobične avanture Basajeva stoji financijska i druga potpora, između ostalih, i nekih vodećih figura britanskog ustroja londonskoga Cityja među kojima je i bivši suradnik gospode Thatcher lord McAlpine. Ili da ta ista skupina iz britanskog ustroja koristi pakistanskog političara Imrama Khana, zeta pokojnog Sir Jamesa Goldsmitha, za podgrijavanje separatističkih ideja među muslimanima u kavkaskim predjelima Rusije.

Dublje istraživanje britanskih interesa i s njima povezanih islamskih separatističkih pokreta ne mora ići jako daleko pa da postane jasno da je, još jedanput u ovome stoljeću, naftna geopolitika u središtu britanskih proračuna..

I Čečenija i Dagestan su zemljopisno smještene na sredini svakog

mogućeg naftovodnog puta, bilo iz područja nepreglednih netaknutih nalazišta nafte u Kazahstanu, bilo iz ogromnih podzemskih naftnih polja blizu Bakua u Kaspijskom jezeru. Neki geolozi pretpostavljaju da to područje sadrži bogatstva nafte i plina koja bi mogla premašiti sva nalazišta u Sjevernom moru i Aljasci i koja bi po svojoj veličini mogla dosegnuti naftna bogatstva Srednjeg istoka.

U nekim moskovskim krugovima nije prošla nezapaženo činjenica da je British Petroleum tokom prethodnih mjeseci, prije izbijanja borbi između Čečenije i Dagestana, priskrbio većinsku kontrolu nad naftom u predjelu Kaspijskog jezera, tako što je preuzeo dvije američke naftne kompanije - Amoco i ARCO. Odjednom je Kaspijsko jezero bilo na rubu da postane Britansko jezero.

Tko bi u konačnici imao koristi od islamskog vojnog djelovanja u Čečeniji i Dagestanu protiv središnje vlasti u Moskvi? Kako su se strahote u južnim dijelovima Rusije širile u posljednjim mjesecima 1999., to su pitanje postavljali bivši predsjednik vlade Jevgenij Primakov i drugi u Rusiji. Činilo se da je jedini valjan zaključak taj da bi eliminiranje svake uloge Rusije iz kaspijske nafte u konačnici dopustilo nastavak britanske politike haosa i ekonomske nestabilnosti u Centralnoj Aziji i na Balkanu.

Tako bi britanska geopolitička omča oko naftnih bogatstava i gospodarskog stanja u Centralnoj Aziji dala Londonu potencijalno odlučujuću kartu za još jednu geopolitičku arenu od ogromne važnosti u budućnosti - Europsku monetarnu uniju. Sve dotle dok su zemlje Istočne Europe i Rusija u haosu, gospodarski bi bila oslabljena Njemačka i druge zemlje europskoga kontinenta, što bi samoj Britaniji osiguralo mogući ulazak u Europsku monetarnu uniju s pozicije moći, a ne slabosti.

Odluku 15 zemalja Europske zajednice na sastanku na vrhu u Maastrichtu u Nizozemskoj u decembru 1991. o potpisivanju Sporazuma o Europskoj zajednici, različite su zemlje donijele iz različitih pobuda. Njemački je kancelar Helmut Kohl potpisao taj dokument, kojim se uspostavlja nestanak nacionalnog suvereniteta na području monetarne politike i središnje banke, tek pod najjačim pritiskom francuskog predsjednika Mitteranda. Mitterand je prije toga od Kohla i Njemačke iznudio obećanje za uspostavu jedinstvene nadnacionalne europske valute, što je uništilo moćnu njemačku marku, kao i za uspostavu nadnacionalne Europske središnje banke, a sve je to bila cijena za dobivanje nevoljke francuske suglasnosti za ratificiranje sporazuma 4+2, kojim je dopušteno

ujedinjenje dviju njemačkih država. Nekoliko mjeseci nakon okončanja Sporazuma iz Maastrichta, bliski savjetnik bivše premijerke Thatcher lord Tebbit u jednom je razgovoru za novine izjavio: "Maastricht je napravljen s ciljem da se stavi pod kontrolu opasnost da se njemački oklopnjaci opet ne počnu valjati Europom."

Ali, kako su se nakon Maastrichta stvari počele odvijati i kako je Britanija u ljeto 1992. bila prisiljena napustiti Europski monetarni sistem u trenutku kad se sama zaplela u jednu od najjačih unutarnjih političkih borbi oko budućnosti svog neformalnog carstva, geopolitika projekta Europske monetarne unije poprimila je jednu drukčiju, daleko nestabilniju dimenziju. Godine 1994. najbližiji savjetnici Helmuta Kohla, ljudi iz vodećih njemačkih banaka, među kojima su bile banke Hilman Kopper i Deutsche Bank i drugi uvjerali su kancelara da u toj situaciji, kad je Britanija izišla iz predložene monetarne unije, pred njemačkom industrijom stoji zlatna mogućnost izgradnje jedne privredne sfere u kojoj bi Njemačka mogla vladati u nadolazećim desetljećima.

Kad je projekt "euro" dobio novoga gorljivog pobornika u njemačkoj Vladi kancelara Kohla, iznenada se pretvorio u projekt koji bi se uistinu mogao ostvariti. Obuzdavanje Njemačke više nije trebalo biti glavnom zadaćom kao u doba francuskog Sporazuma iz Locarna iz 1920-ih godina. Njemački su političari sve više vidjeli mogućnost jake, prodorne uloge Njemačke u nadolazećoj Europskoj središnjoj banci. Sjedište te banke, kako je odlučeno nakon jakog političkog nadmetanja između Pariza i Bonna, bit će Frankfurt. Njezin će prvi predsjednik biti čovjek blizak monetarnoj filozofiji njemačke Bundesbanke - nizozemski direktor središnje banke Wim Duisenberg.

Kako se 1996.-1997. približavao krajnji rok za osnivanje te nove Europske središnje banke, Francuska je čini se potisnula svoja razilaženja s Njemačkom u interesu konačnog stvaranja nove valute - eura. Međutim, iza kulisa, Francuska i francuske banke igrale su daleko mračniju ulogu u stvaranju eura. Bila je to francuska parodija britanske geopolitike.

Počevši u svibnju 1997., jako daleko od Pariza i Europske unije, mala je azijska zemlja Tajland postala središtem agresivnih financijskih špekulanata. Nominalni je razlog bio taj da je Tajland dopustio da mu gospodarstvo postane nekonkurentno tako što je predugo vezao vrijednost svoje valute baht na američki dolar. Ubrzo su novine u Aziji i po cijelom svijetu počele donositi priče o tome kako "George Soros i drugi dvojbeni

fondovi” špekuliraju na krah u tajlandskog bahta.

Međutim ono što je malo ljudi izvan jako tajnovitoga svijeta dvojbenih fondova znalo bila je činjenica da Soros, koji je imao američku putovnicu i čiji su uredi bili u New Yorku, špekulira sredstvima posuđenim od biranih francuskih, nizozemskih i drugih europskih banaka, istih onih banaka koje su uložile stotine miliona u uspjeh sumnjivog eura. Veliki privatni ulagači u dvojbeni Sorosov fond i u još tri dvojbeni fonda koji su imali vodeću ulogu u spekulativnim napadima u Aziji i na drugim ključnim tržištima nisu bili američki nego europski građani. Ti su privatni ulagači u elitne zakutne fondove koji su napadali Aziju uživali tajnost egzotičnih Karipskih otoka, kako bi izbjegli američke poreze i vladinu kontrolu.

Kao što je kasnije dokazao ugledni japanski časopis Foresight, dvojbeni sredstva koja su 1997. i 1998. napala Aziju, Rusiju i druga tržišta bila su integralnim dijelom europskih, osobito francuskih nastojanja radi lansiranja eura. Zapažena je jednostavna činjenica da je početkom 1997. kad je izbila “azijska kriza” uvelike prevladavalo mišljenje da nema izgleda da euro bude prihvaćen. Krajem 1997. situacija se stubokom promijenila, što je bila izravna posljedica kraha azijskih valuta i gospodarstava. Američki investicijski fondovi, koji su samo nekoliko mjeseci ranije smatrali azijsko gospodarsko čudo najboljim mjestom za svoja ulaganja, odjednom su bili obezglavljeni. Tako je stvorena prilika da se nova valuta - euro prikaže kao alternativna mogućnost ulaganja.

Kriza se u Aziji kao plamteća vatra prenijela u Indoneziju, na Filipine, u Južnu Koreju i u konačnici, na samom početku 1998., zaprijetila Maleziji i Hong Kongu pa čak i Kini. Potom je George Soros napao rusku rublju kao “precijenjenu”. Međutim, pad rublje u avgustu 1998. i potpuno neočekivan prestanak otplate kredita od strane Rusije doveo je europske banke i dvojbene fondove, koje su te banke potajno financirale, na rub propasti. Tokom nekoliko strašnih sedmica u septembru i oktobru 1998. cijelom je projektu eura prijetila propast zbog nesolventnosti dvojbenog fonda Long-Term Capital Management, koji je, što većina svijeta nije znala, bio dobio milijune dolara od jedne elitne skupine banaka kontinentalne Europe, uključujući i najveće francuske i švicarske banke, pa čak i Talijansku banku, kako bi se stvorio privid da će euro uspjeti.

Kako se približavao kraj stoljeća, svijet je bio u previranju. Balkan je nakon kosovske krize postao preplavljen mogućnostima novih geopolitičkih eksplozija. Kavkaz je sve ubrzanije postajao šireća ratna zona.

Pakistan je proživljavao vojni režim čija politika velikom dijelu svijeta nije bila nimalo jasna. Kina, koja je samo dvije godine ranije bila središtem zapadnih ulagača, očito se počela okretati prema unutra, što je bila reakcija na ekonomske poteškoće izazvane azijskom krizom i na prestanak dotoka prijeko potrebnih financijskih sredstava iz prekomorskih zemalja.

Jedina preostala supersila - Sjedinjene Države, većini je svijeta izvan Amerike izgledala kao potpun paradoks. Njezin predsjednik Bil Clinton uspio se održati na vlasti usprkos najvećim mogućim naporima njegovih političkih neprijatelja iz američke Republikanske stranke i iz inozemstva, osobito iz Britanije. Mnogi ljudi izvan Sjedinjenih Država bili su ogorčeni ulogom Sjedinjenih Država na Kosovu. Neki su mislili da su Sjedinjene Države morale više učiniti na vojnom planu radi rušenja režima Slobodana Miloševića. Drugi su navodili službene zapisnike konferencije iz Rambouilleta pred sam početak vazdušnih napada NATO-a 1999. kao "konačan dokaz" da Sjedinjene Države opet igraju igru koju predvodi britanska geopolitika. Britanski premijer Tony Blair, kao blijeda kopija Winstona Churchilla od prije nekoliko desetljeća, uporno je nastojao uvjeriti svijet, osobito Clintona, ali bez uspjeha, da je novi hladni rat neizbježan. London je zapravo uznemiravala spoznaja da je kraj hladnoga rata iz 1989. godine sa sobom donio, na strani Sjedinjenih Država, i kraj ideje anglo-američkih "posebnih odnosa". Hoće li Tony Blair moći ponovno uspostaviti takve odnose sa sinom britanskog prijatelja Georgea Busha? Hoće li neiskusni Bush postati predsjednikom? Na samom kraju 1999. to nije bilo nimalo jasno. Sjedinjene Države su na kraju dvadesetoga stoljeća i same ušle u dubok proces ponovnog osmišljavanja svoje uloge u svijetu, deset godina nakon svršetka hladnoga rata. Tokom četiri desetljeća hladnoga rata dobronamjerni je stav običnog američkog građanina prema svijetu bio iskrivljen prizmom hladnoratovske netrpeljivosti, koju je potaknuo britanski geopolitičar Winston Churchill u Fultonu u državi Missouri 1946. godine svojim govorom o željeznoj zavjesi. Neki su iskoristili "borbu protiv komunizma" s ciljem da Sjedinjene Države pretvore u suprotnost onome što su željeli njihovi utemeljitelji, članovi Ustavotvorne skupštine Sjedinjenih Američkih Država iz 1797. godine, čija je želja utjelovljena u Deklaraciji o nezavisnosti Thomasa Jeffersona. Tok Clintonova predsjedničkog mandata od 1992. godine pokazao je da ti britanski geopolitički naponi nisu uspjeli. Ipak nije sasvim jasno tko će našlijediti Clintona na izborima u novembru 2000. godine ni kakva će biti

politika tog novog predsjednika.

S padom željezne zavjese krajem 1989. godine, iz ekonomske truleži jednog već dugo vremena iscrpljenog i neučinkovitog sistema, Sjedinjene su Države bile suočene s jednim novim svijetom. Jednostavne postavke “slobodnog poduzetništva”, koje je u vrijeme hladnoga rata proglasila Margaret Thatcher, nisu više bile dovoljne za rješavanje ogromnih složenih problema ekonomske transformacije u bivšim komunističkim zemljama. Same su Sjedinjene Države, često utemeljeno, bile predmetom ljutnje i ogorčenja velikog dijela ostatka svijeta.

Ipak, kako se kraj stoljeća približavao, pojavljivao se mali tračak nade u nekim jasnim znakovima koji su pokazivali da Sjedinjene Države pokušavaju, na svoj poseban i često proturječan način, ispraviti neke od najgorih vidova svoje politike iz vremena hladnog rata. Trjezniji su promatrači shvatili da nije realno očekivati od Washingtona da bude svjetski policajac ni sredstvo za rješavanje svjetskih problema. Ali, kako se sin Georgea Busha počeo krajem 1999. natjecati za predsjednika, isto je tako bilo jasno da geopolitičke postavke koje su pokretale minulo Stoljeća rata još nisu ni izdaleka prevladane.

F. William Engdahl Wiesbaden, Njemačka novembra, 1999.